

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського державного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Смелянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту дер-
жавного управління Чорноморського державного
університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Гайдученко І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України
Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Курашовілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнес-технологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент
Чорна А. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 22 листопад 2018 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

*(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13.07.2015)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 17597-6447ПП від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський державний університет імені
Петра Могили,**

ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 29.11.18 р.

Підписано до друку 29.11.18 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 23,6.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2911/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського державного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту дер-
жавного управління Чорноморського державного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра
Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського державного університе-
ту імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського державного уні-
верситету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факульте-
ту політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського державного університету імені Петра
Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Кальниш Ю. І., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського дер-
жавного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського державного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту,
Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов А. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського державного університету імені Пет-
ра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 22 листопад 2018 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ*

*(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1528 від 29.12.2014)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПП від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський державний університет імені
Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
державного університету імені Петра Могили 29.11.18 р.

Підписано до друку 29.11.18 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 23,6.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2911/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 22 листопад 2018 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Катан А. І., Сотніков С. О.

Основні підходи до класифікації банківських продуктів 5

Пелех О. Б., Юськів Б. М.

Грошові перекази мігрантів у структурі валового внутрішнього продукту України 10

Назаренко О. В., Лукаш Р. В.

Фінансові результати: сутність та особливості організації бухгалтерського обліку 19

Фоміна О. В., Сопко В. В., Прокопова О. М.

Ризики туристичної діяльності в обліку 26

Бронін О. В.

Українські банки в умовах кризи: бізнес-моделі, що призвели до банкрутства 32

Чумак О. В.

Управління державними підприємствами через призму корпоративної соціальної відповідальності 38

Красовська О. Ю.

Порівняльний аналіз комбінованих моделей оцінки і систематизація метрик бренду 43

Мацук З. А.

Фінансові інновації як стратегічна перспектива розвитку ринку цінних паперів 48

Лазебник Ю. О.

Система показників статистики інформаційно-комунікаційних технологій в сфері охорони здоров'я 55

Марценюк-Розарьєнова О. В., Бондар А. В.

Аналіз фінансового потенціалу страхової компанії та механізму його формування 61

Олійник Т. І., Кривицька Н. В.

Сучасна роль корпоративної культури в управлінні людськими ресурсами в організації 66

Романишин В. О., Уманців Г. В., Сясько І. В.

Активізація кредитування суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні 70

Шевченко Н. І., Колеснік Є. О., Сіліна І. С.

Вітчизняний та зарубіжний досвід інноваційної діяльності суб'єктів господарювання 78

Кадирус І. Г., Донських А. С., Левковська К. І.

Формування маркетингових стратегій у забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств 85

Чайка Т. Ю., Мардус Н. Ю., Логвінов Ю. А.

Коефіцієнтний аналіз трудових ресурсів і витрат на оплату праці:
розрахунок за фінансовою і статистичною звітністю та сучасні тенденції аналізу
(на прикладі підприємств готельно-ресторанного бізнесу) 90

Дмитренко Т. А.

Цифрові підписи та обіг векселів в електронній формі як засоби підвищення прозорості фінансового ринку 97

Державне управління

Кожина А. В.

Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку 102

Акімова А. М.

Аналіз гібридних загроз економічній безпеці України: міжнародний досвід та українські реалії 110

Юринець З. В., Петрух О. А.

Напрями державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України 116

Сазонець І. А., Зима І. Я.

Передумови трансформації системи охорони здоров'я та матеріальне забезпечення її працівників 122

Галицький О. М., Гришова Р. В.

Державна політика соціалізації осіб з інвалідністю в контексті розвитку інформаційних технологій 126

Доцевич Т. І.

Управління міжособистісною взаємодією в системі "керівник-підлеглий" як засіб запобігання емоційного
вигорання в органах державної влади 131

Борис О. П.

Ризик-орієнтований підхід у системі оцінювання пожежної безпеки 137

Сайченко В. О.

Вдосконалення системи управління митними ризиками у сфері митного контролю
з урахуванням зарубіжного досвіду 141

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 22 / 2018

CONTENTS:

Economy

Katan L., Sotnikov S.

BASIC APPROACHES TO CLASSIFICATION OF BANKING PRODUCTS 5

Pelekh O., Yuskiv B.

MIGRANTS' MONEY TRANSFERS AS AN ELEMENT OF THE UKRAINIAN GDP STRUCTURE 10

Nazarenko O., Lukash R.

FINANCIAL RESULTS: THE ESSENCE AND FEATURES OF THE OF ACCOUNTING ORGANIZATION 19

Fomina O., Sopko V., Prokopova O.

RISKS OF TOURIST ACTIVITY ARE IN ACCOUNT 26

Bronin O.

UKRAINIAN BANKS IN A CRISIS: BUSINESS MODELS BORROWED TO BANKRUPTCY 32

Chumak O.

MANAGEMENT OF STATE-OWNED ENTERPRISES THROUGH THE PRISM OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY 38

Krasovska O.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE COMBINED ESTIMATION MODELS AND SYSTEMATIZATION OF BRAND METRICS 43

Matsuk Z.

FINANCIAL INNOVATIONS AS THE STRATEGIC PERSPECTIVE OF THE SECURITIES MARKET DEVELOPMENT 48

Lazebnik Iu.

SYSTEM OF INDICATORS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES STATISTICS
IN THE FIELD OF HEALTH CARE 55

Martsenyuk-Rozaronova O., Bondar A.

ANALYSIS OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF THE INSURANCE COMPANY AND THE MECHANISM OF ITS FORMATION ... 61

Oliynyk T., Krivitskaya N.

MODERN ROLE OF CORPORATE CULTURE IN THE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES IN THE ORGANIZATION 66

Romanyshyn V., Umantsiv H., Sias'ko I.

ACTIVATION OF LENDING TO SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN UKRAINE 70

Shevchenko N., Kolesnik E., Silina I.

DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE OF INNOVATIVE ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES 78

Kadyrus I., Donskykh A., Levkovska K.

MARKETING STRATEGIES FOR PROVIDING COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 85

Chaika T., Mardus N., Loghvinov Ju.

COEFFICIENT ANALYSIS OF LABOR RESOURCES AND COSTS FOR LABOR PAYMENT: CALCULATION ON FINANCIAL
AND STATISTICAL REPORTING AND MODERN TRENDS OF ANALYSIS
(ON THE EXAMPLE OF ENTERPRISES OF HOTEL-RESTAURANT BUSINESS) 90

Dmytrenko T.

DIGITAL SIGNATURES AND CIRCULATION OF ELECTRONIC PROMISSORY NOTES
AS MEANS OF IMPROVING THE FINANCIAL MARKET TRANSPARENCY 97

Public administration

Kozhyna A.

THEORY OF INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT AND ITS INTERCONNECTION WITH
THE TERRITORIAL DEVELOPMENT THEORIES 102

Akimova L.

ANALYSIS OF HYBRID THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE
AND UKRAINIAN REALITIES 110

Yurynets Z., Petruch O.

STATE REGULATION DIRECTIONS OF UKRAINE'S HEALTHCARE SECTOR INNOVATION DEVELOPMENT 116

Sazonets I., Zyma I.

PREREQUISITES FOR THE TRANSFORMATION OF THE HEALTH CARE SYSTEM
AND THE MATERIAL PROVISION OF ITS EMPLOYEES 122

Halytskyi O., Gryshova R.

STATE POLICY OF SOCIALIZATION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT
OF INFORMATION TECHNOLOGY DEVELOPMENT 126

Dotsevykh T.

THE MANAGEMENT OF INTERPERSONAL INTERACTION IN THE "SUPERIOR — SUBORDINATE" SYSTEM
AS A MEANS OF PREVENTION OF EMOTIONAL BURNOUT IN THE ORGANS OF STATE AUTHORITY 131

Boris O.

RISK-DEVELOPED APPROACH IN THE FIRE SAFETY EVALUATION SYSTEM 137

Saichenko V.

IMPROVEMENT OF THE CUSTOMS RISK MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD OF CUSTOMS CONTROL
WITH CONSIDERATION OF FOREIGN EXPERIENCE 141

Л. І. Катан,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
С. О. Сотніков,
студент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.5

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ

L. Katan,
Doctor of Economic Sciences, professor, Head of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University
S. Sotnikov,
student, Dnipro State Agrarian and Economic University

BASIC APPROACHES TO CLASSIFICATION OF BANKING PRODUCTS

У статті досліджено сутність поняття "банківський продукт", розглянуто погляди вітчизняних та зарубіжних вчених. На основі узагальнення підходів до трактування банківський продукт запропоновано авторське визначення цього поняття як самостійної економічної категорії, який визначається як товар, що випускається банком у результаті основної діяльності банку із задоволення вимог клієнта при проведенні банківських операцій або із залучення тимчасово вільних ресурсів, спрямована на одержання прибутку. Також розглядаються основні підходи до визначення критеріїв класифікації банківських продуктів у діяльності комерційних банків, запропоновані іноземними та вітчизняними науковцями. Виокремлено основні критерії класифікації банківських продуктів, притаманних банківським установам, наведено їх характеристики та ознаки. Досліджено фази життєвих циклів банківського продукту.

In the article the essence of the concept of "banking product" is investigated, the views of domestic and foreign scientists are considered. On the basis of generalization of approaches to the interpretation of the banking product, the author's definition of the concept is proposed as an independent economic category, which is defined as the goods produced by the bank as a result of the bank's main activity in satisfying the client's requirements in conducting banking operations or in attracting temporarily free resources aimed at obtaining profit. Also, the main approaches to determining the criteria for classifying banking products in the activities of commercial banks, proposed by foreign and domestic scientists. The main criteria of classification of banking products, inherent in banking institutions, are outlined, their characteristics and features are given. The phases of the life cycles of the banking product are investigated. Important for the classification of the banking product is the lack of a unified view in the scientific theory of the definition of this concept, thus it is necessary to proceed from the position that the banking product is the result of the banking institution, and its component are various operations carried out by commercial banks: credit, deposit, settlement, cash, investment, trust, currency, consulting, etc.

The classification of a banking product based on three levels is considered.

The first level is the main banking products that are actually bought by the customer. They, as a rule, form the basic assortment of the bank: lending, attraction of deposits, cash and settlement customer service, etc.

The second level is the banking products in real execution, that is, the current range of the bank. Such an assortment is constantly evolving without changing the basic directions of the bank's operation. The implementation of the current range is aimed at transforming the casual client into a permanent, stimulating it to use as many bank products as possible.

The third level — expanded banking products, aimed at forming a friendly relationship with the client, providing him with comprehensive assistance.

Ключові слова: банківський продукт, банки, класифікація, клієнт, ознака, характер, критерії, кредит, депозит.

Key words: bank product, banks, classification, customer, sign, character, criteria, loan, deposit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток сучасного фінансового сектору привносить у діяльність банків нові аспекти та проблеми стабільного функціонування, розв'язання яких багато в чому залежить від рівня системи управління банківськими продуктами, які є невід'ємною складовою функціонування будь-якого банку. Сучасний ринок банківських продуктів є однією із важливих і невід'ємних складових нинішньої економіки країни. Підвищується науковий інтерес до різних аспектів діяльності комерційних банків, методів управління та регулювання для забезпечення стабільності фінансових систем.

Реалізація банками своїх функцій передбачає наявність в їхньому розпорядженні банківських продуктів, які необхідні для здійснення відповідних банківських операцій. У ринкових умовах господарювання саме обсяг і якість банківських продуктів, якими володіють банки, визначають головні сфери й напрями їхньої діяльності, склад клієнтури та рівень одержуваних доходів. З огляду на це питання формування ресурсної бази банку, оптимізації її структури і забезпечення стабільності набувають особливо важливого значення для ефективної організації роботи банківських установ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемою визначення поняття "банківський продукт" займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: І. Балабанов, О. Дзюбюка, Е. Жуков, О. Лаврушин, Г. Морозова, З. Сороківська. Визначенню основних підходів до класифікації банківських продуктів присвячено наукові праці вітчизняних та закордонних учених, зокрема: А. Богун, О. Захарченко, О. Мазур, Ю. Масленчиков, С. Оніщенко, Т. Савелко, Є. Уткін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті полягає у визначенні, узагальненні сучасних класифікацій банківських продуктів з метою відображення адекватної сутності досліджуваного поняття у сучасних процесах функціонування ринку банківських послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Функціонування банківських установ, як і інших суб'єктів господарювання, в ринкових умовах має ви-

робничий характер. І хоча результати цієї діяльності не набувають безпосередньо матеріального втілення у традиційному розумінні (як продукція промисловості), вони мають свою вартість, зумовлену суспільними витратами. Результати банківської діяльності мають чітко виражений продуктовий характер. Банківський продукт, слід трактувати не як синонім банківської послуги, а як узагальнюючий результат діяльності банків, що охоплює сукупність наданих клієнтам різних видів послуг.

Проводячи аналогію з матеріальним виробництвом, у банківській сфері продукти можна поділити на ті, що включають перенесену і додану вартість (банківські операції), і ті, що містять виключно додану вартість (послуги). Формою речового виду банківського продукту можна вважати грошові кошти, мобілізовані та розміщені банком у активи, витрачання яких розділено у часі, аналогічно із сферою матеріального виробництва.

У цьому аспекті доцільно підтримати позицію О.В. Дзюбюка. Так, у своїй монографії він зазначає, що банківський продукт має двояке вираження — з одного боку, це надання різного роду послуг шляхом проведення активних, пасивних та комісійно) посередницьких операцій, а з іншого — це створення безготівкових платіжних засобів, що є результатом тих самих операцій [3].

У вітчизняній економічній літературі, як і в практиці, термін "банківський продукт" з'явився з переходом до ринкової економіки. У США, як правило, прийнято говорити саме про продукцію банку, маючи на увазі під цим послугу або операцію, здійснену банком, його дія, підприємницьку акцію, спрямовану на поліпшення умов бізнесу. Банки в останнє десятиліття основний акцент у своїй діяльності роблять на купівлю-продаж створюваних ними широко звертаються фінансових зобов'язань, а не на надання певних дій в інтересах клієнта (що, власне, і носить назву "послуги").

Для вивчення сутності банківського продукту в ході дослідження необхідно дати аналіз різних підходів щодо трактування цього поняття. Так, Масленченков Ю.С. вважає, що "банківський продукт — це спосіб надання послуг клієнту банку; регламент взаємодії службовців банку з клієнтом при наданні послуги, тобто комплекс взаємопов'язаних організаційних, інформаційних, фінансових та юридичних заходів, об'єднаних єдиною технологією обслуговування клієнта" [9].

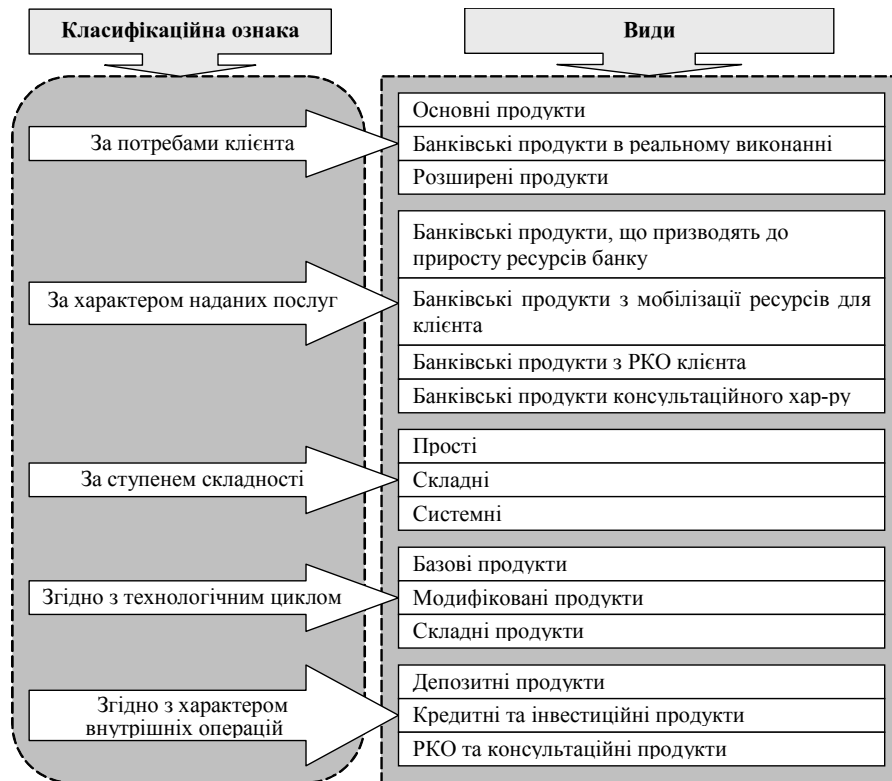

Рис. 1. Класифікація банківських продуктів

Джерело: згруповано авторами на основі [8; 9; 13].

На думку ряду вітчизняних і зарубіжних вчених, банківський продукт — це окрема банківська послуга або набір банківських послуг, пропонований клієнтам на типових умовах. Приклади: програмний кредит, цільової внесок, депозитний сертифікат, пластикові картки [6].

Лаврушин О.І. вважає, що банківським продуктом є створення платіжних засобів та надання послуг. При цьому створення платіжних засобів проявляє себе на рівні економіки в цілому (на макрорівні), тобто Національний банк здійснює випуск грошей, необхідних для обігу, для придбання та споживання матеріальних благ і продовження процесу відтворення [7].

Уткін Е.А., Морозова Н.І. і Морозова Г.І. пропонують таке визначення банківського продукту — "різноманітні дії на фінансовому ринку, грошові операції, здійснювані комерційними банками за певну плату за дорученням і в інтересах своїх клієнтів, а також дії, що мають на меті вдосконалення та підвищення ефективності банківського підприємництва (наприклад, вдосконалення організаційної структури)" [14].

Балабанов І.Т. під банківським продуктом розуміє матеріально оформлену частину банківської послуги (карта, ощадна книжка, дорожній чек, електронний гаманець і т.п.). Банківський продукт має відчутну форму, призначену для продажу на фінансовому ринку [1].

Такої точки зору дотримується і Жуков Е.Ф., який вважає, що "банківський продукт — це банківський документ (або свідоцтво), який випускається банком для обслуговування клієнта і проведення банківських операцій. Банківськими продуктами є векселі, чеки, банківські відсотки, депозити, сертифікати тощо" [4].

Таким чином, банківський продукт можна визначити як товар, який випускається банком в результаті основної діяльності банку із задоволення вимог клієнта при проведенні банківських операцій або із залучення тимчасово вільних ресурсів, спрямована на одержання прибутку.

Сороківська З.К. у навчальному посібнику розглядає три фази життєвих циклів банківського продукту: перша фаза — впровадження в оборот, яка характеризується швидким зростанням обсягу продаж; друга фаза — піднесення, коли число продаж стабілізується і далі розвивається конкурентна боротьба між банками за кінцевого споживача, за вдосконалення продукту; третя фаза — спад. Такий період може розтягнутися на десятки років, з огляду на те, що клієнти і самі банки є прихильниками звичних форм співробітництва [13].

Категорія "банківський продукт" у нормативному законодавстві України не досліджується, а розглядається категорія "банківська операція", так у ст. 47 Закону України "Про банки та банківську діяльність" на підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів із цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- 3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик [5].

Важливим для здійснення класифікації банківського продукту є відсутність у науковій теорії єдиного погляду щодо визначення цього поняття, таким чином не-

**Таблиця 1. Класифікація банківських продуктів
згідно з критерієм складності**

Тріади	Банківські продукти	Банківські операції	Банківські послуги
Елементарні	Прості	Типові	Масові
Комбіновані	Складні	Комплексні	Групові
Інтегровані	Системні	Об'єднані у процес	Індивідуальні

обхідно виходити з позиції, що банківський продукт є результатом діяльності банківської установи, а його складову становлять різноманітні операції, що здійснюються комерційними банками: кредитні, депозитні, розрахункові, касові, інвестиційні, трастові, валютні, консультативні.

Серед українських та зарубіжних вчених немає єдиного підходу щодо класифікації банківських продуктів. Т. Савелко наводить класифікацію продуктів банку згідно зі спрямованістю на задоволення потреб клієнта. Так, банківські продукти за цією класифікацією поділяються на три рівні.

Перший рівень — це основні банківські продукти, які в дійсності купує клієнт. Вони, як правило, утворюють базовий асортимент банку: кредитування, залучення депозитів, розрахунково-касове обслуговування клієнтів та ін.

Другий рівень — банківські продукти в реальному виконанні, тобто поточний асортимент банку. Такий асортимент постійно розвивається, не змінюючи базових напрямів функціонування банку. Реалізація поточного асортименту спрямована на перетворення випадкового клієнта на постійного, стимулювання його до користування якнайбільшою кількістю продуктів банку.

Третій рівень — розширені банківські продукти, спрямовані на формування дружніх відносин з клієнтом, надання йому різнобічної допомоги [12].

Однак така класифікація є досить вузькою, оскільки не показує широту асортименту продуктів банківської установи та взаємозалежність між банківськими продуктами та по слугами. На сьогоднішній день у практиці вітчизняних комерційних банків класифікація банківських продуктів здійснюється за класифікаційними ознаками які наведені на рисунку 1.

Кожній класифікаційній ознаці відповідає певний вид банківського продукту, але до кожного виду відносяться певні складові. Отже, перейдемо до розкриття кожного виду банківських продуктів.

Класифікація банківських продуктів згідно характеру наданих послуг:

1. Банківські продукти, що призводять приросту ресурсів банку:

— ощадний внесок, терміновий внесок (депозит), внесок до запитання (онкольний депозит), внесок у дорогоцінних металах;

— індивідуальне довірче управління, сертифікат пайової участі;

— брокерське обслуговування, інтернет-брокер, посередництво в купівлі-продажу дорогоцінних металів, готівкової і безготівкової іноземної валюти.

2. Банківські продукти з мобілізації ресурсів для клієнта:

— кредит, кредитна лінія, овердрафт, іпотечний кредит, споживчий кредит, МБК;

— оперативний лізинг, фінансовий лізинг тощо;
— факторинг із правом регресу, факторинг без права регресу (форфейтинг) тощо;

— андерайтинг;

— репо, купівля-продаж цінних паперів;

— банківська гарантія, поручительство, аваль.

3. Банківські продукти з РКО клієнта:

— розрахунковий рахунок, "зарплатні" проекти, банківські карти, акредитив, інкасо;

— векселі, застави, розрахункові і дорожні чеки;

— Western Union, Money Gram тощо;

4. Банківські продукти щодо зберігання та обчислення цінностей клієнта:

— індивідуальний банківський сейф (осередок);

— ведення рахунку депозитів;

— ведення реєстру власників цінних паперів.

5. Банківські продукти консультативного характеру:

— консалтинг, інформаційне забезпечення, правовий супровід торговельного контракту;

— оцінка нерухомості, оцінка застави.

Ю. Масленчиков запропонував поняття "банківська тріада" як поєднання трьох вже відомих понять: продукту, операції, послуги (за ступенем складності) (табл. 1) [9].

Класифікацію банківських продуктів згідно критерію технологічного циклу розробки та впровадження продуктів банку представляють О.А. Мазур та А.М. Богун:

1) базові банківські продукти — затверджені стандартні банківські продукти з можливістю подальшої модифікації;

2) модифіковані банківські продукти — базові банківські продукти із вже існуючими модифікаціями, які є його невід'ємною складовою;

3) складні банківські продукти — сукупність затверджених базових і/або модифікованих банківських продуктів (наприклад, реалізація та обслуговування міжнародних кредитних пластикових карток під заставу виробів з дорогоцінних металів) [8].

Цікава думка С. Оніщенко який пропонує класифікацію банківських продуктів згідно критерію новизни. Під новим банківським продуктом він розуміє продукт банку, який вперше пропонується на ринку або є новим для банку при наданні своїм клієнтам. Новим продуктом вважається також модифікація вже існуючого продукту, яка стосується порядку (технології) надання, може призводити до можливості продажу новим типам клієнтів, або будь-яке нововведення, яке споживач вважає значущим для себе [11].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Складна природа банківських продуктів не дала можливості донині розкрити їх економічну природу,

надати їх науково достовірну класифікацію, зокрема розмежувати поняття банківської операції та банківської послуги, які здебільшого ототожнюються. У законодавстві України економічна категорія "банківський продукт" не досліджується, в той час як розглядається поняття "банківська операція". Банківський продукт можна визначити як товар який випускається банком в результаті основної діяльності банку із задоволення вимог клієнта при проведенні банківських операцій або із залученням тимчасово вільних ресурсів, спрямована на одержання прибутку.

Отже, дослідження показали, що серед науковців немає єдиного підходу щодо класифікації банківських продуктів. На сьогоднішній день у науковій практиці класифікація банківських продуктів здійснюється за такими основними ознаками: за характером наданих послуг; за ступенем складності; згідно з технологічним циклом; згідно характеру внутрішніх операцій; за потребами клієнта.

Література:

1. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: учеб. пособие / И.Т. Балабанов. — М.: Финансы и статистика. — 2013. — 480 с.
2. Болдова А.А. Ринок фінансових послуг України: глобалізаційний аспект / А.А. Болдова, В.Ю. Мойко / Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — 2012 — № 1. — С. 72—78.
3. Дзюблюк О.В. До питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту / О.В. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. — 2009. — № 6. — С. 82—90.
4. Жуков Е.Ф. Деньги. Кредит. Банки. Учебник для вузов / Е.Ф. Жуков, Н.М. Зеленкова, Л.Т. Литвиненко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. — 703 с.
5. Закон України "Про банки і банківську діяльність" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
6. Захарченко О.М. Дистанційне банківське обслуговування на основі системи "клієнт-банк": переваги та недоліки / О.М. Захарченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. — Суми, 2013. — Т. 30. — С. 121—127.
7. Лаврушина О.І. Банківський менеджмент: підручник. — 2-е вид., перераб. і доп. / О.І. Лаврушина. — М.: КНОРУС, 2011. — 560 с.
8. Мазур О.А. Організаційно-методичні рекомендації щодо формування та визначення собівартості банківського продукту / О.А. Мазур, А.М. Богун // Аудитор України. — 2005. — № 16 (78). — С. 16—19.
9. Масленніков Є.І. Дослідження розвитку ринку фінансових послуг України / Є.І. Масленніков, А.А. Чкан // Економіка: реалії часу. — 2014. — № 2. — С. 105—111.
10. Масленчитков Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика / Ю.С. Масленчитков — М., 1998. — 432 с.
11. Оніщенко С. Особливості розробки нових банківських продуктів / С. Оніщенко // Банківська справа. — 2000. — № 3 (33). — С. 24—27.
12. Савелко Т. Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України / Т. Савелко // Економіка України. — 2007. — № 8 (549). — С. 27—32.
13. Сороківська З.К. Банківський роздрібний бізнес: навч. посіб. / З.К. Сороківська. — Тернопіль, Астон, 2013. — 245 с.
14. Уткин Э.А. Инновационный менеджмент / Э.А. Уткин, Н.И. Морозова, Г.И. Морозова. — М.: АКАЛИС, 1996. — 208 с.

References:

1. Balabanov, I.T. (2013), *Osnovy finansovogo menedzhmenta* [Fundamentals of financial management], Finansy i statistika, Maskva, Rossiya.
2. Boldova, A.A. and Mojko, V.Yu (2012), "The financial services market in Ukraine: the globalization aspect", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 1, pp. 72—78.
3. Dziubliuk, O.V. (2009) "To the question about the essence of the commercial bank and the specifics of the banking product", *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy*, vol. 6, pp. 82—90.
4. Zhukov, E.F. Zelenkova, N.M. and Litvinenko, L.T. (2015), *Den'gi. Kredit. Banki. Uchebnik dlja vuzov* [Money. Credit. Banks. Textbook for universities], JuNITI-DANA, Maskva, Rossiya.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *The Law of Ukraine "About banks and banking"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (Accessed 29 October 2018).
6. Zakharchenko, O.M. (2013), "Remote banking services based on the client-bank system: advantages and disadvantages", *Problemy i perspektyvy rozvytku bankiv's'koi systemy Ukrainy: zb. nauk. prats'*, vol. 30, pp. 121—127.
7. Lavrushyna, O.I. (2011), *Bankiv's'kyj menedzhment* [Banking Management], 2nd ed, KNORUS, Maskva, Rossiya.
8. Mazur, O.A. and Bohun, A.M. (2005), "Organizational and methodical recommendations for the formation and determination of the cost price of a banking product", *Audytor Ukrainy*, vol. 16 (78), pp. 16—19.
9. Maslennikov, Ye.I. and Chkan, A.A. (2014), "Research on the development of the financial services market in Ukraine", *Ekonomika:realii chasu*, vol. 2, pp. 105—111.
10. Maslenchitkov, Ju.S. (1998), *Tehnologija i organizacija raboty banka: teorija i praktika* [Technology and organization of the bank: theory and practice], Maskva, Rossiya.
11. Onischenko, S. (2000), "Features of developing new banking products", *Bankiv's'ka sprava*, vol. 3 (33), pp. 24—27.
12. Savelko, T. (2007), "Theoretical aspects of the banking services market in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 8 (549), pp. 27—32.
13. Sorokiv's'ka, Z.K. (2013), *Bankiv's'kyj rozdrubnyj biznes* [Banking Retail Business], 3rd ed, Aston, Ternopil', Ukraine.
14. Utkin, Je. A. Morozova, N. I. and Morozova, G. I. (1996), *Innovacionnyj menedzhment* [Innovative Management], AKALIS, Maskva, Rossiya.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2018 р.

О. Б. Пелех,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне
Б. М. Юсків,
д. пол. н., професор, професор кафедри економічної кібернетики,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.10

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ МІГРАНТІВ У СТРУКТУРІ ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ УКРАЇНИ

О. Pelekh,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the of Management Department, Rivne
State Humanitarian University
B. Yuskiv,
Doctor of Political Science, Professor, Economic Cybernetics Department, Rivne State Humanitarian University

MIGRANTS' MONEY TRANSFERS AS AN ELEMENT OF THE UKRAINIAN GDP STRUCTURE

Дослідження присвячене аналізу динаміки макроекономічних змін у структурі валового внутрішнього продукту (ВВП), пов'язаних з ринком праці, а конкретно — оплатою праці як складником ВВП. У статті проаналізовано взаємозв'язок між грошовими переказами мігрантів до України та структурою ВВП.

Проведено аналіз зв'язку грошових переказів і ВВП в Україні, використовуючи два показники: сукупна продуктивність переказів мігрантів та сукупна продуктивність праці мігрантів. Динаміку змін триелементної структури ВВП України проаналізовано за методом, яка передбачає визначення трьох оцінок змін — інтенсивність, швидкість і сталість (монотонність).

Сформульовано кілька висновків. Депресивна ситуація на ринку праці України (зниження реальної заробітної плати, зменшення кількості підприємств, зростання безробіття) призводить до того, що частина вивільнених працівників шукає роботу за кордоном (і як наслідок, зростання грошових переказів мігрантів, що одночасно різко знижує цінність переказів стосовно ВВП). "Праця", яка застосовувалася в Україні, частково перемістилася у "працю" за кордоном (не відбулося реально жодних ні технологічних, ні інноваційних зрушень, які виводять на конкурентне співвідношення (30:70)). Зароблені гривні (вдома), чи валюта (за кордоном) не створюють додаткових активів, а зміни у структурі ВВП є досить незначними, повільними та відбуваються хаотично.

Загалом, наслідки міграційних процесів є неоднозначними, але їхній вплив на соціально-економічний і політичний розвиток України зростає. Ступінь цього впливу багато в чому залежить від ефективності міграційної політики держави. Головним завданням розвитку системи управління міграцією є визначення максимально можливих і максимально узгоджених на міждержавному рівні меж внутрішньої компетенції держави в організації міграційного процесу.

The study deals with the analysis of the economic changes' dynamics within the GDP structure, tied to labor market, and specifically to the wages level as an integral GDP element and migrants' money transfers to Ukraine. Two synthetic indexes were used to conduct the analysis — gross

migrants' money transfer output and gross migrants' labor output. The three-fold Ukrainian GDP structure dynamics of changes (wages, migrants' money transfers and materiel actives' incomes) was being analyzed using the method outlining the three changes markers — intensity, speed and stability/monotony.

Based on the analysis results the following conclusions were drawn. The depressive situation on the Ukrainian labor market (decreasing of the wages' levels, of the enterprises' quantity, increasing unemployment) leads to the situation when part of unemployed workers seek job abroad. As a result, there is an increase in migrants' money transfers which drastically decreases transfers' value to the GDP. "Labor" previously used in Ukraine partially transfers abroad. This pairs with the lack of technological and innovation shifts which influence the competitive correlation within the GDP structure between labor and materiel actives (30:70). Generally, hryvnias earned at home and the currency earned abroad do not create additional actives, and the GDP structure changes remain insignificant, slow and chaotic.

Migration processes' outcomes remain contradictory and their influence upon social, economic and political development of Ukraine increases. Its level is substantially depending on the state migration policy efficiency. That is why the main objective of development of the migration management system is to define maximum possible and coordinated international boundaries for national competencies in the migration process organization.

Ключові слова: структурні зміни, валовий внутрішній продукт, сукупна продуктивність праці, сукупна продуктивність переказів, сукупна продуктивність праці мігрантів.

Key words: structural changes, GDP, gross output, gross transfer output, gross migrants' money transfer output.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок праці є важливим складником економічної системи, у рамках якого відбувається залучення праці як економічного ресурсу до сфери національного виробництва. У минулому ця сфера була однією з найбільш zdeформованих, а її становлення в Україні відбувалося і відбувається повільно та суперечливо в умовах постійного дисбалансу між попитом і пропозицією. Ситуація на ринку праці загалом сильно залежить від макроекономічної ситуації в країні.

Формування ринку привело до структурних змін. Серед інших це стосується змін стану й структури працюючих. Щодо України, то внаслідок системних перетворень в економіці в 1990-х рр. ринок праці істотно трансформувався. Праця стала в повному розумінні "товаром" і цілком підпорядковувалася ринковим законам, тобто комерціалізації. Саме в цей період у країні з'явилося явне безробіття, що істотно вплинуло на характер ринку праці. Якщо в попередні роки спостерігався певний дефіцит робочої сили з одночасним високим рівнем прихованого безробіття, то після 1990 р. почав явно відчуватися відносний надлишок робочої сили і швидко зростати рівень безробіття. За цим явищами стояли процеси зміни власності, реструктуризації галузей економіки, організаційні перетворення на підприємствах, зміна застарілої техніки і технологій на нові технології, які призводять до зростання продуктивності праці, а також спаду попиту на працю. Важливу роль тут відіграли і зміни демографічної структури в Україні, а також міграція.

Директор департаменту монетарної політики та економічного аналізу Національного банку України С. Ніколайчук польському інформаційному агентству PAP Biznes акцентує на тому [1], що еміграція з України породила прогалини на українському ринку праці. "Тема мігрантів є для нас серйозною причиною для занепо-

коєння, адже в такому масштабі, який ми спостерігаємо. Безумовно, наразі це вплине на наш потенційний ВВП. Ми порахували, що за останні 2 роки міграція призвела до зменшення нашої робочої сили на 5—8%, хоч не на постійній основі, але все ж. Раніше ми оцінювали зменшення в 3—4%, тому перегляд оцінки є досить суттєвим", — сказав він. "Вплив на потенційний ВВП є досить високим, особливо з огляду на те, що виїжджають найбільш продуктивні громадяни. Значна кількість — близько 70% — це чоловіки. У віковому розрізі близько 35% — це емігранти до 30 років, і це стало тенденцію. Ще кілька років тому чисельність молодих емігрантів була значно нижчою", — додав С. Ніколайчук. За словами представника НБУ, у найближчі роки очікується послаблення тиску через рівень оплати праці. "Ми очікуємо подальшого зниження рівня безробіття найближчим часом: заробітна плата в Україні зросла в номінальному виразі приблизно на 38%, а в реальному вимірі — на 19%, що суттєво вплинуло на інфляцію. Остання прискорилося до близько 14%, а прямий вплив зростання заробітної плати на інфляцію оцінюється в 2—2,5 процентних пункти", — сказав Сергій Ніколайчук. "Ми очікуємо, що в наступні роки тиск через рівень оплати праці дещо послабиться, але він все одно буде значним чинником, який впливає на інфляцію", — додав він.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження, присвячені вивченню взаємозв'язку грошових переказів, міграції та розвитку, були здійснені такими зарубіжними вченими: Дж. Борхас, Дж. Вільсон, Л. Вінтерс, Т. Волмслі, Т. Заславська, М. Леон-Ледесми, Дж. Мінсер, С. Мохатри, М. Флокс. Досліджували цей напрям українські науковці В. Кравців, М. Біль, І. Малютін, Е. Лібанова, С. Пирожков, М. Долішній,

С. Злупко, Б. Дяченко, В. Онікієнко, О. Позняк, М. Романюк, У. Садова, О. Малиновська, Н. Марченко, Е. Хомра та ін.

Водночас питання взаємозв'язку між грошовими переказами мігрантів та структурою ВВП залишаються малодослідженими і потребують подальшого висвітлення.

Нинішнє дослідження присвячене саме аналізу динаміки макроекономічних змін у структурі валового внутрішнього продукту (ВВП), пов'язаних з ринком праці, а конкретно: оплатою праці як складником ВВП. Відповідно до цієї мети вирішувалося завдання: проаналізувати взаємозв'язок між грошовими переказами мігрантів до України та структурою ВВП.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У економічній науці і статистиці використовують три способи розрахунку ВВП: виробничий підхід (на основі доданих вартостей), за доходами і за витратами. Для нас важливим є другий підхід, оскільки він пов'язує ВВП з винагородою за найману працю і тим самим дає можливість проаналізувати, як впливає людський капітал на економічний розвиток.

Цей підхід, який ще називають вартісним, має в основі той факт, що ВВП дорівнює сумі доходів:

$$P = W + R + I + Pr + A + T_n \quad (1),$$

де P — ВВП; W — заробітна плата; R — рентні платежі; I — відсоток за грошові доходи; Pr — прибуток підприємств; A — амортизація; T_n — непрямі податки на бізнес.

Далі скористаємося ідеями М. Добія (M. Dobija), викладеними в [2]–[5], а також працях інших польських дослідників — А. Йонкіш-Зацни (A. Jonkisz-Zacny) [6], [7], Ю. Ренкаса (J. Renkas) [8] та інших.

Вказані дослідники зводять/узагальнюють записану формулу для ВВП до двох складників: доходи найманих працівників плюс інші доходи (не найманих осіб), які фактично створюються завдяки матеріальним активам [2, р. 5], тобто

$$P = W + A \quad (2),$$

де P — ВВП; W — сума оплати праці найманих працівників (винагорода за працю); A — доходи від активів (сукупні майнові цінності країни, що використовуються з метою одержання прибутку).

У політекономії відповідний поділ записується як "праця" + "капітал". У наших попередніх дослідженнях [9] ми проаналізували динаміку структури ВВП України з цього аспекту розгляду. Однак проведений аналіз є до певної міри неповним і не зовсім коректним, оскільки в ньому упущена важлива частина першого складника — праця українців за кордоном і переказ зароблених ними коштів в Україну.

Вирішуючи власні фінансові і матеріальні проблеми та допомагаючи своїм рідним в Україні, мігранти тим самим забезпечують економіку країни в цілому значним припливом капіталу у вигляді грошових переказів. Щороку перекази грошей від мігрантів з-за кордону (трансферти) становлять дедалі більшу частку ВВП. Численні дослідження вітчизняних і закордонних дослідників свідчать, що перекази є не лише безпосереднім внеском у ВВП країни, але й опосередковано впливають на його зростання шляхом припливу іноземної валюти, збіль-

шення споживання, формування людського капіталу, сприяння інвестиціям і т.п. Перекази "працюють" на економіку України щось на зразок "безвідсоткових кредитів, наданих мігрантами". Потрапляючи в обіг, вони дають можливість створювати в Україні нову вартість працівниками, які працюють в Україні. Таким чином, з обох боків грошові перекази мігрантів з-за кордону є важливим складником ВВП України, який для економіки є важливим системоутворюючим чинником.

З огляду на сказане формулу (2) модифікуємо так:

$$P = (W + T) + A \quad (3),$$

де P — ВВП; W — сума оплати праці найманих працівників (винагорода за працю); T — сума переказів (трансферти) від мігрантів з-за кордону; A — доходи від активів (сукупні майнові цінності країни, що використовуються з метою одержання прибутку).

Згідно з Інструкцією платіжного балансу МВФ, до категорії грошових переказів зараховують матеріальні і фінансові ресурси, що направляються мігрантами з країн поточного проживання і працевлаштування до країн свого походження [10, р. 48]. За визначенням Національного банку України, приватні грошові перекази за методологією платіжного балансу представляють собою дохід домашніх господарств, що надходить від інших домогосподарств з-за кордону, та пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення. Перекази можуть здійснюватись як за офіційними (через банки, міжнародні системи грошових переказів, поштові відділення), так і неофіційними (шляхом передачі наявних грошей та інших матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому) каналами. У структурі платіжного балансу з приватними грошовими переказами пов'язані дві статті: "оплата праці робітників" і "приватні трансферти". Чиста оплата праці представляє собою частину заробітку членів родини за кордоном, яку вони передають домашньому господарству на територію своєї економіки. Приватні трансферти охоплюють операції між домашніми господарствами-резидентами та домашніми господарствами-нерезидентами. Вони складаються з грошових переказів робітників, які працюють більше року, та інших приватних переказів між резидентами і нерезидентами [11].

Зв'язок між оплатою праці найманих працівників в Україні та переказами зароблених коштів мігрантами з-за кордону можна розглядати двояко. З одного боку, у складі ВВП вони розглядаються як доповнення одне одного і як спільне протиставлення матеріальним активам, оскільки разом вони визначають частку ВВП, яка "зароблена" саме людьми, а не технікою, технологіями, акціями і т.п. З іншого боку, їх також можна розглядати як дві протилежності. Зменшення числа працюючих в Україні (зростання безробіття) сприяє зростанню кількості емігрантів з України, і навпаки: зростання зайнятості зменшує потребу виїзду на працю за кордон. Відтак за певних умов (наприклад, коли середня оплата праці не зростає, а число працюючих зменшується) зменшення сукупної оплати праці приводить до збільшення суми переказів і навпаки.

Для аналізу зв'язку грошових переказів і ВВП ми використаємо два показники, на зразок сукупної продуктивності праці, який детально розглядався в [9]:

Таблиця 1. Розрахунок сукупної продуктивності праці, переказів і продуктивності праці мігрантів для економіки України (2008–2016 рр.)

Роки	ВВП у фактичних цінах (P), млн грн	Оплата праці (W), млн грн	Доходи активів у ВВП (A), млн грн	Перекази мігрантів (T), млн грн	Оплата праці мігрантів (W _m), млн,грн	Сукупна продуктивність праці (Q)	Сукупна продуктивність переказів (Q _T)	Сукупна продуктивність праці мігрантів (Q _{Wm})
2008	990819	530052	427080	33688	19792	1,87	29,4	50,1
2009	947042	538575	364904	43564	27793	1,76	21,7	34,1
2010	1120585	600982	473659	45944	31711	1,86	24,4	35,3
2011	1349178	708613	585249	55316	38026	1,90	24,4	35,5
2012	1459096	815394	583879	59823	44052	1,79	24,4	33,1
2013	1522657	874120	580018	68520	54434	1,74	22,2	28,0
2014	1586915	879167	631576	76172	60841	1,81	20,8	26,1
2015	1988544	965323	872092	151129	122289	2,06	13,2	16,3
2016	2385367	1026927	1165225	193215	172598	2,32	12,3	13,8

Джерело: Власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України ([12–14]), а також Національного банку України ([11]).

1) сукупна продуктивність переказів мігрантів

$$Q_T = \frac{P}{T},$$

де P — ВВП; T — сума грошових переказів мігрантів з-за кордону.

Цей показник є безрозмірною величиною, що показує, яка сума ВВП припадає на 1 грн. переказів. Цей показник дозволяє порівнювати економічний розвиток різних країн незалежно від їхньої грошової одиниці, загалом не залежить від інфляції, а його зростання означає реальне економічне зростання і навпаки. Зауважимо, що, на нашу думку, у процесі аналізу показник доцільно використовувати в парі з показником сукупної продуктивності праці Q.

2) сукупна продуктивність праці мігрантів

$$Q_M = \frac{P}{W_M},$$

де P — ВВП; — частина оплати праці мігрантів, яка надсилається в Україну з-за кордону. Загалом цей показник збігається з переднім, однак визначає сукупну продуктивність винятково нинішньої праці мігрантів і не включає інші види переказів.

Виходячи із рівняння (3), ми можемо говорити про триелементну структуру ВВП України з точки зору доходу. Аналіз динаміку зміни структури ВВП у такій формі здійснюється аналогічно до попереднього з використанням трьох ознак структурних змін: інтенсивності, швидкості і монотонності (див. [9]).

Для початку, на підставі статистичних даних розраховано показники сукупної продуктивності переказів та сукупної продуктивності праці мігрантів і зроблено порівняльний аналіз цих показників із сукупною продуктивністю праці в Україні. Результати розрахунків представлені в табл. 1.

Як бачимо, перекази від мігрантів безперервно зростали ще з 2008 р., а починаючи з 2015 р., вони зростають вдвічі швидше. Те саме стосується оплати праці мігрантів за кордоном, яка переказана в Україну. Щодо показника сукупної продуктивності переказів, то він зменшився в 2,5 рази від 29,4 у 2008 р. до 12,3 у 2016 р., а сукупна продуктивність праці мігрантів зменшилася майже в 4 рази: від 51,1 у 2008 р. до 13,8 у 2016 р. Їхнє падіння наочно відображено на рисунку 1. Як бачимо, усе це відбувається на тлі зростання ВВП, сукупної оп-

лати праці і зростання показника сукупної продуктивності праці.

Порівнюючи сукупну продуктивність праці із сукупною продуктивністю переказів і сукупною продуктивністю праці мігрантів, бачимо цілковиту протилежність напрямів змін останнього в останні роки. У роках 2009, 2010, 2011 та 2013 напрями змін загалом збігалися. Змістовно це можна пояснити так: праця вдома і за кордоном до певної міри доповнювали одна одну, принаймні йшли в одному напрямі.

Однак, починаючи з 2014 р., між ними настає період різкої конкуренції. Якщо зважити на те, що загалом середня (номінальна) заробітна плата в Україні зростає, то зростання показника сукупної продуктивності праці у цей час досягається за рахунок сповільнення темпів зростання оплати праці в поєднанні зі зменшенням числа працюючих, а відтак збільшення сукупної оплати праці. Частина вивільнених працівників поповнює ряди безробітних, тоді як інша частина шукає роботу за кордоном. А це, відповідно, дає різке збільшення сукупної суми оплати праці мігрантів і грошових переказів мігрантів, яке спостерігається від 2014 р., а також впливає на те, що цінність переказів стосовно ВВП різко знижується.

На рисунку 2 маємо відображено темпи зростання всіх названих показників. Темпи зростання ВВП і сукупної оплати праці в Україні є більшими 100%, але не перевищують 130%, і при цьому ВВП зростає швидше. Однак перекази від мігрантів і оплата праці мігрантів зростають ще швидше, сягаючи в окремі роки до 200%. Наслідком такого їхнього стрімкого зростання стало те, що відповідні показники сукупної продуктивності переказів і оплата праці мігрантів починають спадати.

Показники структури і динаміки структурних змін подані в таблиці 1. Динаміка структури ВВП загалом візуалізована на рисунку 3. Маємо чітку тенденцію не лише до зростання частки активів, але і до зростання частки переказів. Тому, якщо протиставляти в структурі ВВП частку матеріальних активів і сумарну частку праці та переказів від мігрантів, то бачимо, що істотного поліпшення співвідношення не відбувається, і воно далі залишається далеким від ідеального — 30:70. Тоді як наші розрахунки, зроблені на підставі даних лише оплати праці в Україні, демонстрували поступове поліпшення ситуації і наближення до цього співвідношення [9]. Насправді реальність така: "праця", яка застосовувалася в Україні, фактично перемістилася у "працю" за кордо-

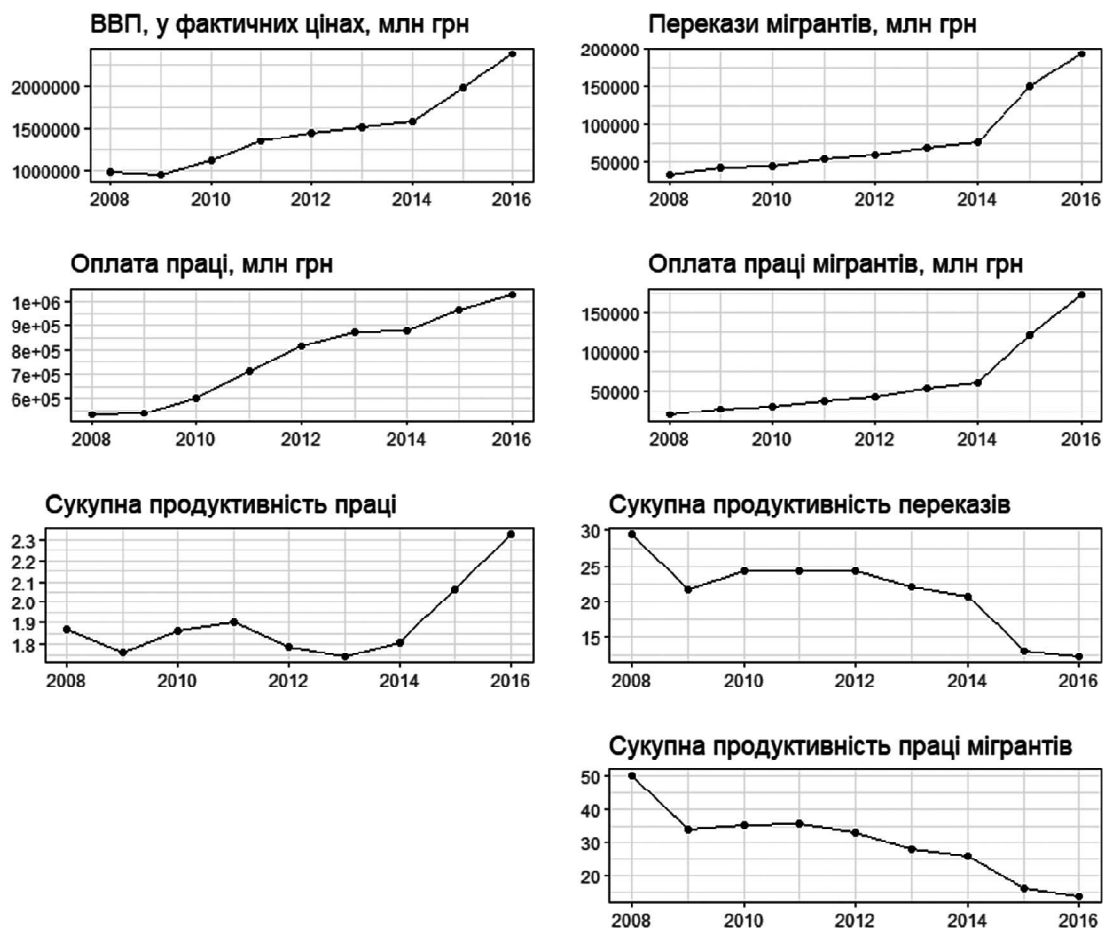

Рис. 1. Динаміка ВВП, оплати праці, переказів мігрантів і показників сукупної продуктивності (2008–2016 рр.)

Джерело: власні розрахунки.

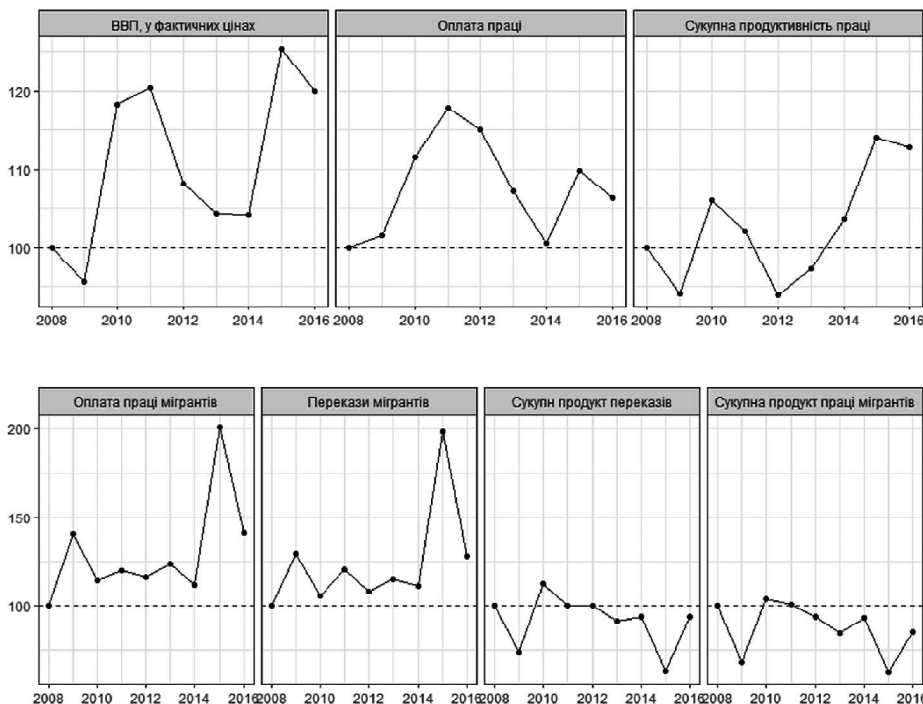

Рис. 2. Ланцюгові темпи зростання ВВП, оплати праці, переказів мігрантів і показників сукупної продуктивності (2008–2016 рр.)

Джерело: власні розрахунки.

ном. Жодних ні технологічних, ні інноваційних зрушень, які впливають на співвідношення, реально не відбувається.

На рисунку 4 маємо графіки інтенсивності, швидкості та монотонності структурних змін ВВП. Зазначимо, що інтенсивність структурних змін є досить незначною (у середньому 4%), і тільки протягом останніх двох років вона досягала 7%. Швидкість змін була дуже низькою — на рівні 0,04. Рівень монотонності також низький, що свідчить про хаотичність змін і нестабільність змін.

У таблиці 2 і 3 наведено розрахунки показників, пов'язаних з грошовими переказами мігрантів і оплатою праці мігрантів у розрізі регіонів. На жаль, інформація з сайтів Держкомстату і НБУ дозволила зробити повноцінні розрахунки лише за два роки — 2015—2016 рр.

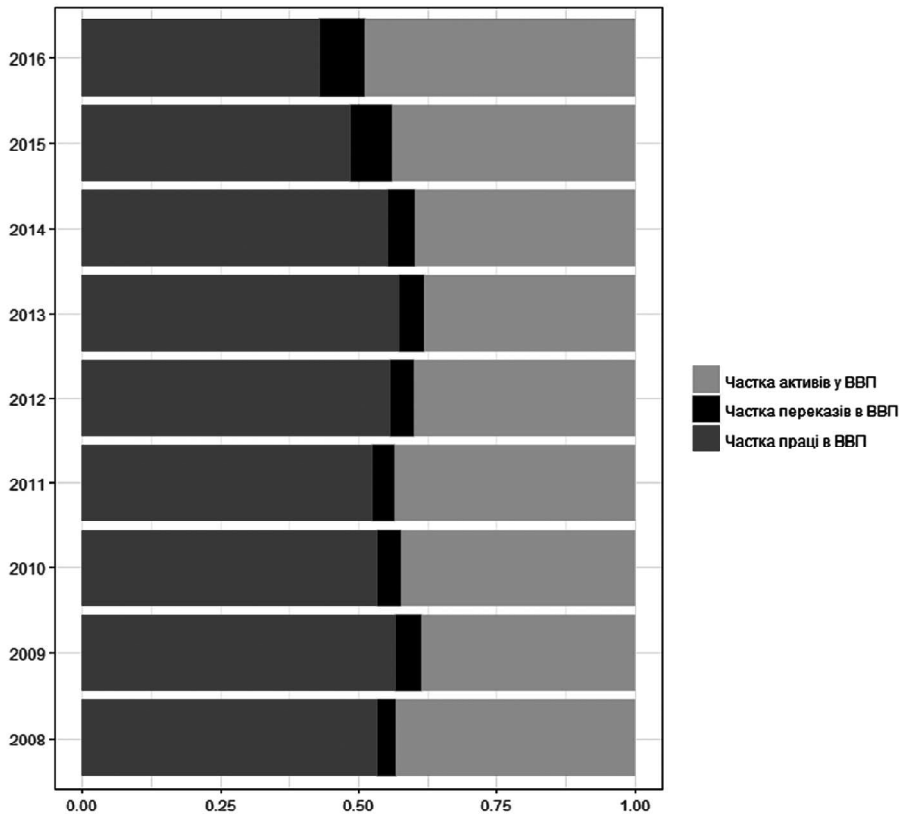

Рис. 3. Динаміка структури ВВП (оплата праці / перекази / активи) (2001–2016 рр.)

Джерело: власні розрахунки.

З таблиці 2 видно, що на тлі інших істотно виділяються м. Київ і Одеська область. Зауважимо, що попри те, що Київ отримує кошти від своїх мігрантів, він як столиця і центр економічного життя країни, на нашу думку, є своєрідним акумулятором переказів-вихідців з усіх областей країни. За цими лідерами слідує Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Херсонська області. Цікавим є також факт, що такі традиційно "міграційні" області Західного регіону, як Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська області, перебувають десь посередині списку, а Волинська, Рівненська та Закарпатська

ка області — взагалі в кінці списку. Як стверджують експерти аналітичного центру CEDOS, низьку частку переказів Західного регіону можна пояснити тим, що мігранти надають перевагу неформальним каналам переказу коштів, таким як кур'єри чи водії автотранспорту, друзі тощо. Мігранти часто привозять гроші особисто, адже багато хто з них здійснює короткострокові поїздки в країни ЄС, що мають спільний із Україною кордон на Заході. Крім того, причиною популярності неформальних каналів може бути їхня нижча вартість у порівнянні з офіційними каналами. З іншого боку, низька популярність офіційних каналів переказів також зумовлена недовірою до банківської системи загалом, небажанням показувати свої доходи та недостатньою фінансовою грамотністю населення [15]. Серед областей з найменшим надходжень коштів Луганська і Чернігівська області.

Такою виглядає ситуація в результаті аналізу переказів. Однак якщо подивитися на справу, беручи за основу показник сукупної продуктивності переказів мігрантів, то загальна картина дещо деформується (рис. 5): більшу цінність міграція має у Одеській, Херсонській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській областях (позначені світлішим кольором — АР Крим до уваги не бралася через відсутність даних), тоді як найнижча цінність міграції у Київській та Полтавській областях (позначено темнішим кольором). Рисунок 6 демонструє ще

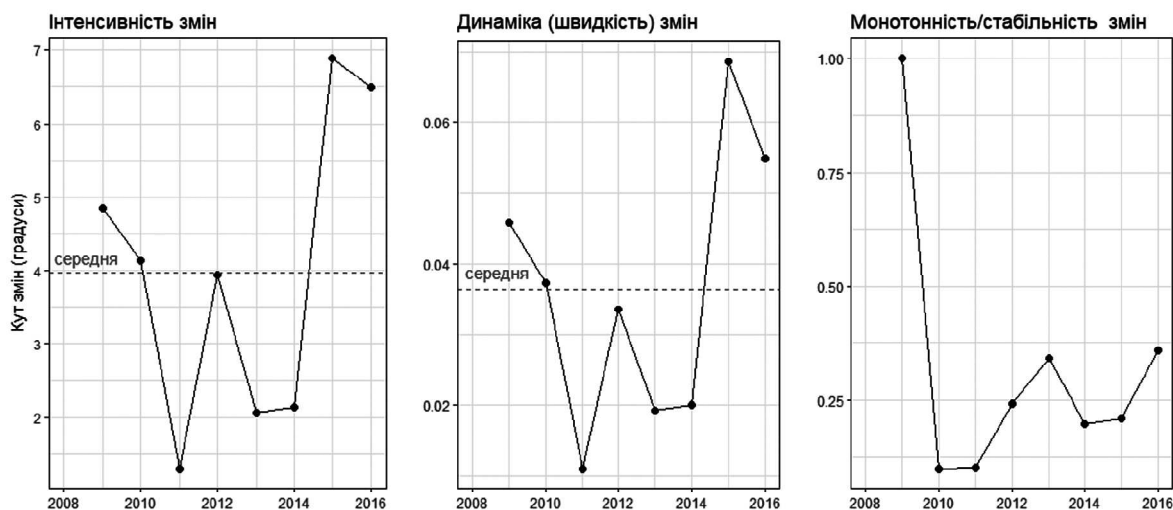

Рис. 4. Показники структурних змін ВВП (оплата праці / перекази / активи) (2001–2016 рр.)

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 2. Грошові перекази мігрантів до областей України, млн грн (2015–2018 рр.)

Область	2015	2016	2017	2018*
м. Київ	21167	28847	38031	34403
Одеська	21323	27448	29442	23737
Дніпропетровська	13101	9409	9754	8550
Харківська	8144	9215	8235	6260
Львівська	4801	6106	6900	5507
Херсонська	4980	6469	6650	5168
Донецька	4233	5391	5487	4168
Запорізька	3564	5517	4630	3482
Івано-Франківська	3183	3839	4106	3034
Миколаївська	2864	3713	3895	3015
Чернівецька	2683	3218	3787	2952
Тернопільська	2586	3088	3378	2623
Вінницька	2181	2687	3016	2320
Полтавська	2023	2530	2674	2089
Черкаська	1705	2115	2339	1944
Хмельницька	1839	2285	2448	1872
Київська	1398	1915	2214	1856
Закарпатська	2014	2183	2170	1529
Житомирська	1356	1716	1796	1418
Сумська	1489	1748	1776	1388
Рівненська	1060	1270	1499	1182
Кіровоградська	1241	1453	1472	1182
Волинська	891	1100	1277	1069
Чернігівська	842	1177	1298	991
Луганська	865	1082	958	620

* Примітка: Інформація про перекази у 2018 р. містить дані за січень — вересень.

Джерело: за даними Національного банку України [16].

одну загальну регіональну (стосується всіх областей) тенденцію: сукупна продуктивність праці зростає, тоді як сукупна продуктивність грошових переказів мігрантів до регіонів України навпаки — спадає.

Слід вказати, що ситуація в областях потребує окремого дослідження.

ВИСНОВКИ

Депресивна ситуація на ринку праці України (зниження реальної заробітної плати, зменшення кількості підприємств, зростання безробіття) призводить до того, що частина вивільнених працівників шукає роботу за кордоном. І як наслідок — зростання грошових переказів мігрантів, що одночасно різко знижує цінність переказів стосовно ВВП. "Праця", яка застосовувалася в Україні, частково перемістилася у "працю" за кордоном. В економіці реально не відбувається жодних ні технологічних, ні інноваційних зрушень, які могли би вивести економіку на конкурентне співвідношення між оплатою найманих працівників і доходами від матеріальних активів (у розвинених конкурентних економіках це співвідношення складає 30:70). Зароблені гривні (вдома), чи валюта (за кордоном) не створюють додаткові активи, вони, як правило, просто "проїдаються". Зміни у структурі ВВП є досить незначними, повільними та відбуваються хаотично.

Наслідки міграційних процесів є неоднозначними, їхній вплив на соціально-економічний і політичний розвиток України зростає. Ступінь цього впливу багато в чому залежить від ефективності міграційної політики держави. Тому головним завданням розвитку системи управління міграцією є визначення максимально можливих і максимально узгоджених на міждержавному рівні меж внутрішньої компетенції держави в організації міграційного процесу.

Таблиця 3. Розрахунок сукупної продуктивності праці і грошових переказів мігрантів у регіонах (2015–2016 рр.)

Область	2015					2016				
	ВРП у фактичних цінах (P), млн грн	Сукупна оплата праці (W), млн грн	Сукупний продукт праці (Q)	Перекази мігрантів (T), тис. грн	Сукупний продукт переказів (QT)	ВРП у фактичних цінах (P), млн грн	Сукупна оплата праці (W), млн грн	Сукупний продукт праці (Q)	Перекази мігрантів (T), тис. грн	Сукупний продукт переказів (QT)
Київська	104030	43002	2,42	1398446	74,4	128638	47909	2,69	1914987	67,2
Полтавська	95867	30896	3,10	2023331	47,4	116272	32799	3,54	2530196	46,0
Чернігівська	36966	19934	1,85	842278	43,9	43362	21154	2,05	1176707	36,9
Волинська	31688	18298	1,73	891229	35,6	35744	19242	1,86	1100437	32,5
Кіровоградська	38447	17766	2,16	1241072	31,0	46021	18578	2,48	1453206	31,7
Рівненська	35252	24386	1,45	1060438	33,2	39469	25753	1,53	1270444	31,1
Луганська	23849	14690	1,62	864693	27,6	31356	17226	1,82	1081749	29,0
Черкаська	50843	24616	2,07	1704570	29,8	59412	26710	2,22	2114990	28,1
Житомирська	38425	23190	1,66	1355692	28,3	47919	25267	1,90	1715948	27,9
Вінницька	59871	32065	1,87	2181150	27,4	74411	34343	2,17	2687086	27,7
Сумська	41567	22709	1,83	1489270	27,9	46287	24601	1,88	1748072	26,5
Дніпропетровська	215206	90424	2,38	13100608	16,4	244478	90019	2,72	9408786	26,0
Донецька	115012	52772	2,18	4233251	27,2	137500	55773	2,47	5391155	25,5
Хмельницька	41088	23604	1,74	1839281	22,3	48859	25661	1,90	2285213	21,4
Запорізька	89061	43794	2,03	3564362	25,0	104323	46461	2,25	5516960	18,9
Львівська	94690	53181	1,78	4800915	19,7	114842	59392	1,93	6106366	18,8
Харківська	124843	63678	1,96	8144349	15,3	154871	68449	2,26	9215166	16,8
Миколаївська	48195	28362	1,70	2864336	16,8	57815	30291	1,91	3713057	15,6
Закарпатська	28952	24571	1,18	2013964	14,4	32390	27034	1,20	2182982	14,8
Івано-Франківська	45854	26604	1,72	3183276	14,4	51404	29120	1,77	3839260	13,4
Тернопільська	26656	17019	1,57	2586307	10,3	31072	18744	1,66	3087878	10,1
Чернівецька	18506	15668	1,18	2683190	6,9	21239	17917	1,19	3218476	6,6
Херсонська	32215	19477	1,65	4979926	6,5	38743	22201	1,75	6468920	6,0
Одеська	99761	55363	1,80	21322827	4,7	119800	59875	2,00	27448025	4,4

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України ([12],[13], [14]), а також Національного банку України [16].

Рис. 5. Оцінка регіонів України за показником сукупної продуктивності грошових переказів мігрантів з-за кордону (2016 р.)

Джерело: власні розрахунки.

Література:

1. Ніколайчук С. Очікується, що трудова міграція з України у середньостроковій перспективі буде знижуватися / Polska Agencja Prasowa "Biznes". 22.02.2018. URL: <http://biznes.pap.pl/pl/news/pap/info/2493531,w-srednim-terminie-emigracja-zarobkowa-z-ukrainy-powinna-zaczac-spadac---nikolaichuk--nbu->

2. Dobija M. Labour Productivity Ratio and International Comparison of Economic Performance — Formalization of the PPP Theory and Preliminary Examinations, "Emergo", 2008. Nr 1. S.3—19.
3. Dobija M. Kosztowa funkcja produkcji w zastosowaniach makroekonomicznych // Zeszyty Teoretyczne Rachunkowosci. — 2013. — T. 74 (130). — S.7—24.

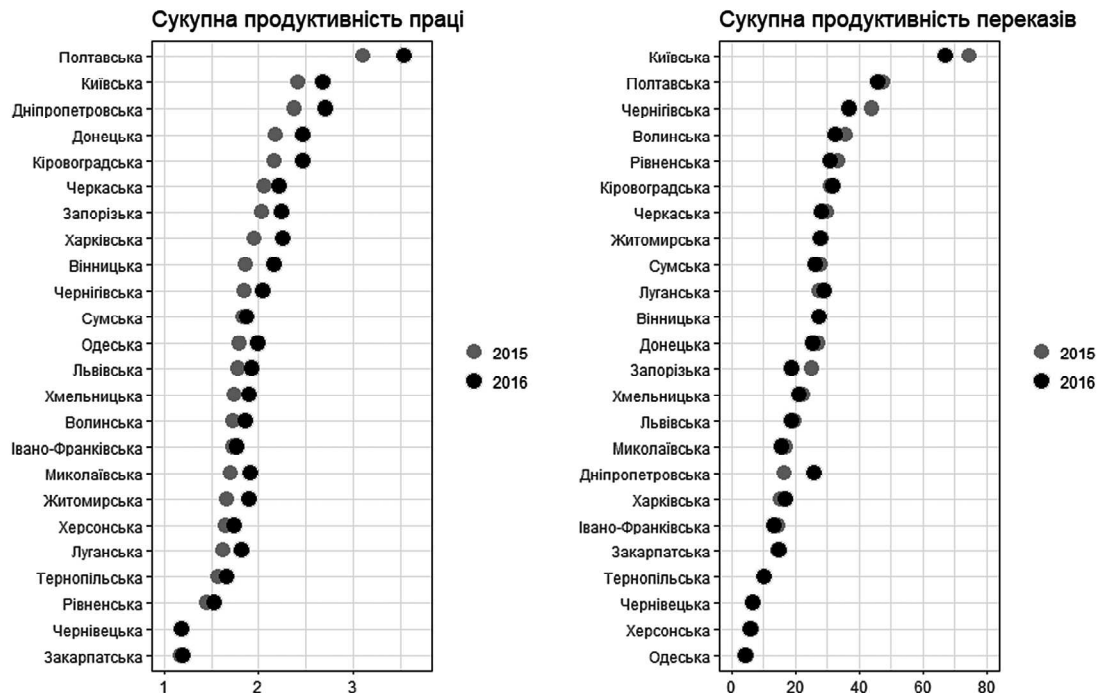

Рис 6. Динаміка змін сукупної продуктивності праці і грошових переказів мігрантів в областях України (2015—2016)

Джерело: власні розрахунки.

4. Dobija M. Rachunkowosc w systemie pomiaru aktywnosci ekonomicznej panstwa // Zeszyty Teoretyczne Rachunkowosci, 2014. Tom 75 (131), S.7—21.
5. Добія М. Бухгалтерський учет труда как основа товарно-денежной экономики // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: Міжнародний збірник наукових праць. — 2010. — Випуск 1 (16). — С. 57—67.
6. Jonkisz-Zacny A. Zgodnosc poziomu produktywnosci pracy jako warunek jednoczenia panstw w unii walutowej // Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. — 2015. — Nr 9 (945). — S. 125—136;
7. Jonkisz-Zacny A. Wzrost wartosci i produktywnosci rzeczowych aktywow trwalych jako czynnik rownowazenia nierownosci ekonomicznych // Nierownosci Spoleczne a Wzrost Gospodarczy. — 2016. — Nr 48. — S.140—154.
8. Renkas J. Produktywnosc pracy jako miernik rozwoju ekonomicznego Ukrainy i Bialorusi // Nierownosci Spoleczne a Wzrost Gospodarczy. — 2015. — Nr 43 (3). — S. 352—361.
9. Пелех О.Б. Динаміка макроекономічних змін у структурі валового внутрішнього продукту України // Ефективна економіка. — 2018. — № 11.
10. Balance of payments yearbook 2004. Prepared by IMF. — Washington D.C.: IMF Publication, 2005. — 320 p.
11. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>
12. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2001—2013 рр. / Держкомстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm
13. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2010—2015рр.) / Держкомстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip
14. Основні показники ринку праці (річні дані) / Держкомстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm
15. Слободян О. Що ми знаємо про регіональний розподіл грошових переказів? / Аналітичний центр CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/shcho-my-znaiemo-pro-rehionalnyi-rozpodil-hroshovykh-perekaziv>
16. Інформація про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті у 2018 році / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142256>
2. Dobija, M. (2008), "Labour Productivity Ratio and International Comparison of Economic Performance — Formalization of the PPP Theory and Preliminary Examinations", *Emergo*, vol. 1, pp. 3—19.
3. Dobija, M. (2013), "Production and Cost Function in Macroeconomic Context", *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowosci*, vol. 74 (130), pp. 7—24.
4. Dobija, M. (2014), "Accounting as Part of an Activity Measurement System", *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowosci*, vol. 75(131), pp. 7—21.
5. Dobija, M. (2010), "Accounting for labor as a basis of commodity-money economy", *Problemy teorii ta metodologii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, vol. 1(16), pp. 57—67.
6. Jonkisz-Zacny, A. (2015), "The consistency of labour productivity as a condition for unifying countries in the currency area", *Zeszyty Naukowe*, vol. 9(945), pp. 125—136.
7. Jonkisz-Zacny, A. (2016), "An increase in the value and productivity of tangible fixed assets as a factor in balancing economic inequalities", *Nierownosci Spoleczne a Wzrost Gospodarczy*, vol. 48, pp. 140—154.
8. Renkas, J. (2015), "Labour Productivity as a Measure of Economic Development of Ukraine and Belarus", *Nierownosci Spoleczne a Wzrost Gospodarczy*, vol. 43 (3), pp. 352—361.
9. Pelekh, O.B. (2018), "Microeconomic changes dynamics in the Ukrainian GDP structure", *Efektivna ekonomika*, Vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=10> (Accessed 14 October 2018).
10. International Monetary Fund (2005), *Balance of payments yearbook 2004*, IMF Publication, Washington, USA.
11. The National Bank of Ukraine (2018), "Dynamics of the volume of private money transfers to Ukraine", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355> (Accessed 14 October 2018).
12. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Production and distribution of gross domestic product by types of economic activity for 2001-2013", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_kr_u.htm (Accessed 14 October 2018).
13. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Gross domestic product by production method and gross value added by types of economic activity (2010-2015)", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/xls/vtr_u_xls.zip (Accessed 14 October 2018).
14. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Key labor market indicators (annual data)", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm (Accessed 14 October 2018).
15. Slobodian, O. (2018), "What do we know about the regional distribution of money transfers?", available at: <https://cedos.org.ua/uk/articles/shcho-my-znaiemo-pro-rehionalnyi-rozpodil-hroshovykh-perekaziv> (Accessed 14 October 2018).
16. The National Bank of Ukraine (2018), "Information on volumes of transfers of individuals in foreign currency in 2018", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142256> (Accessed 14 October 2018).

References:

1. Nikolaichuk, S. (2018), "It is expected that labor migration from Ukraine will decrease in the medium term", available at: [http://biznes.pap.pl/pl/news/pap/info/2493531,w-srednim-terminie-emigracja-zarobkowa-z-ukrainy-powinna-zaczac-spadac---nikolaichuk---nbu-\(wywiad](http://biznes.pap.pl/pl/news/pap/info/2493531,w-srednim-terminie-emigracja-zarobkowa-z-ukrainy-powinna-zaczac-spadac---nikolaichuk---nbu-(wywiad) (Accessed 14 October 2018).

Стаття надійшла до редакції 07.11.2018 р.

О. В. Назаренко,
д. е. н., доцент, професор кафедри економічного контролю та аудиту,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
Р. В. Лукаш,
магістрант, Сумський національний аграрний університет, м. Суми

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.19

ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

O. Nazarenko,
Doctor of Economics, associate professor, professor of Department of Economic control and audit,
Sumy National Agrarian University, Sumy
R. Lukash,
master's degree, Sumy National Agrarian University, Sumy

FINANCIAL RESULTS: THE ESSENCE AND FEATURES OF THE OF ACCOUNTING ORGANIZATION

За умов ринкової економіки діяльність кожного окремого суб'єкту господарювання спрямована на оптимізацію економічної вигоди, що знаходить відображення у фінансових результатах. Мета дослідження полягає у формуванні підходу щодо визначення сутності доходів, витрат, фінансових результатів як чинників формування економічної стійкості окремого господарюючого суб'єкта.

У статті визначено, що фінансовий результат діяльності окремого суб'єкта господарювання виступає актуальною, складною та багатовимірною категорією. Позитивний фінансовий результат є головною метою діяльності підприємства на ринку та одним з ключових показників, який визначає ефективність його функціонування, виступає джерелом платежів до бюджетів усіх рівнів, а також забезпечує процес розширеного відтворення виробництва. Систематизовано законодавчо-нормативне забезпечення порядку формування, організації обліку та відображення у звітності фінансових результатів.

Положення про облікову політику будь-якого підприємства має передбачати питання методичного характеру щодо організації бухгалтерського обліку фінансових результатів. Поступовий перехід господарюючих суб'єктів в Україні на міжнародні стандарти фінансової звітності вимагає внесення змін до їх облікової політики, що передбачають застосування підприємствами для ведення обліку, складання та подання фінансової звітності, принципів та правил визначених міжнародними стандартами.

Провівши узагальнення наукових доробок вчених-економістів щодо трактування цього терміну, запропоновано використовувати наступне визначення: фінансові результати — це виражений в грошовій формі показник результативності господарської діяльності суб'єкта господарювання шляхом зіставлення визначених доходів та витрат понесених на їх отримання, що може бути представлений у формі прибутку або збитку.

Показники, що характеризують підсумки фінансово-економічної діяльності господарюючих суб'єктів — це основа для формування фінансової звітності та практичної оцінки ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, результати якої є важливим інформаційним базисом прийняття ефективних управлінських рішень зовнішніми і внутрішніми зацікавленими особами.

Under the conditions of a market economy, the activities of each individual economic entity are aimed at optimizing the economic benefits that are reflected in the financial results. The purpose of

the study is to formulate an approach to determining the nature of income, expenses, financial results as factors of the formation of economic stability of the individual economic entity.

The article determines that the financial result of the activity of a separate entity acts as an actual, complex and multidimensional category. The positive financial result is the main goal of the company's activity in the market and one of the key indicators that determines the effectiveness of its operation, serves as a source of payments to the budgets of all levels, and also provides an expanded reproduction of production. Legislative and normative provision of the order of formation, organization of accounting and reporting in financial results is systematized.

The provisions on accounting policies of any enterprise should foresee a methodical issue with regard to the organization of accounting of financial results. The gradual transition of business entities in Ukraine to international financial reporting standards requires the introduction of changes to their accounting policies, which involve the use of enterprises for accounting, compilation and presentation of financial statements, principles and rules defined by international standards.

Having summarized the scientific achievements of scientists-economists regarding the interpretation of this term, it is proposed to use the following definition: financial results — is expressed in monetary terms, the indicator of the economic activity of the entity by comparing certain incomes and expenses incurred for their receipt, which can be presented in the form profit or loss.

Indicators characterizing the results of financial and economic activity of economic entities are the basis for the formation of financial reporting and the practical assessment of liquidity, solvency, financial stability, the results of which are an important information basis for the adoption of effective management decisions by external and internal stakeholders.

*Ключові слова: витрати, дохід, збиток, облікова політика, прибуток, сукупний дохід, фінансовий результат.
Key words: expenses, income, loss, accounting policy, profit, total income, financial result.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За умов ринкової економіки діяльність кожного окремого суб'єкта господарювання спрямована на оптимізацію економічної вигоди, що знаходить відображення у фінансових результатах. Система бухгалтерського обліку в Україні містить суперечності щодо узгодженості формування фінансових результатів у відповідності до видів діяльності. Узагальнений фінансовий результат (прибуток або збиток) підприємства формується з фінансового результату від основної, іншої операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, які в загальній сукупності становлять звичайну діяльність.

Відповідно, в умовах сьогодення, особливої актуальності набуває питання формування фінансових результатів суб'єктів господарювання та їх облікового відображення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Формуванню, організації обліку витрат, доходів і фінансових результатів підприємства присвятили власні наукові дослідження як вітчизняні, так і зарубіжні вчені та практики, а саме: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Н.Г. Карпова, О.Д. Каверіна, О.В. Лишиленко, Є.В. Мних, Ю.Ю. Мороз, С.О. Ніколаєва, Л.А. Поливана, Н.В. Прохар, В.В. Сопко та інші.

Враховуючи актуальність тематики дослідження, доцільно наголосити, що означення

на проблематику, вимагає подальшого вивчення з урахуванням трансформаційних процесів в економіко-облікових науках.

Трактування сутності, організація обліку, складання та подання звітності, аудиту доходів, витрат, фінансових результатів представляє собою актуальну наукову проблематику, що залишається в центрі уваги значної кількості сучасних науковців.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета написання статті полягає у формуванні підходу щодо визначення сутності доходів, витрат, фінансових

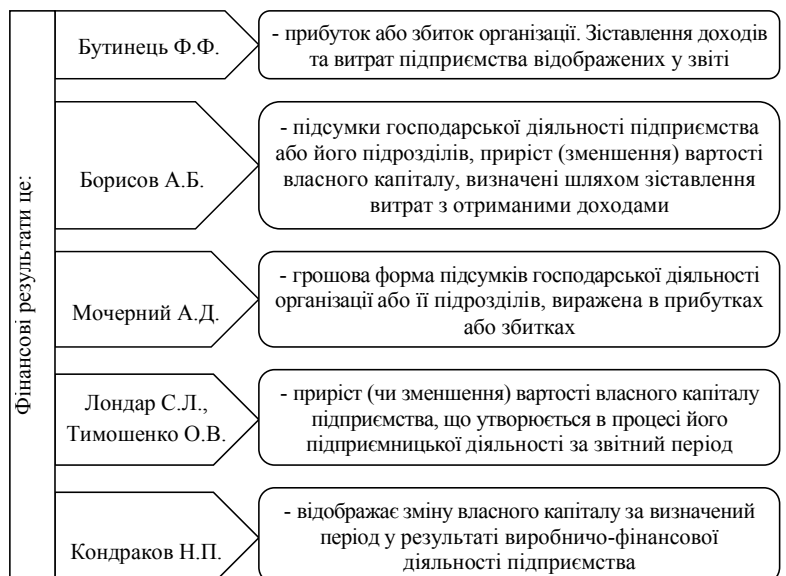

Рис. 1. Визначення в науковій літературі терміна "фінансові результати"

Таблиця 1. Визначення показників фінансового результату чинними нормативними документами

Нормативний документ	Трактування терміну
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [14]	Витрати - зменшення економічних вигод у вигляді зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками)
	Доходи - збільшення економічних вигод у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, яке призводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників)
Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [8]	Збиток - перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати
	Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) - звіт про доходи, витрати, фінансові результати та сукупний дохід
	Сукупний дохід - зміни у власному капіталі протягом звітного періоду внаслідок господарських операцій та інших подій (за винятком змін капіталу за рахунок операцій з власниками)
	Інший сукупний дохід - доходи і витрати, які не включені до фінансових результатів підприємства
	Прибуток - сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати
	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - дохід, що визначається шляхом вирахування з доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг (у тому числі платежів від оренди об'єктів інвестиційної нерухомості) наданих знижок, вартості повернутих раніше проданих товарів, доходів, що за договорами належать комітентам (принципалам тощо) та податків і зборів
Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 «Дохід» [5]	Дохід - це валове надходження економічних вигод протягом періоду, що виникає в ході звичайної діяльності суб'єкта господарювання, коли власний капітал зростає в результаті цього надходження, а не в результаті внесків учасників власного капіталу

вих результатів як чинників формування економічної стійкості окремого господарюючого суб'єкта.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасне нормативно-правове забезпечення на високому рівні регламентує порядок формування фінансових результатів діяльності окремого підприємства. До основних нормативних документів, що висвітлюють цю облікову складову слід віднести: Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", Податковий кодекс України, Національні положення (стандарт) бухгалтерського обліку, Міжнародні стандарти фінансової звітності, Концептуальні основи складання та подання фінансових звітів та інші.

Як самостійну вагому складову, слід виокремити внутрішні регулятивні документи окремого господарюючого суб'єкта (облікову політику, накази, розпорядження тощо).

З метою якісної організації обліку та складання звітності, проведення аналізу, забезпечення можливості прийняття своєчасних управлінських рішень для підвищення ефективності діяльності підприємства, слід чітко розуміти сутність поняття "фінансовий результат" та елементів, що його формують. Проведений аналіз визначення сутності поняття "Фінансові результати", порядку відображення його в обліку, звітності дає підстави вважати цю проблематику актуальною для подальших досліджень.

Визначення сутності терміну "Фінансові результати" науковцями досить різноманітне рисунку 1.

На сучасному етапі розвитку економічної науки, виокремлюють два принципові підходи до розрахунку фінансових результатів діяльності підприємства:

— метод порівняння доходів і витрат (метод "витрати-випуск") — передбачає визначення прибутку (збит-

ку) згідно принципу нарахування та відповідності доходів і витрат, тобто визначається різниця між доходами і витратами понесеними для їх отримання у визначеному звітному періоді;

— метод зміни чистих активів — проводиться визначення приросту власного капіталу у звітному періоді як різниці між вартістю власного капіталу на кінець та на початок звітного періоду (якщо власний капітал на кінець звітного періоду збільшується, то господарюючий суб'єкт отримує прибуток, а якщо навпаки — збиток).

Такі підходи знайшли відображення в основних вітчизняних нормативних документах, що регламентують порядок формування та обліку фінансових резуль-

татів діяльності підприємств: НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", П(С)БО 15 "Дохід", П(С)БО 16 "Витрати", П(С)БО 17 "Податок на прибуток".

Провівши узагальнення наукових доробок вчених-економістів щодо трактування цього терміну, пропонуємо використовувати таке визначення: фінансові результати — це виражений в грошовій формі показник результативності господарської діяльності суб'єкта господарювання шляхом зіставлення визначених доходів та витрат понесених на їх отримання, що може бути представлений у формі прибутку або збитку.

Вивчення нормативно-правової бази показало, що в законодавстві України термін "фінансові результати" детально не розглядається, а окремими нормативно-правовими актами щодо організації та ведення бухгалтерського обліку визначено сутність понять "доходи", "витрати", "прибуток", "збиток" (табл. 1).

Відповідно до НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", у Звіті про фінансові результати розкривається інформація про доходи, витрати, прибутки і збитки, інший сукупний дохід та сукупний дохід підприємства за звітний період. Інформація даної форми фінансової звітності повинна відповідати таким критеріям: бути дохідливою і зрозумілою її користувачам за умови, що вони мають достатні знання та зацікавлені у її сприйнятті.

Фінансова звітність повинна містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому. Вона повинна бути достовірною (правдивою). Інформація, наведена у фінансовій звітності, є достовірною (правдивою), якщо вона не містить помилок та перекозів, які здатні вплинути на рішення користувачів звітності. Фінансова звітність повинна надавати можливість користувачам порівнювати:

фінансові звіти підприємства за різні періоди, фінансові звіти різних підприємств [8].

Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, для обліку фінансових результатів призначено рахунки 7 класу "Доходи і результати діяльності" та 9 класу "Витрати діяльності", а також рахунок 44 "Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)".

Рахунок 79 "Фінансові результати" призначено для обліку й узагальнення інформації про фінансові результати діяльності підприємства. За кредитом рахунку 79 "Фінансові результати" відображаються суми в порядку закриття рахунків обліку доходів, за дебетом — суми в порядку закриття рахунків обліку витрат, також належна сума нарахованого податку на прибуток. Сальдо рахунку при його закритті списується на рахунок 44 "Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)". Рахунок 79 "Фінансові результати" має такі субрахунки: 791 "Результат операційної діяльності"; 792 "Результат фінансових операцій"; 793 "Результат іншої діяльності".

На рахунку 44 "Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)" ведеться облік нерозподілених прибутків чи непокритих збитків поточного та минулих років, а також використаного в поточному році прибутку. За кредитом рахунку відображається збільшення прибутку від усіх видів діяльності, за дебетом — збитки та використання прибутку.

Рахунок 44 "Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)" має такі субрахунки: 441 "Прибуток нерозподілений"; 442 "Непокриті збитки"; 443 "Прибуток, використаний у звітному періоді". [2].

Сучасний стан нормативно-правового регулювання порядку формування та обліку фінансових результатів спонукає науковців до подальших розвідок в даному напрямі.

У сучасних кризових умовах господарювання недостатньо зібрати та узагальнити дані бухгалтерського обліку, а потім на їх основі здійснювати відповідні управлінські заходи. Діюча фінансова звітність не може достатньою мірою бути основою процесу управління. З метою прийняття ефективних управлінських рішень, підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства потрібно чітко визначити складові інформаційної інфраструктури та встановити між ними взаємозв'язок. Відносно даних бухгалтерського обліку (у тому числі, фінансової звітності), то вони повинні бути репрезентативними, характеризуватися значимістю, створювати фундаментальну платформу для визначення фінансових результатів та оцінки ризиків діяльності та управління [7].

Д.А. Янок [15] зазначає, що при формуванні фінансового результату доцільно змінити облік адміністративних витрат і витрат на збут шляхом перегляду методики формування такого показника фінансової звітності як "Собівартість реалізованої продукції".

Л.А. Поливана [10] критично підійшла до оцінки діючого порядку відображення доходів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у зарубіжних країнах та вітчизняній практиці. Відповідно, вчена наголошує на доцільність введення в систему рахунків бухгалтерського обліку субрахунку 790 "Валовий прибуток" та

відповідних до нього субрахунків третього порядку 7901 "Відстрочений валовий прибуток" та 7902 "Отриманий валовий прибуток" для реальності (адекватності) оцінки, відповідальності за її проведення та відображення тимчасової різниці в сумі доходу.

О.М. Єремян [1] запропонувала зміни методики формування і відображення в бухгалтерському обліку фінансових результатів за видами діяльності з урахуванням корегування рахунку 79 "Фінансові результати" і запровадження нових субрахунків: 791 "Результат основної діяльності", 792 "Результат від іншої операційної діяльності", 793 "Результат від фінансової діяльності", 794 "Результат від інвестиційної діяльності", 795 "Результат надзвичайних подій".

Для чіткого розмежування фінансових результатів за видами діяльності О.І. Олійничук [9] обґрунтувала зміни в організації та методиці їх обліку, та запропонувала введення аналітичних рахунків 7911 "Результат основної діяльності" та 7912 "Результат іншої операційної діяльності" до рахунку 791 "Результат операційної діяльності". Відповідно, впровадження запропонованих пропозицій трансформувє структуру форми Звіту про фінансові результати.

Для вдосконалення бухгалтерського обліку формування фінансових результатів та розподілу прибутку В.І. Кузь [3] пропонує змінити назву рахунку 44 "Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)" на "Нерозподілений (невикористаний) прибуток (непокритий збиток)" та субрахунку 441 "Прибуток нерозподілений" на "Прибуток нерозподілений (невикористаний)", що сприятиме узгодженню назв рахунків з змістом об'єктів та процесів, які на них обліковуються.

Реальний прибуток створений на підприємстві за звітний період має синергетичну основу і може бути визначений в системі рахунків бухгалтерського обліку із розрахунку справедливої вартості активів в процесі здійснення операцій по їх обміну між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами. На підставі звіту про фінансовий стан підприємства реальний прибуток визначається, як різниця між величиною власного капіталу (чистих активів) на початок і кінець звітного періоду до нарахування дивідендів (доходів власникам). Проблемою для реалізації на підприємствах України є методика визначення фінансового результату з трьох джерел: результатів реалізації об'єктів діяльності, первинного визнання та переоцінки [6].

Як зазначає Ю.Ю. Мороз [6], результати переоцінки і первісного визнання активів, якщо є у них потреба, доцільніше включати до додаткового капіталу. Збільшення вартості активів буде збільшувати суму додаткового капіталу, а зниження — призведе до його зменшення. Останнє не впливатиме на фінансовий результат діяльності підприємства, але буде збільшувати його вартість і економічний потенціал.

Для вирішення цієї проблеми доцільно розмежувати господарські операції відповідно до участі їх у створенні результатів господарювання (рахунок 79 "Фінансові результати" і вартості підприємства (рахунок 42 "Додатковий капітал"). Тому при організації обліку фінансових результатів варто відокремити від формування прибутку (збитку) господарські операції щодо витрат і доходів, які виникають не в процесі створення

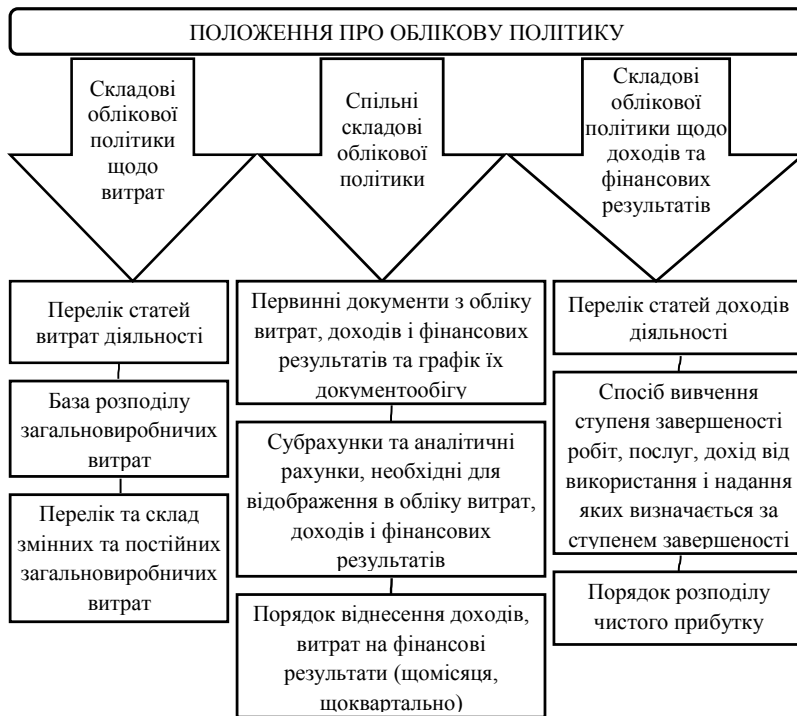

Рис. 2. Складові облікової політики щодо витрат, доходів та фінансових результатів

об'єктів діяльності підприємства та їх реалізації в поточному періоді.

Дотримання цієї процедури чітко розмежує складові економічного потенціалу, відповідно до їхньої економічної сутності, природи виникнення та джерел покриття. Крім того, частково будуть узгоджені показники фінансових результатів за бухгалтерським обліком і податковими розрахунками.

Процедуру визначення доходу кожна країна проводить відповідно до власних чинних нормативних документів, але обов'язково з дотриманням двох спільних критеріїв: сума доходу може бути достовірно визначена, очікується надходження майбутніх економічних вигід.

Відповідальне формування, раціональний вибір елементів облікової політики виступає важливим фактором при узагальненні та відображенні в обліку витратної складової фінансових результатів.

Це пов'язано з можливістю вибору підприємством облікової системи узагальнення витрат для включення в собівартість продукції (товарів, робіт, послуг): директ-костинг, стандарт-кост тощо.

Відповідно до вимог Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" облікова політика — сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності [8; 14].

МСБО (IAS) 8 "Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки" визначає, що облікові політики це конкретні принципи, основи, домовленості, правила та практика, застосовані суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансової звітності [4].

У відповідності до НП(С)БО 1, підприємство має висвітлювати обрану облікову політику шляхом опису:

принципів оцінки статей звітності, методів обліку щодо окремих статей звітності. Відповідно, окреслені самостійно суб'єктом господарювання та закріплені у розпорядчому документі про облікову політику принципи оцінки статей звітності, методи обліку щодо окремих статей звітності мають вплив на величину фінансового результату його діяльності.

Положення про облікову політику будь-якого господарюючого суб'єкта має передбачати питання методичного характеру щодо організації бухгалтерського обліку витрат, доходів і фінансових результатів діяльності. На рисунку 2 представлено складові облікової політики щодо витрат, доходів та фінансових результатів.

Пріоритетними напрямками організації бухгалтерського обліку витрат, доходів та фінансових результатів діяльності господарюючого суб'єкта є: правильне визначення, та достовірна оцінка, їх виокремлення за кожною класифікаційною групою, правильне, повне документальне оформлення, своєчасне відображення в облікових регістрах, надання повної і достовірної інформації для контролюючих органів та потреб управління.

З метою доцільності збереження чи зміни відображення в обліку операцій, пов'язаних з фінансовими результатами діяльності, слід розглянути діючий порядок в Україні паралельно з міжнародною практикою.

Поступовий перехід господарюючих суб'єктів в Україні на міжнародні стандарти фінансової звітності вимагає внесення змін до їх облікової політики, що передбачають застосування підприємствами для ведення обліку, складання та подання фінансової звітності, принципів та правил визначених міжнародними стандартами.

Процес формування фінансового результату та сукупного доходу окремого підприємства в умовах чинного законодавства представлено на рисунку 3.

Характерною відмінністю відображення в обліку доходів за міжнародними та національними стандартами є відсутність жорсткої регламентації. Так, суб'єкти господарювання в країнах з ринковою економікою мають право на власний розсуд показувати або валовий дохід або тільки чистий дохід.

У межах міжнародної практики, дохід формується за підсумками таких операцій як: реалізація продукції; надання послуг; використання активів підприємства іншими сторонами, що призводить до виникнення доходів у вигляді процентів, дивідендів, роялті.

Відповідно до П(С)БО 15 "Дохід", не визнаються доходами такі надходження від інших осіб:

- сума податку на додану вартість, акцизів, інших податків і обов'язкових платежів, що підлягають перерахуванню до бюджету та позабюджетних фондів;
- сума надходжень за договором комісії, агентським та іншим аналогічним договором на користь комітента, принципала тощо;

- сума попередньої оплати продукції (товарів, робіт, послуг);
- сума авансу в рахунок оплати продукції (товарів, робіт, послуг);
- сума завдатку під заставу або в погашення позики, якщо це передбачено відповідним договором;
- надходження, що належать іншим особам;
- надходження від первинного розміщення цінних паперів;
- сума балансової вартості валюти [11].

Згідно з МСБО 18 [5] до доходів не відносяться ті з них, що формуються внаслідок таких операцій як: страхова діяльність; угоди про оренду; дивіденди, пов'язані з інвестиціями, що обліковуються згідно з методом участі в капіталі; зміни у справедливій вартості фінансових активів, фінансових зобов'язань, а також їх ліквідація; зміни у вартості інших поточних активів; первісного визнання та змін справедливої вартості біологічних активів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю; видобування корисних копалин.

У примітках до фінансової звітності окремого підприємства має бути представлена така інформація:

- облікова політика щодо визнання доходу, включаючи спосіб визначення ступеня завершеності робіт, послуг, дохід від виконання і надання яких визнається за ступенем завершеності;
- розподіл доходу за кожною групою доходів;
- сума доходу за бартерними контрактами в розподілі за групами доходів;
- частка доходу за бартерними контрактами з пов'язаними сторонами.

ВИСНОВКИ

Фінансовий результат діяльності окремого суб'єкта господарювання виступає актуальною, складною та багатовимірною категорією. Позитивний фінансовий результат є головною метою діяльності підприємства на ринку та одним з ключових показників, який визначає ефективність його функціонування, виступає джерелом платежів до бюджетів усіх рівнів, а також забезпечує процес розширеного відтворення виробництва.

Показники, що характеризують підсумки фінансово-економічної діяльності господарюючих суб'єктів — це основа для формування фінансової звітності та практичної оцінки ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, результати якої є важливим інформаційним базисом прийняття ефективних управлінських рішень зовнішніми і внутрішніми зацікавленими особами.

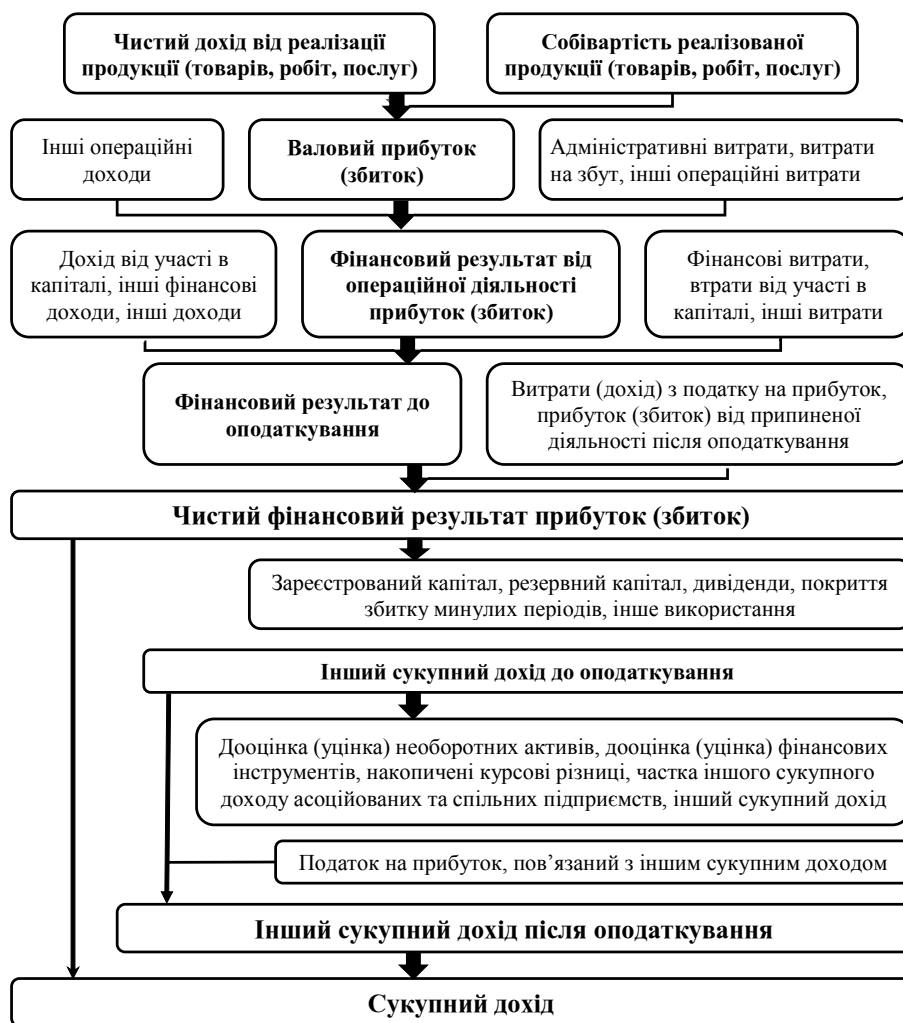

Рис. 3. Формування фінансового результату та сукупного доходу підприємства

Джерело: [8].

Враховуючи актуальність означеної тематики, доцільно наголосити, що перспективними питаннями наукової дискусії, повинні бути дослідження, щодо адаптації облікової політики до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності, закріплення на законодавчому рівні сутності категорії "фінансовий результат", а також пошук резервів зростання прибутковості підприємств.

Література:

- Єремян О.М. Організація і методологія обліку і аналізу фінансових результатів (на прикладі консервного виробництва України): автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / О.М. Єремян; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2005. — 17 с.
- Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затв. наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>
- Кузь В.І. Облік формування фінансових результатів та розподілу прибутку в акціонерних товариствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / В.І. Кузь; Житомир. держ. технол. ун-т. — Житомир, 2011. — 21 с.

4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (МСБО) 8 "Облікові політики, зміни в облікових політиках та помилки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (Accessed 7 November 2018).

5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 (МСБО 18) "Дохід" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (Accessed 7 November 2018).

6. Мороз Ю.Ю. Облік фінансових результатів діяльності підприємства / Ю.Ю. Мороз // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. — Житомир, 2013. — № 2 (64). — С. 135—141.

7. Назаренко І.М. Бухгалтерський облік і звітність — інформаційна платформа управлінського процесу / І.М. Назаренко, О.В. Назаренко // Бізнес Інформ. — 2015. — 12. — С. 250—257.

8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності": [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/NPSBO/NPSBO1.aspx>

9. Олійничук О.І. Витрати, доходи та прибуток у системах обліку й аналізу лісгосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / О.І. Олійничук; Терноп. нац. екон. ун-т. — Т., 2011. — 20 с.

10. Поливана Л.А. Облік і аналіз фінансових результатів підприємств роздрібною торгівлі: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Л.А. Поливана; Київ. нац. торг. — екон. ун-т. — К., 2010. — 20 с.

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 15 "Дохід", затв. Наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 №290 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>

12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 "Витрати", затв. Наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 № 318 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 17 "Податок на прибуток", затв. Наказом Міністерства фінансів України від 28.12.2000 №353 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-01>

14. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-14 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/996-14?lang=uk>

15. Янок Д.А. Облік та аудит фінансових результатів в умовах стандартизації звітності: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / Д.А. Янок; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. — К., 2005. — 22 с.

References:

1. Yeremyan, O.M. (2005), "Organization and methodology of accounting and analysis of financial results", Ph.D. Thesis, Economic sciences, Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine.

2. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Order of the Ministry of Finance of Ukraine" Instruction on the

application of the Plan of Accounts of Accounting for Assets, Capital, Liabilities and Business Operations of Enterprises and Organizations", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (Accessed 7 November 2018).

3. Kuz, V.I. (2011), "Accounting for the formation of financial results and distribution of profits in joint-stock companies", Ph.D. Thesis, Accounting and auditing, Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr, Ukraine.

4. Board on International Accounting Standards (2012), "International Accounting Standard (IAS) 8 "Accounting Policies, Changes in Accounting Policies and Errors", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (Accessed 7 November 2018).

5. Board on International Accounting Standards (2012), "International Accounting Standard 18 (IAS 18) "Income", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (Accessed 7 November 2018).

6. Moroz, Y. Y. (2013), "Accounting for financial results of the enterprise", Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky, vol. 2 (64), pp. 135—141.

7. Nazarenko, I.M. and Nazarenko, O.V. (2015), "Accounting and reporting — information management platform", Business Inform, vol. 12, pp. 250—257.

8. Buhgalter911 (2013), "National provisions (Standard) 1 "General Requirements for Financial Reporting", available at: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/nacionalnye-pologheniya-standartu-1021081.html> (Accessed 7 November 2018).

9. Oliynychuk, O.I. (2011), "Costs, income and profit in accounting systems and analysis of forest enterprises", Ph.D. Thesis, Accounting and auditing, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine.

10. Polivana, L. A. (2010), "Accounting and analysis of financial results of retail enterprises", Ph.D. Thesis, Accounting and auditing, Kyiv National Trade and Economic University, Kyiv, Ukraine.

11. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulation (standard) of accounting № 15 "Revenue", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99> (Accessed 7 November 2018).

12. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulation (standard) of accounting № 16 "Expenses", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (Accessed 7 November 2018).

13. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "Regulation (standard) of accounting № 17 "Income tax", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-z0027-00> (Accessed 7 November 2018).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/996-14?lang=uk> (Accessed 7 November 2018).

15. Yanok, D.A. (2005), "Accounting and audit of financial results in the conditions of standardization of reporting", Ph.D. Thesis, Accounting and auditing, National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" UAAS, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2018 р.

О. В. Фоміна,
 д. е. н., професор, доцент кафедри обліку та оподаткування,
 Київський національний торговельно-економічний університет
 В. В. Сопко,
 д. е. н., професор, професор кафедри обліку та оподаткування,
 Київський національний торговельно-економічний університет
 О. М. Прокопова,
 к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,
 Київський національний торговельно-економічний університет

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.26

РИЗИКИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОБЛІКУ

O. Fomina,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Associate Professor,
 Department of Accounting and taxation, Kyiv National University Of Trade And Economics
 V. Sopko,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor Department
 of Accounting and taxation, Kyiv National University Of Trade And Economics
 O. Prokopova,
 PhD, Associate Professor, Department of Accounting and taxation,
 Kyiv National University Of Trade And Economics

RISKS OF TOURIST ACTIVITY ARE IN ACCOUNT

Ризик є невід'ємною частиною фінансово-господарської діяльності туристичних підприємств і потребує значної уваги. Важливо виявити найбільш оптимальні та сучасні методологічні підходи, що сприятимуть оптимальній та комплексній оцінці ризиків в обліку, яка дозволяють певною мірою прогнозувати виникнення туристичного ризику і вживати заходи для його зниження і мінімізації наслідків.

У статті проаналізовано різні підходи до розкриття сутності поняття "ризик туристичної діяльності" та "управління ризиком" і надано власне визначення. Розглянуто ідентифікацію ризиків, як попередній етап управління ризиками туристичної діяльності. Визначено, що попередні заходи з ідентифікації ризиків є важливою та необхідною передумовою для подальшого управління ризиками на туристичному підприємстві. Обгрунтовано необхідність детального вивчення, виявлення характеристик і складання класифікації ризиків туристичної діяльності. Запропоновано етапи управління ризиками, розкрито їх характеристика.

Розкрито визначення "оцінка ризиків", проаналізовано основні методи оцінювання ризиків та запропоновано систему їх оцінки. Обгрунтовано доцільність формування системи визначених деталізованих критеріїв оцінювання ризику та формування комплексного показнику для точної кількісної ідентифікації ризику туристичної діяльності. В цілому ідентифікація та оцінка ризику є основою для прийняття управлінських рішень. Показники ймовірності і суми ризику служать обгрунтуванням створення резервів. Основним способом захисту від ризиків є створення системи резервування не тільки для протидії негативним зовнішнім факторам, а й компенсації їх ймовірних негативних наслідків. На завершальному етапі оцінки бухгалтерського ризику рекомендовано складати робочі документи з формування резервів під бухгалтерські ризики, що дозволяють прогнозувати виникнення туристичного ризику і вживати заходи для його зниження і мінімізації наслідків.

A risk is inalienable part of financially-economic activity of tourist enterprises and needs considerable attention. It is important to educe the most optimal and modern methodological approaches that will assist the optimal and complex estimation of risks in an account, that allow up to a point to forecast the origin of tourist risk and take measure for his decline and minimization of consequences.

In the article the different going is analysed near opening of essence of concept "risk of tourist activity" and "management a risk" and own determination is given. Authentication of risks is

considered, as the previous stage of management the risks of tourist activity. Certainly, that preliminary measures from authentication of risks are important and necessary pre-condition for a further management risks on a tourist enterprise. The necessity of the detailed study, exposure of descriptions and stowage of classification of risks of tourist activity is reasonable. Offer and the stages of management risks, their description is exposed.

Determination is exposed "estimation of risks", the basic methods of evaluation of risks are analysed and the system of their estimation offers. Expediency of forming of the system of certain gone into detail is reasonable criteria of evaluation of risk and forming complex to the index for exact quantitative authentication of risk of tourist activity. On the whole authentication and risk estimation are basis for the acceptance of administrative decisions. The indexes of probability and risk sum serve to the grounds of accumulation of reserves. The basic method of protecting from risks is creation of the system of backuping not only for counteraction to the negative external factors but also indemnifications of them credible negative consequences. On the finishing stage of estimation of book-keeping risk it is recommended to fold working documents from forming of backlogs under book-keeping risks that allow to forecast the origin of tourist risk and take measure for his decline and minimization of consequences.

Ключові слова: туризм, ризики, туристична діяльність, управління ризиками, оцінювання ризиків, ризик-менеджмент, резерв, управлінська звітність.

Key words: tourism, risks, tourist activity, management, evaluation of risks, risk, risks management, reserve, administrative accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туризм є одним з найприбутковіших і водночас найризикованішим напрямком зовнішньоекономічної діяльності. Під час туристичної діяльності відбувається складна взаємодія між багатьма галузями економіки, відзначається значний вплив міжнародного середовища.

Незважаючи на глобальну фінансово-економічну кризу, обсяги туристичної діяльності у світі показують зростання в середньому на 10 % на рік, а на долю міжнародного туризму припадає 6 % загального обсягу світового експорту та близько 30 % світового експорту послуг, кожне 11 робоче місце у світі припадає на сферу туризму, що доводить стійкість галузі під час світового економічного спаду, перетворює її на ключовий фактор конкурентоспроможної, високоефективної економіки [1].

Суб'єктам туристичної діяльності притаманні певні особливості, що обумовлені специфікою туристичного продукту. На туристичний продукт впливає сфера як економічного так і природного середовища, що безпосередньо впливає на існування суб'єктів туристичної діяльності в умовах високої ризикованості.

Важливу роль виконують особливості туристичного продукту, серед яких можна виділити такі [2]:

- попит на туристичні послуги надзвичайно еластичний щодо цін, але багато в чому залежить від політичних та соціальних умов.

- у зв'язку із сезонними коливаннями попиту відзначається так званий "феномен насичення".

- виробництво туристичних послуг не може миттєво пристосовуватись у часі і просторі до зміни попиту.

- туристичний продукт створюється зусиллями багатьох підприємств, кожне з яких має власні методи роботи, специфічні проблеми, різну комерційну мету.

Тому виникає потреба в дослідженні специфіки ризиків туристичної діяльності в системі обліку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Специфіку ризиків туристичної діяльності досліджено недостатньою мірою, а саме: С.Г. Нездоймінова та Н.М. Андрєєвої запропонували методіку диверсифікації туристичної фірми з метою пошуку стратегічних перспектив для зміцнення підприємством сегменту ринку та розширення ним масштабів діяльності [3]; А.В. Кравцова запропонувала класифікацію ризиків у туризмі [4]; А.О. Овчаров аналізує можливість управління туристичними ризиками [5]; В. Брич та С. Крамарчук пропонують для ефективного управління ризиками у туристичному бізнесі власну класифікацію [6]; І.М. Школа, Т.М. Ореховська, О.П. Корольчук, В.Ф. Кифяк та ін. розглядають ризики як фактор впливу на ефективність діяльності туристичного підприємства [7]; О.Р. Беднарська, О.Б. Свірська розкривають механізм управління ризиками для підприємств, що спеціалізуються на міжнародному туризмі [8]; Р.Б. Кожухівська пропонує системи внутрішніх і зовнішніх факторів, а також організаційно економічного механізму управління ризиками [9].

З аналізу поглядів на управління ризиками на туристичному підприємстві витікає необхідність їх ідентифікації та оцінки за допомогою тих чи інших методів та прийомів, з урахуванням специфіки діяльності відповідних підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних основ управлінського обліку з метою підвищення його інформативності при управлінні ризиками туристичної діяльності підприємства. Зважаючи на окреслену ціль, нами розроблено такі завдання, серед яких:

— здійснити систематизацію та критичний аналіз існуючих наукових підходів щодо дослідження ризику туристичної діяльності;

— виявити найбільш оптимальні та сучасні методологічні підходи, що сприятимуть оптимальній та комплексній оцінці ризиків в обліку, яка дозволяють певною мірою прогнозувати виникнення туристичного ризику і вживати заходи для його зниження і мінімізації наслідків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведене нами дослідження ризику [10] свідчить проте, що ризик — це ймовірність недоотримання бажаного фінансового результату.

Визначення нами умов визнання ризику дозволяє виявити ризики та оцінити ризикованість ситуації, і, відповідно, допомагає своєчасно прийняти ефективне управлінське рішення. Управління ризиком є багатоступінчастим процесом, мета якого зменшити чи компенсувати вплив ризик-факторів на господарську діяльність підприємства при настанні несприятливих подій [10].

Оскільки, підприємствам туристичної діяльності притаманні певні особливості, які відрізняють її від інших видів діяльності, що обумовлено в першу чергу специфікою туристичного продукту. Тому необхідно визначити поняття туристичного ризику та їх класифікацію.

О.М. Кальченко пропонує розглядати ризик суб'єктів туристичної діяльності як поняття, що характеризує дію, процес або явище, у результаті яких виникає можливість зниження конкурентоспроможності туристичного продукту, що призводить до зменшення попиту на нього, недоотримання очікуваної величини прибутку або понесення збитків підприємством [11].

Автор Н.Є. Кудла стверджує, що ризик у туристичній діяльності — це суб'єктивна оцінка досягнутого результату й обумовлених ним доходу або втрат. Джерелом ризику є невизначеність господарської ситуації, що виникає через безліч змінних факторів і випадковостей, неповноти інформації про туристичний ринок, а також особливостей особистості підприємців [12].

І.М. Школа визначає ризик у туристичній діяльності як ймовірність того, що підприємство зазнає збитків або витрат, якщо прийняте управлінське рішення не здійсниться, а також якщо під час прийняття цих рішень були допущені прорахунки чи помилки [13].

Наступна група авторів [14] ризик у туризмі розглядають як існування ймовірності, що фірма зазнає збитків у випадку, якщо в прийнятих управлінських рішеннях були допущені помилки або прорахунки.

Р.Б. Кожухівська [15] дотримується позиції, що для туристичних підприємств існують ризики невиконання або неналежного виконання умов господарських договорів. Існують приклади анулювання турів через невиконання питань стосовно чартерних рейсів з авіаперевізником. Зустрічаються випадки незадовільного обслуговування туристів внаслідок проблем, що раптово виникли, з оператором приймаючої сторони.

Отже, ризиком туристичної діяльності є ймовірність (загроза) втрати туристичним підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті його діяльності.

Виробництво туристичного продукту пов'язане з певними ризиками: фінансовими, політичними, екологічними, комерційними, інфляційними, валютними, інвестиційними тощо. Наявність такої величезної кількості різновидів ризиків туристичного підприємства обумовлює необхідність їх класифікації та розгляду.

Дослідження різних наукових підходів [14; 16; 17] пропонується доповнити ряд класифікаційних ознак туристичних ризиків та їх склад:

- ризики туриста;
- ризики діяльності підприємства, що виникає при формуванні туристичного продукту;
- ризики діяльності підприємства, що виникає при реалізації туристичного продукту.

Ризики туриста — негативні події, які можуть статися з туристом (загроза здоров'ю і життю відпочиваючого), його матеріальні втрати (крадіжки, штрафи, втрата особистих речей), ризики розміщення, транспортні ризики тощо.

Наступними ризиками діяльності підприємства, що виникає при формуванні туристичного продукту можуть бути валютний ризик, цінний, ризик недоотримання або несвоєчасного отримання грошових коштів, ризик упущеної вигоди.

До ризиків діяльності підприємства, що виникає при реалізації туристичного продукту відносять ризики не укладення договорів або відмова від путівки.

Дані класифікаційні ознаки та види ризиків сприятимуть чіткій ідентифікації туристичних ризиків у системі управлінського обліку.

Успіх вирішення проблем туристичних ризиків залежить від ефективної системи управління ними.

Основними розробниками методів, інструментів, стандартів і заходів управління ризиками в цілому і ризик-орієнтованого регулювання фінансових організацій зокрема є Міжнародна асоціація професійних ризик-менеджерів — (Professional Risk Manager's International Association (PRMIA), Стандарт по ризик-менеджменту Нової Зеландії і Австралії (AS / NZS 4360), Канадська і Японська асоціації стандартів, Німецький дослідний фонд (DFG), Швейцарська лабораторія з ризик-менеджменту (RiskLab Switzerland), Організація за стандартами Австралії, Міжнародна вища школа управління ризиками (IGSRM), Комітет спонсорських організацій комісії Тредвея (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission — COSO), Стандарт з управління ризиками Федерації європейських асоціацій ризик-менеджерів (FERMA) і ін [18].

Стандарт, який розробив Комітет спонсорських організацій комісії Тредвея (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, COSO) [19], отримав широке застосування в міжнародній практиці управління ризиками фінансових організацій. Базою розробленого документу є ключові парадигми управління ризиками, крім того цей стандарт містить детальні рекомендації, що стосуються створення корпоративної системи управління різного роду ризиками у рамках конкретної компанії.

Проте система управління ризиками туристичного підприємства має свою специфіку та спрямована на розробку певних дій з мінімізації впливу ризиків, їх виявлення та контролю. Вона складається з певних етапів, які спрощують організацію дослідження ризиків (рис. 1).

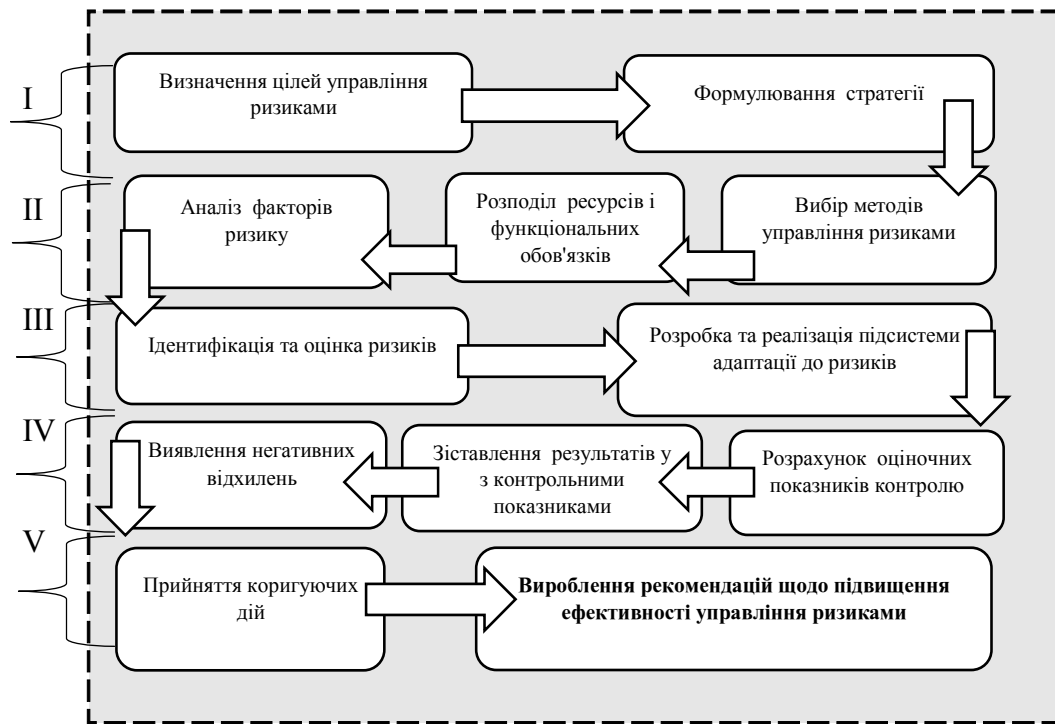

Рис. 1. Етапи управління ризиками туристичного підприємства

Джерело: складено авторами за [14; 15].

Таблиця 1. Класифікація бухгалтерських ризиків за величиною втрат

Види ризику	В, бали	% від планового прибутку
Мінімальний	1	$0 < B \leq 20$
Низький	2	$20 < B \leq 40$
Середній	3	$40 < B \leq 60$
Високий	4	$60 < B \leq 80$
Дуже високий	5	$80 < B \leq 100$

Джерело: складено автором на основі [21].

Перший етап — визначення цілей управління ризиками та формування стратегії туристичного підприємства.

Другий етап включає аналіз факторів ризику, розподіл ресурсів і функціональних обов'язків та вибір методів управління ризиками.

До основних методів управління ризиками на туристичному підприємстві можна віднести [17]:

- бізнес планування;
- диверсифікація (діяльності, партнерів, послуг);
- застосування штрафних санкцій за порушення зобов'язань контрагентами;
- страхування.

Найголовнішим з методів управління ризиками туристичного підприємства є диверсифікація, яка дозволяє запобігти сезонним коливанням та задовольнити потреби туриста підібравши тур за його вимогою.

На третьому етапі проводиться ідентифікація ризиків та визначення їх належності по класифікації, а також їх оцінка та побудова підсистеми адаптації до ризиків.

На наступному, четвертому етапі, передбачається аналіз негативного впливу ризику на туристичне підпри-

ємство та проводиться оцінка контрольних показників. Одним з чинників управління наданому етапі можна назвати процес формування інформації про фінансові ризики безпосередньо у управлінській звітності, де знаходяться усі економічні показники для аналізу наявності ризиків і їх оцінки, по кожному з видів ризиків розкривається їх суть, причини виникнення, способи управління.

На п'ятому етапі здійснюється прийняття коригуючих дій, аналіз та висновки, вдосконалення системи управління ризиками туристичного підприємства.

Таким чином, управління ризиками туристичної діяльності є процес підготовки та реалізації заходів з метою зменшення негативного впливу на економічні процеси випадкових факторів та непередбачуваних обставин. Ефективне управління ризиками не можливо без їх оцінки.

Оцінка ризиків — це процес систематизованого вивчення й узагальнення професійних думок про вірогідність настання несприятливих умов або подій [20].

Тому необхідно використовувати 5-бальну систему оцінки ризиків туристичної діяльності, в якій класифікація за величиною втрат матиме такий вигляд (табл. 1).

Представлений розподіл ризиків умовний, інтервали на шкалі залежать від застосовуваної методики оцінки. Такі характеристики, як істотність, ймовірність, ціна ризику, визначаються в рамках методики системи внутрішнього контролю. В цілому ідентифікація та оцінка ризику є основою для прийняття управлінських рішень, які зводяться до оптимізації, тобто до приведення співвідношення ризик / дохід до прийнятних з точки зору підприємства величин. Показники ймовірності і суми ризику служать обґрунтуванням створення резервів. Головним способом захисту від ризиків є створення системи резервування не тільки для протидії не-

гативним зовнішнім факторам, а й компенсації їх ймовірних негативних наслідків.

Можливі ризики туристичної діяльності для створення резервів на покриття збитків від їх наслідків наведені в таблиці 2.

Такий підхід дає можливість коригування прибутку з урахуванням можливих втрат від наслідки настання ризиків. Як завершального етапу проведеної оцінки бухгалтерського ризику і його впливу на бухгалтерську звітність туристичного підприємства через показники фінансової діяльності рекомендується складання робочого документа "Звіт про формування резервів під ризики". На підставі прийнятого рішення готується Розпорядження про відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з формування резервів під бухгалтерські ризики. Підприємство має право створити такий резерв, але це в обов'язковому порядку повинно бути обов'язково прописано в обліковій політиці.

Для реалізації в практичну діяльність туристичного підприємства необхідно вибирати заходи з максимальним показником економічної ефективності. Результат буде залежати від точності розрахунків, якості, достовірності інформації, повноти проведеного аналізу.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Таким чином, управління ризиком туристичної діяльності можна здійснювати використовуючи різні методи, що дозволяють прогнозувати виникнення ризику і вживати заходи для його зниження і мінімізації наслідків. Управління ризиками — це процес, спрямований на зменшення впливу ризику на кінцеві результати. Туристичний бізнес розвивається в умовах невизначеності, він схильний до безлічі потенційних ризиків, які у свою чергу обов'язково приведуть до додаткових витрат чи до втраченої вигоди. Ефективне управління ризиками дозволяє отримати додатковий дохід, актуалізуючи потребу в проведенні зовнішнього і внутрішнього аналізу ризику, у виявленні і усуненні їх негативної дії на діяльність підприємств. Запропонована нами шкала оцінювання дозволить запобігти значних збитків в умовах ризиковості.

Стаття підготовлена в межах науково-дослідної теми "Облікове забезпечення управління вартістю бізнесу" (номер державної реєстрації 0118U000131), яка виконується в Київському національному торговельно-економічному університеті.

Література:

1. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Print?lang=ukUA&id=cde1ee15-1438-40a9-9e08-5eb1ed9bd750>
2. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.Л. Основи туристичного бізнесу: навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с.
3. Нездоймінов С.Г. Концептуальні засади формування стратегії диверсифікації на підприємствах туристичного бізнесу / С.Г. Нездоймінов, Н.М. Андрєєва // Вісник економічної науки України. — 2013. — № 2. — С. 108—112.
4. Кравцова А.В. Класифікація ризиків підприємств туристичного бізнесу / А.В. Кравцова // Вісник ОНУ

Таблиця 2. Імовірність ризиків туристичної діяльності для створення резерву

В, бали	Види ризику		
	Низька ймовірність	Ймовірний	Очікуваний
1	-	-	-
2	-	+	+
3	+	+	+
4	+	+	+
5	+	+	+

Джерело: складено авторами.

імені І.І. Мечникова. — 2013. — Т. 18. — Вип. 4/2. — С. 92—95.

5. Овчаров А.О. Моделирование управления рисками в туристско-рекреационных системах / А.О. Овчаров // Страховое дело. — 2008. — № 6. — С. 33—45.

6. Брич В. Управління ризиками у туристичному бізнесі / В. Брич, С. Крамарчук // Наукові записки. — 2010. — №2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU/geogr/2010_2/4/002Brich.pdf

7. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія / І.М. Школа, Т.М. Ореховська, О.П. Корольчук, В.Ф. Кифяк. — Чернівці: Книги — XXI, 2007. — 291 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/shkola.htm

8. Беднарська О.Р., Свірська О.Б. Управління ризиками міжнародної туристичної діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/30358/3/Vis_570_Menedgment.%203-8.pdf

9. Кожухівська Р.Б. Управління процесами ризик-менеджменту на туристичних підприємствах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2456/1/rizik-menedgment%20v%20turismi.pdf>

10. Фоміна О.В. Оцінка ризиків підприємства в системі бухгалтерського обліку / О.В. Фоміна, О.М. Гончаренко // Економічний часопис-XXI. — № 3—4 (2). — 2015. — С. 67—70.

11. Кальченко О.М. Економічна безпека підприємств туристичної сфери [Електронний ресурс] / О.М. Кальченко. — Режим доступу: <http://vistnic.stu.cn.ua/jindex.pl?task=arclj=11id=19>

12. Кудла Н.Є. Менеджмент туристичного підприємства: підручник / Н.Є. Кудла. — К.: Знання, 2012. — 343 с.

13. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу: навч. посіб. [Електронний ресурс] / І.М. Школа, Т.М. Ореховська, О.П. Корольчук. — Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/shkola3-3.htm

14. Богдан Н.М., Сухорукова О.П. Дослідження ризиків у туризмі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: file:///C:/Users/Helena/Desktop/Навчальний%20рік%202018-19/стаття%20скопус/ризик%20туризм/business-inform-2016-10_0-pages-206_211.pdf

15. Кожухівська Р.Б. Управління процесами ризик-менеджменту на туристичних підприємствах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2456/1/rizikmenedgment%20v%20turismi.pdf>

16. Михайлова Н.В., Карцева В.В. Класифікація ризиків туристичного підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <file:///C:/Users/Helena/Desktop/Навчальний%20рік%202018-19/стаття%20скопус/ризик%20туризм/1350-2106-1-PB.pdf>

17. Беднарська О., Голод А. Управление рисками туристических предприятий как элемент системы экономической безопасности туризма в регионе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [file:///C:/Users/Helena/Downloads/3_bednarska_holod%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Helena/Downloads/3_bednarska_holod%20(2).pdf)

18. Анькина А.А. Управление рисками в деятельности финансовых организаций: зарубежный и российский опыт // Интернет-журнал "Науковедение" Том 9, №3 (2017) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://naukovedenie.ru/PDF/117EVN317.pdf>

19. Управление рисками организаций. Интегрированная модель, сентябрь 2004 COSO ERM The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.valtars.ru/files/upload/Actual_info/coso_upravlenie_riskami_organizacii_integrirovannaya_model.pdf

20. Сафонова М.Ф. Методика управления рисками финансово-хозяйственной деятельности в организации / М.Ф. Сафонова, К.В. Мовчан // Международный бухгалтерский учет. — 2013. — № 29 (275). — С. 23—31.

21. Стафиевская М.В. Бухгалтерский учет рисков в коммерческих организациях / М.В. Стафиевская // Международный бухгалтерский учет. — 2014. — № 35 (329). — С. 16—29. — Режим доступу: <file:///C:/Users/Helena/Downloads/buhgalterskiy-uchet-riskov-v-kommercheskih-organizatsiyah.pdf>

References:

1. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2016), available at: <http://www.me.gov.ua/News/Print?lang=ukUA&id=cde1ee15-1438-40a9-9e08-5eb1ed9bd750> (Accessed 05 Nov 2018).

2. Mal's'ka, M.P. Khudo, V.V. and Tsybukh, B.L. (2004), *Osnovy turystychnoho biznesu* [Basics of tourism business], Tsentru navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

3. Nezdoinov, S.H. and Andrieieva, N.M. (2013), "Conceptual principles of the formation of a diversification strategy at tourism business enterprises", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 2, pp. 108—112.

4. Kravtsova, A.V. (2013), "Classification of the risks of enterprises of tourism business", *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, vol. 18, no. 4/2, pp. 92—95.

5. Ovcharov, A.O. (2008), "Simulation of risk management in tourist and recreational systems", *Strakhovoe delo*, vol. 6, pp. 33—45.

6. Brych, V. and Kramarchuk, S. (2010), "Risk management in the tourism business", *Naukovi zapysky*, vol. 2, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNP/2010_2/4/002Brich.pdf (Accessed 05 Nov 2018).

7. Shkola, I.M. Orekhov's'ka, T.M. Korol'chuk, O.P. and Kyfiak, V.F. (2007), *Rozvytok turystychnoho biznesu rehionu* [Development of tourism business in the region], Knyhy — XXI, Chernivtsi, Ukraine.

8. Bednars'ka, O.R. and Svirs'ka, O.B. (2006), "Management of international tourism risks", available at:

http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/30358/3/Vis_570_Menedgmt.%203-8.pdf (Accessed 05 Nov 2018).

9. Kozhukhiv's'ka, R.B. (2014), "Management of risk management processes at tourist enterprises", available at: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2456/1/rizik-menedgment%20v%20turismi.pdf> (Accessed 05 Nov 2018).

10. Fomina, O.V. and Honcharenko, O.M. (2015), "Risk assessment of the enterprise in the accounting system", *Ekonomichnyj chasopys*, vol. 3—4, pp. 67—70.

11. Kal'chenko, O.M. (2013), "Economic security of tourism enterprises", available at: <http://vistnic.stu-cn.ua/index.pl?task=arclj=11id=19> (Accessed 05 Nov 2018).

12. Kudla, N.Ye. (2012), *Menedzhment turystychnoho pidpriemstva* [Management of the tourist enterprise], Znannia, Kyiv, Ukraine.

13. Shkola, I.M. Orekhov's'ka, T.M. and Korol'chuk, O.P. (2007), "Development of tourism business", available at: http://tourlib.net/books_ukr/shkola3-3.htm (Accessed 05 Nov 2018).

14. Bohdan, N.M. and Sukhorukova, O.P. (2016), "Risk Research in Tourism", available at: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&-IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/binf_2016_10_32.pdf (Accessed 05 Nov 2018).

15. Kozhukhiv's'ka, R.B. (2014), "Management of risk management processes at tourist enterprises", available at: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2456/1/rizikmenedgment%20v%20turismi.pdf> (Accessed 05 Nov 2018).

16. Mykhajlova, N.V. and Kartseva, V.V. (2016), "Classification of the risks of a tourist enterprise", available at: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/viewFile/1350/1066> (Accessed 05 Nov 2018).

17. Bednars'ka, O. and Holod, A. (2015), "Risk management of tourism enterprises as an element of the economic security of tourism in the region", available at: <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171426535> (Accessed 05 Nov 2018).

18. An'kina, A.A. (2017), "Risk management in the activities of financial organizations: foreign and Russian experience", *Ynternet-zhurnal "Naukovedenye"*, vol. 9, no. 3, available at: <https://naukovedenie.ru/PDF/117EVN317.pdf> (Accessed 05 Nov 2018).

19. COSO ERM The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (2004), "Risk management of organizations", available at: http://www.valtars.ru/files/upload/Actual_info/coso-upravlenie_riskami_organizacii_integrirovannaya_model.pdf (Accessed 05 Nov 2018).

20. Safonova, M.F. and K.V. (2013), "Methods of risk management of financial and economic activities in the organization", *Mezhdunarodnyj bukhgalterskiy uchët*, vol. 29 (275), pp. 23—31.

21. Stafyevskaia, M.V. (2014), "Risk accounting in commercial organizations", *Mezhdunarodnyj bukhgalterskiy uchët*, vol. 35 (329), pp. 16—29.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2018 р.

О. В. Бронін,
к. е. н., доцент кафедри банківської справи та страхування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.32

УКРАЇНСЬКІ БАНКИ В УМОВАХ КРИЗИ: БІЗНЕС-МОДЕЛІ, ЩО ПРИЗВЕЛИ ДО БАНКРУТСТВА

О. Bronin,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Banking and Insurance
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

UKRAINIAN BANKS IN A CRISIS: BUSINESS MODELS BORROWED TO BANKRUPTCY

Світова фінансова криза призвела до катастрофічних наслідків для банківської системи України. Більше 100 банків, половина учасників ринку, ліквідовані. Мільйони вкладників втратили свої заощадження. Бюджет країни поніс колосальні витрати на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб і націоналізацію Приватбанку. Державні банки зайняли 60% ринку. Кредитування банками економіки зупинилось. Довіра населення до банківської системи втрачена на довгі роки.

У статті проаналізовані причини виведення з ринку 105 українських банків протягом 2014–2018 рр., теоретично узагальнено основні чинники визнання їх неплатоспроможними, за допомогою методики кластеризації визначені шаблони поведінки (патерни) і описані бізнес-моделі, які в умовах кризи призвели до банкрутства, запропоновані заходи щодо запобігання банкрутству банків у майбутньому.

The banking sector in Ukraine has changed dramatically. More than 100 banks have become bankrupt. Millions of depositors lost their savings. No work left 110 thousand bank employees. Payments to affected depositors of the Deposit Guarantee Fund exceeded UAH 90 billion. Nationalization of Privatbank cost to taxpayers 155 billion UAH. The share of state-owned banks in the market has become dominant. In most working banks there is an increase in the size of problem assets and a lack of capitalization. 250 criminal cases were opened concerning owners and management of bankrupt banks. Corporate lending constrains poor protection of creditors' rights. Such shock therapy left a noticeable scar on the perception of the banking risk society. A long-term change in the system of maintaining equilibrium in the financial market of Ukraine took place. And this change requires a rethinking of those "non-viable" business models that were formed in bankrupt banks, in order to prevent them from being used in the future.

The purpose of the article is to analyze business models of Ukrainian banks that were declared bankrupt during 2014–2018. The research focuses on the study of the reasons for classifying 105 Ukrainian banks as insolvent, the theoretical synthesis of the main factors that led to bankruptcy, and the formalization of banking business models that are "non-viable" in a crisis by clustering methods.

The analysis of the main patterns that led these banks to bankruptcy made it possible to conclude that most of them were exposed to both the negative factors of macroeconomic instability and the factors of inefficient internal management.

The main reason for this is imperfection of legislation for the activities of banking institutions, which allowed owners and management of banks not to disclose real owners and carry out risky activities.

The main ways to improve the measures to prevent bankruptcy of banks in Ukraine are to increase the requirements for the professional ability and business reputation of the owners and managers of the bank; reduction of risks that can be taken by banks; increasing the efficiency of banking supervision; to increase of responsibility of owners and management of the bank for the adoption of financial decisions.

Ключові слова: банк, банківська ліцензія, проблемний банк, неплатоспроможний банк, виведення неплатоспроможного банку з ринку, тимчасова адміністрація, ліквідація банку.

Key words: bank, banking license, ailing bank, insolvent bank, withdrawal from the market of the insolvent bank, interim administration, liquidation of the bank.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За останні чотири роки банківський сектор України кардинально змінився. Збанкрутувало понад 100 банків. Мільйони вкладників втратили свої заощадження. Без роботи залишилося 110 тисяч банківських працівників. Виплати постраждалим вкладникам Фондом гарантування вкладів фізичних осіб перевищили 90 млрд грн. Націоналізація Приватбанку коштувала платникам податків 155 млрд грн. Частка державних банків на ринку стала домінуючою. У більшості працюючих банків спостерігається збільшення величини проблемних активів і недостатність капіталізації. Відкрито 250 кримінальних справ щодо власників і менеджменту збанкрутих банків. Корпоративне кредитування стримує слабкий захист прав кредиторів. Така шокова терапія залишила помітний шрам на сприйнятті суспільством банківського ризику. Відбулась довготермінова зміна системи підтримання рівноваги на фінансовому ринку України. І ця зміна вимагає переосмислення тих "нежиттєздатних" бізнес-моделей, які сформувалися в банках-банкрутах, з метою недопущення їх застосування в майбутньому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Питання неплатоспроможності і банкрутства банків широко досліджувались у працях зарубіжних експертів. Серед них варто відзначити Caprio G., Klingebiel D. [1], Ragalevsky S., Ricardi S. [2] та ін. Крім того, вивченню схильності банку до банкрутства та аналізу причин виникнення банкрутства банків присвячено праці вітчизняних вчених: Зотова І.В., Тохтамиша Т.О., Успенко В.І. [3] та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій, в сучасних умовах є необхідність в актуалізації основних чинників неплатоспроможності банків, визначення бізнес-моделей, які в умовах кризи призвели до банкрутства, з метою вдосконалення заходів щодо запобігання банкрутству банків в майбутньому.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є аналіз бізнес-моделей українських банків, що були визнані банкрутами протягом 2014—2018 років. Дослідження фокусується на вивченні причин віднесення до категорії неплатоспроможних 105 українських банків, теоретичному узагальненні основних чинників, що призвели їх до банкрутства, та формалізації банківських бізнес-моделей, які є "нежиттєздатними" в умовах кризи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Починаючи з 01.01.2014 року Фонд гарантування вкладів фізичних осіб займається виведенням з ринку 105 банків. На першому етапі з метою визначення основних чинників, що призвели ці банки до банкрутства, нами проведений аналіз більше трьохсот постанов Правління Національного банку України про віднесення банків до категорії неплатоспроможних та/або про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію [4—8].

Як свідчать дані таблиці 1, серед 105 банків у 60 (у 57,1% випадків) спостерігалось суттєве погіршення ліквідності, у 58 (55,2%) — ненадання власниками достатньої фінансової підтримки, у 44 (41,9%) — незадовільна якість активів, у 44 (41,9%) — проведення ризикових та непрозорих операцій, у 14 (13,3%) — порушення у сфері фінансового моніторингу, у 11 (10,5%) — рішення про ліквідацію прийняті за ініціативою власників, у 10 (9,5%) — безрезультативний пошук інвестора, у 9 (8,6%) — непрозорість структури власності, у 8 (7,6%) — викривлення фінансової звітності, у 6 (5,7%) — припинення діяльності через перебування в зоні АТО або в Криму.

На базі визначених чинників ми сформували кластери банків, схожі за структурою операцій і чинниками, що виявились вирішальними у приведенні до банкрутства. Різні кластери включають в себе різні банки. Набір значень системи показників, що описують кластер, є патерн (шаблон поведінки), який характеризує бізнес-модель.

У цілому, для українських банків було виявлено 7 бізнес-моделей. При цьому на перші чотири з них приходиться 77,7% з 265 спостережень. Це свідчить про те, що банки в основному діють за обмеженим набором шаблонів поведінки.

Найбільш розповсюдженим є перший патерн, на який припадає 60 об'єктів кластеризації, 57,1% від загального числа спостережень. Характеристика цього патерну в хронологічному порядку наступна. Почався відтік коштів з рахунків юридичних осіб та коштів інших банків. Ситуація з ліквідністю в банку різко погіршилась. Через брак коштів банк почав затримувати платежі і без допомоги з боку акціонерів не міг впоратися із ситуацією. Незважаючи на всі зусилля, зупинити відплив коштів, стабілізувати ліквідність і відновити платоспроможність в умовах поточної фінансової кризи так і не вдалося. Зважаючи на це, Правління Національного банку визнало банк неплатоспроможним. Найбільш ха-

Таблиця. Основні чинники неплатоспроможності українських банків в 2014—2018 рр.

№ з/п	Банк	за ініціативою власників	непроектність структури власності	проведення реформ та неперехідних операцій	суттєве погіршення ліквідності	нездання власниками достатньої фінансової підтримки	незданий пошук інвестора	незадовільна якість активів	санкції проти попереднього режиму	викривлення фінансової звітності	порушення у сфері фінансового моніторингу	припинення діяльності через перебування в зоні АТО або в Криму
1	ПАТ КБ "Центр"	+										
2	ПАТ "ВЕС Банк"	+										
3	ПАТ "ДНБ Банк"	+										
4	ПАТ "Кредит Оптима Банк"	+										
5	ПАТ "Агрос-Банк"	+										
6	ПАТ "Промислово-фінансовий банк"	+										
7	ПАТ "АБ "Експрес-Банк"	+										
8	ПАТ "КБ "Фінансовий партнер"	+										
9	ПАТ "БАНК ВОГУСЛАВ"					-						
10	ПАТ «КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ТЕОФЕСТ»					-						
11	АКБ «НОВИЙ»					-						
12	ПАТ «ПАМАНТБАНК»					-		+				
13	ПАТ «ФОНБАНК»			+		-		+				
14	ПАТ «ВЕКТОР БАНК»				+	-				+		
15	ПАТ "Банк Народний капітал"		+			-						
16	ПАТ «ІЛАТИНУМ БАНК»		+			-						
17	ПАТ «Фортуна-банк»					-		+				
18	ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»					-		+				
19	ПАТ «КБ «Інвестбанк»					-						
20	ПАТ БАНК «ТРАСТ»			+		-	+					
21	ПАТ "Фінексбанк"					-						
22	ПАТ «АРТЕМ-БАНК»					-		+				
23	ПАТ "Держеобанк"					-						
24	ПАТ "КСП Банк"					-						
25	ПАТ КБ «СВРОБАНК»					-	+				+	
26	ПАТ «КЛАСИКБАНК»		+			-						
27	ПАТ "Фінікс Банк"		+			-						
28	ПАТ "Інвестиційно-Трастовий Банк"		+			-						
29	ПАТ «СМАРТБАНК»		+			-						
30	ПАТ «БАНК МИХАЙЛИВСЬКИЙ»			+		-						
31	ПАТ «ФІДЮБАНК»					-						
32	ПАТ "Банк "Юніон"		+			-						
33	ПАТ КБ "Хрешчатик"			+		-		+				
34	ПАТ "Петрокомерс-Україна"		+			-						
35	ПАТ КБ "Совєт"					-					+	
36	ПАТ "Авант-Банк"					-						
37	ПАТ "Родовід банк"					-		+				
38	ПАТ КБ "Преміум"			+		-					+	
39	ПАТ КБ "ТК Кредит"		+			-						
40	ПАТ "Юніон стандарт банк"		+			-						
41	ПАТ "УКРІНБАНК"					-		+				
42	ПАТ Банк "Софієвський"					-	+	+				
43	ПАТ "ВБР"					-			+			
44	ПАТ "Банк "Фінанси та Кредит"					-		+				
45	ПАТ Банк "Контакт"					-				+		
46	ПАТ "Банк Велес"			+		-					+	
47	ПАТ "Унікомбанк"					-						
48	ПАТ "Банк "Національні інвестиції"		+			-				+		
49	ПАТ "Інтерна-банк"					-				+		
50	ПАТ "РАДІКАЛ БАНК"			+		-						
51	ПАТ "АКБ "Капітал"					-		+				
52	ПАТ "Дельта Банк"					-		+				
53	ПАТ АБ "Столиця"			+		-						
54	ПАТ "Укркомунбанк"					-						+
55	ПАТ "Укргазпромбанк"			+		-	+					
56	ПАТ "СХІДНО-ПРОМИСЛОВИЙ БАНК"					-						+
57	ПАТ Банк "Морський"					-						+
58	ПАТ "ЧБРР"					-						+

Продовження таблиці 1

№ з/п	Банк	за ініціативою власників	непрозорість структури власності	проведення ринкових та незринкових операцій	суттєве порушення ліквідності	надання власникам достатньої фінансової підтримки	нездатний пошук інвестора	незадовільна якість активів	санкції проти попереднього режиму	викривлення фінансової звітності	порушення у сфері фінансового моніторингу	припинення діяльності через нерегулярність в АТО або в Криму
59	ПАТ "УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ БАНК"			+	+			+				
60	ПАТ "БАНК НАЦІОНАЛЬНИЙ КРЕДИТ"				+	+		+			+	
61	ПАТ "БАНК "КИЇВСЬКА РУСЬ"				+	+		+				
62	ПАТ "ОМЕГА БАНК"			+	+	+		+				
63	ПАТ "АКБ "КИЇВ"				+	+		+				
64	ПАТ "КБ "ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА"				+	+		+				
65	ПАТ КБ "СТАНДАРТ"			+	+	+		+			+	
66	ПАТ "ЕНЕРГІОБАНК"			+	+	+		+				
67	ПАТ "КБ "НАДРА"			+	+	+		+				
68	ПАТ "Кредитпромбанк"			+	+	+		+				
69	ПАТ "ІМЕКСБАНК"			+	+	+		+				
70	ПАТ "ЗЛАТОБАНК"			+	+	+		+				
71	ПАТ "УКРБІЗНЕСБАНК"			+	+	+		+				
72	АБ "УКРОБСІЛКА"					+		+			+	
73	ПАТ "ПРОФІН БАНК"			+								
74	ПАТ "МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК"				+	+				+		
75	ПАТ "ВЕБІ БАНК"				+	+		+				
76	ПАТ "АСТРА БАНК"			+								
77	ПАТ "БАНК КАМБІО"				+	+		+		+		
78	ПАТ "БІ БАНК"				+	+		+				
79	ПАТ "ЛІГ БАНК"			+	+	+		+			+	
80	ПАТ "МЕЛІОР БАНК"			+	+	+		+			+	
81	ПАТ АБ "ПОРТО-ФРАНКО"			+	+	+		+			+	
82	ПАТ "КБ "АКЦІОМА"			+	+	+		+			+	
83	ПАТ "Банк "Демарс"			+	+	+		+			+	
84	ПАТ "ГРІН БАНК"			+	+	+		+			+	
85	ПАТ "КБ "ЕКСПОБАНК"			+	+	+		+			+	
86	ПАТ "ІНТЕРКРЕДИТБАНК"			+	+	+		+			+	
87	ПАТ "АКТАБАНК"			+	+	+		+			+	
88	ПАТ "ПРАЙМ-БАНК"			+	+	+		+			+	
89	ПАТ "ТІРА БАНК"			+	+	+		+			+	
90	ПАТ "КБ "АКТИВ-БАНК"			+	+	+		+		+		
91	ПАТ "БАНК ЗОЛОТІ ВОРОГА"			+	+	+		+				
92	ПАТ "СВІТОГАЗБАНК"			+	+	+		+				+
93	ПАТ "КБ "УФС"			+	+	+		+				
94	ПАТ "ФІНПРОСБАНК"			+	+	+		+				
95	ПАТ "КБ "ПІВДЕНКОМБАНК"			+	+	+		+				
96	ПАТ "СТАРОКІЇВСЬКИЙ БАНК"			+	+	+		+		+		
97	ПАТ "КБ "ПРОМЕКОНОМБАНК"			+	+	+		+				+
98	ПАТ "АКБ БАНК"			+	+	+		+				
99	ПАТ КБ "ІНТЕРБАНК"			+	+	+		+				
100	ПАТ "Західкомбанк"			+	+	+		+				
101	ПАТ "БАНК ФОРУМ"			+	+	+		+				
102	ПАТ "БАНК "МЕРКУРІЙ"			+	+	+		+				
103	ПАТ "БРОКБІЗНЕСБАНК"			+	+	+		+				
104	ПАТ "РЕАЛ БАНК"			+	+	+		+				
105	ПАТ "КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК "ДАНЕЛЬ"			+	+	+		+				
11	Чинники несплатоспроможності		9	44	60	58	10	44	1	8	14	6

Джерело: власна розробка автора

рактерними представниками цієї бізнес-моделі є ПАТ КБ "Хрещатик", ПУАТ "ФІДОБАНК", ПАТ "УКРІН-БАНК", ПАТ "КБ "ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА", ПАТ "Кредитпромбанк", ПАТ "Авант-Банк".

Характеристики другої бізнес-моделі, що містить 58 об'єктів або 55,2% спостережень, схожі з першою. Головна відмінність полягає в тому, що ці банки на фоні зменшення ліквідних коштів банку мали ще й порушення капіталу. Таким банкам було затверджено необхідний обсяг докапіталізації. Керівництво та власники істотної участі банку вживали заходи для виконання вимог з докапіталізації шляхом збільшення статутного капіталу, погашення кредитів позичальників — пов'язаних осіб, надання безповоротної фінансової допомоги, збільшення обсягу забезпечення за кредитами. Однак здійснені заходи були недостатніми для забезпечення позитивного значення регулятивного капіталу. Представниками другої бізнес-моделі були ПАТ "Банк "Фінанс та Кредит", ПАТ "ПЛАТИНУМ БАНК", ПАТ "ДІАМАНТБАНК", ПАТ "ФІНБАНК", ПАТ "БАНК "КІЇВСЬКА РУСЬ", АТ "Фортуна-банк".

Біля 42% спостережень (44 об'єкта) припадає на третій патерн, що об'єднує банки, у яких неможливість повернення вкладів стала наслідком невиправдано ризикової політики здійснення активних операцій. Непогашення позичальниками заборгованості за кредитами спричинило необхідність доформування резервів під кредитні ризики, що призвело до збитків та зменшення розміру регулятивного капіталу. Капітал цих банків набув від'ємного значення. Це, у свою чергу, спричинило порушення економічних нормативів і призвело до неспроможності виконувати зобов'язання перед вкладниками та кредиторами.

Найбільш показовим прикладом такого патерну є ПАТ КБ "ПРИВАТБАНК". Проблеми у банку накопичувалися багато років і основною їх причиною була невиважена кредитна політика. Понад два роки Національний банк вів роботу з акціонером в напрямку розробки та виконання плану докапіталізації. Проте план виконано не було. Загальна потреба в капіталі досягла 148 млрд грн. Усвідомлюючи важливість Приватбанку як системного банку, держава прийняла рішення про його націоналізацію.

Цікавим є й приклад АТ "Дельта Банк", в якому головний акціонер обрав високоризикову стратегію стрімкого зростання за рахунок придбання неясних активів. Крім того, агресивна розбудова корпоративного бізнесу АТ "Дельта Банк" та нестача досвіду в обраному сегменті призвели до значного погіршення якості кредитного портфеля та скорочення ліквідності банку. В результаті регулятор був змушений ухвалити рішення про визнання банку неплатоспроможним.

У ПАТ "КБ "НАДРА" проблеми виникли внаслідок ризикової діяльності в період ще до фінансової кризи 2008 — 2009 років. Рішення про повернення банку на ринок в 2011 році було прийнято передчасно. Банк продовжив діяльність недокапіталізованим і не зміг витримати кризу 2014 — 2015 років. Акціонери банку не вжили своєчасних та достатніх заходів для збільшення капіталу банку до необхідного рівня, достатнього для забезпечення його платоспроможності.

Описана бізнес-модель прослідковується також в поведінці таких банків як ПАТ "БАНК ФОРУМ",

АТ "БРОКБІЗНЕСБАНК", ПАТ "ВіЕйБі Банк", АТ "ІМЕКСБАНК", АТ "БАНК ЗОЛОТІ ВОРОТА", АТ "ЄВРОГАЗБАНК", ПАТ "ЕНЕРГОБАНК", ПАТ "АКБ "КІЇВ", ПАТ "КБ "АКТИВ-БАНК".

Згідно з характеристиками четвертого патерна, що описує 44 спостережень (41,9%), бізнес-модель характеризується проведенням ризикових та непрозорих операцій.

Так, ПАТ "БАНК МИХАЙЛІВСЬКИЙ" перед введенням тимчасової адміністрації провів велику кількість операцій з переведення вкладів фізичних осіб з фінансової компанії, пов'язаної з банком, на баланс банку. Це збільшило навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб з 1,6 млрд грн до 2,6 млрд грн.

У ПАТ КБ "ЄВРОБАНК" куратор виявив факти здійснення банком операцій з "дроблення" депозитів — переведення коштів з поточних рахунків юридичних осіб на рахунки фізичних осіб в обсязі до 200 тис. грн.

ПАТ "Юніон стандарт банк" проводив в значних обсягах операції з готівкою. Така діяльність могла призвести до погіршення фінансового стану банку, що у свою чергу поставило під загрозу безпеку коштів, довірених банку вкладниками та іншими кредиторами.

ПАТ Банк "Контракт" з метою поліпшення фінансового результату використовував фіктивні операції з цінними паперами. Крім того, було розпочато продаж майна банку третім особам без фактичного надходження грошових коштів — із відстроченням платежів, за рахунок перепродажу цінних паперів тощо.

Національний банк України неодноразово наголошував на неприпустимості здійснення банками ризикової діяльності, зокрема у сфері фінансового моніторингу. Проте 14 банків (13,3% спостережень і це п'ятий патерн) системно порушували законодавство, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Наприклад, ПАТ "КСГ Банк" проводив схеми, пов'язані з конвертацією безготівкових коштів у готівку. Крім того, виявлено низку осіб, паспорти яких значаться як втрачені, або за серією та номером паспорта значиться інша особа.

Під час перевірки ПАТ "Банк Велес" було виявлено цілу низку операцій, характер яких дає підстави вважати, що вони були спрямовані на участь банку у проведенні фінансових операцій, метою яких є виведення капіталів за кордон.

За результатами проведених комплексних перевірок ПАТ "ГРІН БАНК", ПАТ "ІНТЕРКРЕДИТБАНК", ПАТ "ПРАЙМ-БАНК" виявлено факти здійснення цими банками операцій у великих розмірах із готівковими коштами, і встановлено окремих клієнтів, які постійно здійснювали фінансові операції зі зняття цих коштів у значних обсягах.

Шостий патерн включає 11 спостережень, що становить 10,5 % від загальної кількості об'єктів кластеризації. Поведінка цих банків полягає в тому, що акціонери прийняли рішення про припинення банківської діяльності самостійно. Причина такого рішення — складне становище на фінансовому ринку і невизначеність щодо джерел збільшення капіталу банку. Це цивілізований та відповідальний спосіб залишення банком ринку. При цьому погашаються всі зобов'язання

перед клієнтами, немає навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Відповідно, залишається бездоганною репутація власників банку.

Шляхом самоліквідації пішли ПАТ "Фінанс Банк", ПАТ "Інвестиційно-Трастовий Банк", ПАТ "Фінексбанк", ПАТ "КБ "Фінансовий партнер", ПАТ "Промислово-фінансовий банк", ПАТ "Апекс-Банк", ПАТ "ДіВі Банк". Трансформація в небанківську фінансову або не фінансову установу не лише мінімізує ризик банкрутства, а й дає реальну можливість переорієнтуватись на інші види діяльності.

З кінця 2017 року нарешті в Україні банки почали об'єднуватись. ПАТ "АБ "Експрес-Банк" прийняв рішення про приєднання до ПАТ "АКБ "Індустріалбанк", а ПАТ "ВіЕс Банк" — до АТ "ТАСКОМБАНК".

Останній, сьомий, патерн охоплює 9 об'єктів класифікації або 8,6% спостережень. Це банки, які було віднесено до неплатоспроможних у зв'язку з невідповідністю його структури власності вимогам щодо прозорості. Структура власності банку вважається непрозорою, якщо вона не дозволяє визначити усіх власників істотної участі банку, усіх кінцевих бенефіціарів — фізичних осіб у ланцюгу володіння корпоративними правами банку, а також характер взаємозв'язків між цими особами. Представниками цього шаблону є ПАТ "Банк Народний капітал", ПАТ "Класикбанк", ПУАТ "СМАРТБАНК", ПАТ "Банк "Юнісон", ПАТ "Петрокоммерц-Україна", ПАТ КБ "ТК Кредит", ПАТ "Юніон стандарт банк".

ВИСНОВКИ

Методика кластеризації, застосування якої дозволило нам визначити бізнес-моделі українських банків, які були виведені з ринку протягом 2014—2018 років, дозволила виділити подібності та відмінності в динаміці їх функціонування під час фінансової кризи, визначити загальні траєкторії однотипних банкрутств. Аналіз основних патернів, що призвели ці банки до банкрутства, дозволив зробити висновок, що більшість з них зазнали комплексного впливу як негативних факторів макроекономічної нестабільності, таких як суттєве погіршення ліквідності, незадовільна якість активів, безрезультативний пошук інвестора, так і факторів неефективного внутрішнього менеджменту, таких як ненадання власникам достатньої фінансової підтримки, проведення ризикових та непрозорих операцій, порушення у сфері фінансового моніторингу, викривлення фінансової звітності. Основною причиною цього є недоліки законодавчої бази діяльності банківських установ, які дозволили власникам і керівництву банків не розкривати реальних власників та проводити ризикову діяльність. Таким чином, основними шляхами вдосконалення заходів з метою запобігання банкрутству банків в Україні вважаємо доповнення банківського законодавства нормативно-правовими актами щодо підвищення вимог до професійної здатності та ділової репутації власників і керівників банку; щодо зменшення ризиків, які можуть приймати банки; щодо підвищення ефективності банківського нагляду; щодо посилення відповідальності власників і менеджменту банку за ухвалення фінансових рішень.

Література:

1. Caprio G.Jr., Klingebiel D. Bank Insolvencies: Cross-Country Experience // Policy Research Working. — Paper 1620. World Bank. — Washington, D.C., 2004. — 87 p.
2. Ragalevsky Stanley V., Ricardi Sarah J. Anatomy of a Bank Failure // Banking Law Journal, 2009. — P. 867—899.
3. Успенко В.І., Зотов І.В., Тохтамиш Т.О. Оцінка схильності банку до банкрутства: монографія. — Харків: ХДТУБА, 2008. — 130 с.
4. Закон України "Про банки і банківську діяльність" із змінами і доповненнями від 07.12.2000, № 2121-III.
5. Закон України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" із змінами і доповненнями від 23.02.2012, № 4452-VI.
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bank.gov.ua
7. Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку. — Затверджено рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 05.07.2012. — № 2.
8. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу. — Затверджено постановою Правління Національного банку України від 17.08.2012 № 346.

References:

1. Caprio, G.Jr. and Klingebiel, D. (2004). "Bank Insolvencies: Cross-Country Experience". Policy Research Working Paper 1620. World Bank, Washington, D.C. 87 p.
2. Ragalevsky Stanley V. and Ricardi Sarah J. (2009). "Anatomy of a Bank Failure". Banking Law Journal. pp. 867-899.
3. Uspalenko V.I., Zotov I.V. and Tohtamysh T.O. (2008), Ocinka shynosti banku do bankrutstva [Estimation of bank's predisposition to bankruptcy], HDTUBA, Harkiv, Ukraine.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "About banks and banking", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (Accessed 25 October 2018).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About the system of guaranteeing deposits of individuals", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> (Accessed 25 October 2018).
6. The official site of National Bank of Ukraine (2018), "News", available at: <https://bank.gov.ua/control/uk/index> (Accessed 25 October 2018).
7. Deposit Guarantee Fund (2012), "Resolution of the Executive Direction of the Deposit Guarantee Fund "On Approval of the Regulation on the withdrawal of an insolvent bank from the market"", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1581-12> (Accessed 25 October 2018).
8. National Bank of Ukraine (2012), "Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine "On Approval of the Regulations on the Application by the National Bank of Ukraine of Impact Measures"", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12> (Accessed 25 October 2018).

Стаття надійшла до редакції 25.10.2018 р.

О. В. Чумак,

к. е. н., доцент, головний науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти, ДНУ "Інститут освітньої аналітики", м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.38

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

O. Chumak,

PhD in Economics, Associate Professor, Chief Scientist
of State Scientific Institution "Institute of Educational Analytics", Kyiv

MANAGEMENT OF STATE-OWNED ENTERPRISES THROUGH THE PRISM OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Визначено розуміння категорії соціальна відповідальність за різними аспектами: соціогуманітарна сфера, економіка підприємства, державне управління. Виділено ключові переваги застосування соціальної відповідальності для підприємств державної форми власності з врахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду. Запропоновано державним підприємствам розробляти економічну політику за такою структурою, яка забезпечить досягнення стратегічних орієнтирів щодо впровадження корпоративної соціальної відповідальності. Для оцінки можливостей виконання соціальної відповідальності підприємствами з часткою державного майна рекомендовано використовувати базову матрицю за напрямками політики соціальної відповідальності. Впровадження соціальної відповідальності пропонується здійснювати відповідно до етапу його розвитку, який визначається за показниками нерівності (базовий варіант матриці), представлених через співвідношення темпу приросту рентабельності та темпу приросту капіталізації підприємства. Охарактеризовано елементи розробленої матриці.

Since the state, in the person of the authorities, should be the responsible owner of the property, so the mechanism of economic of enterprise management should be aimed at increasing the efficiency and value of such assets. The purpose of the paper is to provide a scientific justification of the vectors for managing the property of state-owned enterprises within the framework of compliance with social responsibility. Understanding the category of social responsibility is carried out on various aspects: socio-humanitarian sphere, public administration, economics of enterprise. The interpretation of social responsibility in different spheres with the characteristics of individual components is considered. The importance and key benefits of using social responsibility for state-owned enterprises, taking into account domestic and foreign experience and legal norms, are considered. The proposed introduction of social responsibility in accordance with the company's economics policy and the mechanism of state regulation. It is proposed that enterprises develop economics policies that would ensure the achievement of strategic corporate social responsibility guidelines. There is a significant number of state-owned enterprises in Ukraine with a loss-making activity, therefore, for the effectiveness of the social responsibility policy, it is expedient to introduce cluster socialization of projects in the regions. Partnerships between companies in one industry can be created, which include consolidated responsibility, the development of public welfare and the sustainable development of the region. In order to assess the possibilities of social responsibility implementation by enterprises with a share of state property, it is recommended to use the developed basic matrix of the directions of the policy of social responsibility. The introduction of social responsibility is proposed in accordance with the stage of enterprise development, which is

determined by indicators of inequality. The base version of the matrix contains the ratio of rates of growth of profitability and the growth rate of capitalization of the state-owner enterprise. The description of the elements of the developed matrix is disclosed.

Ключові слова: управління державним підприємством, державне підприємство, соціальна відповідальність, державна власність

Key words: management of a state enterprise, state-owned enterprises, social responsibility, state property

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний вектор розвитку держави за умов сьогодення спрямований на інтеграцію у світове співтовариство та прагнення розширення додаткових джерел фінансування. Схвалення Концепції реалізації державної політики управління суб'єктами господарювання державного сектору економіки [1] для визначення оптимального механізму підвищення рівня корпоративного управління суб'єктами господарювання у 2015 році дозволяє розробляти механізм впливу на їх розвиток, враховуючи низку інноваційних методів та підходів. У документі зазначається, що основне завдання Кабінету Міністрів України це забезпечення ефективного управління активами на користь їх основного власника — українського народу. Держава в особі органів управління повинна бути професійним та відповідальним власником суб'єктів господарювання і зосередити свої зусилля на збільшенні вартості їх активів. Формування фінансових ресурсів підприємств реального сектору економіки державної форми власності, за таких обставин, має бути спрямоване на сталий розвиток. За даними Фонду держмайна України станом на жовтень 2018 р. кількість державних підприємств в Україні становить 477 господарських товариств, які мають державну частку у статутних капіталах й 3547 суб'єкти господарювання державного сектору економіки [2]. Враховуючи обраний напрям інтеграції, в Україні державними підприємствами передбачено дотримання норм оновленого законодавства, яким передбачається виконання таких важливих умов діяльності державних компаній як підзвітність і прозорість. Суспільство повинно мати впевненість, що підприємства, власником яких є громадяни через державу, діють прозоро, відповідно до чинного законодавства (вітчизняного й міжнародного). Проте процес виконання вимог на сьогодні, відбувається досить повільно. Втім, компанії в таких секторах, як авіаційна промисловість, залізничний транспорт, метрополітен, енергетична сфера та інші, поступово запроваджують принципи корпоративної соціальної відповідальності, що сприяє уможливленню виконання низки передбачених нормативних державних вимог. Проблемою, яка потребує свого вирішення є спрямування державної політики на дотримання вимог щодо прозорості діяльності підприємств з державною часткою власності та визначення рівня їх соціальної відповідальності перерод різними видами стейкхолдерів.

ОСТАННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Наукові пошуки і внески у розвиток теорії та практики економіки підприємства в сфері корпоративної соціальної відповідальності здійснили такі вчені: А. Колот, О. Головінов, В. Загорський, О. Грішнова, Н. Орлова, А. Харламова, Л. Грицина та інші. Водночас механізм

забезпечення дотримання корпоративної соціальної відповідальності підприємствами в системі формування економічної політики управління державним майном у взаємозв'язку на макро- та мікрорівні потребує розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні векторів управління майном державних підприємств в рамках дотримання соціальної відповідальності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціальна відповідальність як категорія філософії чи соціології є досить дослідженим поняттям, під яким розуміється діалектичний взаємозв'язок між особою і суспільством, проте у науці з державного управління з'явилась не так давно. І.Г. Савченко соціальну відповідальність визначав як форму регуляції соціальної поведінки, що має дихотомічний характер і означає сумлінне, відповідальне ставлення людини, посадової особи, органу державної влади до своєї діяльності (поведінки) [3]. О.А. Грішнова вбачає у соціальній відповідальності держави (органів державної влади різного рівня та органів місцевого самоврядування) системоутворюючий, багатофункціональний зміст, що сприяє здійсненню всіх інших принципів сучасного державного управління, забезпечує позитивний імідж інститутів держави та її посадових осіб, стає обов'язковим засобом соціальної відповідальності на інших рівнях (зокрема підприємств і громадян), запорукою соціального прогресу [4].

Надалі це трактування було розширено чи доповнено дослідниками з державного управління, але передбачало взаємовідносини суб'єкта і суспільства при провадженні державної політики на різних її рівнях. При розгляді питання державної власності як об'єкта управління державою і одночасно, об'єкта управління менеджментом на макрорівні, постає необхідність синергії управлінських запитів і дій. Тому варто приділити належної уваги й корпоративній соціальній відповідальності, притаманній підприємницьким структурам, які виробляють продукцію (товари, послуги). Одними вченими вказується на появу соціальної відповідальності у бізнесі з розвитком індустріального суспільства, іншими з переходом від індустріального суспільства до постіндустріального, коли існують певні протиріччя у параметрах сталого розвитку економіки і країни в цілому. Як зазначає А.М. Колот, економічною наукою доведено й підтверджується практикою, що для забезпечення стійкого розвитку соціальна відповідальність бізнес-організацій має не менше значення, ніж розвинута економічна інфраструктура, політична стабільність або втілення в життя проектів інноваційного розвитку [5].

В Україні, із питань соціальної відповідальності, має місце значна кількість досліджень в розрізі різних наук: філософії, соціології, державного управління, економіки. Залишається актуальним вивчення її впровадження у взаємозв'язку із фінансовою політикою підприємства та державним регулюванням. У деяких крайніх світу існують різні державні інституції, відповідальні за впровадження й дотримання соціальної відповідальності. Становлення соціальної відповідальності в підприємствах державного сектору України як регулятора їх взаємодії зі стейкхолдерами вимагає розроблення підходу для розуміння забезпечення й результативності соціальної відповідальності. Це потребує систематизації та критичного осмислення наявних методичних аспектів стосовно розвитку фінансової складової для виконання умов впровадження соціальної відповідальності.

Підприємства державної форми власності створені з метою виконання покладених на державу певних функцій, забезпечення продукції, робіт, послуг притаманним лише державним підприємствам або таким, якими монополізовано ринок, або для отримання додаткового доходу до бюджету та мають значний вплив на національну безпеку. Тому актуалізується посилення значущості інституту корпоративної соціальної відповідальності, яка для них має бути передбачена в місії та відповідати очікуванням суспільства щодо виконання покладених зобов'язань зі сталого розвитку. Як показує практика, соціальна відповідальність застосовується багатьма міжнародними компаніями, а Уряди багатьох країн займають активну позицію в її просуванні.

Соціальна відповідальність підприємств державного сектору, ґрунтуючись на законодавчій регламентації, має стати добровільною діяльністю, спрямованою на дотримання високих стандартів за всіма видами діяльності в частині управління персоналом, економікою, екологією, соціалізацією зі стейкхолдерами для усунення економічних й соціальних диспропорцій; створення довірливих взаємовідносин; покращення результативності у довгостроковому періоді. Адже у сучасному світі впровадження принципів соціальної відповідальності визнано провідною технологією довгострокової стратегії сталого розвитку, що відображено в багатьох нормативно-регулятивних документах.

Незважаючи на те, що корпоративна соціальна відповідальність є добровільною ініціативою та підтримується міжнародними організаціями, у деяких країнах принципи соціальної відповідальності обов'язкові. Сьогодні у світі існують держави, які беруть на себе відповідальність за просування міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності на національному рівні, створюючи умови для впровадження, оцінки, сертифікації виробництва і продукції. В Україні законодавче регулювання даних питань, планувалось, але на сьогодні не знайшло своєї реалізації (за тими проектами, які були підготовлені протягом останніх років). Оскільки принципи соціальної відповідальності забезпечують інтеграцію до міжнародних відносин, тому їх впровадження в підприємствах державного сектору (як найбільш вразливого щодо корупційної складової), сприяють розвитку експортного потенціалу та підвищенню політичного іміджу країни.

За визначенням ISO 26000 "Настанова з соціальної відповідальності", соціальна відповідальність — це

відповідальність компанії за вплив її рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка: сприяє сталому розвитку, у т.ч. здоров'ю та добробуту суспільства; враховує очікування заінтересованих сторін; відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки; інтегрована у діяльність організації і практикується у відносинах з іншими. Вченими корпоративна соціальна відповідальність розглядається як концепція, принципи, механізми та дії суб'єкта господарювання зобов'язання чи система, які стосуються питань, окреслених в ISO 26000 "Настанова з соціальної відповідальності". Важливого значення (за визначенням Європейської Комісії) соціальна відповідальність набуває за концепцією "потрійного критерію", тобто розширення звітності організацій доданням соціальних і екологічних аспектів до фінансових показників діяльності. Таким чином, корпоративна соціальна відповідальність є тим елементом в системі управління підприємством, яка визнається не лише достатнім, але й необхідним важелем під час розвитку. У монографії колективу авторів [6, с. 105], розвиток підприємств характеризується як процес цілеспрямованої, незворотної зміни підприємства (революційної чи еволюційної) у просторі та часі, його структури і функцій шляхом взаємодії чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, що може приводити до поліпшення, погіршення або врівноваження якісного і кількісного стану підприємства. Колотом А.М. у цьому контексті рекомендовано корпоративну соціальну відповідальність розглядати як компоненту соціальних ресурсів бізнес-організації, або складову ресурсного портфеля, яка здатна прирошувати внутрішні і зовнішні ресурси компанії [7]. У зв'язку з цим, варто наголосити на тому, що застосування соціальної відповідальності забезпечує досягнення бізнесом мети і виконує ту частину його стратегії, якою передбачено створення доданої вартості компанії, або збільшення капіталізації. Під капіталізацією підприємства розуміють, по-перше, процес залучення ресурсів у ринковий обіг і створення вартості, здатної приносити додаткову вартість; по-друге, переведення частини знов створеної вартості в капітал (у вартість, що приносить додаткову вартість); по-третє, оцінку вартості підприємства, бізнесу [8]. Загальновідомим є факт впливу підвищення капіталізації на зростання показників конкурентоспроможності, фінансової стійкості та інвестиційної привабливості підприємств.

Зазначене актуалізує вибір підприємства оптимального варіанту фінансової політики, яка має забезпечувати реалізацію стратегії в частині корпоративної соціальної відповідальності та необхідність пошуку найбільш прийнятних рішень щодо обсягів і структури фінансового капіталу. Дослідження, що проведені на прикладі великої кількості іноземних компаній різних видів економічної діяльності, свідчать, що соціальна активність і відповідальність компаній впливають на результативність їхньої діяльності здебільшого в довгостроковому періоді [5]. Тому стає доцільною розробка стратегії управління фінансовим капіталом суб'єктів господарювання з часткою державної власності за умов застосування корпоративної соціальної відповідальності. Проте, для формування даної стратегії, варто розробити політику соціальної відповідальності на

Таблиця 1. Матриця напрямів політики соціальної відповідальності

Етап 1 (базовий) Збиток. Нульова або низька рентабельність, відсутність капіталізації	Персонал Оплата праці. Створення робочих місць	Екологія Подання екологічної звітності. Дотримання екологічних норм	Економіка Сплата податків. Подання звітності	Суспільство Працевлаштування людей з обмеженими можливостями
Етап 2 $T_{прР} \geq T_{прК}$	Додається: страхування для персоналу, навчання, зростання заробітної плати	Додається: Енергозберігаючі проекти	Додається: отримання податкових пільг, преференцій, субсидій, цільові відрахування, управління ризиками	Благодійність, інформатизація, якість продукції, кодекс підприємства, звітність, захист державного майна, енергозберігаючі технології
Етап 3 $T_{прР} \leq T_{прК}$	Додається: корпоративна культура, кадрові регламенти й стандарти, оплата праці вища за середню по галузі, конфлікт інтересів	Додається: розробка стандартів, участь у проектах із збереження оточуючого середовища, використання ефективних технологій утилізації відходів	Додається: інновації, ресурсо-ефективність, пільгове оподаткування та кредитування, залучення інвестицій, вихід на міжнародні ринки	Додається: впровадження наукових досліджень, інноваційні парки, оприлюднення нефінансової звітності, соціальні проекти регіонального рівня, антикорупційна політика

підприємстві, результативність якої доцільно постійно моніторити та оцінювати шляхом застосування обраних показників KPI. Враховуючи, що на сьогодні в Україні налічується значна кількість підприємств з часткою держави у їх статутних капіталах, з метою ефективності політики соціальної відповідальності вбачаємо за доцільне передбачати кластерну соціалізацію проектів. Тобто за таких умов між підприємствами однієї галузі, відомства, регіону можуть встановлюватись партнерські відносини, які передбачають консолідовану відповідальність за окремими напрямками, чим можуть робити внесок у суспільний добробут та стійкий розвиток підприємства, громади, регіону. Адже, як свідчить практика застосування корпоративної соціальної відповідальності, розмір компанії є найкращим індикатором інтеграції соціальної відповідальності зі стратегією розвитку компанії. Оскільки чим більша компанія, тим вища вірогідність включення корпоративної соціальної відповідальності у стратегічні орієнтири розвитку компанії. Багато у економічній літературі також відзначається переваг, які отримує компанія від впровадження корпоративної соціальної відповідальності, через істотне розширення кола потенційних інвесторів та збільшення можливості зниження вартості залучених коштів.

Отже, виявивши ключові характеристики соціальної відповідальності, довівши доцільність її застосування, варто приділити увагу фінансовому забезпеченню реалізації даного процесу. Для оцінки ефективності будь-якої програми, на першому етапі необхідно встановити систему індикаторів, які б характеризували рівень їх виконання. Враховуючи, що соціальна відповідальність поділена на певні сектори: персонал, екологія, економіка, суспільство, стейкхолдери, вбачаємо за доцільне відповідно до кожного сектора розробляти систему індикаторів. До прикладу, індикаторами в аспекті управління персоналом можна вважати: кількість працівників, працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями та/або осіб, переселених з тимчасово окупованих територій, учасників бойових дій, пенсійне та медичне страхування працівників, політика заохочень, показники гендерної політики тощо. Моніторинг впливу тенденцій економічного і соціального середовища на показники індикаторів за кожною сферою соціальної відповідальності дозволить оцінити ресурсні позиції суб'єкта господарювання. З точки зору фінансів підприємства, постає питання знаходження оптималь-

ного співвідношення між прибутковістю та/або рентабельністю бізнесу і його капіталізацією. У зв'язку із цим, при оцінці можливостей впровадження соціальної відповідальності підприємствами з часткою державного майна, рекомендовано використання матриці напрямів політики соціальної відповідальності. Впровадження соціальної відповідальності на підприємстві пропонується здійснювати відповідно до етапу його розвитку, який визначається за показниками нерівності (базовий варіант матриці), представлених через співвідношення темпу приросту рентабельності та темпу приросту капіталізації підприємства (табл. 1).

Поданий у матриці перелік індикаторів у розрізі сфер соціальної відповідальності не є вичерпним, а лише наведений для базового розуміння методичного підходу побудови. При підвищенні рівня соціальної відповідальності, яка зумовлює зростання рентабельності й капіталізації підприємства, можливості розвитку значно зростають. Водночас здійснюється державне фінансування соціально-значущих проектів бізнесу через надання субсидій, пільгових кредитів, податкових пільг, сприяння відкриттю інноваційних парків, супроводженню проектів енергозберігаючого виробництва тощо. На сьогодні існує низка державних програм й проектів, спрямованих на збільшення соціальної відповідальності державного корпоративного бізнесу відповідно до міжнародних стандартів та із залученням іноземного капіталу. Важливою неподатковою державною преференцією може стати врахування рівня соціальної відповідальності при відборі державних підприємств на виконання державних замовлень під час участі у тендері. Найсприятливішими для залучення капіталу є етапи зростання й зрілості компанії, оскільки саме у цей час найпростіше акумулювати ресурси фондового ринку та кредитні ресурси банківського сектору. Водночас можливості мобілізації фінансового капіталу суб'єктами господарювання, що перебувають на завершальному етапі свого життєвого циклу (занепаду) або тільки формують стартовий капітал, досить обмежені [9]. Щодо екологічного фінансування вченими пропонуються такі джерела: Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, страхові платежі, екологічні інвестиції, до яких можна віднести і пожертвування суспільних екологічних інституцій, а також надходження від розвитку екологічного бізнесу [6].

О.М. Головінов [10] зауважував на тому, що процес формування концепції соціальної відповідальності

бізнесу відбувається за рахунок формування національної моделі соціальної відповідальності, яка, зокрема, може розглядатися в рамках механізму соціальних угод між керівництвом прибуткових виробництв і державними структурами, особливо на регіональному рівні. Отже, розробка і впровадження програм щодо стимулювання й сприяння впровадженню соціальної відповідальності державними підприємствами, на сучасному етапі, набуває суспільно значущої необхідності. Науково обгрунтоване фінансове забезпечення такого вектору реформування управління державною власністю підвищить прозорість діяльності, сприятиме забезпеченню підзвітності перед стейкхолдерами, враховуючи синергетичний вплив декілька секторів діяльності підприємств.

ВИСНОВОК

Впровадження корпоративної соціальної відповідальності у підприємствах державної форми власності зумовлює отримання ними додаткових джерел фінансування. Соціально-орієнтовані підприємства, які здійснюють експортні операції або які спрямовані на внутрішній ринок, потребують застосування сучасних механізмів стратегії розвитку шляхом: проведення моніторингу ефективності роботи підприємства, впровадження міжнародної та внутрішньої стандартизації за всіма можливими сферами (персонал, якість продукції, соціальна політика тощо), оцінка ефективності соціальної відповідальності. Державна економічна політика у сфері підприємств з часткою державної власності має передбачати напрями, які врахують фінансово-економічну та соціальну складові. При тенденції тривалої збиткової діяльності, шкідливих для оточуючого середовища галузях промисловості, не стабільній кадрові політиці, усе ще високому рівні корупції, державні підприємства є суб'єктами, котрим необхідно проваджувати економічну діяльність та звітувати через призму соціальної відповідальності, дотримуючись публічності результатів.

Література:

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики управління суб'єктами господарювання державного сектору економіки : Розпорядження КМУ від 27 травня 2015 р. № 662-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248295032>
2. Сайт Фонду державного майна України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/press-list/spf-management-rights-state/13215.html>
3. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі / І.Г. Савченко, О.В. Радченко. — Х.: ХНУ ВС, 2008. — 199 с.
4. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність в контексті подолання системної кризи / О.А. Грішнова // Демографія та соціальна економіка. — 2011. — № 1 (15). — С. 32—40.
5. Колот А. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів / А. Колот // Економічна теорія: науковий журнал. — 2013. — № 4. — С. 5—27.
6. Орлова Н.С. Концептуальні засади корпоративної соціальної відповідальності в Україні: монографія

/ Н.С. Орлова, А.О. Харламова. — К.: Кондор, 2014. — 250 с.

7. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / А.М. Колот, О.А. Грішнова та ін. — К.: КНЕУ, 2012 — 501 с.

8. Методи розвитку та забезпечення капіталізації промислових підприємств в умовах інституціональних змін: моногр. / І.П. Булеєв, Н.Ю. Брюховецька та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Київ, 2016. — 312 с.

9. Барилук І.В. Діагностика впливу факторів економічного середовища на формування фінансового капіталу компаній / І.В. Барилук, М.В. Рубаха // Фінанси України. — 2013. — №9. — С. 104—117.

10. Головінов О.М. Соціальна відповідальність бізнесу: українські реалії і проблеми / О.М. Головінов // Економічний вісник Донбасу. — 2014. — № 2. — С. 187—192.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "On Approval of the Concept for the Implementation of the State Policy for the Management of Economic Sectors of the Economy", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248295032> (Accessed 20 Oct 2018).
2. The site of the State Property Fund of Ukraine (2018), available at: <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/press-list/spf-management-rights-state/13215.html> (Accessed 20 Oct 2018).
3. Savchenko, I.H. and Radchenko, O.V. (2008), Tsinnisnyi vymir sotsialnoi vidpovidalnosti v demokratichnii derzhavi [Valuable Dimension of Social Responsibility in a Democratic State], KhNUVS, Kharkiv, Ukraine.
4. Hrishnova, O. A. (2011), "Social responsibility in the context of overcoming a systemic crisis", Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, vol. 1(15), pp. 32—40.
5. Kolot, A. (2013), "Corporate Social Responsibility: Evolution and Development of Theoretical Views", Ekonomichna teoriia: naukovi zhurnal, vol. 4, pp. 5—27.
6. Orlova, N.S. and A.O. Kharlamova, (2014), Kontseptualni zasady korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini [Conceptual Principles of Corporate Social Responsibility in Ukraine], Kondor, Kyiv, Ukraine.
7. Kolot, A.M. and Hrishnova, O.A. ets. (2012), Sotsialna vidpovidalnist: teoriia i praktyka rozvytku [Social responsibility: the theory and practice of development], KNEU, Kyiv, Ukraine.
8. Bulieiev, I.P. and Briukhovetska, N.Iu. (2016), Metody rozvytku ta zabezpechennia kapitalizatsii promyslovykh pidpriemstv v umovakh instytutsionalnykh zmin [Methods of development and provision of capitalization of industrial enterprises in conditions of institutional changes], NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, Kyiv, Ukraine.
9. Baryliuk, I. V. and M. V. Rubakha (2013), "Diagnosis of the influence of factors of the economic environment on the formation of financial capital of companies", Finansy Ukrainy, vol. 9, pp. 104—117.
10. Holovinov, O.M. (2014), "Social responsibility of business: Ukrainian realities and problems", Ekonomichnyi visnyk Donbasu, vol. 2, pp. 187—192.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2018 р.

О. Ю. Красовська,
к. е. н., доцент кафедри міжнародного маркетингу, Університет імені Альфреда Нобеля

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.43

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОМБІНОВАНИХ МОДЕЛЕЙ ОЦІНКИ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ МЕТРИК БРЕНДУ

О. Krasovska,
Ph.D. in Economics, Associate Professor of department of the international marketing
of Alfred Nobel University in Dnipro, Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE COMBINED ESTIMATION MODELS AND SYSTEMATIZATION OF BRAND METRICS

У статті доведено, що для цілей створення і просування бренду, управління ним, а також управління асортиментним і продуктовим портфелем, обов'язковим є використання маркетингових метрик і фінансових метрик. Подібні маркетингові метрики повинні відображати не тільки внутрішнє маркетингове середовище, а й враховувати специфіку компанії.

Наведено класифікацію існуючих маркетингових метрик, які створені для прийняття управлінських рішень, у залежності від застосовуваних підходів (методик оцінки) їх розділено на чотири категорії: підходи, в основі яких лежить приблизне прийняття рішень; метрики маркетингової діяльності; стратегічні підходи, засновані на матрицях; застосування статистичного підходу.

Аналіз у рамках підходів (метрик) проводиться в короткостроковій або в довгостроковій перспективі. Короткострокові метрики служать свого роду діагностикою невеликих завдань — певних маркетингових ініціатив (приріст продажів, відгуки споживачів на розміщену рекламу). Довгострокові метрики орієнтовані на прийняття управлінських рішень у перспективі — постановку цілей і прогнозування результатів, які повинні проявитися згодом.

Наведено авторську класифікацію методів оцінки бренду.

Провівши глибокий аналіз всіх існуючих підходів і методів оцінки бренду, зроблено висновок, що на підприємствах для цілей створення, просування бренду, управління ним, а також управління асортиментним і продуктовим портфелем, необхідно використовувати маркетингові метрики і метрики, взаємопов'язані з фінансами — метрики маркетингової діяльності, спрямовані на вимірювання в кількісних показниках тенденцію, динаміку, характеристику маркетингових дій — результат у розрізі бренду, продукту, маркетингового комплексу. Подібні метрики повинні не тільки відображати внутрішнє маркетингове середовище і специфіку, а бути взаємопов'язаними з фінансовими показниками, необхідними для прийняття управлінських рішень.

The article proves that the use of marketing metrics and financial metrics is mandatory for the purposes of creating and promoting a brand, managing it, as well as managing product assortment and product portfolios. Such marketing metrics shall reflect not only the internal marketing environment, but also take into account the specifics of the company.

The classification of existing marketing metrics created for making managerial decisions,

depending on the applied approaches (estimation methods), is divided into four categories: approaches based on approximate decision-making; metrics of marketing activity; strategic approaches based on matrices; application of the statistical approach.

Analysis within approaches (metrics) is conducted in the short or long-term perspective. Short-term metrics serve as a kind of diagnosis of small tasks — certain marketing initiatives (sales growth, consumer feedback on advertisements placed). Long-term metrics are focused on making managerial decisions in the future — setting goals and forecasting outcomes that shall be revealed later.

The author's classification of methods of brand estimation is given.

Having carried out a deep analysis of all existing approaches and methods of brand evaluation, it has been concluded that in the enterprises, for the purposes of creating, promoting the brand, managing it, as well as managing assortment and product portfolio, it is necessary to use marketing metrics and metrics that are interrelated with finance — marketing metrics activities aimed at measuring the quantitative indicators of the trend, dynamics, characteristics of marketing actions — the result in terms of brand, product, marketing complex. Similar metrics shall not only reflect the internal marketing environment and specificity, but also shall be interrelated with the financial indicators necessary for making managerial decisions.

Ключові слова: аналіз, модель, метрика, бренд, оцінка, маркетинг.

Key words: analysis, model, metrics, brand, estimation, marketing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Маркетингові рішення компанії повинні бути обґрунтовані з фінансової точки зору. Але досить складно безпосередньо простежити, як маркетингова дія відіб'ється на вартості акції компанії. Тому в процесі прийняття управлінських рішень ефективніше і зручніше користуватися маркетинговими і фінансовими метриками. Саме такі метрики є посередником між маркетинговими і фінансовими показниками та фінансовою цінністю активу, вони відображають маркетингові ініціативи для компанії.

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні аспекти сутності моделей оцінки бренду представлено у працях багатьох учених, як зарубіжних (Д. Аакер, К. Веркман, П. Дойль, Ж.-Н. Капферер, Ф. Котлер, Д. Коулі, Ж.-Ж. Ламбен, Д.Р. Леманн, Дж. О'Шонессі, В. Д. Прауде, Е. Райс, Дж. Рендел, В. Д. Тамберг, П. Темпорал, Д. Ж. Траут, Д. Шульц та ін.), так і російських (А. Будник, В. Домнін, В. Пеція, М. Рюмін, М. Слушаєнко, В. Тесаков, Н. Тесакова, В. Тарнавський, М. Яненко та ін.) і вітчизняних авторів (А. Войчак, Т. Діброва, О. Зозульов, О. Кендюхов, О. Кістеня, О. Ляшенко, А. Мелетинська, О. Пестрецова, І. Піняк, В. Пустотін, Г. Рябцев, А. Старостіна, Р. Федорович, А. Федорченко та ін.). Проте і досі потребує обґрунтування і систематизації метрик оцінки бренду підприємства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні підходів до вибору метрик оцінки бренду підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Менеджери часто зазнають труднощів з вибором найбільш відповідних інструментів — метрик, що дозволяють оцінити маркетингові ініціативи в середовищі. Отже, всі існуючі концепції (метрики) для аналізу рішень в області маркетингу можна класифікувати:

- по застосовуваних підходах оцінки (методикам);
 - їх характеру;
 - основним завданням — об'єкту аналізу і оцінки.
- Класифікуючи існуючі маркетингові метрики, створені для прийняття управлінських рішень, у залежності від застосовуваних підходів (методик оцінки) можна їх розділити як мінімум на чотири категорії [1, с. 62; 2, с. 230]:
- підходи, в основі яких лежить приблизне прийняття рішень;
 - метрики маркетингової діяльності;
 - стратегічні підходи, засновані на матрицях;
 - застосування статистичного підходу (табл. 1).

Не дивлячись на ключові переваги подібних метрик, а саме їх здатність зафіксувати показник, аналізованого об'єкта або завдання на досить глибокому рівні розбивки, у них є ряд недоліків. Основними недоліками подібних метрик вважається їх нездатність показувати розвиток ситуації в довгостроковій перспективі, бо біль-

Таблиця 1. Класифікація маркетингових метрик за задачами

Тип метрики	Критерії	Об'єкт оцінки
Споживчі метрики	Думка споживачів	поінформованість, перша згадка товарний знак, знання, асоціації, уявлення, ставлення, лояльність, дія (сарафанне радіо), наміри, задоволення, бажання платити, бажання рекомендувати
	Поведінка споживачів у відношенні до продукту / ринка	середня вартість залучення споживача, скарги, показник цінності життєвого циклу клієнтів / потенційних клієнтів, частота, середня вартість утримання споживача, прибутковість клієнтів, придбання
Методика бренду / продукту		капітал бренду, «здоров'я» бренду, темпи зростання, кількість клієнтів, цінова премія, прибуток / маржа, повторна покупка, преміальний дохід, частка ринку, частка гаманця, обсяг продажів одиниці продукції / частка ринку одиниці продукції
Фінансові метрики		продажі в валовому / грошовому вираженні, маржа, змінні і постійні витрати, маркетингові інвестиції, прибуток, беззбитковий рівень продажів, валовий дохід, прибуток на одиницю продукції, рентабельність інвестицій / рентабельність активів (ROI / ROA), економічна додана вартість (EVA), біржовий прибуток (MVA), чиста приведена вартість (NPV), Tobin's q
Метрики маркетингового комплексу	Реклама	ставлення до реклами, валовий оціночний коефіцієнт (GRP), вартість реклами в розрахунку на тисячу контактів (CPM), рекламні контакти, частота охоплення, середня частота рекламного впливу, ефективність охоплення, ефективність частоти показу, медіа (загальний рейтинговий бал, частка «реklamного голосу» компанії)
	Промування (стимулювання збуту)	збільшений обсяг продажів / підйом за рахунок стимулювання збуту, витрати на купони і знижки, частка продажів за купонами і знижками, середній рівень пільгових угод, довгостроковий ефект по відношенню до короткострокового, повторна покупка
	Дистрибуція та місце продажу (канали збуту)	прогноз кількості потенційних клієнтів, інвестиції в залучення і підтримку каналу, фейсинг, викладення товару, кількість дистриб'юторів, продажі в одному магазині / кількість SKU, покриття дистрибуції, продажі на один магазин, на фейсинг), «Воронка продажів» / «Труба продажів», коефіцієнт товарної відсутності (%), обсяг товарної категорії (PCV)
	Ціна	цінова премія, середня ціна покупки, число покупців, згодних з ціною, середній відсоток від угоди, цінова еластичність попиту, оптимальна ціна, відносна ціна, ефективність торгового персоналу
	Торговий персонал	ефективність торгового персоналу, винагороди, обсяг робіт, беззбиткова кількість персоналу
	Сервіс	час, необхідний на обслуговування, якість сервісу, відсоток успішно обслугованих клієнтів за перше звернення
	Продукт	якість
Веб-метрики		продажі, кількість відвідувань / кліків / переглядів сторінок, кількість відвідувачів, повторне відвідування, рівень перемикачів, дохід від клієнта, прибуток від клієнта, вартість залучення клієнта, частка доходу від постійних клієнтів

шість з них працює з даними минулого періоду і аналізує в короткостроковій перспективі. Для аналізу декількох показників в часі експерти застосовують статистичні моделі аналізу за допомогою часових рядів. Також в рамках однієї метрики, як правило, аналізується 2—3 фактора (постійних), тоді як економетричний аналіз дозволяє враховувати цілий комплекс факторів, що впливають на досліджувану змінну.

Стратегічні підходи, засновані на матрицях — матриці стратегічних рішень, такі як матриця БКГ, матриця Джеренал Електрик — Маккінзі, матриця спрямованої політики компанії Шелл, що розглядаються в роботах Бейкера М., Штерна В. [3; 4].

Однією з перших матриць, створених для прийняття стратегічних рішень в області маркетингу, стала матриця БКГ, але оскільки зростання ринку і ринкова частка тільки частково відображають конкурентоспроможність, на ринку стали з'являтися багатовимірні матриці, які користуються більшою популярністю. До подібних підходів відноситься матриця спрямованої політики компанії Шелл, в основі якої лежить багатофакторний аналіз асортиментного портфеля компанії. Найчастіше багатофакторні матричні підходи аналізують внутрішні і зовнішні чинники [5, с. 105].

Незважаючи на свою популярність і застосовність на практиці, матричні підходи часто піддавалися критиці за їх недостатній рівень опрацювання, обгрунтованість,

нездатність забезпечити допомогу при прийнятті стратегічного рішення через занадто загальний характер. Наприклад, з матрицею БКГ непряноється розмір інвестицій в "знаки питання", залишається неясним скільки необхідно мати в портфелі "дійних корів". Спрощення, невизначеність категорій аналізу, точок відліку, допущення в рамках цього підходу сильно впливають на можливості аналізу портфеля за допомогою даних підходів і некоректні при ухваленні рішення про маркетингові інвестиції (бюджет). Експертами також критикується застосування в рамках підходу класичної концепції життєвого циклу продукту, яка не завжди відповідає класичному трафарету, може залежати від типу продукту, також на старих підприємствах стирається початкова точка, не ведеться історія розвитку бренду.

Застосування статистичного аналізу, як правило, базується на комплексних регресійних моделях. Однією з найвідоміших робіт по застосуванню статистичного аналізу при моделюванні маркетингового комплексу є робота Хансен Д. [6]. Статистичний аналіз — це відносно новий напрямок в області маркетингу, спрямований на оптимізацію ресурсів при плануванні і реалізації маркетингового комплексу. Базовим є формулювання гіпотези в галузі маркетингових ініціатив і їх впливу на обсяг продажів, частку ринку, капітал бренду, лояльність клієнтів в умовах факторів зовнішнього середовища і часовому періоді. З урахуванням всіх цих факторів бу-

дається економетрична модель. Статистичні моделі надають можливість точного розрахунку напрямків і кількості маркетингових ресурсів.

Значними перевагами статистичних підходів також є облік безлічі чинників і їх аналіз в часі не тільки в короткостроковій, а й в довгостроковій перспективі (модель часових рядів). Недоліками статистичних підходів є негнучкість, складність їх інтерпретування, так як часто вони є свого роду "чорними ящиками", відсутність інтерактивності моделей. Ключовим є також ряд припущень, закладених при побудові моделей, які не завжди прозорі. Достовірність даних часто залежить від інструменту моделювання і рівня підготовки фахівця. У статистичному моделюванні важливо враховувати всі потокові дані макро і мікросередовища.

Підходи, орієнтовані на моделі прийняття рішень, включаючи моделі лінійного програмування, процес аналітичної ієрархії, аналіз рішення в умовах наявності множинних критеріїв. Моделі прийняття рішення для оптимізації маркетингових інвестицій розроблялися вже з 1960-х років. Моделі лінійного програмування засновані на функції оптимізації, наприклад, оптимізація обсягу продажів.

Процес аналітичної ієрархії структурує рішення по асортиментному портфелю у вигляді ієрархічних репрезентацій з урахуванням різних цілей і різних можливостей аналізу опцій. Його застосовували для прийняття рішень "лізинг або покупка", для розробки маркетингового комплексу для моніторингу нового продукту, для оптимізації бюджету на рекламу. Не дивлячись на те, що попарні порівняння, застосовувані в рамках підходу, спрощують прийняття управлінських рішень, підхід може часто призводити до швидше спірних, ніж систематичним альтернативам рішень [7, с. 89].

Моделі, засновані на теорії аналізу рішення в умовах наявності множинних критеріїв, дозволяють проаналізувати співвідношення вигід і втрат в умовах суперечливості цілей за допомогою теоретично обгрунтованого способу. Подібними суперечливими цілями можуть бути збільшення частки ринку, короткочасна прибутковість, зниження ризику. Недоліком подібних моделей є складність для відповідальних за прийняття рішення у виборі критеріїв.

Всі підходи до оцінки маркетингових ініціатив також можна класифікувати по тимчасовому критерію, який необхідно розуміти і враховувати. Аналіз у рамках підходів (метрик) проводиться в короткостроковій або в довгостроковій перспективі. Короткострокові метрики служать свого роду діагностикою невеликих завдань — певних маркетингових ініціатив (приріст продажів, відгуки споживачів на розміщену рекламу). Довгострокові метрики орієнтовані на прийняття управлінських рішень у перспективі — постановку цілей і прогнозування результатів, які повинні проявитися згодом.

Наприклад, індекс капіталу бренду через рік після реалізації запланованих заходів по бренду.

Більшість існуючих метрик базуються на історичних даних і аналізують показники минулого періоду, формуючи на їх основі плани в області маркетингу. Показники минулого періоду ефективні при аналізі фактів, хоча більшість показників цікаво вимірювати з відстрочкою в часі, в тимчасових періодах.

Фінансовий і бухгалтерський підхід оцінки маркетингових витрат відрізняється витратами до моменту їх виникнення, але відомо, що більшість маркетингових ініціатив має відстрочений вплив. Таким чином, власне оцінка маркетингових витрат в момент їх виникнення, обертається недооцінкою їх цінності.

При використанні різних підходів оцінки маркетингових ініціатив необхідно враховувати цілі оцінки, її об'єкти з точки зору тимчасового чинника, а також природу джерела даних, особливо якщо мова йде про комбінуванні маркетингових фінансових підходів до оцінки.

На сьогоднішній день, у більшості компаній застосовуються тільки підходи до оцінки розподілу маркетингових ресурсів першого типу — підходи, які керуються приблизним прийняттям рішень "на око", "вольові рішення". Такий стан речей пояснюється рядом причин:

- відсутність структурованих потокових даних про мікро — і макросередовище компанії;

- відсутність якісної (заснованої на ключових і необхідних для задач маркетингу і продажів класифікаційних критеріях) і гнучкої класифікації продуктів. Складністю атрибутизації витрат на бренди, рецептурні найменування з причин незручності для даних цілей класифікації товарів і витрат споживчого і торговельного маркетингу;

- відсутність обгрунтованої і зручної класифікації витрат споживчого і торговельного маркетингу (як елемента комерційних витрат) і обліку подібних витрат у відповідності з цією класифікацією відділами маркетингу і продажів, бухгалтерією і фінансовим відділом;

- недостатньо гнучка взаємодія між відділом споживчого і торговельного маркетингу і бухгалтерією (плановим відділом) для систематизації віднесення витрат за статтями витрат споживчого і торговельного маркетингу і по брендам в розрізі територій і типів каналів збуту;

- недостатня гнучкість організаційної структури компанії, можливості формування і розпуску крос-функціональної команди для задач маркетингу і продажів;

- відмінності обліку витрат в бухгалтерському і управлінському обліку. Найбільше даних про діяльність компанії знаходиться в бухгалтерських документах — системі 1С, які спрямовані на вимоги звітності, а не аналізу. Історично склалося превалювання фіскальної функції над функцією управлінського обліку і аналізу витрат;

- відсутність інформаційних систем, спрямованих на планування, реалізацію та оцінку завдань маркетингу і продажів.

Вирішення вищевикладених проблем можливо за допомогою реалізації методики збору потокових даних про ринок на постійній основі, впровадження єдиної для компанії системи класифікації номенклатури продукції, комерційних витрат, включаючи витрати споживчого і торговельного маркетингу, рішення задачі про крос-функціональній взаємодії між відділами компанії при досягненні цих завдань. Крім того, в компаніях слід вести управлінський облік, в той час як бухгалтерська функція повинна бути не більш як допоміжна. Всі вищевказані впровадження доцільно підкріплювати впровадженням на підприємстві інформаційної системи для

управління маркетингом і продажами, а також поступове залучення в систему функцій, пов'язаних з маркетингом і продажами.

Отже, на основі проведеного дослідження методів оцінки вартості бренду можна відзначити наступну класифікацію (табл. 2).

Провівши глибокий аналіз всіх існуючих підходів і методів оцінки бренду, можна зробити висновок, що на підприємствах для цілей створення, просування бренду, управління ним, а також управління асортиментним і продуктивним портфелем, необхідно використовувати маркетингові метрики і метрики, взаємопов'язані з фінансами — метрики маркетингової діяльності, спрямовані на вимірювання в кількісних показниках тенденцію, динаміку, характеристики маркетингових дій — результат в розрізі бренду, продукту, маркетингового комплексу. Подібні метрики повинні не тільки відображати внутрішнє маркетингове середовище і специфіку, а бути взаємопов'язаними з фінансовими показниками, необхідними для прийняття управлінських рішень.

Із застосуванням подібних метрик менеджери зможуть максимально підвищити точність своїх знань, а також оцінювати і розробляти один з отриманих результатів обробки даних на підставі інших. Щоб ефективно використовувати множинні показники метрик, маркетингологи повинні добре розбиратися у взаємозв'язках між ними і розуміти обмеження, які властиві кожному з них. Коли таке розуміння буде досягнуто, система показників зможе допомогти компанії утримувати увагу на споживачах і ринках. Вона зможе допомогти менеджерам ідентифікувати сильні і слабкі сторони як стратегії, так і реалізації.

Таким чином, запропонована класифікація маркетингових метрик, дозволяє менеджеру вибрати найбільш вигідну з 5 категорій метрик в залежності від завдань, наявних даних і методу. При цьому від категорії до категорії метрики ускладнювалися, вимоги до структури та якості даних зростали, росла необхідність у застосуванні інформаційних систем при їх застосуванні та рівня знань персоналу, залученого в процес оцінки маркетингових ініціатив. Переваги такої класифікації полягають у тому, що вона представляє методи аналізу ефективності маркетингової діяльності, а також дозволяє побачити взаємозв'язок між ними.

Література:

1. Нестерева Ю. Методи оцінки вартості бренду / Ю. Нестерева // Маркетинг в Україні. — 2006. — № 3. — С. 61—64.
2. Шмиголь Н.М. Аналіз методів оцінювання ринкової вартості бренду / Н.М. Шмиголь, А.А. Антонюк // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємство. — 2013. — Вип. 2. — С. 228—231.
3. Бейкер М. Маркетинг: Энциклопедия / М. Бейкер. — СПб.: Питер, 2002. — 560 с.
4. Штерн В. Маркетинговые каналы / В. Штерн. Пер. с англ. — М.: Прогресс, 2005. — 248 с.
5. Пономаренко В.С. Управление іміджем підприємства: монографія / В.С. Пономаренко, О.О. Ястремська. — Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. — 239 с.

Таблиця 2. Авторська класифікація методів оцінки бренду

Підхід до оцінки вартості бренду	Методи, які використовуються за такого підходу
Витратний підхід	Метод оцінки за фактичними витратами за минулий період. Метод сумарних витрат на розвиток бренду. Метод визначення первинних витрат. Метод розрахунку витрат на заміщення бренду. Метод вартості відтворення (оцінка за вартістю заміни). Метод рекламних розцінок
Ринковий підхід	Ринковий метод на основі зіставлення брендового і небрендового товару та обсягів їх продажу. Ринковий метод на основі визначення різниці ринкової ціни фірми і ціни її матеріальних активів. Ринковий метод на основі даних про купівлю та продаж брендів (метод прямого порівняльного аналізу продажів). Мультиплікативний метод. Метод рейтингу (ранжування) бренду. Метод бальної оцінки
Дохідний підхід	Метод звільнення від роялті. Метод на основі дисконтування майбутніх грошових потоків. Метод сумарної дисконтованої доданої вартості. Оцінка за майбутніми доходами. Метод капіталізації вартості бренду. Метод залишкової вартості. Метод розрахунку ділової репутації
Комбінований підхід	Методика Аакера. Метод Чернозуба. Модель Д. Керіна, Г. Сетурамана. Метод багатокритеріальної оцінки марочного капіталу Д. Паркера. Модель марочного резонансу. Модель Б.Ослона, Д. Фертама
Методи, розроблені зарубіжними компаніями	Метод оцінки вартості бренду компанії «Interbrand». Метод оцінки вартості бренду компанії «Brand Finance». Метод оцінки бренду Brand Valuation & Analysis компанії V-RATIO. Метод оцінки вартості бренду компанії «Winning Brands™» компанії ACNielsen»

6. Хансен Г., Хансен Д. Базы данных и управление / Г. Хансен, Д. Хансен. — М.: Бинум, 1999.

7. Студінська Г.Я. Бренд у національній економіці України: монографія / Г.Я. Студінська / Держ. НДІ інформатизації та моделювання економіки. — К.: ДНДІМЕ, 2016. — 375 с.

References:

1. Nestereva, Yu. (2006), "Methods of estimating brand value", *Marketing in Ukraine*, vol. 3, pp. 61—64.
 2. Shmyhol', N.M. and Antoniuk, A.A. (2013), "Analysis of methods for assessing the market value of the brand", *Derzhava ta rehiony. Ser. Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 2, pp. 228—231.
 3. Bejker, M. (2002), *Marketing: Entsiklopediya [Marketing: Encyclopedia]*, Pyter, St.Petersburg, Russia.
 4. Shtern, V. (2005), *Marketinghovye kanaly [Marketing Channels]*, Prohress, Moscow, Russia.
 5. Ponomarenko, V.S. and Yastrems'ka, O.O. (2012), *Upravlinnia imidzhem pidpriemstva [Managing the image of the enterprise]*, Vyd. KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
 6. Khansen, H. and Khansen, D. (1999), *Bazy dannykh u upravlenye [Databases and Management]*, Bynom, Moscow, Russia.
 7. Studins'ka, H.Ya. (2016), *Brend u natsional'nij ekonomitsi Ukrainy [Brand in the national economy of Ukraine]*, DNDIIME, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 31.10.2018 р.

З. А. Мацук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.48

ФІНАНСОВІ ІННОВАЦІЇ ЯК СТРАТЕГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Z. Matsuk,
PhD, Associate Professor, Department of Finance,
Ivano-Frankivsk national technical university of oil and gas, Ivano-Frankivsk

FINANCIAL INNOVATIONS AS THE STRATEGIC PERSPECTIVE OF THE SECURITIES MARKET DEVELOPMENT

На основі проведеного аналізу оцінено стан фінансових інновацій на ринку цінних паперів України. В статті використано методи аналізу та синтезу, графічні методи дослідження, економіко-статистичні методи збору та обробки інформації, зокрема вибіркові дослідження, групування, статистичні порівняння величин, трендовий аналіз — у процесі оцінювання стану ринку деривативів в Україні, а також логічного узагальнення — при формулюванні висновків.

Досліджено сутність інновації як важливої складової економічного розвитку суспільства. Охарактеризовано роль та значення фінансових інновацій на ринку цінних паперів. Доведено, що поштовхом до розвитку фінансових інновацій у світі стали технологічна революція та швидкий розвиток Інтернету, а на фоні розвитку глобального інформаційного простору виникла он-лайн-торгівля. Фінансові інновації стали основою динамічного розвитку ринку цінних паперів в умовах глобалізації. Виділено ф'ючерси та опціони як інноваційні фінансові інструменти, проведено аналіз їх обігу на зарубіжних біржових площах. Відтак найбільшу питому вагу серед деривативів займають контракти на процентні ставки та валютні контракти. Виділено та охарактеризовано чотири стадії розвитку світового ринку деривативів. Проведено аналіз фінансових інновацій на вітчизняному ринку цінних паперів України. Серед інноваційних фінансових інструментів основне місце належить ф'ючерсними контрактами, опціонами та опціонними сертифікатами. Ідентифіковано основні проблеми розвитку торгівлі деривативами в Україні, а саме: низький рівень ліквідності похідних фінансових інструментів, висока їх волатильність, вузький асортимент біржових інструментів, а також відсутність чіткого і системного нормативно-правового поля в цій сфері.

Цінність дослідження полягає в тому, що на основі проведеного автором аналізу оцінено реальний стан фінансових інновацій на світовому та вітчизняному ринку цінних паперів.

On the basis of conducted analysis, the state of financial innovations in the Ukrainian securities market was evaluated. For the evaluation of the financial innovation development on the securities market, author used the methods of analysis and synthesis, graphics method of research, economic

and statistic methods of data accumulation and processing, such as: sample research, grouping and statistical comparison of quantities, trend analysis. Also for formulation of conclusions the method of logical generalization was used.

The essence of innovation as the important element of economic development of society is investigated. The role and value of securities market financial innovations are characterized. Author considered that the technological revolution and rapid development of Internet was the impulse of financial innovation implementation. The online trading came of the development of global informational space. Financial innovations became the base of the dynamical securities market development in global conditions. Author researched futures and options as innovation financial instruments, analyzed their circulation on the foreign stock exchanges. The large share among the derivatives belonged to interest rate contracts and currency contracts. Four steps of foreign derivatives market development were highlighted and characterized. The analysis of financial innovation on the domestic securities market is done. Among the innovations the main place occupied the future contracts, options and option certificates. The problems of derivative trading development in Ukraine, such as: the low level of derivatives liquidity, high level volatility, narrow range of stock tools and the absence of a clear and systematic legal framework in this area were identified.

Value added is that author evaluated the real state of innovations on securities market in the world and in Ukraine.

Ключові слова: дериватив, інновація, он-лайн-торгівля, опціон, ринок цінних паперів, технологія, ф'ючерс.

Key words: derivative, innovation, online trading, option, securities market, technology, futures.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поняття "інновація" має міждисциплінарний характер і є одним з найбільш актуальних питань в сучасних соціальних дослідженнях. Інновація в перекладі з латинської мови "innovatio" означає відновлення, оновлення. З німецької мови термін "innovation" перекладається як новизна, нововведення, інновація. При перекладі з англійської мови під інновацією також розуміється нововведення, новизна. Вважається, що найповніше поняття інновацій розкриває австрійський економіст Й. Шумпетер у своїй праці "Теорія економічного розвитку" [1]. Ще в 1911 році науковець досить широко охарактеризував інноваційні процеси, а згодом з Г. Меншем ввів у науковий обіг термін "інновація", розуміючи під ним зміну з метою впровадження і використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків і форм організації в промисловості. Інновацію визначено за міжнародними стандартами як кінцевий результат відповідної діяльності, що втілений у новому чи вдосконаленому продукті, впровадженому на ринку, новому чи вдосконаленому технологічному процесі, використовувано-

му в практичній діяльності, чи в новому підході до надання соціальних послуг [2]. Визначення цього поняття на державному рівні дає Закон України "Про інноваційну діяльність": інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення — виробничі, адміністративні, комерційні та інші, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [3]. Інституційною основою інноваційного розвитку є не лише наявність законодавчих нормативно-правових актів, що визначають межі повноважень економічних суб'єктів та органів державної влади та управління, а й різні програми, що розробляються на державному та регіональному рівнях і мають цільову спрямованість.

Інновації на ринку цінних паперів протягом останніх 30 років залишаються важливою складовою економічного розвитку суспільства. Під фінансовими інноваціями розуміють створення та поширення нових фінансових інструментів, технологій, інститутів та ринків, а також інституційні інновації, інноваційні продукти та процеси [4]. Інституційні інновації пов'язані з формуванням нових типів фінансових інститутів (форм взаємодії між учасниками ринку цінних паперів).

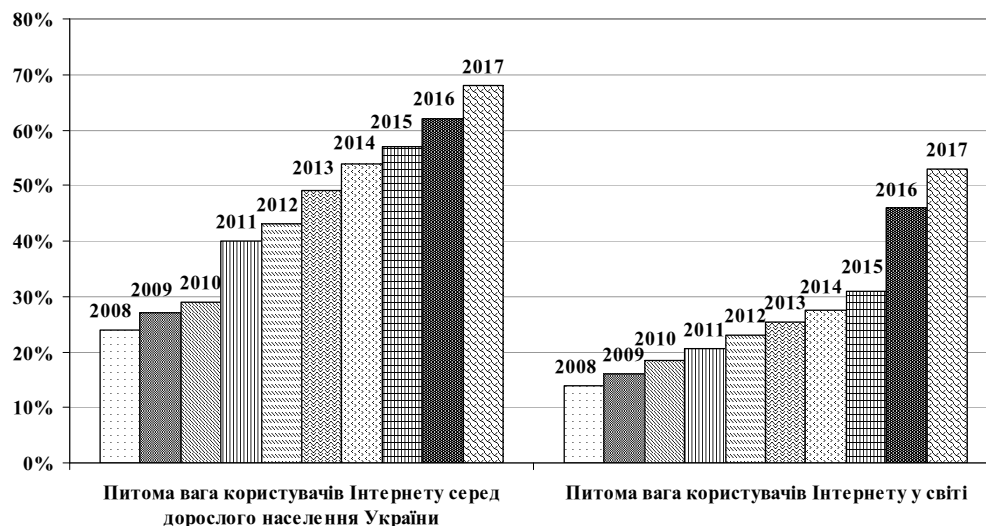

Рис. 1. Динаміка зростання користувачів Інтернету у світі протягом 2008—2017 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [10].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідження інновацій на ринку цінних паперів посідає важливе місце в дослідженнях та публікаціях як українських так і іноземних вчених. Серед яких особливу увагу привертають наукові праці А. Гапонюка [5], М. Диби [6], Ю. Коваленко [7], Л. Примостки [8], В. Опаріна та В. Федосова [9] та інших, знайомство з якими дозволило оцінити роль інновацій у фінансовому секторі економіки. Не зважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, питання пов'язані з інноваціями, зокрема фінансовими інноваціями на ринку цінних паперів залишаються відкритими для наукового вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета роботи — дослідження фінансових інновацій як стратегічної перспективи розвитку ринку цінних паперів. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: розглянути сутність інновації, роль та значення фінансових інновацій на ринку цінних паперів; провести аналіз фінансових інновацій на ринку цінних паперів України, виділити основні проблеми та перспективи їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ОБГРУНТУВАННЯМ ОДЕРЖАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Трансформація ринку цінних паперів пришвидшилась останніми роками: збільшилась не лише швидкість доступу до капіталу, але й швидкість обороту капіталу. Ринок цінних паперів став більш мобільним, структурованим та більш ліквідним. Революційною інновацією вважають саме створення електронних торговельних

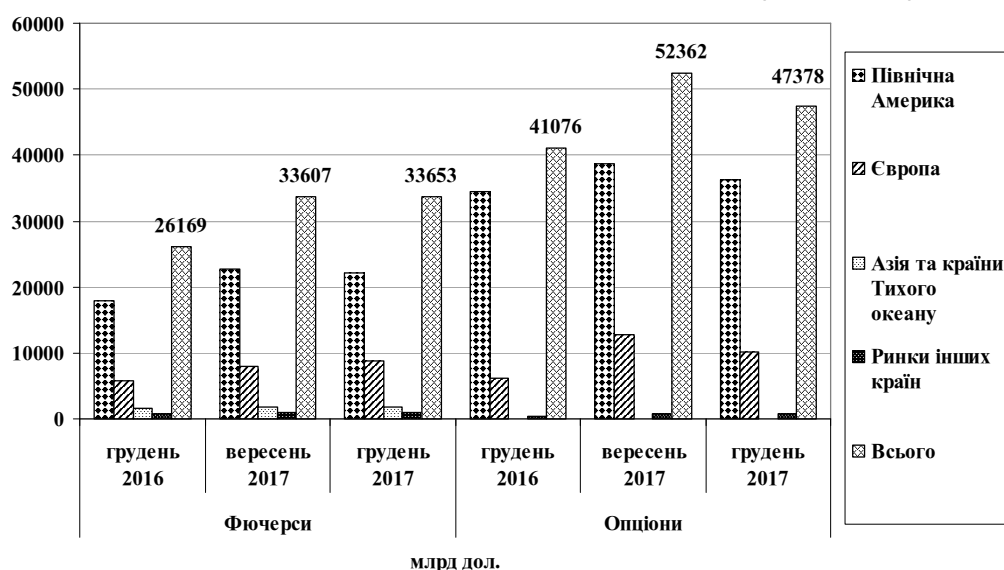

Рис. 2. Обсяги біржової торгівлі ф'ючерсами та опціонами протягом 2016—2017 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [11].

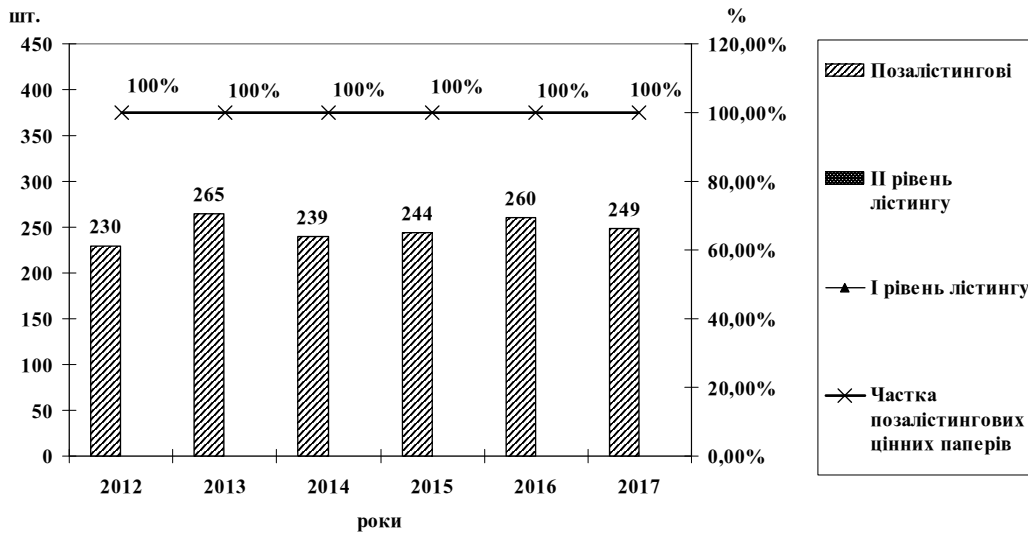

Рис. 3. Кількість випусків деривативів, які допущено до торгів на фондових біржах в Україні протягом 2012–2017 рр.

Джерело: річний звіт НКЦПФР за 2017 рік [14].

систем, які повністю замінили традиційні методи торгівлі цінними паперами. У більшості вітчизняних інвесторів та й просто пересічних громадян в уяві й досі постає картина, як трейдери кричать один наперед одного у великих біржових залах. Ця картина вже застаріла та зовсім не відображає сучасний біржовий ринок цінних паперів. Фахівці у сфері світової економіки відзначають надзвичайний вплив Інтернет-технологій на глобальні світові економічні процеси. Суспільство переходить на якісно новий рівень розвитку, де важлива роль належить інформації. Інтернет-мережа стала найбільш глобальним та найбільш відкритим методом надання, одержання та обміну інформацією. Як у світі, так і в Україні кількість користувачів Інтернету невинно зростає (рис. 1). Зокрема станом на кінець 2017 р. кількість користувачів Інтернету у світі досягла 7,593 млрд осіб, таким чином, більш як 53% населення на Землі є користувачами всесвітньої мережі. Щодо України, то станом на початок 2018 р. тут було 21,2 млн користувачів, або 52% населення країни. Логічно, що саме на фоні розвитку глобального інформаційного простору спостерігається розвиток онлайн-торгівлі, яка дозволяє знизити витрати в процесі обороту капіталу та прискорити одержання інформації щодо вартості фінансових активів, їх обігу в умовах високої конкуренції.

У 90-х роках ХХ ст. похідні фінансові інструменти (форварди, ф'ючерси, свопи, опціони) та гібридні інструменти (опціон на ф'ючерсний контракт, бівалютна облігація, синтетична акція тощо) стали об'єктами біржової торгівлі та протягом короткого періоду часу стали настільки популярними, що для їх обігу були створені спеціалізовані біржі (Chicago Board Options Exchange, London International Financial Futures and Options Exchange, European Exchange тощо). Сьогодні світовий ринок цінних паперів, зокрема деривативів, незважаючи на банкрутство відомих банків, й надалі продовжує динамічно зростати. Ринок похідних фінансових активів в економічно розвинених країнах виконує роль індикатора стану та перспектив змін як національних, так і світової економік.

Тенденції на світовому біржовому ринку деривативів є позитивними. Динаміка обсягів біржових торгів похідними цінними паперами є висхідною, види та кількість деривативів збільшуються, що демонструє загалом їх значне зростання (рис. 2).

Найбільшу питому вагу серед деривативів займають контракти на процентні ставки (75,42% у 2017 р.). Значний попит на цей вид деривативів пояснюється тим, що в умовах ринкової економіки процентні ставки кредитів та інвестиційних проектів постійно змінюються. Компанії не мають можливості швидко протистояти змінам, а отже, кредитні ресурси стають їм недоступні. Відтак саме похідні контракти на процентні ставки дають змогу розподілити інтереси учасників із високою та низькою кредитоспроможністю. Валютні контракти посідають друге місце серед операцій з деривативами (12%) [12]. В структурі валютних контрактів та контрактів на процентні ставки існує ряд відмінностей. Форвардні контракти є популярним інструментом в процесі торгівлі валютними деривативами. Частка свопів у структурі контрактів на процентні ставки є максимальною та становить більш як 70% [12]. Отже, процентні ставки своп є більш популярними, аніж форвардні процентні ставки. Це обумовлено тим, що відповідно до процентного своп-контракту компанія з нижчим кредитним рейтингом може залучати кредитні ресурси на умовах фіксованої валютної ставки, а це значно знижує кредитний ризик, який би виникав під час звичайного банківського кредитування. Як бачимо, світовий ринок деривативів є досить розвинутим і поєднує багато інструментів для хеджування валютних, процентних, кредитних та інших видів ризиків.

Використання деривативів на світовому ринку цінних паперів пройшло три стадії свого розвитку і наразі перебуває на четвертій стадії. Перша стадія характеризувалася використанням дилерами ініційованих фінансових інструментів в певних угодах задля управління зростаючим портфелем неліквідних активів. На другій стадії здійснювалось використання цього інструменту інвесторами з фінансовими акти-

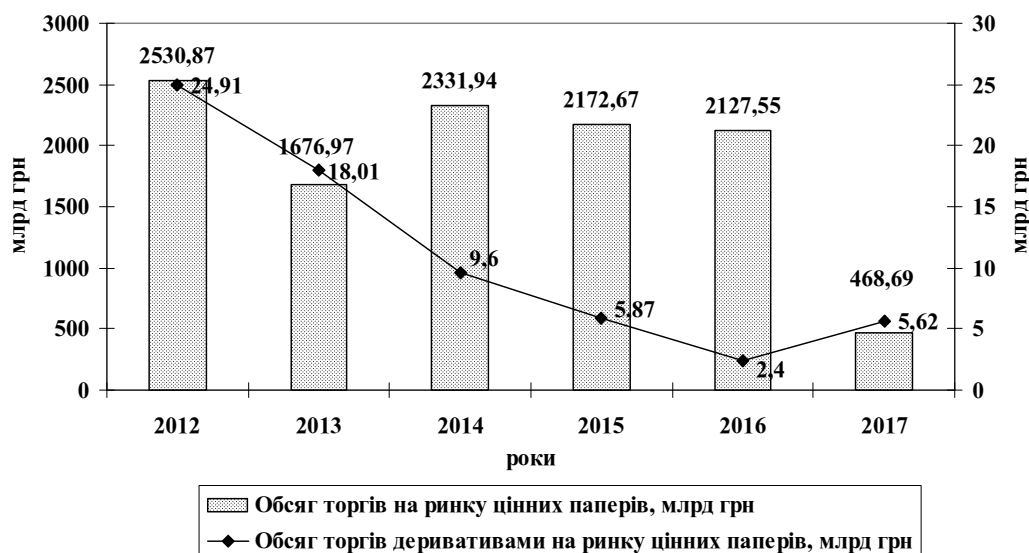

Рис. 4. Обсяг торгів деривативами на вітчизняному ринку цінних паперів у 2012–2017 роках

Джерело: річний звіт НКЦПФР за 2017 рік [14].

вами: державними та корпоративними цінними паперами. Обліковуючи базисний актив на власних балансах, дилери продавали ризики у комерційній формі (через свопи чи структуровані векселі) інвесторам. На третій стадії дилери "складали" трейдингові операції й здійснювали ними крос-хеджування, управляючи портфельними ризиками аналогічно, як вони управляли ризиками через процентні деривативи. На четвертій стадії розвитку, на якій ринок перебуває сьогодні, проводиться аналіз негативних наслідків та причин впливу ринку деривативів на глибину кризових явищ у світовій економіці, обговорюються та розробляються нові підходи до регулюючих законів та норм, які повинні сприяти належному їх виконанню суб'єктами ринку деривативів [13].

Однією із серйозних причин такого стану є наявність асиметрії інформації на позабіржовому ринку деривативів у порівнянні з біржовим ринком. Відсутність інформації про учасників та об'єкт угоди, структури виплат обумовлює наявність шахрайських дій у цьому сегменті ринку цінних паперів. Відтак основною проблемою, якій присвячено значну кількість наукових дискусій та практичних рішень міжнародних інституцій, є проблема регулювання торгівлі деривативами на ринку цінних паперів.

Щодо вітчизняного ринку цінних паперів, з початку 2010 року на ньому почали впроваджувати нові біржові продукти та процеси. І хоча у світовій практиці такі фінансові інструменти як ф'ючерси на індекси біржі, на сировину, на валюту, опціони на ф'ючерси, а також запровадження інтернет-трейдингу та введення ринку заявок уже активно використовуються протягом останніх 20 років, серед більшості учасників ринку цінних паперів в Україні вони й досі не користуються значною популярністю. Зупинимось детальніше на ринку деривативів, який є доволі молодим сегментом вітчизняного ринку цінних паперів та представлений ф'ючерсними контрактами, опціонами та опціонними сертифікатами.

Протягом 2012–2017 рр. деривативи були допущені до торгівлі на фондових біржах за категорією позалистингових цінних паперів (рис. 3).

Світовий досвід динаміки розвитку деривативів свідчить, що їх обіг відбувається переважно на позабіржовому ринку, що дозволяє поєднати високий рівень стандартизації позабіржових інструментів з низьким рівнем ризику біржових інструментів. Натомість в Україні лише 21% контрактів здійснюються на позабіржовому ринку. Наприкінці 2017 року у розрізі фондових бірж за кількістю деривативів виділяється ПАТ "Українська біржа" — 198 деривативів [14]. Ринок деривативів протягом 2014–2015 рр. скорочується, зокрема, у 2017 р. обсяг торгів деривативами становив 5,62 млрд грн (рис. 4). В Україні торгівля деривативами заснована ще в 1995 році, проте й досі перебуває на початковому етапі розвитку. Обсяги торгівлі деривативами незначні й знижуються протягом аналізованого періоду, тоді як спектр цих інструментів вкрай обмежений. Ринок похідних фінансових інструментів в Україні не виконує свого основного призначення — хеджування ризиків, а функціонує переважно з метою задоволення потреб у спекуляціях [15]. Сьогодні рівень розвитку вітчизняної біржової діяльності похідними фінансовими інструментами залишається вкрай незадовільним.

Ця ситуація обумовлюється наявністю таких проблем:

- низький рівень ліквідності похідних фінансових інструментів;
- висока волатильність, хоча радше це негативний фактор за умови низької ліквідності. В протилежному випадку за умови належного рівня капіталізації ринку похідних фінансових інструментів саме волатильність приваблює трейдерів-спекулянтів;
- вузький асортимент біржових інструментів тощо.

Загалом низький рівень розвитку ринку деривативів в Україні є наслідком досить значної кількості проблем як стратегічного, так і оперативного характеру. Однією з них є відсутність чіткого і системного нормативно-пра-

вового поля в цій сфері. Так, Закон України "Про цінні папери та фондовий ринок" ототожнює поняття "похідні цінні папери" та "деривативи". Проте ці поняття не тотожні, у чому і полягає головна помилка законодавця. Категорія "дериватив" отримала свою назву від англійського терміна "derivative" — "похідний" і означає фінансовий інструмент, механізм випуску та обігу якого пов'язаний з купівлею-продажем певних фінансових або матеріальних активів і вартість якого є похідною від вартості базових інструментів, покладених в основу угоди [16].

У 2013 році була спроба прийняти закон про похідні (деривативи), який торкався низки ключових питань: вимоги щодо учасників ринку деривативів, організаторів торгівлі, торговців, положення щодо клірингу за похідними цінними паперами, способи щодо зниження ризику невиконання зобов'язань за строковими контрактами, особливості опціонних сертифікатів і фондових варантів, а також державне регулювання та контроль цих процесів [16]. І хоча його так і не було прийнято, сьогодні значення цього нормативного документа надзвичайно велике, враховуючи масштабні показники фінансового обороту на світовому ринку деривативів та прогнози щодо їх подальшого зростання.

Окрім цього, не повністю зрозумілим залишається механізм обігу деривативів (форвардних, ф'ючерсних та свопових контрактів) у зв'язку з низьким рівнем захисту прав та інтересів як кредиторів, так і боржників. Покупець та продавець мають власні зобов'язання та право вимагати їх виконання, тому коли кредитор та боржник відчужили контракт, з'явилася варіаційна маржа. Боржник не зацікавлений її виплачувати, і в цьому проблема. Вітчизняні науковці пропонують (за Беловим В.А.) оформляти ф'ючерсний контракт 2 документами: один — для покупця, другий — для продавця. Відтак покупець матиме право в строк, визначений ф'ючерсом покупця, вимагати виплати варіаційної маржі у разі її утворення. Проте така модель є недосконалою, оскільки дуже схожа на механізм обігу опціонів і не вирішує вихідної проблеми: можливості несплати варіаційної маржі у разі зміни ролей [17]. Виходом із цієї ситуації може стати регулювання й облік суб'єктів деривативних контрактів з боку клірингових установ. З 2013 р. Розрахунковим центром на законодавчому рівні було врегульовано виконання обов'язків клірингових організацій [18], проте деривативи й досі прирівнюються до інших цінних паперів, тому якість цього регулювання є невисокою.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Вважаємо, що сьогодні відсутність законодавчої бази є важливою, проте не єдиною проблемою ринку деривативів в Україні. Низька активність на ринку зумовлена, з одного боку, відсутністю належного інституційного забезпечення, а з іншого боку, низьким рівнем фінансової грамотності населення, зокрема у сфері торгівлі деривативами. Зважаючи на великий відсоток людей, які знаходяться поза ринком цінних

паперів (ми маємо на увазі тих інвесторів, які спрямовують власні заощадження на банківські депозити), а також труднощі для фінансових посередників з обслуговування людей, які мешкають у віддалених від центру регіонах (про це свідчить наявність регіональних диспропорцій у забезпеченні фінансових послуг на ринку цінних паперів), нині на ринку цінних паперів не заповнена фінансова ніша. Слід зрозуміти, що інвестор самостійно не прийде на біржовий ринок, тож слід приділити належну увагу просвітницькій діяльності серед людей в даній сфері.

З одного боку, у нас є проблема низького рівня фінансової грамотності населення, проте, з іншого боку, вирішити її в умовах постійної волатильності розвитку економіки та низького рівня життя населення (зокрема, за стандартами ООН більше 80% населення в Україні знаходиться за межею бідності) неможливо. "Багате суспільство можливе лише в багатій країні" — ця теза свідчить про те, що низька активність населення в торгівлі фінансовими активами зумовлена більш глибокими проблемами, аніж низький рівень фінансової грамотності. Зазвичай якщо у людини є фінансові заощадження, вона буде шукати напрями для їх інвестування (вивчати інструменти фінансового ринку, досліджувати їх дохідність та рівень ризику), тоді як в умовах низького рівня життя населення (потенційних інвесторів на ринку цінних паперів) формування розгалуженої інформаційно-просвітницької інфраструктури не матиме ефективного результату. Забезпечення ефективності розвитку ринку цінних паперів повинно розглядатися в контексті процесів економічного розвитку держави загалом. Питання розвитку торгівлі фінансовими активами, впровадження на ньому інноваційних інструментів та технологій без розвитку корпоративного сектору економіки не може розглядатися. Тому ця проблема актуальна не лише з макроекономічної, а й з мікроекономічної точки зору.

Література:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й.А. Шумпетер. — М.: Прогресс, 1982. — 456 с.
2. Статистика науки и инноваций: краткий терминологический словарь / Под ред. Л.М. Гохберга. — М.: Центр исследований и статистики науки, 1996 — 230 с.
3. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40-IV від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
4. Tufano P. Financial Innovation: handbook of the Economics of Finance Volume 1a: Corporate Finance) / G. Constantinides, M. Harris and R. Stulz eds. — Amsterdam: Elsevier, 2003. — P. 307—336.
5. Управління ризиками біржового ринку похідних фінансових інструментів: монографія / М.А. Гапонюк, О.В. Парандій. — К.: КНЕУ, 2015. — 238 с.
6. Управління безпекою фінансових установ: колективна монографія / М.І. Діба, А.В. Бегун, О.В. Білошицький, Є.А. Поліщук. — К.: КНЕУ, 2015. — 486.
7. Коваленко Ю.М. Інституціалізація фінансового сектору економіки: монографія / Ю.М. Коваленко. — НУДПСУ. — Ірпінь, 2013. — 608 с.

8. Прогнозування та хеджування фінансових ризиків: монографія / За ред. Л.О. Примостки. — К.: КНЕУ, 2014. — 424 с.

9. Інновації у фінансовій сфері: монографія В.М. Опарін, Т.В. Паєнко, В.М. Федосов та ін.; за заг. ред. В.М. Опаріна. — К.: КНЕУ, 2013. — 444 с.

10. Digital in 2018: world's internet users pass the 4 billion mark [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>

11. Exchange-traded futures and options, by location of exchange [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://stats.bis.org/statx/srs/table/d1>

12. BIS Statistical Bulletin. December 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bis.org/statistics/bulletin1712.pdf#page=260>

13. Діяльність банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації: монографія / [Л.В. Кузнєцова, Я.С. Андреева, Л.В. Жердецька та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.В. Кузнєцової. — Одеса: ОНЕУ, 2015. — 292 с.

14. Звіти Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua>

15. Лиса О.В. Напрями розвитку ринку деривативів в Україні / О.В. Лиса // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2014. — № 5. — С. 80—83.

16. Хоменко В. Проблеми законодавчого регулювання ринку деривативів в Україні [Електронний ресурс]. Ліга закон. — Режим доступу: http://ifrs.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ000860

17. Колодізев О.М., Коцюба О.В. Аналіз перспектив розвитку ринку деривативів в Україні з урахуванням вирішення проблеми його нормативно-правового регулювання / О.М. Колодізев, О.В. Коцюба // Проблеми економіки. — 2016. — № 1. — С. 242—248.

18. Шишков С. Спасут ли фондовый рынок деривативы [Електронний ресурс] / С. Шишков // Информационный портал о личных инвестициях и финансах "Investfunds". — Режим доступу: <http://www.investfunds.ua/news/spasut-li-fondovyyj-rynokderivativy-forbes-ukraina-126709/>

References:

1. Shumpeter, Y. A. (1982), *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya: Issledovaniye predprinimatel'skoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla kon'yunktury* [Theory of Economic Development: Investigation of Enterprise Profit, Capital, Credit, Percent and Circulation of Circumstances], Progress, Moscow, Russia, 1982.

2. Gokhberg, L. M. (1996), *Statistika nauki i innovatsiy: Kratkiy terminologicheskiy slovar'* [Statistics of science and innovations: A brief terminological dictionary], Tsentr issledovaniy i statistiki nauki, Moscow, Russia.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), *The Law of Ukraine "About innovation activity"*, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 29 September 2018).

4. Tufano, P. (2003), *Financial Innovation*, Amsterdam: Elsevier, 2003, pp. 307—336.

5. Haponyuk, M.A. and Parandiy, O.V. (2015), *Upravlinnya ryzykamy birzhovoho rynku pokhidnykh finansovykh instrumentiv* [Risk management of the stock market derivative financial instruments], KNEU, Kyiv, Ukraine.

6. Dyba, M.I. Byehun, A.V. Biloshyts'kyy, O.V. and Polishchuk, YE.A. (2015), *Upravlinnya bezpekoyu finansovykh ustanov* [Management of the security of financial institutions], KNEU, Kyiv, Ukraine.

7. Kovalenko, Yu. M. (2013), *Instytutstyalizatsiya finansovoho sektoru ekonomiky* [Institutionalization of the financial sector of the economy], NUDPSU, Irpin', Ukraine.

8. Prymostka, L.O. (2014), *Prohnozuvannya ta khedzhuvannya finansovykh ryzykiv* [Forecasting and hedging financial risks], KNEU, Kyiv, Ukraine.

9. Oparin, V.M. Payentko, T.V. and Fedosov, V.M. (2013), *Innovatsiyi u finansoviy sferi* [Innovations in the financial sphere], KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Digital in 2018: world's internet users pass the 4 billion mark (2018), available at: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> (Accessed 29 September 2018).

11. Exchange-traded futures and options, by location of exchange (2018), available at: <http://stats.bis.org/statx/srs/table/d1> (Accessed 29 September 2018).

12. BIS Statistical Bulletin. December 2017 (2017), available at: <https://www.bis.org/statistics/bulletin1712.pdf#page=260> (Accessed 29 September 2018).

13. Kuznyetsova, L. V. Andreyeva, Ya. S. and Zherdets'ka, L. V. (2015), *Diyal'nist' bankiv na kredytnomu rynku v umovakh asymetriyi informatsiyi* [Activities of banks in the credit market in conditions of asymmetry of information], ONEU, Odesa, Ukraine.

14. National Securities and Stock Market Commission (2017), *"Reports of the State Commission on Securities and Stock Market"*, available at: <http://www.ssmc.gov.ua> (Accessed 30 September 2018).

15. Lysa, O. V. (2014), *Napryamy rozvytku rynku deryvatyviv v Ukraini* "Directions of Development of the Derivatives Market in Ukraine", *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 5, pp. 80—83.

16. Khomenko, V. (2018), *"Problems of Legislative Regulation of the Derivatives Market in Ukraine"*, available at: http://ifrs.ligazakon.ua/ru/magazine_article/FZ000860 (Accessed 30 September 2018).

17. Kolodizyev, O. M. Kotsyuba, O. V. (2016). *Analiz perspektyv rozvytku rynku deryvatyviv v Ukraini z urakhuvannyam vyrishennya problemy yoho normativno-pravovoho rehulyuvannya* "Analysis of prospects for the development of the derivatives market in Ukraine taking into account the solution of the problem of its legal regulation", *Problemy ekonomiky*, vol. 1, pp. 242—248.

18. Shyshkov, S. (2018), *"Will the stock market of derivatives rescue"* *Spasut ly fondovyy rynek deryvatyviv* "available at: <http://www.investfunds.ua/news/spasut-li-fondovyyj-rynokderivativy-forbes-ukraina-126709/> (Accessed 30 September 2018).

Стаття надійшла до редакції 01.11.2018 р.

Ю. О. Лазебник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.55

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ СТАТИСТИКИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Iu. Lazebnik,
PhD, Associate Professor, Associate Professor of Statistics, Accounting and Auditing Department,
V.N. Karazin Kharkiv National University

SYSTEM OF INDICATORS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES
STATISTICS IN THE FIELD OF HEALTH CARE

У статті розглядаються питання розроблення та запровадження до використання системи показників статистики інформаційно-комунікаційних технологій в галузі охорони здоров'я. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад побудови системи статистичних показників ІКТ у сфері надання медичних послуг.

У статті розглянуто основні етапи розроблення інструментів для вимірювання та моніторингу прогресу в напрямку розвитку інформаційного суспільства, включаючи базові показники ІКТ. Розкрито особливості запровадження міжнародного переліку основних показників застосування ІКТ.

Розглянуто групи основних статистичних показників застосування ІКТ, а також обґрунтовано необхідність і запропоновано доповнити цю систему групою "Показники застосування ІКТ у сфері охорони здоров'я (НС)". Розроблено перелік основних показників, які характеризують сектор ІКТ у сфері надання медичних послуг (що стосуються охорони здоров'я), та викладено порядок їх розрахунку.

Доведено, що ІКТ продовжують залишатися ключовим стимулом для економічного та соціального розвитку. Міжнародні організації мають відігравати ключову роль у розвитку інклюзивної цифрової медицини, глобальних зусиллях з подолання цифрового розриву між країнами, для чого необхідно сформувати та запровадити до використання систему статистичних показників ІКТ у сфері охорони здоров'я.

The article deals with the issues of development and introduction of the system of indicators of statistics of information and communication technologies in the field of health care. The purpose of the study is to substantiate theoretical and methodological principles of constructing a system of statistical indicators of ICT in the field of provision of medical services.

The article considers the main stages of development of tools for measuring and monitoring progress towards the development of the information society, including the basic indicators of information and communication technologies. The peculiarities of introduction of an international list of the main statistical indicators of application of information and communication technologies are revealed. The essence and peculiarities of world approaches to the formation of telecommunication statistics are considered.

The groups of the main statistical indicators of application of information and communication technologies are considered, and the necessity is substantiated and the model of the supplementation of this system with the group "Indicators of application of information and communication technologies in the field of health care (NA)" is proposed. A list of key indicators characterizing the sector of information and communication technologies in the field of provision of health services (health-related) is developed, and the procedure for their calculation is outlined. The definition of the category of health care services based on ICT is defined, which is defined as medical "services that can be provided remotely through information and communication networks".

It is proved that information and communication technologies continue to remain the key stimulus for economic and social development. International organizations should play a key role in the development of inclusive digital medicine, a global effort to bridge the digital divide between countries, which requires the formation and implementation of a system of statistical indicators of information and communication technologies in the health sector. One of the directions of further researches is the development of software-methodological and organizational foundations for the formation of an information base for statistical analysis of the use of information and communication technologies in the field of health care.

Ключові слова: статистичні показники ІКТ, охорона здоров'я, медичні послуги, інформаційно-комунікаційні технології, перелік показників ІКТ.

Key words: statistical indicators of ICT, health care, medical services, information and communication technologies, list of indicators of ICT.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

9—20 жовтня 2017 р. у Буенос-Айресі, Аргентина відбулася Всесвітня конференція з розвитку телекомунікації, присвячена темі "Використання ІКТ в інтересах досягнення цілей в області сталого розвитку". Конференція сприяла формуванню стратегії, орієнтованої на досягнення цілей та спрямованої на прискорення темпів розвитку країн щодо своєчасного досягнення цілей сталого розвитку та пов'язаних з ними завдань [2].

Статистична комісія ООН у березні 2017 р., на сорок восьмий сесії погодила перелік глобальних показників для контролю за досягненням цілей в галузі сталого розвитку, що були розроблені Міжорганізаційною і експертною групою за показниками досягнення цілей в області сталого розвитку в березні 2016 р. [14].

З 232 показників, включених до переліку, лише 7 показників — з інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [14]:

4.4.1 Відсоткова частка молоді / дорослих, що володіє / володіють навичками в галузі інформаційно-комунікаційних технологій в розбивці за видами навичок;

4.a.1 Відсоткова частка шкіл, що мають доступ до:

b) Інтернету для навчальних цілей;

c) комп'ютерів для навчальних цілей;

5.b.1 Частка людей, що мають мобільний телефон, в розбивці за статтю;

8.10.2 Відсоткова частка дорослих (від 15 років), що мають рахунок у банку або іншій фінансовій установі або користуються послугами операторів мобільних фінансових послуг;

9.c.1 Відсоткова частка населення, охопленого мобільними мережами, в розбивці за технологіями;

17.6.2 Кількість стаціонарних абонентів широкосмислового Інтернету в розбивці за швидкістю;

17.8.1 Частка населення, що користується Інтернетом.

Як бачимо, жоден із цих показників ІКТ не стосується охорони здоров'я.

А між тим, ІКТ визнані в якості одного з ключових чинників сталого розвитку, а їх роль в досягненні цілей також неодноразово підкреслювалася спільнотою ІКТ, в тому числі на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства (World Summit on the Information Society), Комісією з науки і техніки з метою розвитку (the Commission on Science and Technology for Development) і Групою організації Об'єднаних Націй з питань інформаційного суспільства (the United Nations Group on the Information Society) [15].

Слід наголосити, що важливо вимірювати і контролювати всі області, в яких ІКТ відіграють значну роль. Особливого значення в цьому сенсі має моніторинг впровадження ІКТ в сфері надання медичних послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У 1998 р. на Повноважній конференції Міжнародного союзу електрозв'язку було запропоновано провести Саміт з питань інформаційного суспільства, підготовка його Женевського етапу тривала п'ять років.

На Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства (World Summit on Information Society — WSIS), що відбувся в Женеві у 2003 р., країни та регіони світу дістали згоди розробити інструменти для вимірювання та моніторингу прогресу в напрямку розвитку інформаційного суспільства, включаючи базові показники ІКТ. З цією метою кілька ключових зацікавлених сторін, задіяних у статистичному оцінюванні інформаційного суспільства, об'єднали свої зусилля в організації глобального "Партнерства з вимірювання інформаційно-комунікаційних технологій в цілях розвитку" (Partnership on Measuring ICT for Development), яке розпочало роботу в червні 2004 р. [10].

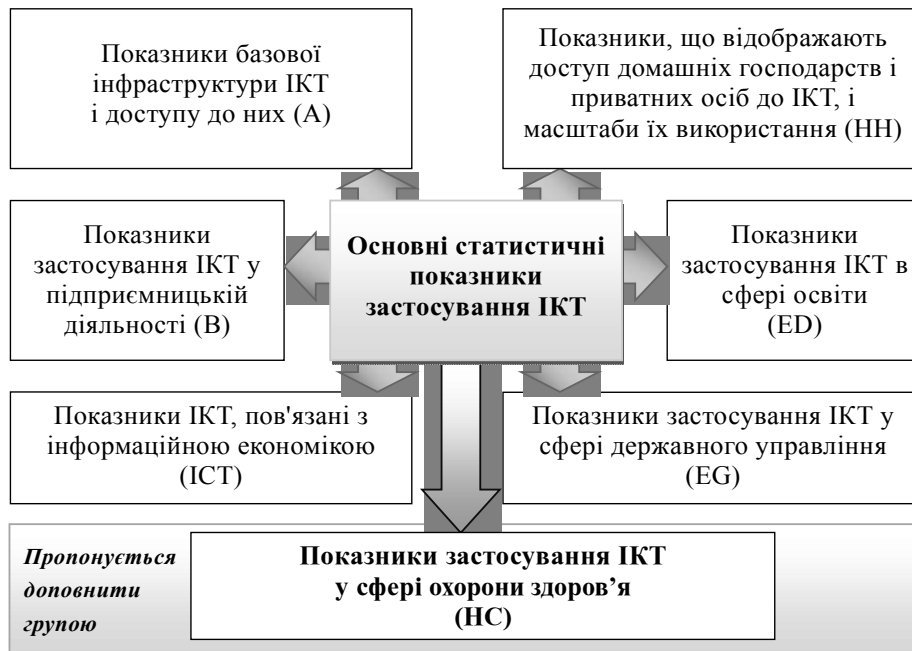

Рис. 1. Групи основних статистичних показників застосування ІКТ

Джерело: розроблено автором на основі [15].

З цього часу питання забезпечення порівняної на міжнародному рівні статистики ІКТ регулярно включались до порядку денного Статистичної комісії ООН. Партнерство представляло доповіді про хід своєї роботи в 2005, 2007, 2009, 2010, 2012, 2014 і 2016 рр. [10—15].

Роль інформації та вплив ІКТ на різноманітні складові соціально-економічної сфери досліджували такі закордонні та вітчизняні вчені, як О. Баховець, Д. Белл, П. Друкер, І. Калачова, М. Кастельс, І. Малик, С. Полумієнко, Л. Рибаків, А. Тоффлер, В. Тюрін, М. Шкробот [1; 3—6; 17] та багато інших.

Особливості розвитку ІКТ у сучасних умовах української економіки проаналізовані у працях Н. Іванченко. Питанням формування статистичних показників інформаційного суспільства присвячені роботи І. Калачової [3].

Важливим та актуальним залишається питання формування системи статистичних показників ІКТ у галузі охорони здоров'я.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад побудови системи статистичних показників ІКТ у сфері надання медичних послуг.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток інформаційного суспільства вимагає постійного розгляду та уточнення існуючих показників ІКТ і їх визначень. За останнє десятиліття багато країн приклали значні зусилля по збору даних про проникнення ІКТ у суспільство та в результаті отримали можливість:

- оцінити вплив ІКТ на національну економіку;
- порівняти стан економіки і соціальних умов з іншими країнами;
- визначити рівень кваліфікації людей, необхідний для сталого розвитку інформаційної економіки;

— оцінити обсяг інвестицій, необхідних для забезпечення різних сфер соціально-економічного розвитку доступом до ІКТ.

Основний перелік статистичних показників був вперше представлений Партнерством у 2005 р.

Цей перелік, виданий в 2005 р. у вигляді публікації "Core ICT Indicators" ("Основні показники ІКТ"), був офіційно представлений на другому етапі Всесвітнього саміту, що проходив в місті Туніс в листопаді 2005 р. Перелік включав 41 основних показників, що охоплювали такі чотири групи [7]:

- показники базової інфраструктури ІКТ і доступу до них;
- показники, що відображають доступ домашніх господарств і приватних осіб до ІКТ, і масштаби їх використання;
- показники застосування ІКТ у підприємницькій діяльності;
- показники по сектору ІКТ та торгівлі товарами ІКТ.

Збір офіційної статистики ІКТ на той час був нетрадиційним напрямом статистичної роботи за межами країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та здійснювався на основі анкетування.

Від імені Партнерства регіональні комісії ООН та Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку — ЮНКТАД (United Nations Conference on Trade and Development — UNCTAD) направили анкети про стан показників ІКТ до національних статистичних служб та інших національних установ, які відповіли на опитувальник, та надали інформацію про наявність показників ІКТ та статистичних джерел у 179 країнах [16].

Анкета була націлена на оцінку статусу офіційної статистики інформаційного суспільства в країнах, що розвиваються. Результати представлені за регіонами разом з двома розділами з глобальних питань, що стосуються показників ІКТ для дому та бізнесу (ці розділи також містять інформацію про наявність показників ІКТ

у країнах ОЕСР).

Винятком була статистика телекомунікацій, яку Міжнародний союз з електрозв'язку — МСЕ (International Telecommunication Union — ITU) збирав протягом десятиліть з національних адміністративних джерел [9].

Статистика телекомунікацій включає як традиційні показники, наприклад число стаціонарних телефонних ліній і обсяг стаціонарного телефонного зв'язку, так і більш сучасні показники, наприклад число абонентів мобільного стільникового зв'язку, число абонентів широко-смугового Інтернету і швидкість підключення до Інтернету.

Одним з головних досягнень Партнерства є складання основного переліку показників ІКТ, який був схвалений Статистичної комісією на її тридцять восьмій сесії, що відбулася в 2007 р.; поправки до нього затверджувалися на сорок третій, сорок п'ятій, сорок сьомій сесіях, які відбулися в 2012, 2014 і 2016 рр. [11].

Головне призначення переліку основних показників застосування ІКТ — допомогти країнам, що збирають (або планують збирати) статистику ІКТ, у підготовці високоякісних і порівнянних на міжнародному рівні даних та проведенні відповідних обстежень. Для цього показники забезпечені необхідними статистичними стандартами і метаданими.

Цей основний перелік є основою для збору порівнянних на міжнародному рівні статистичних даних з ІКТ у всьому світі і за станом на березень 2016 р. охоплює такі напрями: розвиток інфраструктури в області ІКТ та забезпечення доступу до них; використання ІКТ домашніми господарствами і окремими особами; використання ІКТ на підприємствах і в інформаційно-комунікаційній галузі; торгівля продукцією ІКТ; ІКТ у сфері освіти; показники застосування ІКТ в сфері державного управління [8]. Крім того, вони деталізуються за такими аспектами, як мовне різноманіття Інтернету, мережеве інформаційне наповнення і підключення до Інтернету громадських установ, наприклад, музеїв, архівних фондів, бібліотек і науково-дослідних центрів. Наявність даних для розрахунку цих показників як і раніше обмежена, особливо в країнах, що розвиваються.

Перелік статистичних показників, що входять до кожної групи, слугує основою для збору даних на міжнародному рівні, при цьому ЮНКТАД використовує його для отримання даних про застосування ІКТ у підприєм-

Таблиця 1. Основні показники сектору інформаційно-комунікаційних технологій, що стосуються охорони здоров'я (Health Care ICT Indicators — HC)

Позначення	Назва показника	Порядок розрахунку
HC 1	Кількість пацієнтів, які мають (та використовують) свій власний електронний медичний запис, на 100 мешканців	$HC1 = \frac{N_{EHR}}{N} * 100$, де N_{EHR} — кількість пацієнтів, які мають (та використовують) свій власний електронний медичний запис (Electronic Health Records — EHR) на початок досліджуваного періоду; N — загальна чисельність населення на початок досліджуваного періоду
HC 2	Частка медичних працівників, які користувалися системою електронної передачі рецептів (Electronic Transfer of Prescriptions)	$HC2 = \frac{DEI_t}{D_t}$, де D_t — середньорічна кількість медичного персоналу закладів охорони здоров'я, які користувалися системою електронних рецептів в t -му календарному році; DEI_t — середньорічна кількість медичного персоналу закладів охорони здоров'я в t -му календарному році
HC 3	Частка медичних закладів, що мають доступ до Інтернету, в розбивці за видами підключення, %	$HC3_i = \frac{HI_i}{H} * 100$, де HI_i — число медичних закладів з доступом до Інтернету за i -м типом доступу до Інтернету; H — загальне число медичних закладів; — частка медичних закладів з будь-яким доступом до Інтернету ($i=1$); — частка медичних закладів з доступом лише за фіксованою вузькосмуговою лінією ($i=2$); — частка медичних закладів, доступ до яких здійснюється тільки за допомогою фіксованого широко-смугового доступу ($i=3$); — частка медичних закладів з фіксованим вузько-смуговим та широко-смуговим доступом ($i=4$)
HC 4	Співвідношення числа пацієнтів і кількості комп'ютерів в медичних закладах	$HC4 = \frac{PT_t}{CP_t}$, де PT_t — число пацієнтів, які пройшли амбулаторне лікування в t -му календарному році; CP_t — середнє число комп'ютерів, що використовувалися в медичному закладі в t -му календарному році
HC 5	Співвідношення кількості осіб медичного персоналу і кількості комп'ютерів в медичних закладах	$HC5 = \frac{D_t}{CP_t}$, де D_t — середньорічна кількість медичного персоналу закладів охорони здоров'я в t -му календарному році; CP_t — середнє число комп'ютерів, що використовувалися в медичних закладах в t -му календарному році
HC 6	Частка медичного персоналу, який має базові комп'ютерні навички	$HC6 = \frac{D_t^{bcs}}{D_t}$, де D_t^{bcs} — середньорічна кількість медичного персоналу закладів охорони здоров'я в t -му календарному році, який має базові комп'ютерні навички (basic computer skills); D_t — середньорічна кількість медичного персоналу закладів охорони здоров'я в t -му календарному році

Джерело: розроблено автором.

ницькій діяльності та секторі ІКТ, а МСЕ — для збору даних про доступ домашніх господарств і приватних осіб до ІКТ і масштабах їх використання.

Перелік є відкритим і до нього періодично вносяться зміни. У міру вдосконалення країнами методики наповнення показників і еволюції потреб в області політики, показники можуть змінюватися, вилучатися з переліку або вноситися до нього.

У світлі майбутнього глобального десятирічного спостереження за ходом виконання рішень Всесвітнього саміту протягом наступних кількох років очікується істотне зростання попиту на статистичні показники, що оцінюють прогрес у створенні глобального інформаційного суспільства. У світлі цього вважаємо за доціль-

не запропонувати модель доповнення основних статистичних показників застосування ІКТ групою показників ІКТ у сфері охорони здоров'я (рис. 1).

Постійний розвиток ІКТ призвів до все більшого використання цих технологій у практиці медицини та у наданні медичної допомоги. У деяких випадках ІКТ, як видається, надають людям більший вибір (наприклад, он-лайн медичні консультації, використання приладів у домашніх умовах), а в інших — повсюдне впровадження ІКТ може стримувати індивідуальний вибір у практиці охорони здоров'я.

Послуги в сфері охорони здоров'я на базі ІКТ визначаються як медичні "послуги, які можна надавати віддалено за допомогою інформаційно-комунікаційних мереж".

Запропонований перелік основних показників, які характеризують сектор ІКТ в сфері надання медичних послуг (що стосуються охорони здоров'я), та порядок їх розрахунку, наведені в таблиці 1.

Показники пов'язують стандарти і метадані, включаючи визначення, типові питання, класифікаційні змінні, сферу охоплення і статистичні одиниці.

Одним із прикладів значного прогресу, який ICT надає лікарням установам, є розробка електронних медичних записів (Electronic Medical Records — EHR). Ця технологія може перетворити медичну інформацію в єдину базу даних, вона не лише зменшить витрати на паперові матеріали, але й дозволить постачальникам медичних послуг отримати швидкий доступ до відповідної інформації про пацієнта, таку як історія хвороби, ліки, інформацію про страхування тощо.

EHR мають великі перспективи на клінічній арені. Здатність піклуватися про пацієнта із електронним записом, інтегрованим з інформацією про лабораторну діагностику та фармацію, інформацією про послуги, що стосуються профілактичних дій, комп'ютерну діагностику, лікування та подальше спостереження, є значним прогресом у лікуванні пацієнтів. Швидкість прийняття рішень та якість лікування будуть негайно покращені, якщо всі клініцисти використовуватимуть EHR.

Порядок призначення медичних препаратів окремих клініцистів можна ретельно оцінити та порівнювати з встановленими стандартами. Фактично комп'ютерна клінічна підтримка як частина EHR, як показує практика її застосування покращує ефективність лікування пацієнтів.

ВИСНОВКИ

Постійний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи Інтернет, "розумні" пристрої та інтелектуальні комп'ютерні системи, призвели до все більшого використання цих технологій у практиці медицини та у наданні медичної допомоги.

Інформаційні та комунікаційні технології можуть відігравати вирішальну роль у поліпшенні системи охорони здоров'я людей та громад. Забезпечуючи нові та більш ефективні способи доступу, спілкування та зберігання інформації, інформаційно-комунікаційні технології можуть допомогти у подоланні розриву інформації, яка виникла в секторі охорони здоров'я в країнах, що розвиваються, між медичними працівниками та їхніми громадами, а також між науковцями в галузі медицини

та фахівцями-практиками. Завдяки розробці баз даних та інших додатків, інформаційно-комунікаційні технології також забезпечують спроможність підвищити ефективність системи охорони здоров'я та запобігати медичним помилкам.

Оскільки інформаційно-комунікаційні технології продовжують залишатися ключовим стимулом для економічного та соціального розвитку, міжнародні організації мають відігравати ключову роль у розвитку інклюзивної цифрової медицини, глобальних зусиллях з подолання цифрового розриву між країнами, для чого необхідно сформувати та запровадити до використання систему статистичних показників інформаційно-комунікаційних технологій в сфері охорони здоров'я.

Подальшим напрямом дослідження є розроблення програмно-методологічних й організаційних засад формування інформаційної бази для проведення статистичного аналізу використання інформаційно-комунікаційних технологій в сфері охорони здоров'я.

Література:

1. Баховець О.Б., Полумієнко С.К., Рибаків Л.О., Тюрін В.В. Про національну систему індикаторів інформаційного суспільства // Математичні машини і системи. — 2009. — № 4. — С.82—88.
2. Всемирная конференция по развитию электросвязи [Electronic resource] / ITU. — Way of access: https://www.itu.int/en/ITU-D/Conferences/WTDC/WTDC17/Documents/WTDC17_final_report_ru.pdf
3. Калачова І. В. Статистика економіки інформаційних технологій: концептуально-методологічна схема вимірювання // Статистика України. — 2011. — № 4. — С. 7 — 16.
4. Малик І. П., Шкробот М. В. Забезпечення корпоративного управління на основі ІКТ [Електронний ресурс] // Економіка та суспільство: електронне наукове фахове видання. — 2016. — № 3. — С. 230—236. — Режим доступу: <http://www.economyandsociety.in>.
5. Bell D. The Coming of Post-industrial Society: A Venture of Social Forecasting. — New York: Basic Books, 1973. — 507 p.
6. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture: The Power of Identity. — Oxford: Blackwell, 1997. — 461 p.
7. Core ICT Indicators. Partnership on Measuring ICT for Development 2005 [Electronic resource]. — Way of access: <https://www.itu.int/ITU-D/ict/partnership/material/CoreICTIndicators.pdf>
8. Core List of ICT Indicators. March 2016 Version [Electronic resource]. — Way of access : https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/coreindicators/Core-List-of-Indicators_March2016.pdf
9. ITU (International Telecommunication Union), Manual for Measuring ICT Access and Use by Households and Individuals [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/hhmanual/2009/index.html>
10. Partnership on Measuring ICT for Development "Measuring ICT : the Global Status of ICT indicators" [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.itu.int/ITU-D/ict/partnership/material/05-42742%20GLOBAL%20ICT.pdf>

11. Partnership on Measuring ICT for Development "Report of the Partnership on Measuring Information and Communication Technologies for Development: information and communication technology statistics" [Electronic resource] / Report to UN Statistical Commission, Thirty-eighth session (27 February to 2 March 2007). — Way of access: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc07/2007-5e-ICT.pdf>

12. Partnership on Measuring ICT for Development "Report of the Partnership on Measuring Information and Communication Technologies for Development: information and communications technology statistics" [Electronic resource] / Report to UN Statistical Commission, Fortieth Session (24—27 February 2009). — Way of access: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc09/2009-19-ICT-E.pdf>

13. Partnership on Measuring ICT for Development "Revisions and Additions to the Core List of ICT Indicators" [Electronic resource] / Background document to the fortieth session of the United Nations Statistical Commission, 24—27 February, 2009. — Way of access: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc09/BG-ICTIndicators.pdf>

14. Report of the Inter-agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators / Statistical Commission Forty-eighth session 7-10 March 2017 / United Nations [Electronic resource]. — Accessed mode: <http://undocs.org/en/E/CN.3/2017/2>.

15. Report of the Partnership on Measuring Information and Communication Technology for Development Statistical Commission [Electronic resource] / Forty-ninth session. 2018. — Way of access: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/49th-session/documents/2018-26-ICT-E.pdf>

16. UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). Manual for the Production of Statistics on the Information Economy [Electronic resource] / Revised Edition, Geneva, 2009. — Way of access: http://new.unctad.org/templates/Page_____885.aspx

17. Toffler A. The Third Wave. — New York: Bantam Books, 1980. — 544 p.

References:

1. Bakhovets, O. B. Polumiienko, S. K. Rybakov, L. O. and Tiurin, V. V. (2009), "About the national system of indicators of the information society", *Matematychni mashyny i systemy*, vol. 4, pp. 82—88.

2. ITU (2018), "World Telecommunication Development Conference", available at: https://www.itu.int/en/ITU-D/Conferences/WTDC/WTDC17/Documents/WTDC17_final_report_ru.pdf (Accessed 21 Okt 2018).

3. Kalachova, I. V. (2011), "Statistics of the economy of information technologies: a conceptual and methodological scheme of measurement", *Statystyka Ukrainy*, vol. 4, pp. 7—16.

4. Malyk, I. P. and Shkrobot, M. V. (2016), "Providing corporate governance on the basis of ICT", *Ekonomika ta suspil'stvo: elektronne naukove fakhove vydannia*, vol. 3, pp. 230-236, available at: <http://www.economyand-society.in> (Accessed 21 Okt 2018).

5. Bell, D. (1973), *The Coming of Post-industrial Society: A Venture of Social Forecasting*, Basic Books, New York.

6. Castells, M. (1997), *The Information Age: Economy, Society and Culture: The Power of Identity*, Blackwell, Oxford.

7. ITU (2018), "Core ICT Indicators. Partnership on Measuring ICT for Development 2005", available at: <https://www.itu.int/ITU-D/ict/partnership/material/CoreICTIndicators.pdf> (Accessed 21 Okt 2018).

8. ITU (2018), "Core List of ICT Indicators. March 2016 Version", available at: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/coreindicators/Core-List-of-Indicators_March2016.pdf (Accessed 21 Okt 2018).

9. ITU (2018), "Manual for Measuring ICT Access and Use by Households and Individuals", available at: <http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/hhmanual/2009/index.html> (Accessed 21 Okt 2018).

10. ITU (2018), "Partnership on Measuring ICT for Development "Measuring ICT: the Global Status of ICT indicators", available at: <http://www.itu.int/ITU-D/ict/partnership/material/05-42742%20GLOBAL%-20ICT.pdf> (Accessed 21 Okt 2018).

11. Statistical Commission (2007), Report to UN Statistical Commission, Thirty-eighth session "Partnership on Measuring ICT for Development "Report of the Partnership on Measuring Information and Communication Technologies for Development: information and communication technology statistics", available at: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc07/2007-5e-ICT.pdf> (Accessed 21 Okt 2018).

12. Statistical Commission (2009), Report to UN Statistical Commission, Fortieth Session "Partnership on Measuring ICT for Development "Report of the Partnership on Measuring Information and Communication Technologies for Development: information and communications technology statistics", available at: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc09/2009-19-ICT-E.pdf> (Accessed 21 Okt 2018).

13. Statistical Commission (2009), Background document to the fortieth session of the United Nations Statistical Commission "Partnership on Measuring ICT for Development "Revisions and Additions to the Core List of ICT Indicators", available at: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc09/BG-ICTIndicators.pdf> (Accessed 21 Okt 2018).

14. United Nations (2017), Statistical Commission Forty-eighth session "Report of the Inter-agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators", available at: <http://undocs.org/en/E/CN.3/2017/2> (Accessed 21 Okt 2018).

15. Statistical Commission (2018), Report to UN Statistical Commission, Forty-ninth session "Report of the Partnership on Measuring Information and Communication Technology for Development Statistical Commission", available at: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/49th-session/documents/2018-26-ICT-E.pdf> (Accessed 21 Okt 2018).

16. UNCTAD (2009), "Manual for the Production of Statistics on the Information Economy", available at: http://new.unctad.org/templates/Page_____885.aspx (Accessed 21 Okt 2018).

17. Toffler, A. (1980), *The Third Wave*, Bantam Books, New York.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2018 р.

*О. В. Марценюк-Розаронова,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницький національний аграрний університет
А. В. Бондар,
магістр, кафедра фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницький національний аграрний університет*

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.61

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ ТА МЕХАНІЗМУ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

O. Martsenyuk-Rozaronova,
Candidate of economic sciences, associate professor of department of finances, banking and insurance,
Vinnytsia national agrarian University
A. Bondar,
Master, department of finances, banking and insurance, Vinnytsia national agrarian University

ANALYSIS OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF THE INSURANCE COMPANY AND THE MECHANISM OF ITS FORMATION

У статті подано характеристику фінансового стану страхових послуг на ринку України. Проведено структурний та кон'юнктурний аналіз страхового ринку в динаміці та основних страхових послуг. Обґрунтовано причини необхідності формування фінансового потенціалу страхової компанії.

Для заснування страхової компанії, як і будь-якої іншої, потрібно створити власний капітал, який у процесі діяльності поповнюється за рахунок різних джерел.

У роботі досліджено напрями вдосконалення фінансового потенціалу страхової компанії та перспективи його розвитку.

Фінансовий потенціал страхової компанії — це фінансові ресурси, що знаходяться в господарському обігу і використовуються для проведення страхових операцій і здійснення інвестиційної діяльності.

Капітал страховика є основою його діяльності й сукупності фінансових ресурсів: власних, залучених чи позичених, які перебувають у розпорядженні страховика і використовуються для забезпечення його діяльності та отримання прибутку.

Характерною рисою розвитку страхового ринку є зростання капіталу, нагромадженого страховими компаніями, який і перетворює компанії розвинених країн у потужних інституційних інвесторів. Здійснюючи страхові послуги, страхові організації опосередковують рух фінансових

ресурсів на ринку. Значний вплив на фінансовий потенціал страхових компаній здійснюють страхові премії, які надходять від клієнтів. За рахунок фінансових ресурсів страховик виконує свої зобов'язання перед страхувальниками, може стабілізувати власний фінансовий стан, зменшити інфляційний тиск, пропонувати на страховому ринку менш прибуткові види страхових послуг.

Страхові компанії як інституційні інвестори є органічною складовою фінансової системи країни. Їх діяльність щодо акумулювання і подальшого перерозподілу значних грошових коштів визначає склад і структуру капіталу страховика.

Кругообіг коштів страхової компанії охоплює страхові та інвестиційні операції і визначає кошти, що знаходяться в обігу як фінансовий потенціал страховика.

The article describes the financial state of insurance services in the Ukrainian market. Structural and market analysis of the insurance market in dynamics and basic insurance services was conducted. The reasons of necessity of formation of financial potential of the insurance company are grounded.

To establish an insurance company, as well as any other, you need to create equity, which in the process of activity is replenished at the expense of different sources.

In the work the directions of perfection of financial potential of the insurance company and prospects of its development are investigated.

The financial potential of an insurance company is the financial resources that are in economic circulation and used to carry out insurance operations and investment activities.

The insurer's capital is the basis of its activity and aggregate of financial resources: own, borrowed or borrowed, which are at the disposal of the insurer and are used to ensure its activity and profit.

A characteristic feature of the development of the insurance market is the growth of capital accumulated by insurance companies, which transforms companies of developed countries into powerful institutional investors. Insuring insurance services, insurance organizations mediate the movement of financial resources in the market. Significant influence on the financial potential of insurance companies carries insurance premiums from customers. At the expense of financial resources, the insurer fulfills its obligations to policyholders, may stabilize its financial position, reduce inflationary pressures, offer less profitable types of insurance services on the insurance market.

Insurance companies as institutional investors are an integral part of the country's financial system. Their activities in relation to the accumulation and subsequent redistribution of significant funds determine the composition and structure of the insurer's capital.

Circulation of the funds of an insurance company covers insurance and investment operations and determines the funds in circulation as the financial potential of the insurer.

Ключові слова: страхова послуга, перестрахування, страхові премії, страхові платежі, капітал, статутний капітал.

Key words: insurance service, reinsurance, insurance premiums, insurance payments, capital, authorized capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кризові явища у фінансовому і реальному секторах економіки виявили багато проблем, які пов'язані з підтриманням підприємствами фінансової стійкості та набуття ними фінансової надійності. Особливо гостро це питання постає перед фінансовими посередниками, які залучають значні фінансові ресурси на довгострокових засадах або, як страховики з ризикових видів страхування, формують страхові резерви з узяттям на себе відповідних зобов'язань. Страхові компанії як специфічні підприємства створюються задля отримання прибутку, та водночас предметом їх першочергової діяльності є надання страхового захисту, і вони мають бути фінансово

забезпечені для його втілення. Досягнення такого завдання є можливим за умови відповідної організації управління і формування ресурсним потенціалом та, загалом, організації фінансової діяльності страховика [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Страховий ринок є складовою фінансового ринку, що представляє особливе соціально-економічне середовище, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист, формується попит і пропозиція на нього, а сукупність всіх його суб'єктів функціонує в системі економічних, фінансових, договірних, інформаційно-кон-

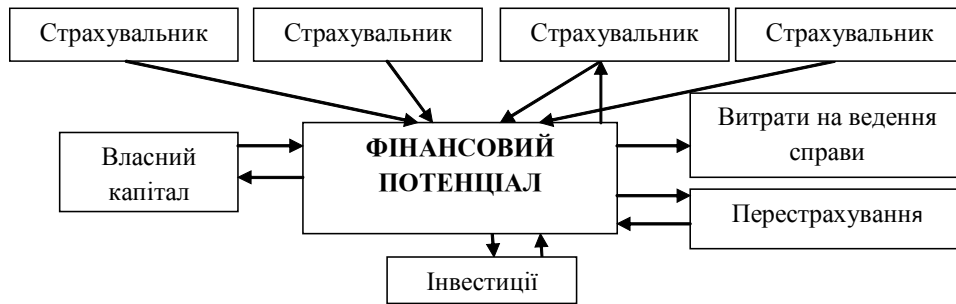

Рис. 1. Механізм формування фінансового потенціалу страховика

Джерело: [6].

консультаційних та інших відносин, що обумовлені необхідністю страхової послуги і виникають між ними на всіх етапах її надання [1].

Проблемам формування та розвитку страхування та страхового ринку в Україні присвячено ряд наукових праць, зокрема таких відомих науковців: Базилевича В.Д. [1], Кнейслера О.В. [3], Марценюк-Розарьонova О.В. [4], Ткаченко Н.В [6].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансовий потенціал страхової компанії — це фінансові ресурси, що знаходяться в господарському обігу і використовуються для проведення страхових операцій і здійснення інвестиційної діяльності.

Механізм формування і використання капіталу страхової компанії наведено на рисунку 1.

Проведення страхових операцій передбачає акумулювання страхових премій шляхом внесків кожним учасником страхового фонду, що супроводжується

фактами виконання зобов'язань страховика з виплатою обумовленого страхового відшкодування лише деяким з них. Погашення витрат страхової компанії на ведення справи дає змогу визначити прибуток страховальника.

Прийняття на себе великих ризиків ставить страхову компанію в несприятливі умови щодо платоспроможності. В цьому разі використовується механізм перестрахування, тобто залучається інша страхова компанія з виплатою їй перестрахувальної премії. При цьому в договорі перестрахування можуть бути передбачені зворотні суми у вигляді комісійної винагороди і тантьєми страховику, а також з метою гарантування виконання зобов'язань перестраховиком на його ім'я створюється депозитний рахунок, куди й вноситься премія перестрахування під певні відсотки, передбачені договором.

Тим самим прямий страховик отримує додаткові інвестиційні ресурси і дохід. Характер відносин з формування депо премій залежить від форми і умов договору перестрахування.

Рис. 2. Склад капіталу страхової компанії

Джерело: [6].

Таблиця 1. Концентрація страхового ринку за 2017 рік

Перші (Тор)	страхування «Life»		страхування «non-Life»		
	Надходження премій (млн грн)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн грн)	Частка на ринку, %	Кількість СК, які більше 50% страхових премій отримали від перестраховальників
Тор 3	1586,6	54,5	8641,5	21,3	2
Тор 10	2794,7	95,9	17751,9	43,8	4
Тор 20	2911,0	99,9	25501,6	62,9	9
Тор 50	2913,7	100,0	35651,4	88,0	13
Тор 100	X	X	39547,9	97,6	16
Тор 200	X	X	40318,0	99,5	17
Всього по ринку	2913,7	100,0	40518,1	100,0	28

Джерело: розроблено автором на основі [2].

Якщо в період створення страхової компанії її базовим елементом є власний капітал, то другим джерелом у формуванні її фінансового потенціалу є інвестиційна діяльність, яка забезпечує певний дохід [4].

Беручи до уваги вагомий здобутки науковців, зазначимо, що проблема створення фінансового забезпечення розвитку страховиків є недостатньо вивченою та потребує подальших розробок. Недостатньо комплексних досліджень, спрямованих на розроблення рекомендацій з визначення фінансового потенціалу, та, на цій основі, розробки керуючих дій, які сприятимуть розвитку та підвищенню конкурентоспроможності страховиків на внутрішньому і зовнішньому ринках. Дискусійними є питання оцінки фінансової стійкості страховиків, недостатньо розробленими є підходи до прогнозування розвитку.

Капітал страховика є основою його діяльності й сукупності фінансових ресурсів: власних, залучених чи позичених, які перебувають у розпорядженні страховика і використовуються для забезпечення його діяльності та отримання прибутку.

Характерною рисою розвитку страхового ринку є зростання капіталу, нагромадженого страховими компаніями, який і перетворює компанії розвинених країн у потужних інституційних інвесторів. Здійснюючи страхові послуги, страхові організації опосередковують рух фінансових ресурсів на ринку. Значний вплив на фінансовий потенціал страхових компаній здійснюють страхові премії, які надходять від клієнтів [6].

Капітал страхової компанії є фінансовою основою розвитку і вміщує в собі такі елементи: статутний капітал, додатковий капітал, резервний капітал та нерозподілений прибуток. Джерела формування капіталу страхової компанії наведено на рисунку 2.

Валові страхові премії, отримані страховиками при страхуванні та перестраховуванні ризиків від страхувальників та перестраховальників за 2017 рік, становили 43 431,8 млн грн., з яких:

— 15 555,6 млн грн (35,8%), що надійшли від фізичних осіб;

— 27 876,2 млн грн (64,2%), що надійшли від юридичних осіб.

За 2016 рік загальна (валова) сума страхових премій, отриманих страховиками, становила 35 170,3 млн грн, з яких:

— 13 220,0 млн грн (37,6%), що надійшли від фізичних осіб;

— 21 950,3 млн грн (62,4%), що надійшли від юридичних осіб.

За 12 місяців 2017 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування, інших, ніж страхування життя становила 40 518,1 млн грн (або 93,3% від загальної суми страхових премій), а зі страхування життя — 2 913,7 млн грн (або 6,7% від загальної суми страхових премій).

Чисті страхові премії за 2017 рік становили 28 494,4 млн грн, що становить 65,6% від валових страхових премій.

Чисті страхові премії збільшилися на 7,7% порівняно з 2016 роком, та на 27,5% порівняно з 2015 роком.

Концентрація страхового ринку за надходженнями валових страхових премій станом на 31.12.2017 р. представлена в таблиці 1.

Можна констатувати, що незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій — 99,5% — акумулюють 150 СК "non-Life" (57,5% всіх СК "non-Life") та 99,9% — 20 СК "Life" (60,6% всіх СК "Life").

Одним з етапів, які передують розробці заходів зі створення фінансового забезпечення функціонування страховиків є визначення розміру їх фінансового потенціалу. Саме від наявного фінансового потенціалу багато у чому залежить фінансування програм розвитку діяльності, формування стійкої ринкової позиції, можливість фінансування розробки і впровадження нових страхових продуктів [4].

Забезпечення достатнього рівня фінансової стійкості та платоспроможності не завжди відповідає цілям власників, основини економічний інтерес яких полягає у зростанні прибутку і збільшенні ринкової вартості страхової компанії. Звідси зрозуміла необхідність відчутної присутності держави на страховому ринку в особі органу нагляду за страховою діяльністю. Держава виступає у ролі соціального гаранта, що пильнує забезпечення інтересів страхувальників, які є найбільш вразливими суб'єктами фінансових відносин у цій сфері і тому потребують відповідного захисту з боку держави, адже при неплатоспроможності страхової організації потерпає саме страхувальник: він втрачає страховий захист і внесені суми премій.

На відміну від інших видів бізнесу, точна оцінка майбутніх витрат страховика на страхові виплати неможлива в принципі, оскільки йдеться про можливі, ймовірні події, які хоча й відбувалися в минулому, але кожен раз по-іншому і зі своїми індивідуальними, неповторними наслідками.

Прогнозування фінансових наслідків цих подій (сумарних витрат на страхові виплати) на планований період страхової діяльності ґрунтується на вивченні аналогічних подій, які трапилися в минулому.

Таке прогнозування здійснюється із застосуванням методів математичної статистики і неминуче містять неточності, як методичні (обробка середніх величин та оцінка коливань випадкових величин щодо їх середнього значення), такі фактичні, пов'язані з неповною відповідністю аналізованого статистичного матеріалу і прийняттях в страхування ризиків.

У результаті страховий менеджмент, як загальний, так і фінансовий, змушений мати справу з ризиком нестачі зібраної страхової премії та сформованого страхового фонду на майбутні виплати за укладеними договорами страхування, тобто з ризиком неплатоспроможності. Цей ризик є специфічним для страхового бізнесу. З урахуванням цієї специфіки фінансовий менеджмент у страховому бізнесі можна визначити як управління залученими і власними фінансами для досягнення стратегічної мети бізнесу при дотриманні нормативних вимог до фінансової стійкості страхової компанії [6].

Оцінку фінансової діяльності страховика можливо здійснювати різними методами. Це як методики, що рекомендовані національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, так й значна кількість методик, що пропонуються у наукових дослідженнях.

Узагальнення методологічних підходів до оцінки фінансового стану і фінансового розвитку страхових компаній призвели до висновку про необхідність застосування комплексного показника фінансового потенціалу розвитку FDP [3], який може бути індикатором при прийнятті фінансових рішень щодо формування фінансового забезпечення страхової діяльності.

Показник FDP відображає зміни надходжень страхових внесків, інвестиційного доходу, страхових резервів, статутного капіталу та інших фінансових ресурсів. Динаміка показника фінансового потенціалу розвитку FDP характеризує як процес накопичення, так і активність компанії на ринку, тобто процес використання накопичених фінансових ресурсів.

Страховики, які за оцінкою показника фінансового потенціалу розвитку FDP характеризуються його неінтенсивним використанням, повинні здійснювати своєчасний пошук додаткових джерел фінансового забезпечення. Це можливе за рахунок залученого капіталу шляхом акціонування, запровадження дієвої політики страхової та інвестиційної діяльності для створення перспективних умов розвитку.

Позитивне значення показника FDP вказує, що впроваджені дії мають економічний ефект та сприяють розвитку страхової діяльності. Також запропонований показник оцінки фінансового потенціалу розвитку дозволяє оцінити чинники, які впливають на формування фінансового забезпечення.

ВИСНОВКИ

Отже, найбільш важливою складовою ресурсного потенціалу страховика виступає його фінансовий потенціал — сукупність грошових коштів та надходжень, які є в розпорядженні підприємства для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат на відтворення підприємства та стимулювання працівників. А фінансові ресурси страхової організації, як елемент її потенціалу — це сукупність тимчасово вільних коштів, що знаходяться в обігу у страхової компанії та використовуються для здійснення страхової, інвестиційної, фінансової діяльності.

Страхова організація володіє певними фінансовими ресурсами, інвестування яких є джерелом інвестиційного доходу. За рахунок фінансових ресурсів страховик виконує свої зобов'язання перед страхувальниками, може стабілізувати власний фінансовий стан, зменшити інфляційний тиск, пропонувати на страховому ринку менш прибуткові види страхових послуг.

Література:

1. Базилевич В.Д. Страхування / В.Д. Базилевич та ін. — К.: Знання. — 2008. — 1019 с.
2. Кнейслер О.В. Формування системи управління фінансовими потоками страхових компаній / О.В. Кнейслер // Схід. — 2015. — № 5. — С. 55—59.
3. Марценюк — Розарьонова О.В. Особливості і стан розвитку страхового ринку України / О.В. Марценюк-Розарьонова // Економічні науки. — 2014. — № 7. — С. 48—50.
4. Офіційний сайт "Фориншурер" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forinsurer.com>
5. Про страхування: Закон України від 04.10.2001 № 2745-III (із змінами і доповненнями).
6. Ткаченко Н.В. Забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: теорія, методологія та практика : монографія / Н.В. Ткаченко; Нац. банк України, Ун-т банків. справи. — Черкаси: "Черкаський ЦНТЕІ", 2009. — 570 с.

References:

1. Bazylevych, V.D. (2008), *Strakhuvannia [Insurance]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
 2. Knysler O.V. (2015) "Formation of a financial management system for insurance companies", *Skhid*, vol. 5, pp. 55—59.
 3. Martseniuk-Rozar'onova, O.V. (2014), "Feature and state of development of the insurance market of Ukraine", *Ekonomichni nauky*, vol. 7, pp. 48—50.
 4. Forinsurer, available at: <https://forinsurer.com>, (Accessed 07 October 2018).
 5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *The Law of Ukraine "On Insurance"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> (Accessed 01 January 2017).
 6. Tkachenko N.V. (2009), *Zabezpechennia finansovoi stijkosti strakhovykh kompanij: teoriia, metodolohiia ta praktyka [Ensuring financial stability of insurance companies: theory, methodology and practice]*, Cherkas'kyj TsNTEI, Cherkasy, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 10.10.2018 р.*

Т. І. Олійник,
к. е. н., доцент, кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро
Н. В. Кривицька,
магістр, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.66

СУЧАСНА РОЛЬ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В УПРАВЛІННІ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ В ОРГАНІЗАЦІЇ

T. Oliynyk,
Ph.D, associate professor of economics, entrepreneurship and enterprise management,
National University Oles Honchar, Dnipro
N. Krivitskaya,
master, National University Oles Honchar, Dnipro

MODERN ROLE OF CORPORATE CULTURE IN THE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES IN THE ORGANIZATION

У статті розкрито сутність і поняття "корпоративна культура", зокрема на ряду економічної, управлінської, соціологічної і психологічної позиції в тлумаченні цього поняття, окреслено різноманітні підходи до її визначення та надано авторське трактування. Визначено особливості вітчизняних підходів до дефініції поняття "корпоративна культура". Встановлено, що більшість з механізмів корпоративної культури в діяльності вітчизняних організацій практично не використовується, особливо це стосується державних підприємств. Досліджено вплив корпоративної культури на діяльність організації та управління людськими ресурсами, де корпоративна культура в основному розуміється як набір норм, правил, традицій, що приймаються менеджментом і персоналом організації, які отримують вираз у цінностях що заявлені організацією, у орієнтирах поведінки і дій, що задані персоналу. Окреслено ключові функції організацій, що мають міцну корпоративну культуру і в той же час існуючі проблеми впровадження корпоративної культури у діяльність вітчизняних організацій. Сформульовано чинники, які визначають потребу вітчизняних організацій у зміні корпоративної культури, а саме вплив корпоративної культури на показники діяльності організації та на якість управління людськими ресурсами, що зумовлює необхідність існування ефективної корпоративної культури, робить доцільним процес її формування та удосконалювання. Визначено, що завдяки удосконаленню та оновленню існуючої корпоративної культури, керівництво організації може досягти намічених результатів як для окремого структурного підрозділу, так і для організації в цілому.

The article reveals the essence and concept of "corporate culture", in particular on a number of economic, managerial, sociological and psychological positions in the interpretation of this concept, outlines various approaches to its definition and provides author's interpretation. The features of domestic approaches to the definition of the concept "corporate culture" are determined. It is established that most of the mechanisms of corporate culture in the activity of domestic organizations are practically not used, especially in the case of state-owned enterprises. The influence of corporate culture on the activity of organization and management of human resources, where corporate culture is basically understood as a set of norms, rules, traditions, accepted by the management and personnel of the organization that receive the expression in the values declared by the organization, in the guidelines of behavior and actions given the staff. The main functions of organizations with a strong corporate culture and, at the same time, existing problems of corporate culture introduction into the activities of native organizations are outlined. Formulated factors that determine the need for domestic organizations to change the corporate culture, namely, the impact of corporate culture on the performance of the organization and the quality of human resources management, which necessitates the existence of an effective corporate culture, makes the process of its formation and improvement expedient. It is determined that due to the improvement and updating of the existing corporate culture, the management of the organization can achieve the intended results both for a separate structural unit and for the organization as a whole.

Ключові слова: корпоративна культура, організація, підприємство, управління, людські ресурси, колективний договір, підприємницьке середовище, стимулювання, інтеграція.

Key words: corporate culture, organization, enterprise, management, human resources, collective bargaining, entrepreneurial environment, promotion, integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні характеризується загостренням конкурентної боротьби між господарюючими суб'єктами. Подібні тенденції

змушують підприємства різних організаційних форм окрім фінансових ресурсів, шукати й інші ефективні методи підвищення конкурентоспроможності, у тому числі і через підвищення ефективності управління. Од-

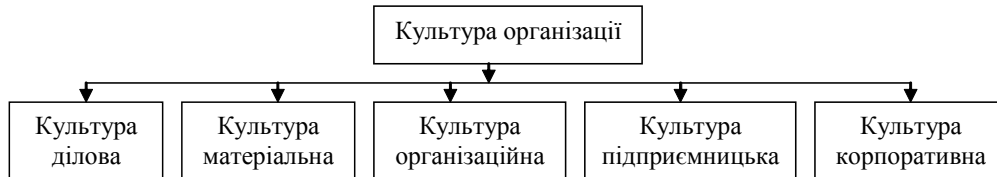

Рис. 1. Складові системи культури в організації

Джерело: [10].

ним з таких ключових механізмів "нефінансового" підвищення конкурентоспроможності підприємства є розвиток корпоративної культури.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомим внеском у розвиток наукових досліджень корпоративної культури є праці Дж. Грейсона, К. О'Делла, П. Друкера, В. Оучі та ін. Серед вітчизняних дослідників проблематикою корпоративної культури займалися О. Балика, В. Близнюк, О. Комарова, О. Левченко, І. Терон та інші.

Високо оцінюючи проведені дослідження та не припиняючи їх значення, необхідним є виявлення впливу корпоративної культури на діяльність організації та управління людськими ресурсами.

МЕТОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є вироблення підходів щодо функціонування корпоративної культури з урахуванням специфіки вітчизняних умов ринкового господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Корпоративна культура присутня у будь-якій організації і виникає з моменту її створення. Водночас чітке визначення поняття "корпоративної культури" в організації викликає певні труднощі, оскільки існує декілька різноспрямованих точок зору на це питання.

Зокрема можна констатувати безліч визначень корпоративної культури на ряду економічної, управлінської, соціологічної і психологічної позиції в тлумаченні цього поняття. Так культура в організації може бути представлена як система, що включає в себе інші підсистеми (рис. 1).

Саме виділення підсистем культури організації дозволяє нам виокремити корпоративну культуру, для якої існують різні дефініційні авторські визначення в її трактуванні (табл. 1).

Авторські трактування суті корпоративної культури є досить різноманітними та різноспрямованими, і проаналізувавши наведені тлумачення, відзначимо, що поняття корпоративної культури в основному розуміється як набір норм, правил, традицій, що приймаються менеджментом і персоналом організації, які отримують вираз у цінностях, що заявлені організацією, у орієнтирах поведінки і дій, що задані персоналу.

Слід зазначити, що незважаючи на значну кількість досліджень з проблематики розвитку корпоративної культури, здійснених зарубіжними фахівцями, необхідним сьогодні є напрацювання поглядів на корпоративну культуру, зумовлених специфікою української економіки.

Виходячи з того, що для кожного підприємства властива корпоративна культура, яка здійснює вплив на його діяльність, окреслюється внутрішнім середовищем, а саме: корпоративна культура складається з цінностей підприємства, цінностей працівників, правил і норм які формують поведінку персоналу та забезпечують порядок в їх роботі. Здійснюючи при цьому вплив на діяльність підприємства, роблять її ефективною, забезпечують максимальне задоволення особистих інтересів управлінців, працівників та контрагентів підприємства в т.ч. і держави.

Саме вплив корпоративної культури на показники діяльності організації та на якість управління людськими ресурсами, зумовлює необхідність існування ефективної корпоративної культури, робить доцільним процес її формування та удосконалювання. Внаслідок чого виділяють п'ять факторів організації, яка має міцну корпоративну культуру [8]:

1. Усвідомлення міцності фінансового стану організації з чітким баченням напрямів і шляхів її розвитку.
2. Наявність механізму стимулювання та вдосконалення професіоналізму співробітників.
3. Заохочення високої якості праці.
4. Розвинута система соціального захисту співробітників.
5. Гнучкі форми ефективної, індивідуальної і колективної роботи.

При цьому необхідно зазначити, кожній організації притаманні особливі, властиві тільки для неї цінності, стиль ведення бізнесу, філософія, принципи, правила і норми поведінки. Це елементи корпоративної культури, а отже, корпоративна культура в кожній організації матиме свої, властиві лише їй особливості.

Сьогодні українські підприємства активно розвивають свою корпоративну культуру. Так, наприклад, все частіше проводяться різноманітні тренінги, конференції, корпоративні вечори. Це вже є першим кроком до впровадження формалізованої корпоративної культури. Найбільші підприємства намагаються формувати корпоративну культуру із використанням провідного світового досвіду: різноманітних тренінгів персоналу, корпоративного сайту, дощок оголошень з пропозиціями та найцікавішими листами співробітників [9].

Окремо слід визначити, що більшість з механізмів корпоративної культури в діяльності вітчизняних організацій практично не використовується. Особливо це стосується державних підприємств. Так, наприклад, сучасне державне підприємство "Документ" — широко відома мережа центрів обслуговування громадян "Паспортний сервіс" — незважаючи на декларовану сучасність у своїй діяльності користується обмеженими ат-

Таблиця 1. Основні дефініції "корпоративна культура"

Трактування визначення	Автор
Корпоративну культуру можна визначити як сферу менеджменту, пов'язану з розвитком інтеграційних процесів в управлінні, яка включає в якості основних компонентів цінності членів трудового колективу організації, переконання, норми поведінки і комунікаційної взаємодії працівників в процес трудової діяльності, елементи матеріального середовища і тим самим відображають індивідуальність даної організації	Ю. Бугасівська [4]
Це сукупність прийнятих на даному підприємстві норм і правил поведінки по відношенню до клієнтів і партнерів, а також культура міжособових стосунків на підприємстві. Це – втілення «духу компанії», коли всі співробітники – від керівників до виконавців – чітко усвідомлюють завдання компанії і прикладають максимум зусиль для їх реалізації	І. Терон [12]
Це сукупність правил, звичаїв та сталої практики в галузі корпоративного управління, яка не отримала нормативного закріплення в законодавстві та базується на загальному культурному рівні суспільства, нормах моралі, діловій практиці тощо. Культуру організації можна визначити як сукупність ідей, корпоративних цінностей і норм поведінки, що формуються в ході спільної діяльності для досягнення загальних цілей певної організації	Т. Беяк [3]
Корпоративна культура – це є соціальний ресурс концептуально оформлених ідей, цінностей, відносин, очікувань, способу мислення, норм і правил поведінки, традицій та корпоративної символіки, що формуються в ході спільної діяльності для досягнення цілей організації	О. Балака [2]
Це система цінностей, вірувань, переконань, уявлень, очікувань, символів, а також ділових принципів, норм поведінки, традицій ритуалів і т.д., які склалися в організації або її підрозділах за час діяльності та приймаються більшістю співробітників	М. Семикіна [11]
Під корпоративною культурою розуміється встановлена система уявлень, символів, норм, цінностей і прикладів поведінки, що сприймаються всіма членами корпорації	І. Петрова [8]
Є сукупністю ціннісних установок, норм, формальних та неформальних законів поведінки, які відбивають соціальні, економічні, виробничі відносини, що склалися в корпорації та культивуються її керівництвом	Н. Гриценко [5]
Невидиме і неформальне «усвідомлення» організації – образ думок, управлінська культура (ідеологія управління, стилі керівництва і вирішення керівниками проблем, їх поведінка загалом), яка визначає політику організації по відношенню до працівників, партнерів і клієнтів; сукупність найбільш важливих ідей, поглядів, основних цінностей і стандартів, переконань, етичних норм, вірувань і очікувань, які приймають більшість працівників	О. Апостолок [1]

рибутами корпоративної культури, чим недосконало реалізує свій потенціал [7].

Головним документом, який містить основи корпоративної культури державного підприємства "Документ", є Колективний договір, та якщо оцінювати існуючу корпоративну культуру за її трирівневою структурою, то вона реалізована здебільшого на "поверхневому" або "символічному" рівні і майже не розвинута на другому ("глибшому") та третьому ("глибинному") рівнях. Для державного підприємства "Документ" на перший план повинно виходити внутрішньоорганізаційні, внутрішньокультурні та філіальні чинники потреби в зміні корпоративної культури. Тому звичайно доцільним є групування функцій корпоративної культури, виходячи з їх змістовного наповнення, щоб сформувати системний підхід до її перетворення, це [6]:

- перша група функцій — формування поведінки працівників;
- друга група — інформаційного забезпечення та реагування в управлінні людськими ресурсами;
- третя група — збереження цінностей та передача досвіду;
- четверта група — полегшення систем управління організацією;
- п'ята група — стимулювання, інтегрування та розвитку працівників.

Отже, можна зробити висновок, що державне підприємство "Документ" потребує формалізації та трансформації існуючої корпоративної культури у бік інноваційної корпоративної культури, як найбільш ефективного на сучасному етапі зразка корпоративної культури.

У цьому випадку представимо основні зовнішні та внутрішні чинники впливу, які на наш погляд визнача-

ють потребу державного підприємства "Документ" у становленні корпоративної культури за окремими її напрямками:

1. Чинники зовнішнього середовища — обмеження посередників у вигляді приватного сервісу які, наприклад, надають паспортні послуги, де відбувається зростання попиту внаслідок отримання безвізового режиму, і не мають на це законних підстав, а оформлення документу відбувається через Центр надання адміністративних послуг (ЦНАП).

2. Чинники внутрішньоорганізаційного середовища — впровадження інноваційних технологій (біометричні паспорти), де останнім часом запроваджено сучасну послугу виїзного обслуговування громадян, що також потребує відповідних змін у корпоративній культурі.

3. Внутрішньокультурні чинники — подолання протиріч між двома корпоративними субкультурами — офісної (головного офісу в м. Києві) та агентської (відділів у містах України).

4. Внутрішньоагентські чинники — можливість виконання поставлених завдань між головним офісом та реальними можливостями територіальних відділів у їх виконанні; інформаційний обмін між співробітниками головного офісу та відділів у містах; оперативність управління відділом та ефективність контролю.

Таким чином, корпоративна культура відіграє значну роль у діяльності організації, отже, керівництво повинне бути зацікавленим та компетентним у сфері впровадження, оцінювання, розвитку, удосконалення та фінансування корпоративної культури.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Культура є невід'ємною частиною суспільства, незалежно від епохи. А в наш час, особливо коли відбу-

вається інтенсивний розвиток ринкової економіки, потреба в розумінні сутності та значення корпоративної культури постає пріоритетним чинником розвитку будь-якої організації. Сьогодні недостатньо переймати досвід успішних зарубіжних підприємств, слід виробляти та впроваджувати власні підходи до корпоративної культури з урахуванням вітчизняної специфіки економічного середовища та управлінських засад.

Значна кількість вітчизняних організацій на сучасному етапі потребує удосконалення існуючої корпоративної культури у зв'язку зі значними змінами зовнішнього підприємницького середовища, а також через істотну невизначеність. До цього також можна віднести і проблему інформаційного обміну на різних рівнях управління. Зокрема інформація, що надходить до головного офісу від філії, може бути спотворена або односторонньо надана, в такому разі можуть прийматися неправильні стратегічні, фінансові і кадрові рішення. Тому завдяки удосконаленню та оновленню існуючої корпоративної культури, керівництво організації може досягти намічених результатів як для окремого структурного підрозділу, так і для організації в цілому.

Література:

1. Апостолук О. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства в підвищенні його конкурентоспроможності / О. Апостолук // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — 2016. — № 2. — С. 68—73.
2. Балика О.Г. Стратегічне управління корпоративною культурою / Балика О.Г. // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі: Економічні науки. — 2011. — № 4 (49). — С. 195—200.
3. Беляк Т.А. Корпоративная культура в условиях трансформаций социально-трудовых отношений в Украине / Т.А. Беляк // Азимут научных исследований: экономика и управление. — 2014. — № 3. — С. 10—12.
4. Бугаєвська Ю.В. Поняття корпоративної культури: її суть і структура / Ю.В. Бугаєвська // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. — 2011. — № 36. — С. 12—17.
5. Гриценко Н.В. Особливості формування корпоративної культури організації / Н.В. Гриценко // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2017. — № 59. — С. 284—290.
6. Новосад М.Г. Корпоративна культура підприємств в контексті сучасних європейських стандартів, 2013 р. — [Електронний ресурс] / М.Г. Новосад — Режим доступу: <http://lib.pu.if.ua>.
7. Офіційний сайт ДП "Документ", 2014 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://passport.org.ua>
8. Петрова І.Л. Вплив корпоративної культури на модернізацію соціально-трудових відносин / І.Л. Петрова // Вчені записки. — 2015. — № 40. — С. 139—145.
9. Пушкар З.М. Корпоративна культура в контексті діяльності організації / З.М. Пушкар, Д.В. Панчук //

Молодий вчений — 2017. — № 10 (50). — С. 1025—1028.

10. Семикіна М.В. Діагностика впливу корпоративної культури на стан соціально-трудових відносин / М.В. Семикіна, Т.О. Беляк // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. — 2015. — № 2 (10). — С. 54—63.

11. Семикіна М.В. Корпоративна культура та якість людського капіталу: особливості взаємовпливу / М.В. Семикіна, Т.О. Беляк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. — 2015. — № 28. — С. 68—75.

12. Терон І.В. Корпоративна культура в механізмах регулювання соціально-трудових відносин / І.В. Терон // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — № 6. — С. 639—643.

References:

1. Apostoliuk, O. (2016), "Corporate culture as an instrument of effective management of the enterprise in increasing its competitiveness", *Ekonomichnyj chasopys Skhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 2, pp. 68—73.
2. Balyka, O.H. (2011), "Strategic management of corporate culture", *Naukovyj visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli: Ekonomichni nauky*, vol. 4 (49), pp. 195—200.
3. Beliak, T.A. (2014), "Corporate culture in the conditions of transformation of social and labor relations in Ukraine", *Azymut nauchnykh yssledovanyj: ekonomyka u upravlenye*, vol. 3, pp. 10—12.
4. Buhaievs'ka, Yu.V. (2011), "Concept of corporate culture: its essence and structure", *Zasoby navchal'noi ta naukovo-doslidnoi roboty*, vol. 36, pp. 12—17.
5. Hrytsenko, N.V. (2017), "Features of formation of corporate culture of organization", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 59, pp. 284—290.
6. Novosad, M.H. (2013), "Corporate culture of enterprises in the context of modern European standards", Retrieved from <http://lib.pu.if.ua>
7. The official site of the "Document". (2014), Retrieved from <https://passport.org.ua>
8. Petrova, I.L. (2015), "Influence of corporate culture on modernization of social and labor relations", *Vcheni zapysky*, vol. 40, pp. 139—145.
9. Pushkar, Z.M. (2017), "Corporate culture in the context of the organization's activities", *Molodyj vchenyj*, vol. 10 (50), pp. 1025—1028.
10. Cemykina, M.V. and Beliak, T.O. (2015), "Diagnosis of the influence of corporate culture on the state of social and labor relations", *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr.*, vol. 2 (10), pp. 54—63.
11. Cemykina, M.V. and Beliak, T.O. (2015), "Corporate culture and quality of human capital: features of mutual influence", *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 28, pp. 68—75.
12. Teron, I.V. (2015), "Corporate culture in the mechanisms of regulation of social and labor relations", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 6, pp. 639—643.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2018 р.

В. О. Романишин,
к. е. н., доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
Г. В. Уманців,
к. е. н., доцент кафедри обліку та оподаткування
Київського національного торговельно-економічного університету
І. В. Сясько,
здобувач освітнього ступеня "Магістр" за програмою "Фінансовий менеджмент у сфері
бізнесу", ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.70

АКТИВІЗАЦІЯ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

V. Romanyshyn,
PhD of economics, associate professor, associate professor of department of Corporate Finance and Controlling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
H. Umantsiv,
PhD of economics, associate professor, associate professor of department of Accounting and Taxation,
Kyiv national university of trade and economics
I. Sias'ko,
student of a Master's degree program "Financial management in business",
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ACTIVATION OF LENDING TO SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN UKRAINE

Проаналізовано стан кредитування суб'єктів малого та середнього підприємництва. Розглянуто домінанти формування програм кредитування в Україні. Розкрито світовий досвід кредитування малих та середніх підприємств. Визначено напрями активізації процесів кредитування суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні. Зроблено висновок про те, що заходи з удосконалення кредитування малих та середніх підприємств можуть передбачати розвиток спеціалізованих он-лайн-платформ, через які підприємці зможуть отримувати позики; використання інновацій у сфері кредитування, а саме: поширення краудфандингових майданчиків; організацію консультаційної допомоги та навчання основам ведення власної справи; здійснення заходів щодо усунення адміністративних бар'єрів функціонування; створення єдиного масиву із систематизованою інформацією про ділову репутацію підприємств, який би був сегментований за класами для оцінки ризиків при укладанні кредитної угоди.

The growth of small and medium-sized enterprises for a long time remains a crucial trend in developed countries. In the conditions of European integration of Ukraine, the strategic goal of state policy is to ensure the sustainability and support of small and medium enterprises, rational use the factors of economic success as in foreign countries. In the article it's determined that the dynamic development of small and medium enterprises is impossible without active credit support. Nevertheless, entrepreneurs are forced to be constantly in search of alternative sources of crediting now because Ukrainian banks concentrated their lending programs to short-term high-income products. Moreover, the demand for bank credit by small and medium enterprises is growing.

The authors analyzed the problems and directions of activation of crediting to small and medium enterprises in Ukraine. It was established that the main problem of small and medium enterprises is shortage and high cost of credit resources. High credit risks and the unstable situation in the markets hinder active bank crediting to small businesses at rates commensurate with large business loans. The article states that banks are also not able to quickly assess the credit risk of borrowers due to inadequate level of transparency of financial reporting and centralized monitoring of credit histories. At the same time, enterprises stably increase the size of extended loans on the balance sheet of banks, which significantly affects the quality of debt servicing.

On the basis of analysis, it was concluded that improvement measures of crediting of small and medium enterprises could include the development of specialized online platforms through which entrepreneurs will be able to receive loans; the applying of innovations in the field of crediting, namely, the spreading of crowdfunding platforms; organization of consulting and training in the basics of doing business; implementation measures of removing administrative barriers; creation of a unified array with systematic information about business reputation of enterprises, which would be segmented into classes to assess risks when entering into a loan agreement.

Ключові слова: кредитування, кредитоспроможність, кредитні ризики, кредитні гарантії, мале та середнє підприємництво, банківська установа.

Key words: crediting, creditworthiness, lending, credit risks, loan guarantees, small and medium business, banking institution.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток малого та середнього підприємництва (далі — МСП) у розвинених країнах протягом тривалого періоду є однією з визначальних тенденцій. Оскільки інтеграція України до Європейського Союзу залишається стратегічною метою державної політики, важливим фактором при цьому є забезпечення стійкості та підтримки суб'єктів МСП на основі раціонального використання світового досвіду. Очевидно, що динамічний розвиток МСП неможливий без активної кредитної підтримки. Проте наразі підприємці змушені постійно перебувати у пошуках альтернативних банківському кредиту джерел фінансування оскільки українські банки сконцентрували свої кредитні програми на короткострокових високодохідних продуктах. При цьому попит на послуги банківського кредитування з боку МСП постійно зростає. З огляду на це актуальним, як у теоретичному вимірі, так і у практичному аспекті є дослідження проблем та напрямів активізації кредитування суб'єктів МСП в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у теоретичну розробку напрямів розвитку проблем кредитування МСП зробили такі вчені, як З. Варналій [21], О. Єфремова [8], Н. Меджибовська [12], І. Брітченко [22], Є. Поліщук [20], А. Степура [15], О. Донець [10], Л. Лукашкова [11], Н. Волкова [7], І. Стояненко [9] та інші.

У працях багатьох вчених висвітлено перспективи застосування досвіду зарубіжних країн щодо розвитку МСП, виявлено головні проблеми, з якими зіштовхуються суб'єкти МСП, здійснено теоретичну розробку основних механізмів активізації фінансово-кредитної підтрим-

ки МСП. Водночас недостатньо дослідженими залишаються проблеми впровадження оптимального комплексу заходів, спрямованих поліпшення умов розвитку середовища банківського кредитування МСП, альтернативні джерела залучення коштів і шляхи вирішення проблем фінансування і кредитування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз стану розвитку кредитування МСП України, оцінка потенційних джерел фінансування малих підприємств в Україні та визначення напрямів розвитку державної підтримки активізації співпраці банківських установ та суб'єктів підприємництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Саме малими та середніми підприємствами створюється більша частина валового внутрішнього продукту в країнах із розвинутими ринковими відносинами, а такі переваги малого бізнесу як мобільність, здатність швидко пристосуватися до змін споживчого попиту, гнучкість, раціональна організаційна структура, оперативність в освоєнні випуску нової продукції малими партиями, невисокі експлуатаційні витрати, свідчать про їхній високий потенціал у забезпеченні можливостей подолання наслідків фінансово-економічної кризи, забезпеченні зайнятості працездатної частини населення та сприянні економічному зростанню.

Аналіз світового досвіду дає змогу дійти висновку, що МСП є рушійним інституційним сектором економіки, що забезпечує працевлаштування усіх верств населення, їх соціальну захищеність та впевненість у майбутньому. Економічне зростання будь-якої країни та розвиток МСП полягає в стабільному і водночас деше-

Рис. 1. Фінансові результати до оподаткування підприємств України з розподілом на великі, середні та малі у 2017 р.

Джерело: складено авторами на основі джерела [14].

вому фінансуванню, у чому переконані більшість зарубіжних та вітчизняних експертів і науковців.

Стимулювання розвитку малого підприємництва спроможне сприяти підвищенню ефективності функціонування національної економіки, розв'язанню цілого ряду таких соціальних проблем, як проблеми безробіття завдяки створенню нових робочих місць, а також запобігання амплітуді циклічних спадів і структурних диспропорцій в економіці [1, с. 113].

В Україні 2 млн малих і середніх підприємств становлять 99,8% всіх підприємств у державі. При цьому частка МСП у ВВП України у 2017 році досягла 59%. Це мало, якщо порівнювати з країнами, де цей сектор бізнесу становить 80% внутрішнього валового продукту. Ці ж тенденції засвідчує і позиція України у рейтингах легкості ведення бізнесу. Так, у рейтингу Doing Business 2019 Україна посіла 71 місце з 190 країн світу, однак за останні шість років наша країна в цьому рейтингу піднялася на 39 позицій [3].

Загальновідомо, що успішний розвиток МСП більшою мірою залежить від його забезпеченості фінансовими ресурсами як довгострокового, так і короткострокового характеру. Серед джерел фінансових ресурсів малих та середніх підприємств банківські кредити за статистикою займають третє місце після прибутків від діяльності суб'єктів підприємництва та особистих коштів засновників.

Аналіз фінансових результатів до оподаткування підприємств України за підсумками 2017 року засвідчує, що серед малих підприємств загальна сума збитків на 16,79% менша, ніж загальна сума фінансових результатів, відображених у прибутках (рис. 1). І хоча загальна сума прибутків малих і середніх підприємств дещо перевищує суму збитків, однак, ці дані яскраво свідчать про недостатню можливість фінансування МСП за рахунок власних коштів. За даними спільного дослідження ЛІГА:ЗАКОН та ЕВА в рамках проекту Unlimit Ukraine успішні суб'єкти МСП активно реінвестують кошти в працівників, чим підвищують рівень культури підприємництва в країні [5].

У той же час головною проблемою МСП є дефіцит та висока вартість кредитних ресурсів. Як свідчать дані Індексу настроїв малого бізнесу, визначеного у ході спільного дослідження ЛІГА:ЗАКОН та ЕВА в рамках проекту Unlimit Ukraine, 82% опитаних компаній потребують кредитних коштів, 65% відзначають складнощі із залученням кредитів, а 15,5% — неможливість їхнього залучення [5]. Чи не єдиною позитивною динамікою є те, що окремі банки обирають МСП пріоритетним напрямом своїх бізнес-стратегій, вважаючи його драйвером зростання через оперативну адаптацію до змін ринкового середовища.

Таким чином, питання залучення фінансування для свого розвитку, у тому числі й кредитів, зали-

Таблиця 1. Умови кредитування підприємств малого та середнього бізнесу України вітчизняними банками, %

№ п/п	Банк	Ставка (річна)	Разова комісія від суми	Щомісячна комісія	Перший внесок	Реальна ставка
1	Ощадбанк	17,50	0,2	—	25 і >	17,87
2	Кредобанк	17,90	0,5	—	10 і >	18,82
3	Credit Agricole	17,00	1,0	—	25 і >	18,85
4	ПриватБанк	19,00	0	—	≥0	19
5	Укрексімбанк	17,52	—	0,10	≥0	19,72
6	МТБ Банк	21,00	1,5	—	≥0	23,77
7	Таскомбанк	24,00	1,0	—	20 і >	25,78
8	БТА Банк	26,00	1,0	—	≥0	27,78

Джерело: складено авторами на основі джерела [2].

Таблиця 2. Інструменти отримання позикових коштів для МСП

№	Інструмент	Застосування	Переваги	Недоліки
1	Інвестиційний кредит	Розширення виробничих потужностей, реалізація нових проектів, технічне переозброєння, реконструкція, інвестування задля задоволення вимог державних органів	Диференціація умов кредитування, існує опція відстрочки погашення основного боргу	Ризиковість, оскільки відсотки за кредит та основну суму боргу треба повертати незалежно від поточної прибутковості
2	Кредити на поточну діяльність	Поповнення оборотних коштів підприємства, купівля рухомого майна	Підвищується фінансова стійкість підприємства за рахунок маневреності оборотних коштів, водночас щомісячні кредитні виплати повинні складати не більше половини чистого прибутку компанії	Максимальний термін надання таких кредитів обмежується трьома роками
3	Комерційна іпотека	Купівля об'єктів нерухомості	Можливість в дану точку часу отримати право власності, присутнє страхування ризиків втрати цього права	Невиправдано велика кількість вимог іпотечних банків до позичальника
4	Лізинг	Використання сучасніших технологій, нової техніки	Стабільність платежів (менший тиск інфляції), цілковите фінансування основних фондів, порівняно з іншими інструментами, просте оформлення та мінімальний перелік необхідних фінансових документів	Складна організація процесу лізингової угоди, можливість легкого вилучення лізингового майна у випадках порушення умов договору і великий обсяг вкладень власних коштів (20-30% від вартості майна)
5	Факторинг	Погашення заборгованості кредиторів компанії-позичальника	Додаткова можливість розширити об'єм продажів та отримати допомогу від фактора в управлінні дебіторською заборгованістю	Суперечності в законодавстві України щодо безрегресного договору факторингу

Джерело: складено авторами самостійно.

шається актуальним для більшості вітчизняних підприємств, оскільки в Україні наразі практично відсутні вигідні програми кредитування. Реалії українського банківського сектору є інакшими, оскільки вітчизняні банки переважно зосереджуються на стабілізації своїх кредитних портфелів, фокусуючи свою увагу на інших видах доходів, окрім кредитування. На початок 2018 р. питома вага кредитів для МСП у загальному обсязі кредитного портфеля банків є незначною (близько 6 %) [6].

На перших місцях рейтингів кредитування МСП станом на вересень 2018 р. розмістилися державні фінансові установи (табл. 1).

Як бачимо, за рейтингом реальної ставки (номінальної, яка скоригована на розмір разової та щомісячної комісії, якщо такі наявні), відсоток, що пропонується банками, є стабільно завищеним для МСП. Мінімальна ставка, становить майже 18% і пропонується лише декількома банками. Слід звернути увагу й на те, що кредитний портфель клієнтів малого та середнього бізнесу Ощадбанку станом на 1 травня 2018 р. становив майже 3 млрд грн, крім того, у найближчій перспективі банк має намір подвоїти цей показник.

Як свідчить аналіз українського досвіду, договір кредиту може передбачати окремі платежі за управління кредитом у відсотках від суми, що є протиправним, оскільки кредитним договором мають бути встановлені абсолютно усі умови надання кредиту. Ще одним ризиком підприємця є існуюча практика збільшення банками відсоткових ставок за кредитами, що обґрунтовується кредиторами принципом свободи договору. Тобто привабливі, на перший погляд, умови банків не завжди є сприятливими та комфортними для подальшої діяльності бізнесу.

Банки не в змозі самостійно забезпечити усіх суб'єктів МСП, які мають таку потребу, мікрокредитами, й неохоче йдуть на видачу великої кількості дрібних позик через високі операційні витрати, які, власне, пов'язані з оцінкою і контролем кожного з них. У результаті підприємства МСП, що бажають отримати кредит навіть на суму від 10 тис. до 20 тис. дол. США відчувають значні труднощі з пошуком поточних джерел фінансування.

Зависокі ризики кредитування в сегменті МСП і нестабільна ситуація на ринках стають на заваді активно-го банківського кредитування невеликих компаній за ставками, співрозмірними порівняно до кредитів великого бізнесу. Очевидно, що банки не в змозі також оперативної та точно оцінювати кредитний ризик позичальників сектору МСП через неналежний рівень прозорості фінансової звітності та централізованого моніторингу кредитних історій. Разом з тим, підприємства стабільно збільшують розміри протермінованих кредитів на балансі банків, що помітно впливає на якість обслуговування боргу.

Однак, не зважаючи на зазначені проблеми, протягом 2018 року кредитування банками суб'єктів господарювання погравалося. Так, за даними НБУ станом на 1 січня 2018 р. обсяг кредитів, що надані суб'єктам господарювання становив 864412 млн грн, а станом на 1 жовтня 2018 року — 945462 млн грн [4]. Приріст кредитування суб'єктів господарювання відбувся як за рахунок кредитів, наданих як у гривні, так і в іноземній валюті. Зокрема обсяг кредитів корпоративному сектору економіки протягом вересня 2018 року зріс як у національній валюті (на 1,1% до 485,7 млрд грн), так і в іноземній (в доларовому еквіваленті вони збільшилися на 1,3% до 14,7 млрд дол. США) [19].

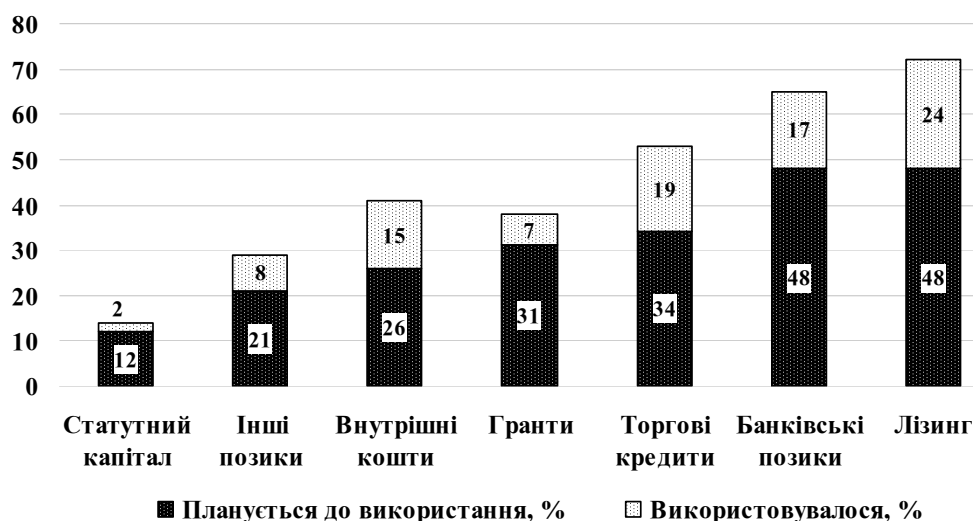

Рис. 2. Альтернативні джерела фінансування МСП у 2017 р.

Джерело: складено авторами на основі джерела [16].

Таким чином, поступово українські банки все ж починають активізувати кредитування і МСП, пояснюючи це його більшою надійністю, порівняно з великим бізнесом. Кредитування МСП має тенденцію до подальшого зростання, оскільки великі вітчизняні підприємства перевантажені кількістю боргових зобов'язань. За оцінкою експертів, до 2020 року питома вага кредитів МСП в кредитному портфелі банків може досягнути 10—15%. Наразі ж частка кредитів МСП в портфелі банків, наприклад, у Казахстані становить 10%, у Вірменії 34% [6].

За варіантами отримання позикових коштів для МСП сьогодні доступні такі інструменти: кредити на поточну діяльність, комерційна іпотека, інвестиційні кредити та деякі особливі форми кредитів, такі як, наприклад, лізинг та інші, що наведені у таблиці 2.

Окрім зазначених вище інструментів, зокрема у зовнішньоекономічній діяльності широко використовується акредитив, що за своєю економічною сутністю є операцію протилежною факторингу. Для більшості підприємств фінансові проблеми обмежуються лише високими банківськими відсотками та відсутністю застави для отримання банківського кредиту. Частково вирішенню зазначених проблем може сприяти розвиток венчурних фондів в Україні, створення віртуальних бізнес-інкубаторів, індустриальних парків та інших ефективних і дієвих структур.

Зміни на фінансовому ринку, що відбувалися у 2014—2017 рр. спонукали МСП поступово перейти до пошуку альтернативних форм кредитування. Так, банки в деяких галузях "втрачають" частку ринку, порівняно із небанківськими установами, що працюють на більш демократичних умовах, детальніше актуальні джерела фінансування МСП представлено на рисунку 2.

Також спостерігається певна активізація суб'єктів МСП на лізинговому ринку України. За даними "Українського об'єднання лізингодавців", за статистикою 2017 р. лізингові компанії (учасники цього об'єднання) надали своїм клієнтам фінансування на суму 9.8 млрд грн, що на 3.4 млрд грн більше, ніж в 2016 р. Станом на кінець 2017 року обсяг наданих лізингових послуг становив 11.31 млрд грн, і зріс майже на один мільярд гривень, або 9.8% порівняно з 2016 роком [17].

Порівнюючи світовий досвід використання інструментів державної підтримки МСП, варто відзначити, що вагомий внесок у стимулювання процесів їх кредитування здійснюють державні гарантії за кредитами (табл. 3).

Важливим аспектом надання державних гарантій за кредитами МСП є встановлення розмірів гарантійних лімітів. На рисунку 3 наведено приклади лімітів у розрізі надання державних гарантій МСП у ряді країн Європейського Союзу.

Таблиця 3. Світовий досвід державної підтримки малого та середнього підприємництва

№	Інструмент державної підтримки	Канада	Данія	Швеція	Франція	Іспанія	Італія
1	Надання гарантій за кредитами МСБ	+	+	+			+
2	Надання особливих умов гарантування стартапів	+	+				
3	Збільшення частки прямого фінансування МСБ	+			+	+	
4	Створення організацій з державним/змішаним капіталом, які координують виконання завдань в області підтримки МСБ	Мережа бізнес-послуг			Служба малого бізнесу		

Джерело: складено авторами на основі джерела [18].

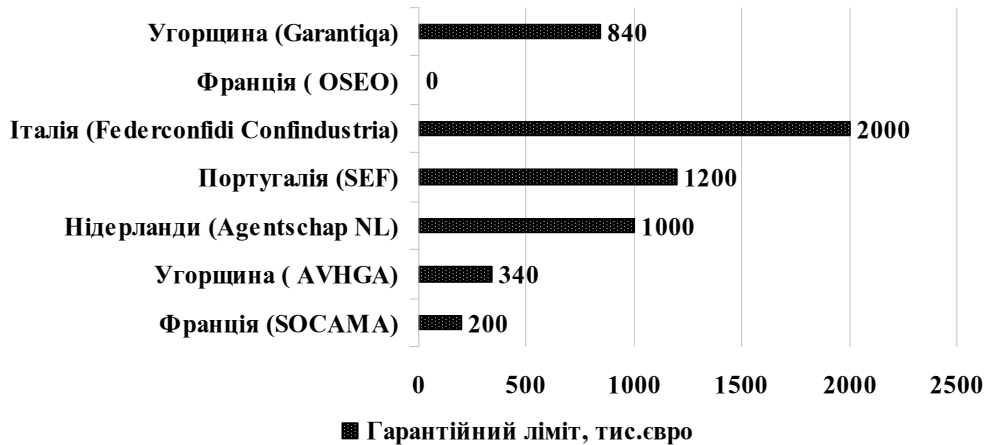

Рис. 3. Програми кредитних гарантій МСП в окремих країнах світу у 2017 р.

Джерело: складено авторами на основі джерела [18].

Тому вважаємо, що в Україні потрібно розробити чітко сплановану програму державних кредитних гарантій у рамках сприяння підтримки мікрокредитування МСП, спираючись на досвід таких країн, як США, Данія, Швеція, Італія та інші. Найважливішим аспектом цього питання є, звісно, фінансова ресурсна база такого процесу, а саме розміри гарантійних лімітів.

Таким чином, на сьогоднішній день вбачається доцільним створення системи державних гарантій, які ґрунтуються на певному обсязі фінансових та матеріальних засобів. Вважаємо, що до "горизонту" впливу держави слід віднести такі аспекти:

- недосконалість податкової системи. Серед ключових причин відсутності України у списку прямих інвестицій для інвесторів з-за кордону є незрозумілість податкової системи в Україні та її складність. Цей фактор пояснює в певну міру й існування явища "подвійної бухгалтерії" МСП;
- високий рівень корупції в країні;
- загальний кризовий стан економіки та банкрутство суб'єктів МСП;
- декларативність державної підтримки та непрозорість її отримання;

— відсутність захищеності від рейдерства.

Ведучи мову про загальну підтримку і стимулювання державою розвитку МСП слід зазначити, що вона носить переважно декларативний характер, а не практичний. До такого висновку можна прийти за підсумками аналізу затвердженої у 2017 році Кабінетом Міністрів України Стратегії розвитку МСП в Україні на період до 2020 року [13]. Другий напрям Стратегії — "Розширення доступу малого і середнього підприємництва до фінансування" — присвячений питанням створення сприятливих умов для ведення бізнесу та повного розкриття потенціалу сектору МСП, але, виходячи з українських суворих реалій, ні банки, ні влада не прагнуть оптимізувати ситуацію у сфері кредитування, а, навпаки, підвищують вимоги до підприємців, інноваційності їх діяльності.

На наш погляд, необхідне створення Стратегії розвитку МСП на триваліший відрізок часу, принаймні на сім років, яка б включала ті напрями й проблеми, окреслені за результатами оцінки Індексу настроїв малого бізнесу, і частки яких зазначені на рис. 4.

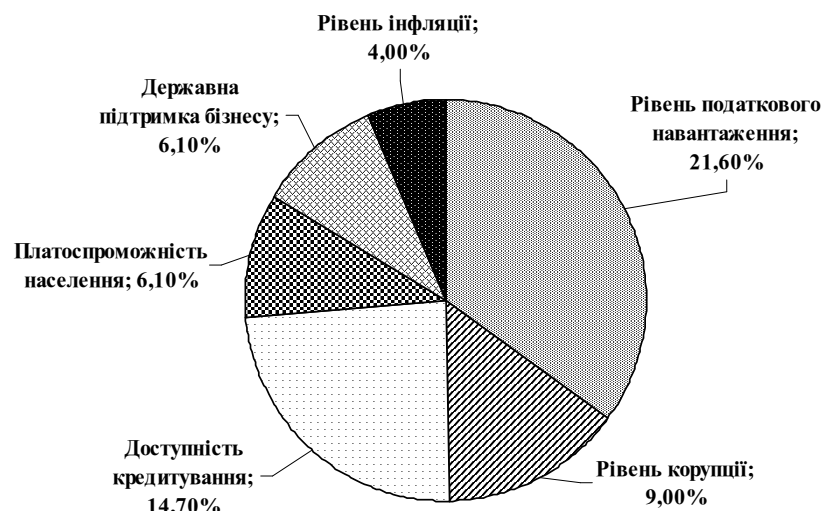

Рис. 4. Результати опитування у межах проекту Unlimit Ukraine щодо факторів, які стримують розвиток сектору МСП станом на 2018 р.

Джерело: складено авторами на основі джерела [5].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що заходи з удосконалення кредитування МСП для України мають бути виваженими та послідовними, тільки таким чином можливе досягнення синергетичного ефекту від їх реалізації. До таких заходів слід віднести:

- по-перше, розвиток спеціалізованих он-лайн платформ, через які підприємці зможуть отримувати позики, прикладами таких платформ є Funding Circle, Kabbage, Lending Club чи RenRen;
- по-друге, використання інновацій у сфері кредитування, а саме поширення краудфандингових майданчиків, діючими наразі в Україні є "Спільнокошт" та "Na-Starte". Цей ресурс стане особливо привабливим також для дрібних інвесторів, які націлені на розміщення невеликих сум грошових коштів;
- по-третє, організація консультаційної допомоги та навчання основам ведення власної справи;
- по-четверте, проведення заходів щодо усунення адміністративних бар'єрів функціонування, а саме перешкод при сертифікації продукції, реєстрації, ліцензування діяльності МСП;
- по-п'яте, створення єдиного масив із систематизованою інформацією про ділову репутацію підприємств, який би був сегментований за класами для оцінки ризиків при укладанні кредитної угоди. Цей ресурс міг би потенційно включати дорожні карти розвитку підприємств, що дозволило б консолідованіше та транспарентніше відображати цілі використання коштів, що надійшли, і відтворювати порівняльну характеристику підприємств-аналогів.

Література:

1. Лукашова Л.В. Імперативи розвитку малого підприємництва в Україні / Л.В. Лукашова // Економіка України. — 2018. — №9. — С. 112—122.
2. Кредити на розвиток бізнесу в банках України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bankchart.com.ua/business/credit/any/6/980/365>
3. Doing Business 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
4. Показники банківської системи / Національний Банк України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442
5. Індекс настроїв малого бізнесу. Спільне дослідження ЛІГА:ЗАКОН та ЕВА в рамках проекту Unlimit Ukraine, Індекс настроїв малого бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/Indeks-nastroiyiv-malogo-biznesu.pdf>
6. Частка кредитів МСБ в кредитному портфелі українських банків може збільшитися до 10-15% до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.ideabank.ua/uk/about/news/1153-chastka-kredytiv-msb-v-kredytnomu-portfeli-ukrayinskyk/>
7. Волкова Н.І. Аналіз проблем кредитування малого та середнього бізнесу в сучасних економічних умовах / Н.І. Волкова, К.Д. Свірідова // Фінанси, облік, банки. — 2017. — № 1. — С. 55—62.
8. Yefremova O. State support of small and middle class / O. Yefremova // Herald of Kyiv national university of trade and economics. — 2016. — № 6. — С. 43—54.
9. Стояненко І.В. Розвиток малого та середнього бізнесу в країнах ЄС / І.В. Стояненко, Я.О. Біленко // Молодий вчений. — 2018. — № 1. — С. 997—1000.
10. Донець О.Б. Напрями активізації банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні / О.Б. Донець // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. — 2016. — № 3 (03). — С. 205—209.
11. Лукашова Л.В. Напрями підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва в Україні / Л.В. Лукашова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — 2017. — Випуск № 27. — С. 18—22.
12. Меджибовська Н.С. Краудфандинг для малого бізнесу: міф чи реальність? / Н.С. Меджибовська // Економіка України. — 2016. — № 10. — С. 20—33.
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250167535>
14. Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2017 році / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua>
15. Степура А.Т. Банківські інновації: сутність та значення у кредитуванні малого і середнього бізнесу / А.Т. Степура // Причорноморські економічні студії. — 2017. — № 14. — С. 131—135.
16. Survey on the Access to Finance of Enterprises in the euro area: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb-accessstofinancesmallmediumsizedenterprises201711.en.pdf?beb1832df4af9efa945a5a1f7b99eeb7>
17. Підсумки роботи компаній учасників Асоціації у 2017 році / Українське об'єднання лізингодавців [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://uul.com.ua/2018/pidsumky-roboty-kompanij-uchasnykiv-asotsiatsiyi-u-2017-rotsi/>
18. Підтримка малого та середнього бізнесу у світі (огляд інструментів і політик). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://euinfo-center.rada.gov.ua/uploads/documents/28947.pdf>
19. У вересні банки активно залучали кошти населення та продовжували нарощувати кредитування / Національний Банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=79377845&cat_id=55838
20. Britchenko I., Polishchuk Ye., Varnaliy Z. et al. Development of Small and Medium Enterprises: the EU and East-Partnership Countries Experience : monogr. — Tarnobrzeg : Wydawnictwo Panstwowej Wyzszej Szkoły Zawodowej im. prof. Stanisława Tarnowskiego, 2018. — 378 p.

21. Варналії З.С., Білик Р.Р. Конкурентоспроможність малого і середнього підприємництва в Україні на регіональному рівні // Малий і середній бізнес. — 2015. — № 1—2 (60—61). — С. 97—106 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://aup.org.ua/wp-content/uploads/%D0%9C%D0%A1%D0%91-2015-%E2%84%961-2.pdf>.

22. Брітченко І.Г., Смерічевський С.Ф., Ахунзянов О.В., Банасько Т.М. та ін. Закономірності і перспективи розвитку малого підприємництва в структурі національної інноваційної системи України: моногр. — Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2017. — 224 с.

References:

1. Lukashova, L. V. (2018), "Imperatives of development of small business in Ukraine", *Economy of Ukraine*, vol. 9, pp. 112—122.

2. Bankchart-Banking Ratings (2018), "Loans for business development in banks of Ukraine", available at: <http://www.bankchart.com.ua/business/credit/any/6/980/365> (Accessed 3 November 2018).

3. The official website of the World Bank (2018), "Doing Business 2019", available at: http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf (Accessed 3 November 2018).

4. The official website of National bank of Ukraine (2018), "Banking system indicators", available at: https://bank.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=34705283&cat_id=34798612 (Accessed 3 November 2018).

5. The official website of European Business Association (2018), "Small business sentiment index. Joint study LIGA:LAW and EVA within the framework Unlimit Ukraine project", available at: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/Indeks-nastroyiv-malogo-biznesu.pdf> (Accessed 3 November 2018).

6. The official website of Idea bank of Ukraine (2018), "The share of SME loans in the loan portfolio of Ukrainian banks may increase to 10—15% by 2020 — the head of the Board of Directors of the Idea Bank Mikhail Vlasenko", available at: <https://www.ideabank.ua/uk/about/news/1153-chastka-kredytiv-msb-v-kredytnomu-portfelii-ukrayinsky/>

7. Volkova, N. I. and Sviridova, K. D. (2017), "Analysis of problems of lending to small and medium-sized businesses in modern economic conditions", *Finance, accounting, banks*, vol. 1 (22), pp. 55—62.

8. Iefremova, O. (2016), "State support of small and middle class", *Herald of Kyiv national university of trade and economics*, vol. 6, pp. 43—54.

9. Stoianenko, I. V. and Bilenko, Ya. O. (2018), "Small and medium-sized business development in EU countries", *Young Scientist*, vol. 1 (53), pp. 997—1000.

10. Donets, O.B. (2016), "Directions of activation of bank lending to small and medium business in Ukraine", *Eastern Europe: economy, business and administration*, vol. 3 (03), pp. 205—209.

11. Lukashova, L. V. (2017), "Directions of improving the competitiveness of small business entities in Ukraine", *Scientific Herald of the International Humanitarian University*, vol. 27, pp. 18—22.

12. Medzhybovska, N. S. (2016), "Crowdfunding of a small business: myth or reality?", *Economy of Ukraine*, Vol. 10, pp. 20—33.

13. The Government portal (2017), "Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 24, 2017, № 504-r. "On Approval of the Strategy for the Development of Small and Medium Enterprises in Ukraine until 2020"", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250167535> (Accessed 3 November 2018).

14. The official website of State Statistics service of Ukraine (2018), "Number of enterprises of economic activity with separation on large, medium, small and microenterprises in 2017", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 3 November 2018).

15. Stepura, A.T. (2017), "Banking innovation: the essence and the value in lending to small and medium business", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 14, pp. 131—135.

16. The official website of European Central Bank (2017), "Survey on the Access to Finance of Enterprises in the euro area", available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.accessstofinancesmallmediumsizedenterprises201711.en.pdf?beb1832df4af9efa945a5a1-f7b99eeb7> (Accessed 3 November 2018).

17. The official website of Association "Ukrainian Union of Lessors" (2018), "2017 annual results of UUL member companies", available at: <http://uul.com.ua/en/2018/pidsumky-roboty-kompanij-uchasnykiv-asotsiatsiyi-u-2017-rotsi> (Accessed 3 November 2018).

18. The official website of European Information and Research Center (2017), "Small and medium business support in the world (tool review and policy review). Information note prepared by the European Information and Research Center at the request of the people's deputy of Ukraine", available at: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28947.pdf> (Accessed 3 November 2018).

19. The official website of National bank of Ukraine (2018), "In September, Banks Actively Attracted Corporate Funds and Continued to Increase Retail Lending", available at: https://bank.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=79517200&cat_id=76291 (Accessed 3 November 2018).

20. Britchenko, I. Polishchuk, Ye. Varnaliy, Z. et al. (2018), *Development of Small and Medium Enterprises: the EU and East-Partnership Countries Experience*, Wydawnictwo Panstwowej Wyzszej Szkoły Zawodowej im. prof. Stanisława Tarnowskiego, Tarnobrzeg, Poland.

21. Varnalii Z.S. and Bilyk R.R. (2015), "Competitiveness of small and medium sized enterprises in Ukraine at the regional level", *Malyi i serednii biznes*, vol. 1—2 (60—61), pp. 97—106, available at: <http://aup.org.ua/wp-content/uploads/%D0%9C%D0%A1%D0%91-2015-%E2%84%961-2.pdf> (Accessed 3 November 2018).

22. Britchenko, I.G. Smerichevskyi, S.F. Akhunzyanov, O.V. Banas'ko, T.M. et al. (2017), *Zakonomirnosti i Perspektyvy Rozvytku Maloho Pidpryemnytstva v Strukturi Natsional'noi Innovatsiinoi Systemy Ukrainy [Regularities and Prospects of Small Business Development in the Structure of the National Innovation System of Ukraine]*, PH "Gel'vetika", Kherson, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 07.11.2018 р.*

Н. І. Шевченко,
к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
Є. О. Колеснік,
студентка, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
І. С. Сіліна,
студентка, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.78

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

N. Shevchenko,
Ph.D. of State Administration, Associate Professor at the Department of Public
Administration and Customs Administration, University of Customs and Finance, Dnipro
E. Kolesnik,
student, University of Customs and Finance, Dnipro
I. Silina,
Student, University of Customs and Finance, Dnipro

DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE OF INNOVATIVE ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES

Наукова стаття містить тлумачення поняття "інновації" вітчизняними й зарубіжними науковцями та законодавством України. Інновація — це певний суспільно-економічний процес, що відображає практичне використання ідей та винаходів, у результаті чого створюються кращі за своїми властивостями вироби та технології. Було визначено, які позиції займає Україна серед інших країн світу у сфері інноваційної привабливості, за рівнем інноваційного індексу та за витратами на НДДКР (Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи) до ВВП країни. Проаналізовано скільки вітчизняних промислових підприємств займається інноваційною діяльністю, продемонстровано динаміку обсягу фінансування R&D (англ. research and development — дослідження та розробки) за джерелами та структуру витрат на інновації у розрізі видів економічної діяльності. Узагальній структурі фінансування НДДКР в Україні частка коштів державного бюджету в фінансуванні інноваційної діяльності становить понад 45%.

У статті відображено світові тенденції у сфері інноваційної діяльності, з характеристикою витратної та дохідної частини R&D провідних держав світу, надано опис світових компаній за обсягом витрат на інноваційну діяльність. Визначено, що за географічним описом, інноваційні компанії зі США переважають. Зафіксовано, що структурні заходи в країнах, що здійснюють у НДДКР найбільші вкладення для сприяння інноваціям включають інвестування в освіту, надання підприємцям можливості легше розпочинати бізнес, забезпечення сталого економічного розвитку. Також наукова робота висвітлює перешкоди, що заважають поширенню інновацій в Україні та шляхи їх вирішення.

Причина нерентабельності вітчизняних інновацій пояснюється тим, що така продукція не відповідає запитам споживачів через низький рівень маркетингових досліджень ринку та відсутність розрахунків комерційної ефективності нововведень.

The scientific article contains an interpretation of the concept of "innovation" by domestic and foreign scientists and the laws of Ukraine. Innovation is a particular socioeconomic process that reflects the practical use of ideas and inventions, resulting the creation of better products and technologies. It was determined what position Ukraine occupies among other countries of the world

in the sphere of innovation attractiveness, in terms of the innovation index and in R & D expenditures (Research and development) in the country's GDP. We analyzed how many domestic industrial enterprises engaged in innovation, demonstrated the dynamics of the volume of R & D financing by sources and the structure of the cost of innovation in terms of types of economic activity. In the overall structure of R & D financing in Ukraine, the share of state budget funds in financing innovative activity is more than 45%.

The article reflects the global trends in the field of innovation, with the characteristics of the expenditure and revenue part of R & D of the leading countries of the world, provided a description of global companies in terms of the cost of innovation. It is determined that according to the geographical description, innovation companies from the USA prevail. It has been noted that structural measures in countries that carry out the largest investments in R & D to promote innovation include investing in education, giving entrepreneurs the opportunity to start a business easier, ensuring sustainable economic development. Also, scientific work highlights obstacles that prevent the spread of innovation in Ukraine and the ways to solve them.

The reason for the unprofitability of domestic innovations is due to the fact that such products do not meet the needs of consumers for the low level of marketing research of the market and the lack of calculations of the commercial effectiveness of innovations.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, R&D, джерела фінансування НДДКР, витрати на НДДКР, інвестиційна діяльність.

Key words: innovations, innovation activity, sources of R & D funding, R & D expenses, investment activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах основою динамічного розвитку економіки будь-якої країни виступає інноваційна діяльність, що забезпечує високий рівень її конкурентоспроможності. Ступінь розвитку національної інноваційної сфери формує основу сталого економічного зростання. Інновації та зростання продуктивності приносять великі переваги для споживачів та бізнесу. При зростанні продуктивності зростає оплата праці працівників. Як наслідок, вони можуть купувати більше товарів і послуг. Водночас підприємства збільшують рівень прибутковості, що дозволяє їм вкладати фінансові ресурси у розвиток та розширювати виробництво.

Інновації, зазвичай, починаються у невеликому масштабі. Однак для повної ефективності від реалізації нововведень необхідно, щоб вони охоплювали всю економіку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню інноваційної діяльності присвячено багато наукових робіт вітчизняних та наукових вчених, як-от: О. Лапко, П. Харів, С. Покропивного, Л. Федулової, Й. Шумпетера, Ф. Ніксона та інших. У таблиці 1 продемонстровано, як науковці роз'яснюють поняття "інновацій".

Проте аналіз поточного стану ринку інновацій та передумов, що сприяють розвитку інноваційної діяльності в Україні потребують детального вивчення.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливими аспек-

тами дослідження інноваційної діяльності є вивчення не лише теоретичних питань, а й аналіз дохідного забезпечення, витрат та розгляд розвитку інновацій за галузевою структурою. У науковій роботі продемонстровано розвиток ринку інновацій в Україні та огляд світових тенденцій.

Таблиця 1. Тракткування поняття "інновації" вітчизняними та зарубіжними дослідниками

Науковці	Характеристика терміну «інновації»
О. Лапко	Інновація передбачає створення, розробку, доведення до комерційного використання і поширення нового технічного рішення, що задовольняє окрему потребу [1]
П. Харів	Інновація являється результатом діяльності, що відображається у вигляді наукових, технічних, організаційних чи соціально-економічних новинок, який може бути одержаний на будь-якому етапі інноваційного процесу [2, с. 13]
С. Покропивний	Інновація трактується як «упровадження в господарську практику результатів інноваційних процесів» [3, с. 24]
Л. Федулова	Інновації - це основа для створення державної політики науково-технологічного прориву до нового рівня укладу економічного життя як чинник формування певних територіальних утворень [4]
А. Кондрашихін	Інновації – це особливе середовище, в якому перебувають суб'єкти інноваційної діяльності та відносини між ними [5]
В. Небрат	Інновації та інноваційна розглядається діяльність як предмет макроекономічного регулювання переважно фінансовими засобами впливу [6, с. 548–549]
Й. Шумпетер	Інновації - здатність використовувати знання для розробки та застосування нових ідей, що призведе до змін у виробничій та організаційній структурах фірми. Інновації включають наступні ознаки: впровадження нового продукту або модифікація існуючого; новий процес та технології в галузі; виявлення нового ринку; розвиток нових джерел постачання ресурсів та сировини; зміни в промисловій організації [7]
Ф. Ніксон	Інновації - це сукупність виробничих, технічних і комерційних заходів, які ведуть до появи на ринку нових та вдосконалених промислових процесів і обладнання [8]
Б. Санто	Інновація – це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів призводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій [9]

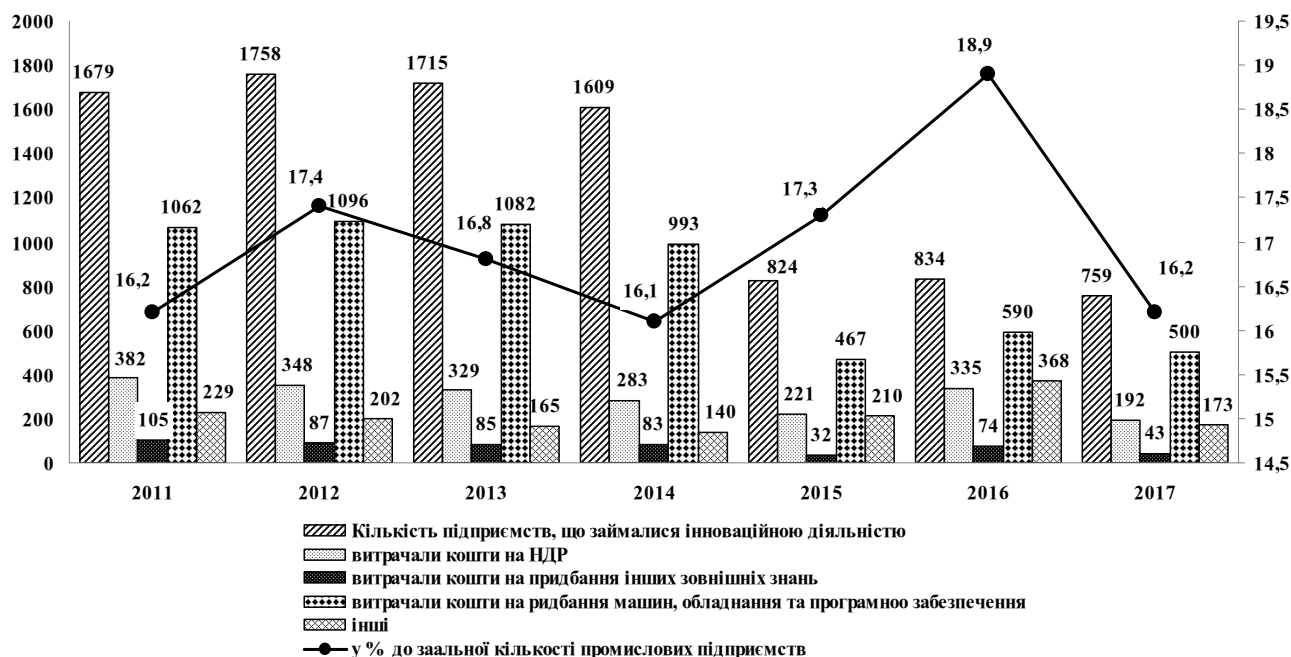

Рис. 1. Інноваційна активність підприємств у розрізі напрямів інноваційної діяльності (од.) та її питома вага у загальній кількості промислових підприємств (%)

Джерело: [13].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є огляд вітчизняного розвитку ринку інновацій та оцінка місця України у світовому інноваційному середовищі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Закон України "Про інноваційну діяльність" визначає основні сутнісні характеристики інновацій, а саме: інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого ха-

рактеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [10].

Таким чином, поняття інновації — це не лише нові товари, це також зміна в процесах провадження підприємницької діяльності. Отже, інновації є ширшим поняттям, ніж винахід. У першу чергу це передбачає процес прийняття існуючих технологій, процес копіювання або імітації атрибутів з інших продуктів, прийняття нових управлінських та організаційних практик або бізнес-моделей від інших компаній.

За даними німецької компанії BDO International Business Compass (IBC) у рейтингу інвестиційної привабливості, який формується із урахуванням економічних, політичних та соціокультурних факторів, Україна у

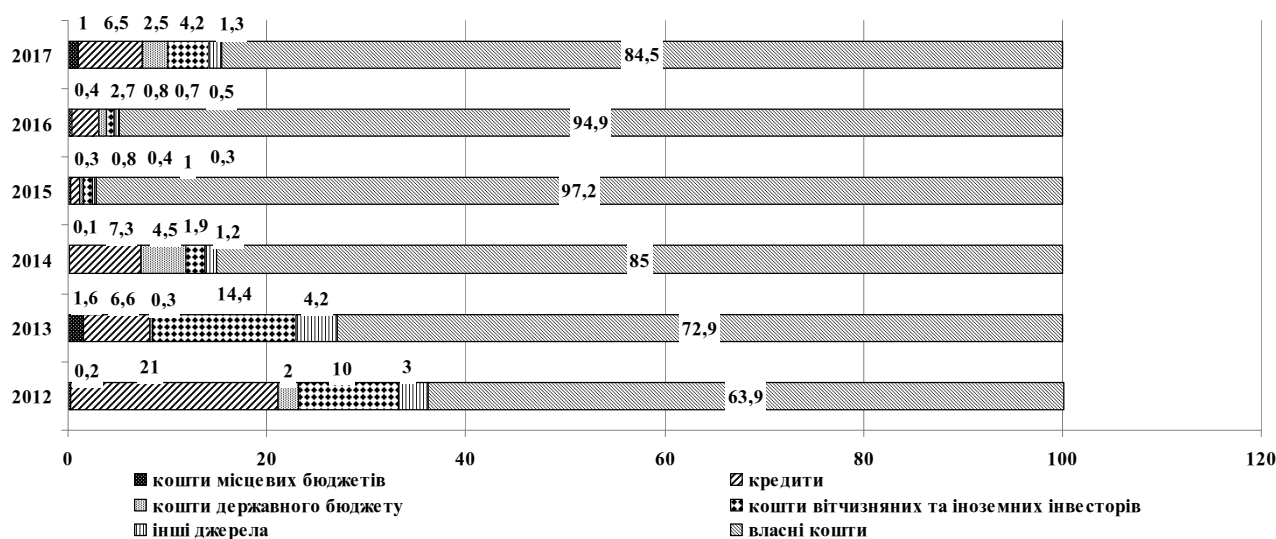

Рис. 2. Динаміка загального обсягу фінансування інноваційної діяльності за джерелами за 2012–2017 рр. (%)

Джерело: [14].

2018 році займає 131 місце серед 174 країн світу, покращивши результат у порівнянні із попереднім роком на 3 позиції, тоді як на чолі рейтингу: Сінгапур, Гонконг, Швейцарія, Нідерланди. При цьому у 2015 році Україна зайняла 89 місце, показавши найбільші темпи зростання за рік [11].

У рейтингу Global Innovation Index у 2018 році Україна посіла 43 місце із 126 країн світу, тоді як у 2017 році була на 50-му. При аналізі ситуації в області інновацій експерти враховували загальний стан економіки, заходи щодо захисту інтелектуальної власності, витрати на освіту і науку, кількість наукових публікацій і розробок додатків для смартфонів, рівень корупції, а також відсутність перешкод для ведення бізнесу [12]. Тобто за даними міжнародних рейтингів можна зробити висновок, що рівень інвестиційної привабливості України падає, тоді як кількість інноваційних винаходів зростає.

За даними Державної служби статистики України у 2017 р. інноваційну діяльність у промисловості провадили 759 підприємств, або 16,2% обстежених промислових підприємств, що демонструє рисунок 1.

Однією з головних причин зниження інноваційної активності підприємств є непослідовність дій держави щодо фінансування інвестиційної діяльності. Зокрема основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств — 7704,1 млн грн (або 84,5% загального обсягу витрат на інновації). Кошти державного бюджету отримали 8 підприємств, місцевих бюджетів — 17, загальний обсяг яких становив 322,9 млн грн (3,5%); кошти вітчизняних інвесторів отримали 5 підприємств, іноземних — 3, загалом їх обсяг становив 380,9 млн грн (4,2%); кредитами скористалося 21 підприємство, обсяг яких становив 594,5 млн грн (6,5%) (рис. 2) [14].

У 2017 р. 450 підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність, реалізували інноваційної продукції на 17,7 млрд грн. Серед таких підприємств 39,8% експортували її на 5,5 млрд грн. Майже кожне четверте підприємство реалізовувало нову для ринку продукцію, обсяг якої становив 4,5 млрд грн (на експорт — 41,5%). Значна кількість підприємств (83,8%) реалізувала продукцію, що була новою виключно для підприємства, на 13,2

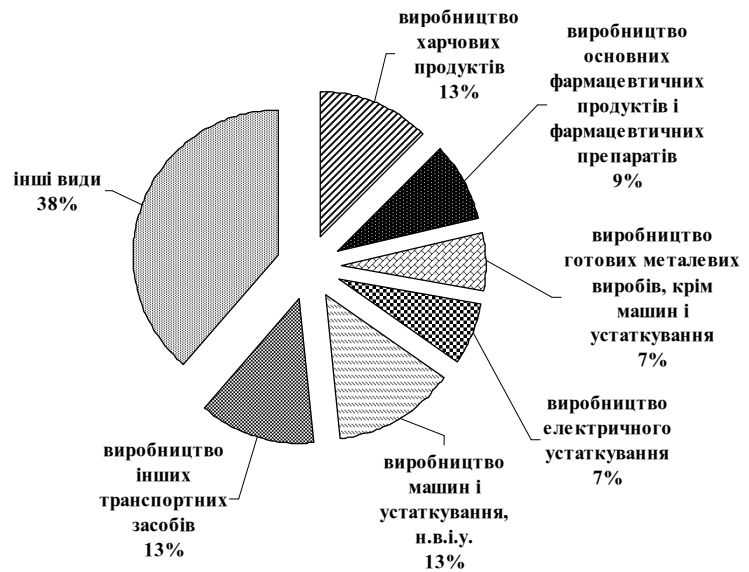

Рис. 3. Структура витрат на інновації у розрізі видів економічної діяльності (%)

Джерело: [14].

Таблиця 2. Структура джерел фінансування НДДКР в країнах світу у 2017 році

Країна	Витрати на НДДКР, млрд дол. США	Частка секторів у фінансуванні витрат на НДДКР, %			
		Бізнес	Держава	Іноземні інвестори	Інші джерела
США	502.9	62.4	25.5	7.1	5.0
Китай	408.8	74.7	21.3	-	0.7
Японія	170.0	78.0	15.4	6.1	0.5
Німеччина	114.8	65.6	27.9	0.4	6.2
Південна Корея	74.1	74.5	23.7	1.0	0.8
Франція	60.8	34.6	34.6	2.0	7.8
Індія	50.3	16.0	22.3	23.5	38.3
Велика Британія	46.3	48.4	28.0	6.0	17.6
Україна	0,327	27,2	45,8	25,8	0,2

Джерело: [15].

млрд грн (27,7% поставок такої продукції було за кордон) [14].

На рисунку 3 продемонстровано, що за видами економічної діяльності найбільше коштів на інноваційну діяльність витрачали підприємства з виробництва машин і устаткування (1230,22 млн грн), з виробництва інших транспортних засобів (1210,75 млн грн) та підприємства з виробництва харчових продуктів (1151,73 млн грн).

У фінансуванні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт в різних країнах активно прийма-

Таблиця 3. Витрати на НДДКР у відсотках від ВВП в різних країнах світу

	Назва країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Ізраїль	3,93	4,01	4,13	4,09	4,11	4,3	4,25
2	Південна Корея	3,5	3,74	4,03	4,15	4,29	4,2	4,23
3	Японія	3,25	3,38	3,38	3,34	3,58	3,3	3,29
4	Швеція	3,22	3,25	3,28	3,31	3,16	3,3	3,28
5	Австрія	2,7	2,7	2,9	3,0	3,1	3,1	3,12
6	Данія	2,9	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	2,96
7	Фінляндія	3,7	3,6	3,4	3,3	3,2	2,9	2,90
8	Німеччина	2,7	2,8	2,9	2,8	2,9	2,9	2,93
9	США	2,7	2,8	2,7	2,7	2,8	2,8	2,79
14	Китай	1,7	1,8	1,9	2,0	2,0	2,1	2,07
27	Росія	1,1	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	1,10
42	Україна	0,8	0,7	0,8	0,8	0,6	0,6	0,4

Джерело: [16].

Таблиця 4. Топ-20 компаній світу за загальним обсягом витрат на R & D

Місце рейтингу	Назва компанії	Країна	Галузь	Витрати на R&D (млрд дол.)		Загальний дохід (млрд дол.)		Інтенсивність R&D*	
				2016	2017	2016	2017	2016	2017
1	Amazon.com, Inc.	США	Роздрібна торгівля	12.5	16.1	107.0	136.0	11.7%	11.8%
2	Alphabet Inc.	США	Програмне забезпечення та послуги	12.3	13.9	75.0	90.3	16.4%	15.5%
3	Intel Corporation	США	Напівпровідникова промисловість	12.1	12.7	55.4	59.4	21.9%	21.5%
4	Samsung	Південна Корея	Апаратні технології і обладнання	12.0	12.7	166.7	167.7	7.2%	7.6%
5	Volkswagen	Німеччина	Автомобілебудування	12.5	12.1	225.2	229.4	5.6%	5.3%
6	Microsoft Corporation	США	Програмне забезпечення та послуги	12.0	12.0	93.6	85.3	12.9%	14.1%
7	Roche Holding AG	Швейцарія	Фармацевтика/Біо-технології	9.4	11.4	49.6	51.8	19.0%	21.9%
8	Merck & Co., Inc.	США	Фармацевтика/Біо-технології	6.7	10.1	39.5	39.8	17.0%	25.4%
9	Apple Inc.	США	Апаратні технології і обладнання	8.1	10.0	233.7	215.7	3.5%	4.7%
10	Novartis AG	Швейцарія	Фармацевтика/Біо-технології	9.5	9.6	50.4	49.4	18.8%	19.4%
11	Toyota Motor Corporation	Японія	Автомобілебудування	9.5	9.3	254.7	247.5	3.7%	3.8%
12	Johnson & Johnson	США	Фармацевтика/Біо-технології	9.0	9.1	70.1	71.9	12.9%	12.7%
13	General Motors Company	США	Автомобілебудування	7.5	8.1	152.4	166.4	4.9%	4.9%
14	Pfizer Inc.	США	Фармацевтика/Біо-технології	7.7	7.9	48.9	52.8	15.7%	14.9%
15	Ford Motor Company	США	Автомобілебудування	6.7	7.3	149.6	151.8	4.5%	4.8%
16	Daimler AG	Німеччина	Автомобілебудування	6.3	6.9	157.8	161.8	4.0%	4.2%
17	Oracle Corporation	США	Програмне забезпечення та послуги	5.8	6.8	37.0	37.7	15.6%	18.1%
18	Oracle Corporation	США	Апаратні технології і обладнання	6.2	6.3	49.2	49.2	12.6%	12.8%
19	Honda Motor Co., Ltd	Японія	Автомобілебудування	5.9	6.2	131.0	125.6	4.5%	4.9%
20	Facebook, Inc	США	Програмне забезпечення та послуги	4.8	5.9	17.9	27.6	26.9%	21.4%

Джерело: [17].

ють участь суб'єкти бізнесу. Наприклад в Японії, Південній Кореї, Китаї, Німеччині, США частка бізнесу в фінансуванні НДДКР в декілька разів перевищує обсяги фінансового забезпечення з державних установ і складає понад 60—70% від загального обсягу фінансування.

Завдяки сприятливому інвестиційному клімату в країні, широкому застосуванню з боку держави методів фінансового стимулювання інноваційної діяльності в розвинутих країнах досягається активність суб'єктів бізнесу у фінансуванні інноваційної діяльності.

Дані таблиці 2 свідчать, що в Україні витрати на дослідження та розробки складають 327 млн дол. США, тоді як у США даний показник — 502, 9 млрд дол., у Китаї — 408.8 млрд дол. США. серед У загальній структурі фінансування НДДКР в Україні частка коштів державного бюджету в фінансуванні інноваційної діяльності значна і становить понад 45%, тоді як суб'єкти бізнесу займають 27,2 %.

Структурні заходи в країнах, що здійснюють у НДДКР найбільші вкладення для сприяння інноваціям включають інвестування в освіту, надання підприємцям можливості легше розпочинати бізнес, забезпечення сталого економічного розвитку. Крім того, компанії сприяють інноваціям шляхом інвестування у свій персонал та проведенням власних досліджень та розробок.

За абсолютною величиною витрат на НДДКР найбільші витрати несуть Сполучені Штати Америки, де річні витрати перевищують у кілька разів аналогічні витрати в Німеччині, Франції, Великобританії і в останні роки складають більше 502,9 млрд дол. США [15].

Такі країни, як Корея, Франція, Великобританія, Росія мають приблизно рівні витрати на НДДКР і однаково позитивну тенденцію їх зростання за аналізований період. До першої десятки світових лідерів серед країн, що мають найбільше значення витрат на НДДКР у відсотках від ВВП, відносяться такі країни, як Південна

Як видно з таблиці 3, в США, де в абсолютному вираженні витрати на НДДКР найбільші, по відношенню до ВВП країни ці витрати становлять близько 2,7%, в Китаї — близько 2% — це пояснюється великими обсягами ВВП в абсолютних сумах порівняно з ВВП Південної Кореї, Ізраїлю, Фінляндії й інших країн, а також високою чисельністю населення Китаю і США.

Корея, Ізраїль, Японія, Фінляндія, Швеція, в яких за період 2010—2016 років спостерігається варіювання цього показника в межах 3—4% від ВВП.

Україна за витратами на наукові розробки посідає 42 місце, у співвідношенні до ВВП це 0,4%, тоді як абсолютне значення становить 327 млн дол. США [16].

За даними 13-ого річного звіту американської дослідницької компанії Strategy Global Innovation 1000, компанія Amazon різко збільшила свої витрати на R&D з 12,5 млрд у 2016 році до 16,1 млрд доларів у 2017 році — і впевнено зайняла позицію інвестиційного лідера. Другий щабель у рейтингу з різницею від Amazon в 2,2 млрд доларів посів Alphabet / Google. В першу десятку також увійшли Volkswagen, Microsoft, Roche Holding, Merck, Apple і Novartis [17].

За географічним описом, інноваційні компанії зі США переважають — 13 фірм, також у рейтингу представлені по дві компанії з Німеччини, Японії та Швеції.

Деяка прибавка витрат на НДДКР спостерігається в 2017 році в Європі — на 2,9%. За підсумками 2016 року в Європі було зафіксовано серйозний інноваційний спад — 182 млрд після 201 млрд в 2015-му, тобто зниження майже на 9,5% [17].

Провідні фірми сектора охорони здоров'я починають збільшувати інвестиції в НДДКР (тобто Біотех/фармацевтика), адже у 2017 році спостерігається зростання витрат на 5,9%, що в абсолютній величині складає 159 млрд доларів, а у 2016-му цей показник був на рівні — 150 млрд доларів.

У сектора комп'ютерних та електронних компаній (Computing & Electronics), що був багаторічним галузевим лідером по загальним вкладенням в НДДКР, прослідковується скорочення витрат на R&D на 1 млрд, у 2017-му вони становлять 162 млрд.

В Україні наявна значна кількість винахідників, проте нові винаходи українського походження ніяк не можуть знайти свій попит на Батьківщині. Причина нерентабельності вітчизняних інновацій пояснюється тим, що така продукція не відповідає запитам споживачів через низький рівень маркетингових досліджень ринку та відсутність розрахунків комерційної ефективності нововведень. Також переважна більшість винайдених продуктів не може покинути стіни лабораторії, що спричинено низькою можливістю залучення інвесторів. Наступною перешкодою до розвитку науково-технічної бази є застарілість кадрів. Причиною є те, що вітчизняні ВНЗ не можуть забезпечити майбутніх фахівців актуальними знаннями та науковою базою.

ВИСНОВКИ

Отже, аналіз тенденцій розвитку досліджень та розробок свідчить про те, що світові витрати на R&D зростають, при цьому збільшуючи їх питому вагу у розподілі ВВП. При цьому галузями, в яких діють компанії з най-

більшими витратами на R&D є такі: програмне забезпечення та послуги, напівпровідникова промисловість, апаратні технології і обладнання, автомобілебудування, програмне забезпечення та послуги, фармацевтика й біотехнології. В Україні навпаки спостерігається зниження інноваційної активності підприємств та їх фінансування. Для відповідності України світовим технологічним тенденціям суспільство має прагнути до пошуку комерційних ідей, а державна політика повинна бути направлена на інноваційний вектор розвитку економіки, сприяючи створенню кластерів, бізнес-інкубаторів, технопарків, беручи за приклад успішні приклади розвинутих країн світу.

Інновації є важливим рушієм економічного прогресу, який вигідний як споживачам, підприємствам, так і економіці в цілому.

Література:

1. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання / О. Лапко ; Ін-т екон. прогнозів. НАН України; ІваноФранків. держ. техн. ун-т нафти і газу. — К., 2015. — 253 с.
2. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П.С. Харів. — Тернопіль: Вид-во "Економічна думка", 2003. — 326 с.
3. Покропивний С.Ф. Інноваційний менеджмент у ринковій системі господарювання / С.Ф. Покропивний // Економіка України. — 1995. — № 2. — С. 22—26.
4. Федулова Л.І. Інноваційна політика: підручник / Л.І. Федулова, А.А. Мазаракі, Г.О. Андрощук. — К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2012. — 604 с.
5. Кондрашихін А.Б. Координатні виміри інноваційного простору регіону: монографія / А.Б. Кондрашихін. — К.: ДЕТУТ, 2010. — 200 с.
6. Небрат В.В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні / Вікторія Василівна Небрат; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. — К., 2013. — 584 с.
7. The Innovation Paradox: Developing-Country Capabilities and the Unrealized Promise of Technology [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/28341/9781464811609.pdf>
8. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навч. посібник / Н.В. Краснокутська. — К.: КНЕУ, 2003. — 504 с. — С. 51.
9. Санто Б. Інновація як засіб економічного розвитку: пер. з угор. — М.: Прогрес, 1990. — 296 с.
10. Закон України "Про інноваційну діяльність" (зі змінами і доповненнями) № 40-IV від 05.12.2012, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
11. Брошура: Міжнародний бізнес-компас BDO 2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.bdo.ua/uk-ua/insights-2/information-materials/bdo-international-business-compass-2018>
12. Innovation Index 2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018-profile52.pdf
13. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/Global>
14. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році: ана-

літична довідка / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша та ін. — К.: УкрІНТЕІ, 2018. — 98 с.

15. National Science Foundation Science and Engineering Indicators 2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/assets/nsb20181.pdf>

16. Світовий атлас даних [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://knoema.ru/atlas/topics>

17. 2017 Strategy& Global Innovation 1000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.strategyand.pwc.com/innovation1000>

References:

1. Lapko, O. (2003), Innovatsijna diial'nist' v systemi derzhavnoho rehuliuвання [Innovative activity in the system of state regulation], In-t ekon. Prohnozuv, NAN Ukrainy; IvanoFrankiv. derzh. tekhn. un-t nafty i hazu, IvanoFrankivsk, Ukraine.

2. 2 Khariv, P.S. (2003), Innovatsijna diial'nist' pidpriemstva ta ekonomichna otsinka innovatsijnykh protsesiv [Innovative activity of the enterprise and economic evaluation of innovative processes], Ekonomichna dumka, Khariv - Ternopil', Ukraine.

3. Pokropyvnyj, S.F. (1995), "Innovative management in the market economy system", Ekonomika Ukrainy, vol. 2, pp. 22—26.

4. Fedulova, L.I. Mazaraki, A.A. and Androschuk, H.O. (2012), Innovatsijna polityka: pidruchnyk [Innovation Policy: Textbook], Kyiv. nats. torh. ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

5. Kondrashykhin, A.B. (2010), Koordynatni vymiry innovatsijnogo prostoru rehionu: monohrafiia [Coordinate measurements of the region's innovation space: monograph], DETUT, Kyiv, Ukraine.

6. Nebrat, V.V. (2013), Evoliutsiia teorii derzhavnykh finansiv v Ukraini [Evolution of the theory of public finance in Ukraine], NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv, Kyiv, Ukraine.

7. The official site of the World Bank (2017), "The Innovation Paradox: Developing-Country Capabilities and the Unrealized Promise of Technology", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/28341/9781464811609.pdf> (Accessed 7 October 2018).

8. Krasnokuts'ka, N.V. (2003), Innovatsijnyj menedzhment : navch. Posibnyk [Innovative Management: Teach. manual], KNEU, Kyiv, Ukraine.

9. Santo, B. (1990), Innovatsiia iak zasib ekonomichnoho rozvytku: per. z uhor [Innovation as a tool for economic development], Prohres, Moscow, Russia.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About innovation activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 5 October 2018).

11. The site of international consulting company BDO (2018), "International business-kompas BDO 2018", available at: <https://www.bdo.ua/uk-ua/insights-2/information-materials/bdo-international-business-compass-2018> (Accessed 8 October 2018).

12. The site of world intellectual property organization (2018), "Innovation Index 2018", available at: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018-profile52.pdf (Accessed 8 October 2018).

13. The official site of State Statistics Service (2018), "Number of organizations that carry out research and development", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 7 October 2018).

14. Pysarenko, T.V. and Kvasha T.K. (2018), Stan innovatsiinoi diialnosti ta diialnosti u sferi transferu tekhnolohii v Ukraini u 2017 rotsi [Status of innovation activities and activities in the field of technology transfer in Ukraine in 2017], UkrІNTEІ, Kyiv, Ukraine.

15. The site of National Science Board (2018), "National Science Foundation Science and Engineering Indicators 2018", available at: <https://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/assets/nsb20181.pdf> (Accessed 12 October 2018).

16. The site of Knoema (2018), "World Atlas of Data", available at: <https://knoema.ru/atlas/topics> (Accessed 12 October 2018).

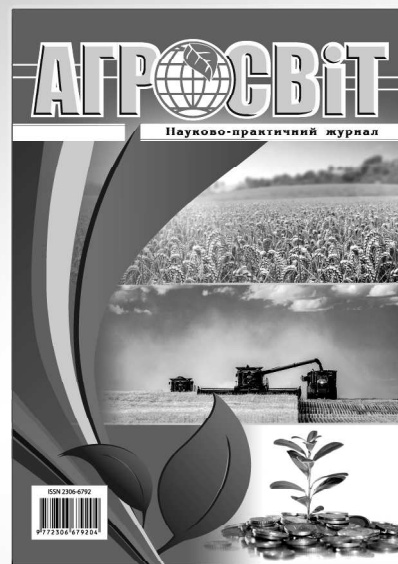
17. The site of global company PWC (2018), "2017 Strategy& Global Innovation 1000", available at: <https://www.strategyand.pwc.com/innovation1000> (Accessed 12 October 2018).

Стаття надійшла до редакції 06.11.2018 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ**

І. Г. Кадирус,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро
А. С. Донських,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро
К. І. Левковська,
магістр, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.85

ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Kadyrus,
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Marketing Department,
DniproState University of Agriculture and Economics, Dnipro
A. Donskykh,
Ph.D., Associate Professor of Marketing Department, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro
K. Levkovska,
master, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

MARKETING STRATEGIES FOR PROVIDING COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Розглянуто, теоретичні підходи до формування маркетингових стратегій. Визначено важливість використання стратегічного підходу в підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств. Наведено чинники, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємств. Досліджено, основні заходи, що забезпечують формування маркетингових стратегій підприємства у підвищенні його конкурентоспроможності. Для забезпечення ефективності розробленої стратегії та її відповідності поставленим цілям і довгостроковим інтересам підприємства запропоновано методику контролю за процесом стратегічного планування, що базується на структурно-логічній фільтрації зовнішніх і внутрішніх факторів несприятливого впливу та забезпечує ефективне управління процесом розробки стратегії на всіх етапах. Методика передбачає застосування чотирьох структурно-логічних фільтрів, а саме: цільового, ресурсного, економічного та фільтра мінімізації ризиків. Перелічено основні галузеві цілі та завдання, які доцільно враховувати сільськогосподарським підприємствам, щодо визначення своєї місії при розробці стратегічного управління. Запропоновано реалізовувати ряд заходів, які забезпечать успішне формування маркетингових конкурентних стратегій аграрних підприємств.

The article deals with theoretical approaches of marketing strategies development. The importance of strategic approach in increasing the competitiveness of agricultural enterprises is determined. The factors that influence the level of competitiveness of enterprises are presented.

It is established that the state and development of enterprises is influenced by a significant number of factors, some of which is not subject to control by the enterprise. Significant influence on the development of enterprises is carried out by uncontrolled factors of the environment, namely: the economic level of the country's development, the government's policy in the tax and monetary spheres, the level of inflation, lower living standards of the population and its incomes, competition in commodity markets, etc. Along with external factors that significantly affect the competitiveness of agrarian enterprises, we must take into account the influence and internal factors (managed).

The authors investigate the main ways of competitiveness increasing. To ensure the effectiveness of the developed strategy and its compliance with the goals and long-term interests of enterprise it was developed a methodology for controlling the strategic planning based on structural and logical filtration of external and internal factors of adverse influence. Besides, it provides efficient management at all stages. The methodology uses four structural and logic filters, namely: target, resource, economic and minimization of risks. The main sectoral goals and objectives that should be used by agricultural enterprises to determine their mission in the development of strategic management are given. It is proposed a number of measures ensuring the successful formation of marketing competitive strategies of agricultural enterprises, namely: the study of external macro- and micro-environment and the assessment of the competitiveness of competitor enterprises; introduction of mechanisms for the formation of competitive strategies; realization of the mechanism of ensuring the unity of strategic development of the enterprise, which presupposes compliance of the complex of marketing strategies of the enterprise and their integration into the basic corporate strategy.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, маркетингова стратегія, фактори, конкурентоспроможність, маркетинг, фільтр.

Keywords: agricultural enterprise, marketing strategy, factors, competitiveness, marketing, filters.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах сучасної економічної нестабільності, яка супроводжується глобальною фінансово-економічною кризою, використання стратегічного підходу в підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств набуває особливого значення. Посилення конкуренції на світовому ринку, в тому числі, і ринку сільськогосподарської продукції, вимагає від підприємств підвищеної уваги до забезпечення високого рівня своєї конкурентоспроможності.

Нині позиції підприємства-лідера на ринку досягаються не лише за допомогою підвищення ефективності виробництва і економії на виробничих витратах, а й на основі конкурентних переваг, досягнутих шляхом впровадження маркетингу в діяльність підприємства. Основна увага акцентується на диференціації продукції та використанні новітніх технологій в аграрному виробництві, що вимагає від сільськогосподарських підприємств формування та вдосконалення стратегії їх розвитку, застосування маркетингової концепції управління.

Проблема підвищення конкурентоспроможності вирішується підприємствами за допомогою впровадження прогресивних форм і методів стратегічного управління. При цьому стратегія розглядається як засіб досягнення поставлених цілей. Однак до цього часу не вирішеними залишаються принципово важливі методологічні та методичні питання механізму формування маркетингової стратегії розвитку аграрних підприємств. Вищевикладене, а також науковий інтерес і практичне значення розробки маркетингової стратегії в підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств визначають актуальність і своєчасність вирішення зазначених питань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є головним чинником

забезпечення ефективності виробництва, засобом подолання кризового стану, в якому нині опинилась значна їх кількість. Вирішення цього завдання можливе шляхом раціонального застосування сукупності чинників, які створюють основу для забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств. Досить широке коло таких чинників звужується концентрацією уваги на рівні конкурентоспроможності підприємства, тобто таких характеристиках або властивостях, які забезпечують підприємству переваги в порівнянні з конкурентами.

Теоретичні та практичні аспекти формування маркетингових стратегій в підвищенні конкурентоспроможності підприємства в умовах ринку приділена значна увага у працях зарубіжних вчених, як-от І. Ансофф, Ф. Котлер, М. Книш, А. Літл, М. Мак-Дональд, Р. Майлз, М. Портер, Е. Райс, А. Стрікланд, А. Томпсон, Дж.О. Шонессі тощо. Заслужують на увагу праці щодо розробки маркетингових стратегій для підвищення конкурентоспроможності підприємств вітчизняних науковців В. Герасимчука, О. Зозульова, Ю. Іванова, О. Каніщенко, В. Кардаша, Н. Куденко, А. Старостіної, О. Тищенко та інших.

Але, незважаючи на зростання уваги авторів щодо формування маркетингових стратегій в підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств в сучасних ринкових умовах, теоретичні засади та практичні заходи цих питань потребують подальшого вивчення та вдосконалення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в визначенні важливості використання стратегічного підходу в підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств, дослідженні маркетингових чинників впливу на конкурентоспроможність підприємства та розробку на цій основі алгоритму здійснення контролю за процесом формування маркетингової конкурентної стратегії з використанням механізму логічної фільтрації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У науковій літературі існують різні підходи до формування маркетингових стратегій, які можна поділити на дві групи. Перша з них відображає традиційний підхід, який висвітлений в працях зарубіжних науковців, і насамперед Ж.Ж. Ламбена [5]. Відповідно до такого підходу основою маркетингової стратегії є вибір цільових сегментів, позиціонування товару та комплекс маркетингу "4р". Інший підхід, розглянутий в наукових дослідженнях Н. Куденко, виходить за межі комплексу маркетингу в формулюванні маркетингових стратегій, що трактується значно ширше і за суттю, і за рівнями прийняття. Стверджується, що маркетингові стратегії приймаються на всіх рівнях управління, зокрема на найвищих [4].

На стан і розвиток підприємств впливає значна кількість чинників, частина яких не піддається контролю з боку підприємства. Суттєвий вплив на розвиток підприємств здійснюють некеровані чинники зовнішнього середовища, а саме: економічний рівень розвитку країни, політика уряду в податковій та грошово-кредитній сферах, рівень інфляції, зниження життєвого рівня населення та його доходів, конкуренція на товарних ринках тощо [2].

Поряд із зовнішніми чинниками, що суттєво впливають на рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств, слід прийняти до уваги вплив і внутрішніх чинників (керованих) (рис. 1).

Враховуючи численні фактори впливу на господарську діяльність, сільськогосподарське підприємство повинно чітко визначити стратегію своєї конкурентної поведінки на відповідному товарному ринку. Виходячи з цього, саме механізм формування маркетингових стратегій, що базуються на відповідності стратегічних намірів та цілей підприємства до забезпеченості бажаного рівня його конкурентоспроможності — дозволить вести економічно ефективну діяльність та займати міцні конкурентні позиції на ринку в довгостроковій перспективі [7].

Формування маркетингових стратегій підприємства в підвищенні його конкурентоспроможності забезпечується на основі реалізації таких заходів:

— дослідження впливу чинників макро— і мікросередовища, а також проведення оцінки конкурентоспроможності інших товаровиробників;

— формування конкурентних стратегій щодо використання їх у різних сегментах ринку і для різних видів продукції;

— забезпечення єдності стратегічного розвитку підприємства, який забезпечує відповідність комплексу

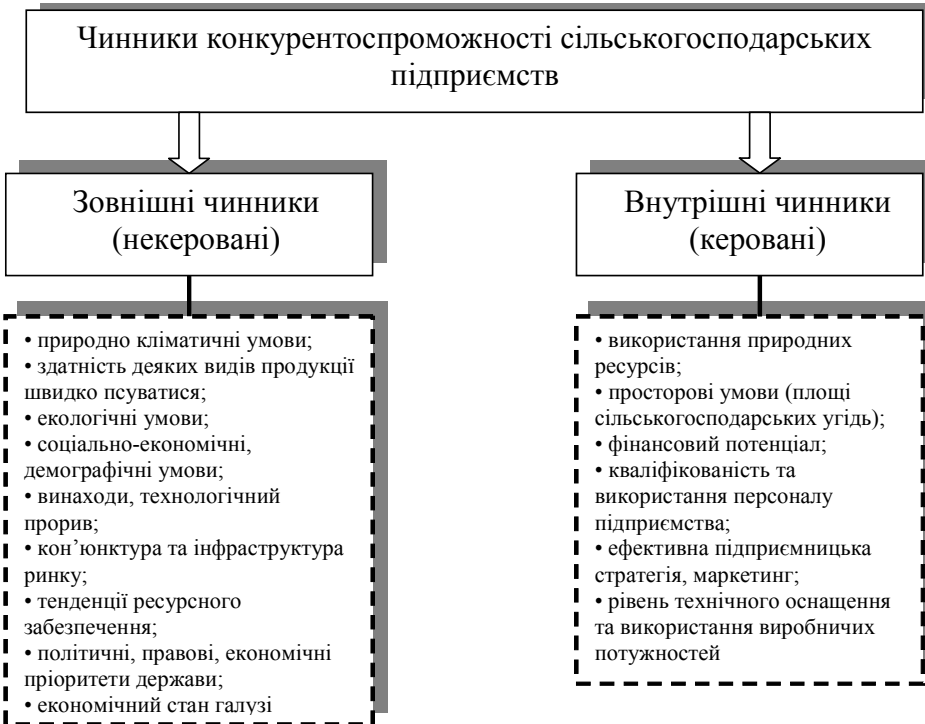

Рис. 1. Чинники, що впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств

су конкурентних стратегій місії підприємства та їх інтеграцію у базову корпоративну стратегію [3].

Маркетингова стратегія розглядається як система управлінських та організаційно-технічних заходів, спрямованих на організацію ефективного виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції з метою забезпечення прибуткового господарювання підприємства та стійкого конкурентного стану на ринку. Успішне функціонування підприємств обумовлює необхідність ведення їх постійної конкурентної боротьби та формування певних конкурентних переваг. Характер цих переваг залежить від ринкового середовища і потенційних можливостей підприємства.

Конкурентоспроможність підприємства здебільшого проявляється через такі характеристики:

— здатність підприємства ефективно розподіляти власні ресурси, досягаючи більш стійкого і тривалого функціонування на ринку, ніж конкуренти;

— сукупність характеристик, властивостей, ресурсів, цінностей, якими володіє підприємство і які забезпечують йому конкурентні переваги над іншими суб'єктами господарювання;

— ефективніше управління процесами щодо виробництва високоякісної продукції, що має цінність для покупця.

Для забезпечення ефективності розробленої маркетингової стратегії та її відповідності поставленим цілям і довгостроковим інтересам підприємства нами запропоновано методику контролю за процесом стратегічного планування, що базується на структурно-логічній фільтрації зовнішніх і внутрішніх факторів несприятливого впливу, що забезпечує ефективне управління процесом розробки стратегії на всіх етапах.

Методика передбачає застосування чотирьох структурно-логічних фільтрів (рис. 2).

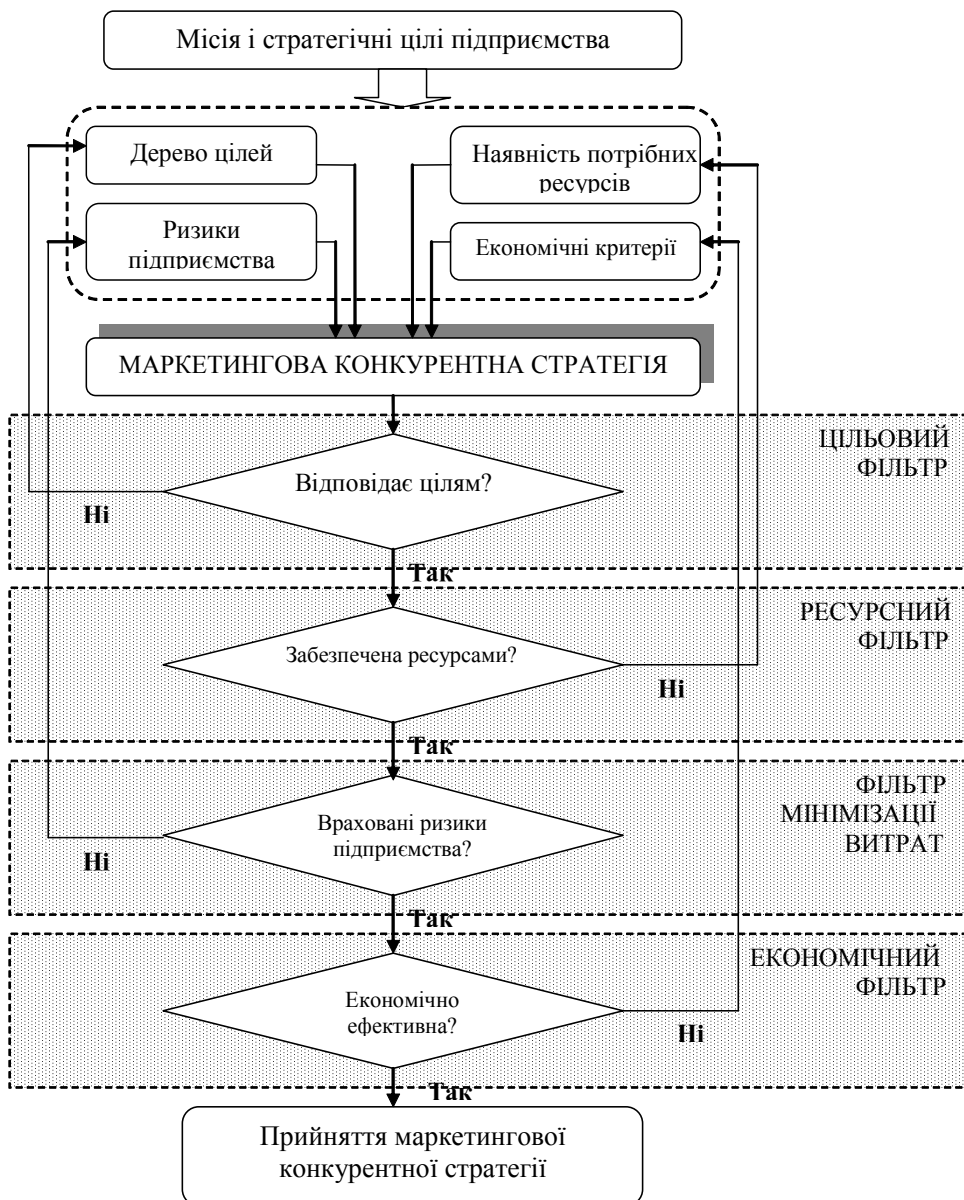

Рис. 2. Контроль за процесом формування маркетингової конкурентної стратегії з використанням механізму логічної фільтрації

З даних рисунка 1 видно, що "фільтри" використовуються в логічній послідовності, що забезпечує включення у стратегію всіх необхідних складових і підтримку відповідності місії стратегічним цілям підприємства.

1. Цільовий фільтр забезпечує порівняння цільової спрямованості розробленої конкурентної стратегії з місією підприємства та загальною корпоративною стратегією розвитку. Конкурентна стратегія має формуватись як частина єдиної корпоративної стратегії, за виключенням, якщо стратегія має антикризовий характер. У цьому разі після подолання кризи та стабілізації економічної ситуації всі стратегії повинні бути в найкоротший термін приведені у відповідність до місії підприємства, а якщо місія внаслідок кризи зазнала змін, — то з новою місією.

2. Ресурсний фільтр. Усі стратегічні заходи в межах конкурентної стратегії повинні бути забезпечені ресурсами. Якщо одні й ті ж ресурси використовуються при реалізації кількох конкурентних стратегій за різними видами продукції, необхідно визначити рівень пріори-

тетності кожної стратегії і послідовність реалізації стратегічних заходів.

3. Фільтр мінімізації ризиків. За кожним з напрямів бізнесу, ринку і продукту конкурентна стратегія повинна бути оцінена з точки зору ризиків, які можуть виникати при її реалізації для підприємства в цілому.

4. Економічний фільтр. Усі стратегічні заходи слід оцінювати на відповідність їх комерційній ефективності. За результатами такої оцінки визначають економічну ефективність конкурентної стратегії в цілому [9].

Важливим і складним компонентом розробки стратегічного управління підприємства є вибір його місії, цілей та стратегії. Сільськогосподарським підприємствам при визначенні своєї місії, яка у концентрованій формі відображає їх призначення, доцільно враховувати такі наступні основні галузеві цілі та завдання:

- задоволення потреб і запитів населення в якісних продуктах харчування, а промисловості — забезпечення сільськогосподарською сировиною;
- розвиток сільських територій і підвищення якості життя працівників підприємства;

- використання переваг великотоварного механізованого та інтегрованого виробництва;

- досягнення взаємовигідних економічних відносин між учасниками ринку в короткостроковій та середньостроковій перспективі та ін.

У процесі реалізації маркетингової стратегії необхідно для кожного рівня маркетингового менеджменту підприємства визначити відповідні завдання, розподілити функції та відповідальність. При цьому провідна роль в організації реалізації маркетингової стратегії повинна належати вищому керівництву, оскільки саме на цьому етапі матеріалізуються всі розробки і наміри попередніх етапів.

Формування маркетингових конкурентних стратегій сільськогосподарськими підприємствами значною мірою зумовлена галузевою специфікою:

- сільське господарство — стратегічно важлива галузь економіки, оскільки виробляє необхідні для життєдіяльності населення продукти харчування і сільськогосподарську сировину для переробної промисловості;

— сільське господарство є не лише галуззю економіки, а й середовищем життя значної частини сільського населення;

— залежність галузі від природно-кліматичних факторів, відсутність прямої залежності між обсягом ресурсів, що використовуються, та одержаною продукцією;

— сезонність виробництва, яка проявляється у нерівномірному використанні ресурсів впродовж року, а також нерівномірній реалізації продукції та надходження коштів; територіальна розпорошеність виробничих підрозділів;

— велика кількість розрізнених аграрних товаровиробників, які посилюють рівень конкуренції на аграрному ринку; цінова нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію та ін.

В умовах скорочення державної підтримки сільське господарство потребує розробки стратегій взаємодії сільськогосподарських товаровиробників між собою з метою формування конкурентних переваг на основі синергії (шляхом кооперації та інтеграції), а також із підприємствами, що забезпечують їх матеріально-технічними ресурсами, і з переробними підприємствами.

При прийнятті стратегічних рішень щодо формування товарного портфеля аграрного підприємства доцільно проводити якісну оцінку земель, визначати їх родючість, зональні особливості, можливість придбання необхідних обсягів мінеральних добрив та інших ресурсів, форми і методи державної підтримки стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції.

ВИСНОВКИ

Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства являє собою процес, який зумовлює певні протидії, потребує управління і, зокрема, формування маркетингових стратегій. Зміни стосуються всіх основних організаційних складових, включаючи структуру персоналу, зайнятість, кваліфікацію, технологію, обладнання, продукцію, ринки збуту. Вихідним моментом підвищення конкурентоспроможності виступає розробка маркетингової стратегії з урахуванням усіх аспектів сприяння та протидії такого підвищення.

Формування маркетингових конкурентних стратегій аграрних підприємств забезпечується здійсненням таких заходів: дослідження зовнішнього макро- і мікросередовища та оцінка конкурентоспроможності підприємств-конкурентів; впровадження механізмів формування конкурентних стратегій; реалізація механізму забезпечення єдності стратегічного розвитку підприємства, що передбачає відповідність комплексу маркетингових стратегій підприємства та їх інтеграцію у базову корпоративну стратегію.

Література:

1. Белявцев М.І. Маркетинг: навчальний посібник / М.І. Белявцев, Л.М. Іваненко. — К.: ЦНЛ. — 2005. — 328 с.
2. Гриневецька Л.В. Класифікація факторів конкурентоспроможності підприємств / Л.В. Гриневецька // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2010. — № 4 (105). — С. 13—24.

3. Кондратюк О.І. Конкурентоспроможність сільського господарства та шляхи її підвищення / О.І. Кондратюк // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 1 (115). — С. 56—63.

4. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: монографія / Н.В. Куденко. — К.: КНЕУ, 2002. — 245 с.

5. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг: Европейская перспектива. — СПб.: Наука, 1996. — 381 с.

6. Портер М. Стратегія конкуренції і методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер. — К.: Основи. — 1997. — 451 с.

7. Сітковська А.О. Формування конкурентних переваг аграрних підприємств / А.О. Сітковська // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016. — № 2. — В. 20. — С. 98—100.

8. Томчак В.М. Забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / В.М. Томчак // Формування ринкових відносин в Україні. — 2009. — № 11 (102). — С. 73—76.

9. Yakubenko Y. Role of the marketing strategy in formation of competitive advantages for agricultural enterprises / Y. Yakubenko, I. Kadyrus, A. Donskukh // The economics of the XXI Century: Current State and Development Prospects. London. — 2018. — P. 182—199.

References:

1. Bieliavtsev, M.I. and Ivanenko L.M. (2005), *Marketing: navchal'nyy posibnyk [Marketing]*, Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
2. Hrynevets'ka, L.V. (2010), "Classification of factors of competitiveness of enterprises", *Naukovyj visnyk. Odes'kyj derzhavnyj ekonomichnyj universytet. Vseukrains'ka asotsiatsiia molodykh naukivtsiv. — Nauky: ekonomika, politolohiia, istoriia*, vol. 4 (105), pp. 13—24.
3. Kondratiuk, O. I. (2015), "Competitiveness of agriculture and ways to increase it", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 1 (115), pp. 56—63.
4. Kudenko, N.V. (2002), *Marketing strategy of the firm*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Lamben, Zh.-Zh. (1996), *Stratehicheskyj marketing: Evropejskaia perspektiva [Strategic Marketing: A European Perspective]*, Nauka, St. Petersburg, Russia.
6. Porter, M. (1997), *Stratehiia konkurentiv i metodyk analizu haluzej i diial'nosti konkurentiv [Competition strategy and methodology for analyzing the industries and activities of competitors]*, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
7. Sitkovs'ka, A.O. (2016), "Formation of competitive advantages of agrarian enterprises", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 2 B.20, pp. 98—100.
8. Tomchak, V. M. (2009), "Ensuring competitiveness of agricultural enterprises", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 11 (102), pp. 73—76.
9. Yakubenko, Y. Kadyrus, I. and Donskukh, A. (2018), *Role of the marketing strategy in formation of competitive advantages for agricultural enterprises, The economics of the XXI Century: Current State and Development Prospects*, London.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2018 р.

Т. Ю. Чайка,

к. е. н., доцент кафедри економічного аналізу та обліку, Навчально-науковий інститут економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків

Н. Ю. Мардус,

к. е. н., доцент кафедри економічного аналізу та обліку, Навчально-науковий інститут економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків

Ю. А. Логвінов,

магістр кафедри економічного аналізу та обліку, Навчально-науковий інститут економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.90

КОЕФІЦІЄНТНИЙ АНАЛІЗ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ І ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ: РОЗРАХУНОК ЗА ФІНАНСОВОЮ І СТАТИСТИЧНОЮ ЗВІТНІСТЮ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ АНАЛІЗУ (НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ)

T. Chaika,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Accounting; Educational and Scientific Institute of Economics, Management and International Business; National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

N. Mardus,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Accounting; Educational and Scientific Institute of Economics, Management and International Business; National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Ju. Loghvinov,

Master of the Department of Economic Analysis and Accounting; Educational and Scientific Institute of Economics, Management and International Business; National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

COEFFICIENT ANALYSIS OF LABOR RESOURCES AND COSTS FOR LABOR PAYMENT: CALCULATION ON FINANCIAL AND STATISTICAL REPORTING AND MODERN TRENDS OF ANALYSIS (ON THE EXAMPLE OF ENTERPRISES OF HOTEL-RESTAURANT BUSINESS)

У статті розглянуто проблеми формування системи відносних показників ефективності трудових ресурсів і витрат на оплату праці, вихідною інформацією для яких служить відкрита фінансова і статистична звітність суб'єктів господарської діяльності. На жаль, ці форми звітності містять недостатній обсяг інформації про людський капітал. Разом з тим, саме трудові ресурси здатні утримувати в собі величезний потенціал конкурентних переваг тієї чи іншої компанії, а тому їх правильна оцінка дуже важлива для інвесторів, кредиторів та інших зацікавлених осіб.

Визначені найбільш релевантні коефіцієнти, що відображають продуктивність і рентабельність персоналу та витрат на його оплату. Емпірико-статистичні дослідження проводились на основі звітності підприємств готельно-ресторанного бізнесу (КВЕД 55.10). Специфікою цього виду діяльності є акцент на надання сервісних послуг. Саме для такої галузевої спрямованості характерна провідна роль впливу ефекту використання трудових ресурсів на сукупний фінансовий результат.

Обмеженість у вихідних даних відкритої фінансової і статистичної звітністю дозволяє розраховувати показники продуктивності праці тільки у вартісній формі. При обчисленні продуктивності порівняння здійснюються з доходом, а при обчисленні рентабельності — з валовим або чистим прибутком. Встановлено, що аналіз таких коефіцієнтів необхідно проводити не тільки в динаміці, а й в порівнянні з середньогалузевими показниками. Такий аналіз здатний виявити екзогенну або ендогенну природу найбільш істотних факторів, які визначають тенденцію зміни продуктивності і рентабельності трудових ресурсів і витрат на оплату праці конкретної компанії.

Особливо важливо звертати увагу на випадки істотного відхилення значень індикаторів від їх середньогалузових значень, кожен такий випадок вимагає більш ретельного дослідження з детальним виявленням причин. У разі виявлення негативних (в порівнянні з середньогалузовими) тенденцій продуктивності праці без одночасних істотних відхилень середньомісячної заробітної плати від її середньогалузових значень, менеджменту персоналу рекомендується приділяти найбільшу увагу методам соціального стимулювання праці.

The article deals with the problems of forming a system of relative indicators of labor resources efficiency and labor costs, the initial information for which is open financial and statistical reporting of business entities. Unfortunately, these reporting forms contain insufficient information about human capital. At the same time, it is the labor resources that are capable of containing the enormous potential of a competitive advantage of a company, and therefore their correct assessment is very important for investors, creditors and other interested parties.

The article identifies the most relevant coefficients, reflecting the productivity and profitability of staff and the cost of its payment. Empirical and statistical studies are carried out on the basis of the reporting of enterprises of the hotel and restaurant business (KVED 55.10). The specificity of this type of activity is an emphasis on the provision of services. It is for such an industry focus that the leading role of the effect of the use of labor resources on the aggregate financial result is characteristic.

The limitation in the source data by open financial and statistical reporting allows calculating indicators of labor productivity only in value terms. When calculating performance, the comparison is carried out with income, and when calculating profitability with gross or net profit. It is established that the analysis of such coefficients should be carried out in dynamics and in comparison with the industry average indicators. Such an analysis is able to reveal the exogenous or endogenous nature of the most significant factors determining the trend of changes in productivity and profitability of labor resources and labor costs of a particular company. It is especially important to pay attention to cases of significant deviation of the indicator values from their average industry values; each such case requires more careful research with a detailed identification of the causes. If negative (compared with the industry average) trends in labor productivity are revealed without simultaneous significant deviations of the average monthly wage from its industry average values, it is recommended that the personnel management pay the most attention to the methods of social incentives.

Ключові слова: продуктивність праці, рентабельність персоналу, Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), Звіт з праці, дохід на одного працівника, середньогалузова заробітна плата, рентабельність витрат на оплату праці.

Key words: labor productivity, staff profitability, Profit and loss statement (statement of comprehensive income), Labor Report, income per employee, average industry wages, profitability of labor costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У більшості компаній трудові ресурси є одночасно і джерелами найбільших витрат, і найціннішим активом. Сучасна фінансова аналітика оперує значною кількістю відносних показників, за допомогою яких можна проаналізувати успішність управління трудовими ресурсами і заробітною платою. Основними контрольними позиціями при цьому виступає моніторинг рівня продуктивності і рентабельності. Разом з тим, для кредиторів, інвесторів та інших зовнішніх зацікавлених осіб актуальним є питання проведення аналітичної роботи в умовах обмеженості джерел інформації, коли в розпорядженні дослідника є тільки відкрита фінансова і статистична звітність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам надання в бухгалтерському обліку інформації про використання компаніями наявного в їх розпорядженні людського капіталу присвячені роботи

Т.В. Давидюк (2009) [1]. Питанням визначення та вимірювання продуктивності праці присвячені роботи С.Ц. Кумбхакара (Kumbhakar SC, 2006) [2], А.М. Конорева, Н.В. Жахова (2016) [3], В. Харніша (Harnish, V., 2006) [4]. Рентабельність персоналу і витрат на оплату праці досліджували Р. Лукич (Lukic R., 2015) [5], П. Сіиманн, Й. Алвер (P. Siimann, J. Alver, 2015) [6]. Проблеми соціального стимулювання праці досліджуються в роботах О. О. Фальченко (2017) [7].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблема адекватної оцінки трудових ресурсів за допомогою інформації, що міститься у фінансовій та статистичній звітності, посилюється вкрай обмеженим обсягом інформації, яку можуть надати ці форми обліку і звітності. Крім того, на жаль, як вказує Т.В. Давидюк (2009), "в традиційній системі бухгалтерського обліку спостерігається ігнорування нових видів діяльності, професій та факторів виробництва (зокрема людсько-

го капіталу)" [1]. Таким чином, можливості економічного аналізу ефективності трудових ресурсів і людського капіталу на основі інформації, що міститься у фінансовій та статистичній звітності, вельми обмежені. Тому тим більш необхідно максимально повно використовувати наявні дані, в тому числі і за допомогою вдосконалення методики коефіцієнтного аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — систематизувати і удосконалити підходи до формування показників продуктивності і рентабельності персоналу та продуктивності і рентабельності витрат на оплату праці, які можуть бути розраховані по відкритій фінансовій та статистичній звітності підприємств. Розробити рекомендації щодо практичного застосування цих показників при проведенні аналізу з урахуванням галузевої специфіки підприємств.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Емпірико-статистичне дослідження індикаторів продуктивності та рентабельності персоналу і витрат на оплату праці підприємств готельно-ресторанного бізнесу здійснювалося за допомогою коефіцієнтного аналізу, аналізу динаміки та порівняльного зіставлення отриманих величин з середньогалузевими показниками.

Інформаційною базою для емпіричного економіко-статистичного аналізу є дані фінансової та статистичної звітності українських підприємств КВЕД 55.10 (діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення) за період 2013 — 2017 роки), зокрема Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), та Звіт з праці [8], а також статистична інформація Державної служби статистики України [9].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до S.C. Kumbhakar (2006), найбільш часто під продуктивністю розуміють кількість фізичної продукції, що випускається однією одиницею даного чинника виробництва в зазначений період часу [2]. Фінансова та статистична звітність українських підприємств може надати нам інформацію лише про вартісне вираження реалізованої продукції (товарів, послуг), тому в даному випадку мова буде йти про вартісні форми індикаторів продуктивності праці.

Як вказують А.М. Конорев, В.С. Кривошликов, Н.В. Жахов (2016), продуктивність праці характеризується співвідношенням результату праці до показників, які його обумовлюють. Поширеним методом розрахунку цього показника вважається відношення виробленої продукції до витрат праці [3]. Сконструйовані таким чином показники також називають показниками виробітку. Таким чином, продуктивність трудових ресурсів (виробіток) — це відносний показник, в чисельнику якого — оцінка результатів праці, а в знаменнику — оцінка витрат праці. Грунтуючись на фінансовій та статистичній звітності українських підприємств, можна розрахувати наступні показники продуктивності праці.

Дохід на одного працівника (Revenue per Employee, RE) — частка від ділення загального доходу на

кількість працівників:

$$RE = \frac{R}{E} \quad (1),$$

де R — загальний дохід (Revenue, інша назва — Total Sales, інша назва — чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), код рядка 2000 Звіту про фінансові результати);

T — кількість працівників (Number of Employees, інша назва — середня кількість усіх працівників в еквіваленті повної зайнятості, осіб, код рядка 1010 Звіту з праці).

Harnish V. (2006) називає цей показник "всеосяжною метрикою", найважливішим показником, на який необхідно орієнтуватися при прийнятті бізнес-рішень [4].

Коефіцієнт RE — це показник продуктивності (виробітку) трудових ресурсів в розрахунок на одиницю персоналу. Іншими словами, це продуктивність фактору під назвою "трудова ресурси". Значення цього показника дуже сильно залежить від трудомісткості виробництва, а значить, від галузевої приналежності підприємства. Однак, хоча дохід на одного співробітника, RE , корисний для оцінки продуктивності і порівняння фірм з конкурентами, він не враховує вартість кожного співробітника.

Відношення загального доходу до витрат праці (Labor Costs per Employee, LCE) показує співвідношення між загальним доходом і витратами на оплату праці:

$$LCE = \frac{R}{LC} \quad (2),$$

де LC — витрати на оплату праці (Labor Costs, інша назва — Payroll, інша назва — фонд оплати праці, код рядка 1020 Звіту з праці).

Коефіцієнт LCE — це індикатор продуктивності витрат на оплату праці. Іншими словами, це продуктивність фактора під назвою "витрати на оплату праці". Цей коефіцієнт іноді більш корисний для контролю витрат, оскільки підприємства, які витрачають значно більшу частку свого доходу на оплату праці, мають менше шансів отримати достатню кількість чистого прибутку.

Крім показників виробітку, можна розраховувати також і зворотні показники — коефіцієнти трудомісткості. Трудомісткість — це відношення оцінки витрат праці до оцінки результатів праці. Зокрема показник, зворотний до коефіцієнта LCE , показує витрати на оплату праці, виражену в частках (або у відсотках) від загального доходу.

Показники продуктивності праці характеризують результативність трудових ресурсів, але не їх прибутковість. Для оцінки прибутковості трудових ресурсів і прибутковості витрат на оплату праці конструюються відносні показники рентабельності, в чисельнику яких — розмір прибутку, а в знаменнику — вартість відповідних активів або витрати відповідних ресурсів. Загальне найменування таких показників: Profit per Employee (прибуток на одного працівника), або Profit per Labor Costs (прибуток на одиницю оплати праці). Lukic R. (2015) зазначає, що показник прибутку на одного працівника є одним із сучасних показників ефективності торгівлі, який має серйозні переваги в порівнянні з іншими

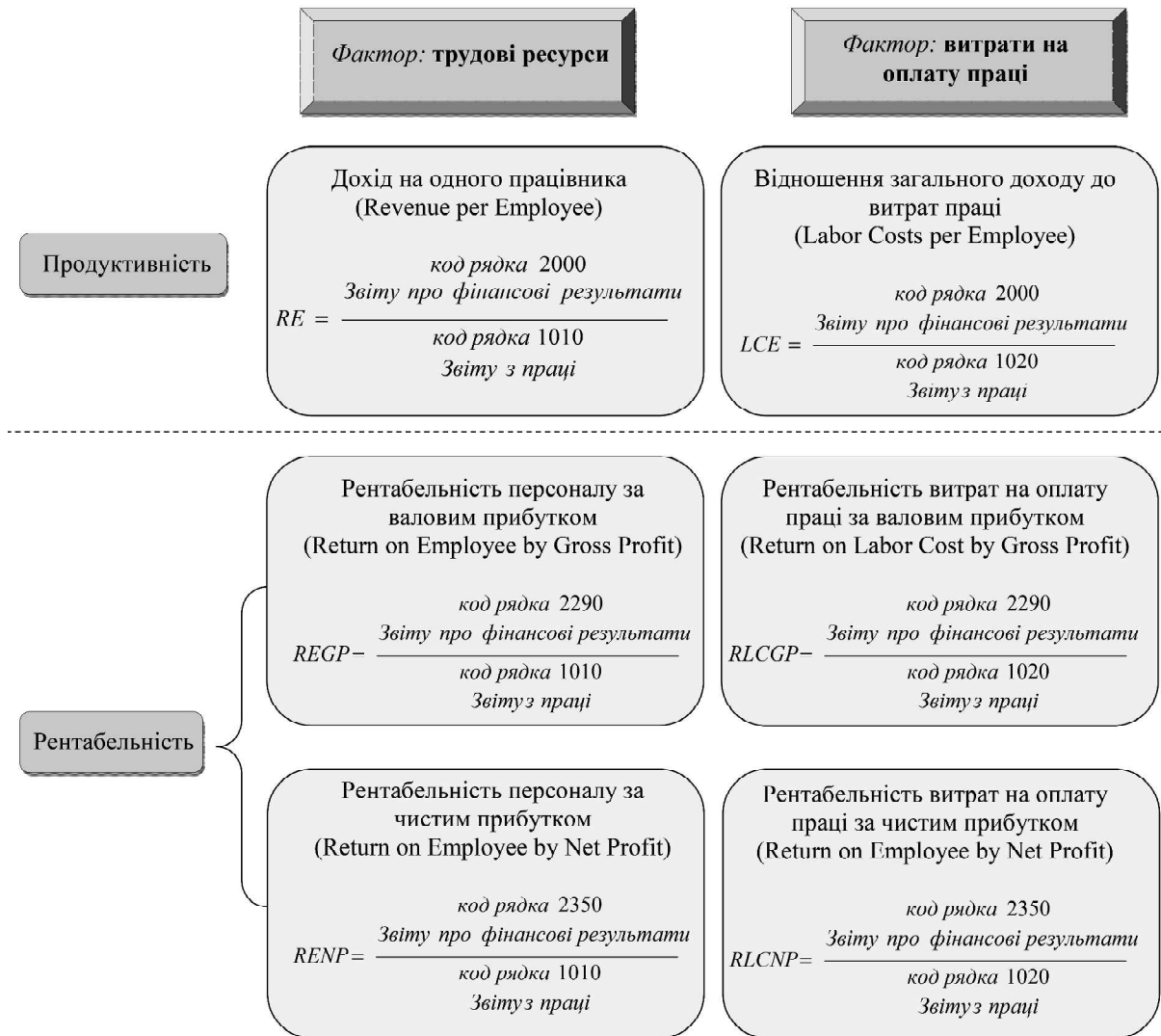

Рис. 1. Розрахунок продуктивності і рентабельності персоналу та продуктивності і рентабельності витрат на оплату праці за вихідними даними, представленими у фінансовій та статистичній звітності українських підприємств

ми індикаторами. Зокрема прибуток на одного працівника — гарне вираження впливу нематеріальних активів, талантів, знань, мотивації співробітників на підсумкові результати діяльності компанії [5].

Особливу важливість показника прибутку на одного працівника для сервісних підприємств (до числа яких відносяться і досліджувані в нашій статті підприємства готельно-ресторанного бізнесу), відзначають Р. Siimann, J. Alver (2015). Вони пишуть: "сервісні компанії отримують прибуток в основному за рахунок інтелектуальних навичок своїх співробітників, тому управління прибутком на одного працівника — це одна з можливостей збільшити капіталізацію, а також ринок компанії" [6].

Отже, по відношенню до трудових ресурсів і витрат на оплату праці доцільно використовувати такі показники рентабельності.

Валовий прибуток на одного робітника (інша назва — рентабельність персоналу (трудова ресурсів) за валовим прибутком; інша назва — Gross Profit per Employee; інша назва — Return on Employee by Gross Profit), $REGP$ — розраховується як частка від ділен-

ня валового прибутку на чисельність персоналу:

$$REGP = \frac{GP}{E} \quad (3),$$

де GP — валовий прибуток (Gross Profit, інша назва — фінансовий результат до оподаткування: прибуток, код рядка 2290 Звіту про фінансові результати).

Чистий прибуток на одного робітника (інша назва — рентабельність персоналу за чистим прибутком; інша назва — Net Profit per Employee; інша назва — Return on Employee by Net Profit), $RENP$ — розраховується як частка від ділення чистого прибутку на чисельність персоналу:

$$RENP = \frac{NP}{E} \quad (4),$$

де NP — чистий прибуток (Net Profit, інша назва — чистий фінансовий результат: прибуток, код рядка 2350 Звіту про фінансові результати).

Валовий прибуток на одиницю витрат на оплату праці (інша назва — рентабельність витрат на оплату праці за валовим прибутком; інша назва — Gross Profit per Labor Costs; інша назва — Return on Labor Cost by

Таблиця 1. Динаміка продуктивності і рентабельності персоналу підприємств ПрАТ "Харківтурист", ПрАТ "Тернопіль-Готель", ПрАТ "Савой готель Вінниця" та середньогалузових значень (код за КВЕД 55.10) за 2012–2017 роки

Підприємство	Рік					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Дохід на одного працівника (Revenue per Employee, <i>RE</i>)						
ПрАТ «Харківтурист»	35,567	31,443	34,527	54,674	44,022	70,239
ПрАТ «Тернопіль-Готель»	155,662	163,150	147,271	202,368	222,386	263,317
ПрАТ «Савой готель Вінниця»	59,586	64,137	60,722	80,366	83,838	93,545
Середньогалузові значення	135,146	152,523	137,515	216,409	298,216	?
Рентабельність персоналу за валовим прибутком (Return on Employee by Gross Profit, <i>REGP</i>)						
ПрАТ «Харківтурист»	0,866	0,546	-	1,891	0,935	2,261
ПрАТ «Тернопіль-Готель»	29,015	2,217	-	8,912	22,754	35,397
ПрАТ «Савой готель Вінниця»	5,140	1,689	4,616	6,747	12,069	12,184
Середньогалузові значення	19,067	18,991	17,658	29,760	67,085	?
Рентабельність персоналу за чистим прибутком (Return on Employee by Net Profit, <i>RENp</i>)						
ПрАТ «Харківтурист»	0,206	0,010	-	1,152	0,717	1,848
ПрАТ «Тернопіль-Готель»	27,092	2,217	-	8,912	18,754	31,302
ПрАТ «Савой готель Вінниця»	5,140	1,689	4,616	6,747	12,069	12,184
Середньогалузові значення	15,948	16,533	15,502	26,913	22,235	?

Gross Profit), *RLCGP* — розраховується як частка від ділення валового прибутку на витрати на оплату праці:

$$RLCGP = \frac{GP}{LC} \quad (5).$$

Чистий прибуток на одиницю витрат на оплату праці (інша — рентабельність витрат на оплату праці за чистим прибутком; інша назва — Net Profit per Labor Costs; інша назва — Return on Employee by Net Profit), *RLCNP*:

$$RLCNP = \frac{NP}{LC} \quad (6).$$

Всі ці показники можуть бути розраховані на основі фінансової та статистичної звітності, що надається українськими підприємствами.

На рисунку 1 представлені формули продуктивності і рентабельності трудових ресурсів, а також продуктивності і рентабельності витрат на оплату праці із зазначенням відповідних кодів

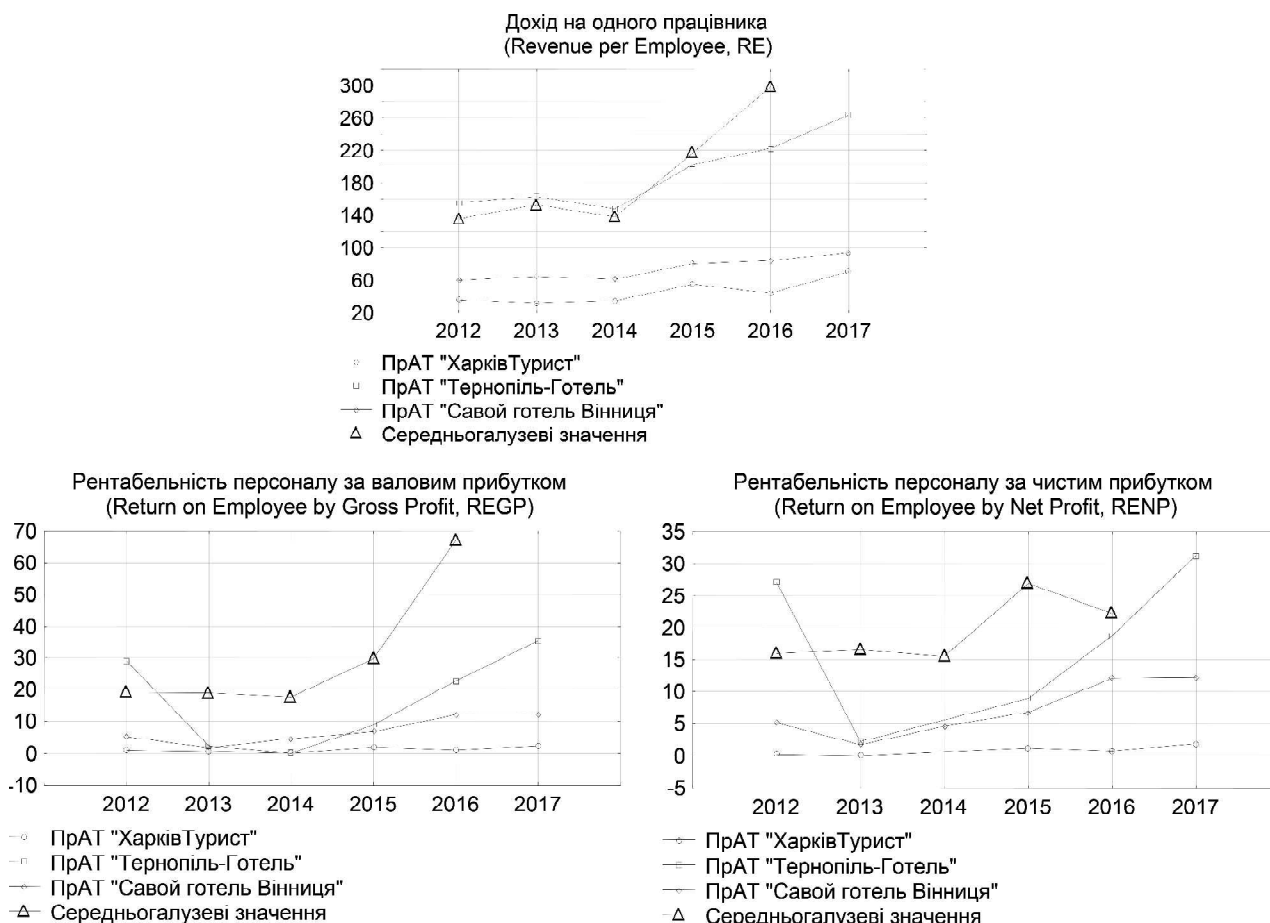

Рис. 2. Динаміка продуктивності і рентабельності персоналу підприємств ПрАТ "Харківтурист", ПрАТ "Тернопіль-Готель", ПрАТ "Савой готель Вінниця" та середньогалузових значень (код за КВЕД 55.10) за 2012–2017 роки

Рис. 3. Динаміка середньомісячної заробітної плати та доходу на одного працівника ПрАТ "ХарківТуріст" у порівнянні з середньогалузовими значеннями (код за КВЕД 55.10) за 2012–2017 рр.

рядків фінансової та статистичної звітності, з яких може бути отримана вихідна інформація.

Всі перераховані вище коефіцієнти потрібно розглядати в порівнянні з попередніми періодами і з середньогалузовими значеннями з метою виявлення операційних проблем, наприклад, збільшення витрат на оплату праці в порівнянні з продажами. Виявлення відповідних тенденцій може допомогти прийняти правильні управлінські рішення, спрямовані на коригування можливих негативних процесів шляхом скорочення витрат або, можливо, збільшення зусиль для збільшення продажів. Для будь-якого підприємства важливо бачити, що витрати на заробітну плату виправдані одержуванним прибутком. Цей взаємозв'язок має вирішальне значення для управлінських рішень, пов'язаних з наймом і звільненням персоналу.

Відзначимо, що в разі, якщо підприємство отримує не прибуток, а збиток, розрахунок коефіцієнтів рентабельності сенсу не має. У таблиці 1 та на рисунку 2 представлена динаміка продуктивності і рентабельності трудових ресурсів за трьома досліджуваними підприємствами готельно-ресторанного господарства (код за КВЕД 55.10 — "Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування"), а також середньогалузеві значення. При розрахунку середньогалузових значень враховувалися тільки прибуткові підприємства цієї галузі (використовувалася статистична інформація Державної служби статистики України) [9].

Порівняння поведінки коефіцієнтів в динаміці може допомогти зробити висновок про перевагу ендегенних або екзогенних факторів впливу. Так, наприклад, динаміка продуктивності персоналу ПрАТ "Тернопіль-Готель" досить точно повторює динаміку середньогалузових значень даного показника. У разі, якщо значення показника близькі до середньогалузових, і при цьому знижуються одночасно з середньогалузовими значеннями, керівництву підприємства дуже важко протистояти такій тенденції, оскільки вона обумовлена екзогенними факторами.

Істотна ендегенна складова спостерігається по рентабельності персоналу за чистим прибутку ПрАТ "Тер-

нопіль-Готель". Зокрема, на ділянці 2015–2016 р.р. розглянутий показник по цьому підприємству зростає незважаючи на падіння відповідного середньогалузового значення.

У підприємств ПрАТ "Савой готель Вінниця" та ПрАТ "ХарківТуріст" спостерігаємо стабільно низькі значення продуктивності персоналу в порівнянні з середньогалузовими значеннями. Така ситуація — явний індикатор необхідності проведення заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання трудових ресурсів з детальним аналізом причин, що призвели до такої ситуації.

Особливу увагу слід приділити випадкам, коли істотні відхилення від середньогалузових значень продуктивності праці (особливо негативні) не супроводжуються відповідними відхиленнями середньої заробітної плати. Продемонструємо цю ситуацію на прикладі ПрАТ "Харківтуріст" (рис. 3).

Ми бачимо, що розрив між середньомісячною заробітною платою в ПрАТ "Харківтуріст" і її середньогалузовими значеннями є невеликим та стабільно скорочується, але продуктивність праці, виражена в доході на одного працівника, в ПрАТ "Харківтуріст" залишається істотно нижче середньогалузових значень. У такій ситуації необхідно докладати зусилля по соціальному стимулюванню праці. Як вказує О. О. Фальченко (2017), соціальне стимулювання — різновид стимулювання, яке виражається у зміні соціального (адміністративного, загального) статусу працівника [7]. Відсутність соціальних стимулів, кар'єрних перспектив, можливості просування, вдосконалення кваліфікації, міжпрофесійного та міжпосадового переміщення робітників може бути причиною істотного зниження продуктивності персоналу на тлі порівняно високого рівня оплати праці.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Попри невеликий обсяг вихідної інформації, відкрита фінансова і статистична звітність підприємств у достатній мірі надає можливість провести коефіцієнтний аналіз ефективності використання трудових ресурсів та ефективності використання витрат на оплату праці. Ос-

новними контрольними позиціями при цьому є продуктивність і рентабельність. Порівняння коефіцієнтів продуктивності і рентабельності персоналу і коефіцієнтів продуктивності і рентабельності витрат на оплату праці з середньогалузевими значеннями дозволяє виявити перевагу екзогенної або ендогенної складової. У разі, якщо динаміка середньомісячної заробітної плати близька до середньогалузевого тренду, а дохід в розрахунку на одного працівника істотно відрізняється від середньогалузевих значень, доцільним є застосування соціального стимулювання персоналу.

Наукова новизна полягає в уточненні методичного підходу до проведення коефіцієнтного аналізу ефективності використання персоналу та витрат на оплату праці на основі відкритої фінансової та статистичної звітності з урахуванням галузевої специфіки розглянутих суб'єктів господарської діяльності.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані при проведенні практичної аналітико-статистичної роботи, пов'язаної з моніторингом ефективності трудових ресурсів.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з уточненням взаємозв'язку коефіцієнтного аналізу ефективності трудових ресурсів з ефективністю інших виробничих ресурсів на основі врахування галузевих особливостей.

Література:

1. Давидюк Т.В. Бухгалтерський облік людського капіталу як засіб управління діяльністю підприємства / Т.В. Давидюк // Збірник наукових праць [Поділ. держ. аграрно-техн. ун-ту]: наук. зб. — Кам'янець-Подільський: ПДАТУ, 2009. — Вип. 17, т. 2. — С. 117—120. Режим доступу: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/34707>

2. Kumbhakar S.C. Productivity and efficiency measurement using parametric econometric methods // Transparency, governance, and markets. Elsevier, Oxford. — 2006. — P. 21—61. Available online at: https://www.cerge-ei.cz/pdf/events/papers/061124_t.pdf

3. Конорев А.М., Кривошлыков В.С., Жахов Н.В. Эффективность использования трудовых ресурсов в аграрном секторе экономики Курской области // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. — 2016. — № 4. — Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26642829>

4. Harnish V. Revenue per Employee, 2006. Available online at: <https://gazelles.com/static/resources/articles/RevenueperEmployee.pdf>

5. Lukic R. et al. The Analysis of Profit per Employee in the Trade of Serbia // Economia. Seria Management. — 2015. — Т. 18. — № 1. — P. 5—16. Available online at: <http://www.management.ase.ro/reveconomia/2015-1/1.pdf>

6. Siimann P., Alver J. On using an efficiency matrix in analysing profit per employee (on the basis of the Estonian SME software sector) // Zeszyty Teoretyczne Rachunkowosci. — 2015. — Т. 84. — № 140. Available online at: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=298447>

7. Фальченко О.О. Соціальне стимулювання праці готельно-ресторанного господарства [Електронний ре-

сурс] / О.О. Фальченко // Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. фахове вид. — 2017. — Вип. 20. — С. 607—610. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/124.pdf>

8. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. База даних фінансової звітності емітентів. — Режим доступу: <https://smida.gov.ua/db/emitent>

9. Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів господарювання" Державної Служби Статистики України. 2016. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/11/zb_dsg2016pdf.zip

References:

1. Davydjuk, T. V. (2009), "Accounting of human capital as a means of managing the activities of the enterprise", Collection of scientific works (Podolsky State Agrarian and Technical University), Vol. 17, no.2, pp. 117-120, available at: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/34707> (Accessed 05 Nov 2018).

2. Kumbhakar, S. C. (2006), "Productivity and efficiency measurement using parametric econometric methods", Transparency, governance, and markets, Elsevier, Oxford, pp. 21-61, available at: https://www.cerge-ei.cz/pdf/events/papers/061124_t.pdf (Accessed 05 Nov 2018).

3. Konorev, A. M. Krivoshlykov, V. S. and Zhahov, N. V. (2016), "The efficiency of use of labor resources in the agricultural sector of the Kursk region", Bulletin of the Kursk State Agricultural Academy, Vol. 4, Available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26642829> (Accessed 05 Nov 2018).

4. Harnish, V. (2006), "Revenue per Employee", Available at: <https://gazelles.com/static/resources/articles/RevenueperEmployee.pdf> (Accessed 05 Nov 2018).

5. Lukic, R. (2015), "The Analysis of Profit per Employee in the Trade of Serbia.", Economia. Seria Management, vol.18(1), pp. 5—16, Available at: <http://www.management.ase.ro/reveconomia/2015-1/1.pdf> (Accessed 05 Nov 2018).

6. Siimann, P. and Alver, J. (2015), "On using an efficiency matrix in analysing profit per employee (on the basis of the Estonian SME software sector)", Zeszyty Teoretyczne Rachunkowosci, vol.84(140), Available at: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=298447> (Accessed 05 Nov 2018).

7. Faljchenko, O. O. (2017), "Social stimulation of labor in the hotel and restaurant industry", Global and national problems of the economy, vol. 20, pp. 607-610, Available at: <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/124.pdf> (Accessed 05 Nov 2018).

8. Agency for the development of stock market infrastructure in Ukraine (2018), "Database of financial statements of issuers", Available at: <https://smida.gov.ua/db/emitent> (Accessed 05 Nov 2018).

9. State Statistics Service of Ukraine (2016), "The statistical compilation "The activities of business entities", Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/11/zb_dsg2016pdf.zip (Accessed 05 Nov 2018).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2018 р.

*T. Dmytrenko,
Senior Lecturer at Department of Finance,
Banking, and Insurance Business of ESIIEF of IAPM, the city of Kyiv*

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.97

DIGITAL SIGNATURES AND CIRCULATION OF ELECTRONIC PROMISSORY NOTES AS MEANS OF IMPROVING THE FINANCIAL MARKET TRANSPARENCY

*Т. А. Дмитренко,
старший викладач кафедри фінансів, банківської і страхової справи, ННІМЕФ МАУП, м. Київ*

ЦИФРОВІ ПІДПИСИ ТА ОБІГ ВЕКСЕЛІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ ЯК ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

The paper outlines the necessity of switching the bill circulation into an electronic form for increasing the speed and transparency of operations, preventing the use of bills in criminal and risk operations, including suspicious financial transactions in relation to the risk of legalization (laundering) of proceeds derived from criminal activity. Also, the paper also reveals the issues of the preservation of the exchange law rules, especially the use of electronic signature for the verification of bill transactions. The article presents the international experience of the development of legislation on the bill circulation in electronic form, the experience of other countries in the implementation of these standards in practice.

In this paper the measures directed on counteraction to washing of the profits got a criminal way are considered about the financial transaction with using bills of exchange and promissory notes. This article demonstrates that it is possible, through the legislation of digital signatures, for electronic promissory notes to conform to requirements that certain kinds of contracts be memorialized in a writing, signed by the party to be charged, with sufficient content to evidence the contract. On the other hand, most of the European countries and South American countries have adopted the Uniform Law of Geneva for Promissory Notes to regulate this financial instrument. Once again, it will be shown in this paper that the solution proposed here does not negatively affect the parameters of the European Law. Thus, the article recommended mechanisms to accelerate the integration of national financial markets into the global on-demand contemporary global processes.

У статті викладено обґрунтування необхідності переходу обігу векселів у електронну форму для підвищення швидкості і прозорості операцій, запобігання використанню векселів в злочинних та ризикових операціях, в тому числі підозрілих щодо ризику легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом фінансових операціях. Також у статті розкриті питання збереження норм вексельного права, особливо використання електронного підпису для завірення операцій з векселями. В статті надається міжнародний досвід розвитку законодавства щодо обігу векселів в електронній формі, досвід інших країн щодо впровадження цих норм у практичну діяльність.

У статті розглянуто заходи, спрямовані на протидію відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, щодо фінансових операцій з використанням простих і переказних векселів. У статті продемонстрована можливість через легалізацію цифрових підписів та застосування їх в обігу векселів в електронній формі, дотримання вимог, щоб певні види договорів були зафіксовані у письмовій формі, підписаної стороною, яка підлягає стягненню, з достатнім змістом для підтвердження договору. З іншого боку, більшість європейських країн та країн Південної Америки прийняли Уніфіковану Женевську конвенцію щодо обігу векселів для регулювання цим фінансовим інструментом. Ще раз в статті буде показано, що запропоноване рішення не впли-

ває негативно на параметри європейського законодавства. Таким чином, у статті рекомендовано механізми прискорення інтегрування національного фінансового ринку до світового на вимогу сучасним глобалізаційним процесам.

Ключові слова: легалізація, відмивання грошей, ризики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, Векселі, Вексельне право, депозитарна система, підозрілі фінансові операції, документарні фінансові інструменти, електронна форма векселів, електронний підпис.

Key words: legalization, money laundering, risks of legalization (laundering) of proceeds derived from criminal activity, bills, exchange law, depository system, suspicious financial transactions, certificated investment instruments, electronic form of bills, electronic signature.

PROBLEM STATEMENT

Today in Ukraine, in the view of many enterprises and government authorities, bills are associated as securities, the use of which is related to dubious deals in economic circulation. Indeed, at the end of the past and the beginning of this century, bills were massively used as a barter instrument, dubious bill schemes were popular, and the appearance of Frauds instrument led to the proliferation of fraudulent operations with copies of bills.

The reputation of bills as a "gray instrument" brought the development of the commercial paper market to a standstill. The civilized circulation of bills remained, perhaps, only for financing the agrarian sector with the participation of international partners and organizations, such as the International Finance Company, banking institutions with foreign capital: JSC UkrSibbank (BNP Group), JSC Raiffeisen Bank Aval, PJSC Credit Agricole Bank, and multinational companies, such as BASF, SYGENTA, and MONSANTO [1; 2].

A full circulation of bills has the right to exist only if it becomes transparent and controllable. In the financial system, there is a clear contradiction between the need for instruments of financing the real economy and the impossibility of using them in their current form. This dilemma is soluble on a qualitatively different information-and-technology basis and using the best international experience.

ANALYSIS OF BASIC RESEARCH AND PUBLICATIONS

The study of the problems of bill circulation in Ukraine, as well as the creation and development of the bill market was conducted by such domestic and foreign scientists, as: A.V. Demkivsky, S.Z. Moshensky, P.P. Tsytyovych, A.B. Avakov, O.I. Baranovsky, M.O. Burmaka, P.Yu. Borodin, S.O. Gutkevich, Yu.M. Lysenkov, V.M. Malyuk, M.O. Mozgovy, T.A. Rudenko, S.M. Rumyantsev, N.M. Feshchenko, O.O. Feldman, V.M. Sheludko, S.M. Barats, I. Fisher, H.F. Shershenevych, A.A. Feldman, Wolters Kluwer, Michael Smith, and others. In their writings, they defined the economic essence of a bill, considered its types and forms, systematized legislation on bill circulation, considered the features of the bill circulation at various stages of its development.

Without diminishing the role and importance of the treatises of these scientists, it should be noted the lack of comprehensive studies on the prevention and counteraction of legalization (laundering) of illegally gained proceeds in assessing the riskiness of bills used by criminals in schemes of legalizing proceeds. In most cases, scientific publications are confined to analyzing the shadow economy and highlighting the problem of money

laundering in this aspect, or to the consideration of the issues of legalization of "criminal" proceeds by criminal groups and the struggle of state structures with this negative phenomenon, its criminal law aspects.

It should be noted that research into the causes and consequences of the use of bills in the schemes for laundering criminal assets is very little involved, especially its theoretical and methodological basis, although this is the main component of countering and combating money laundering and the recommended direction for the development of procedures for countering the legalization (laundering) of proceeds derived from criminal activity by international organizations involved in the specified sphere of regulation and development of the global economy.

Thus, the study of the organizational and legal framework for managing the risks of using bills in criminal schemes of money laundering, as well as preventing and countering money laundering in the financial sector of the economy and developing proposals for their improvement are relevant from a scientific and practical point of view.

The aim of the study is to justify the need to introduce electronic form of bills and transfer existing bills from the documentary form to electronic one in accordance with international recommendations to increase market transparency and reduce its shadow component, modernization of financial instruments regarding the needs of the present — access to cheaper credit resources, solving receivables and payables of enterprises and institutions, overcoming cash gaps, and improving the investment climate in the country.

THE MAIN RESULTS OF THE STUDY

The fourth industrial digital revolution significantly changes the infrastructure of the economy. Modern technologies that allow for transparency, reliability and speed of information transfer change the paradigm of relations of participants in financial and business operations. As early as 2011, the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) has published a document entitled Legal Issues Related to the Use of Electronic Transferred Records, which concerns order securities, such as bills, bills of lading, and warehouse warrants. It reflects the recommendations for the UN member states containing the principles for the transition of paper circulation from electronic to electronic form [3].

The United Nations Commission (hereinafter referred to as the United Nations Commission) on International Trade Law, Recalling General Assembly Resolution 2205 (XXI) of December 17, 1966, thanks to which the United Nations Commission on International Trade Law was established in order to promote the progressive

harmonization and unification of the law of international trade in the interests of all peoples, especially developing countries, aware that the United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Treaties (New York, 2005), the UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures (2001), and the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) provide substantial assistance to states in enabling and creating favorable conditions for the use of electronic instruments in the international trade, however, they do not address or fully regulate issues related to the use of electronic transferred records in the international trade, taking into account that problems arising from uncertainty about the legal significance of electronic transferred records constitute an obstacle to the international trade. The UN Commission, convinced that the unification of some rules relating to the legal recognition of electronic transferred records on a technologically neutral basis and using the functional equivalence approach will increase legal certainty and commercial predictability in the field of electronic commerce, recalling that at its forty-fourth session in 2011, it commissioned the Working Group IV (Electronic Commerce) to carry out work in the field of electronic transferred records, having considered a draft model law on electronic transferred records at its fiftieth session in 2017, noting that the draft model law prepared by the working group considers the use of electronic transferred records, equivalent to paper negotiable documents or instruments, and does not concern the use of transferred records, that exist only in electronic form, or transmitted records, negotiable documents, or instruments that are governed by a substantive law that is neutral with respect to the carriers, considers that the typical UNCITRAL law on electronic transferred records will be a useful addition to the current UNCITRAL texts in the field of electronic commerce, because it will provide states with substantial assistance in strengthening their legislation governing the use of electronic transferred records, or developing such legislation if they are not currently in place, and adopts the updated UNCITRAL Model Law on electronic transferred records [4].

In Ukraine, since the adoption of the Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Some Other Laws of Ukraine Regarding Financial Finance Bills [5] and criticism of the implementation of electronic treasury finance bills by the IMF, applications of electronic working capital payments are not conducted. The main reason for this situation is the wording of Art. 5 of the On the Circulation of Bills in Ukraine Law [6], according to which a bill should be issued only in documentary form, as well as the opacity and imperfection of the mechanism of circulation of finance bills in the above-mentioned law.

Obviously, at the time when Bill Conventions were signed, it was impossible to imagine the circulation of any documents in any format except on paper. Since then, both the methods of information transfer and the methods of recording rights to securities have changed significantly. It is time to introduce amendments in the execution of the letter of the law. For example, the cash turnover in the quality of the discharging the bills practically everywhere was replaced by non-cash settlements, which is not provided for by the Conventions.

In the last decades of the last century, other countries have already created an infrastructure for dematerializing bills. For example, in France, the basis of non-cash circulation of bills in this model is the issuance of a paper document with a blank endorsement, followed by placing it in a depository. Circulation of bills is carried out in the form of movement through custody accounts

In Russia, the idea of a bill in the form of an electronic document was put forward and substantiated in 2002 and incorporated as a standard in the draft Federal Law on Amendments to the Law on the Bills of Exchange and Promissory Note. The project, according to the regulations of the Government of the Russian Federation was defended at the Institute of Legislation and Comparative Law. The draft law was included in the action plan of the Government of the Russian Federation, but was not implemented due to the refusal of the leadership of the Federal Commission for Securities of Russia to coordinate it without any explanation [7, p. 64].

In 2009, based on the developments of the 1990s [8, 9], a scheme for interdepository circulation of bills was proposed, proceeding from the experience of the infrastructure of the American Depository Trust Clearing Company (DTCC) [10]. The scheme is intended primarily for servicing the circulation of bills as commercial papers (immediately after blank endorsement); however, the first endorsements can be made a special one in order to ensure joint liability of several persons. At the same time, it is technologically unimportant in what form the bill is issued — in the form of a paper or electronic document. Therefore, the study of the possibility of circulation of bills in the form of an electronic document without the participation of depositories is of particular relevance.

Currently, the electronic document management is developing at a fast pace. The use of electronic signatures has become commonplace for businesses through interaction with tax and government regulators.

Harmonizing the national legislation with the European one, Ukraine adopted the On Electronic Digital Signature Law (hereinafter referred to as the Law on EDS) in 2003, which introduced the concepts of electronic signature and electronic digital signature in our legal field. Similarly to European legislation, an electronic signature, not even cryptographically protected, began to gain popularity in the Ukrainian business community.

In 2016, the EU Regulation 2014 on electronic identification, verification, and trust services of eIDAS was published to replace the European Directive [10]. In accordance with European trends, the Law on EDS will lose its force on November 7, 2018, and the On Electronic Trust Services Law will come into force (hereinafter referred to as the Law on ETS) [11].

It is clear that the Law on EDS is an implemented eIDAS and a number of provisions are direct translations. This fact should be borne in mind, since it is quite likely that not only the law, but also its interpretation by law enforcement will be taken from European practice. Let's look at some of the main points of the Law of EDS and start with an electronic signature.

The law introduces the concept of electronic signature, advanced electronic signature, and qualified electronic signature. In its simplest form, an electronic signature is electronic data that is added by the signatory to other electronic

data or is associated with it and is used as a signature by him/her. An advanced electronic signature (AES) is an electronic signature that meets the following additional criteria:

- it is formed by cryptographic data transformation with which it is connected using special equipment or software;
- the personal key, which is associated with the signatory and identifies it electronically, is used;
- in case of interference with the integrity of the data, held together by such a signature, such intervention can be clearly detected.

A Qualified Electronic Signature (QES) is a signature that meets all the criteria for AES and, additionally, the following criteria:

- the equipment and/or software with which it is generated is subject to additional requirements (currently, the legislation does not specify which one);
- it is based on a qualified public key certificate.

In addition to the electronic signature, the Law introduces the concept of electronic seal. An electronic seal can also be advanced and qualified — the criteria for these classes are similar to the corresponding criteria for classes of signatures. The difference lies in the fact that an electronic signature can be used by both a legal entity and an individual, and only legal entities can use an electronic seal. There is no significant difference in functionality between the electronic signature and the electronic seal.

Returning to the analysis of the text of the UNCITRAL Convention, the current legislation, and the established rules of office work, it is necessary to highlight the following aspects of the electronic form of bills.

According to experts of electronic document management [12], modern technologies make it possible to almost completely repeat all elements of a bill as an electronic document. Certification of the document and all changes in it should be performed using the enhanced qualified electronic signature (QES) by all participants in the circulation of bills: the drawer, the guarantor of a bill, the acceptor (in the bill of exchange), and the owners of the bills — endorsers.

According to the uniqueness and the uniqueness of the document when creating each electronic document (electronic analogue of a bill), a unique identification number is assigned, and when the QES is applied to a document, the hash function is calculated and the time tag is placed. Through the use of confirming the time tag, it is possible to verify the QES legitimacy at the time of its application, even if it is canceled in the future or it expires. As the document is recycled, when switching to a new owner and certifying an additional QES, additional records are made to the same document (the inscription and signature of the endorser or guarantor of a bill), that is, the unique identification number always indicates clearly both the original version of the document and all its subsequent statuses with preservation of the entire history of the document (bill) and the ability to see the status of the document on any historical date at any time.

As for physical possession of the recommendations of UNCITRAL: "Par. 20. ... The requirement of ownership, combined with the requirement of uniqueness, protects the issuer from multiple liability on the same instrument, helps to give the endorsee (bill holder) guarantees that he/she has acquired an unimpeachable legal title, and protects the endorsee from fraudulent transmission of a duplicate" [4].

The ownership of a bill is confirmed by an endorsement certified by QES with a time tag, a delivery-acceptance act (which is also an electronic document), a mutually certified QES with a time tag, registration of a bill transfer in the system, a technical solution of the document's relevance to the current (last) owner, technical solution to access the current document only the new owner of the bill, and the inability to create a duplicate.

A mandatory element of the transfer of a bill in the form of an electronic document is the delivery-acceptance act on a unified form as an electronic document management, certified by QES. It is this document, signed by both parties, confirms the transfer of the bill to the new owner. An endorsement is a unilateral act. It can be signed before the transfer and then crossed out. One of the documents confirming the ownership of the bill is an act. In the electronic document management system, all signed documents, except the signature itself, have such a parameter as the time of signing, which allows tracking the sequence of transfer of bills in possible disputes between owners.

Creating a full-fledged bill of exchange system in the form of an electronic document that meets all aspects of international law requires changes in legislation — the Law of Ukraine On the Circulation of Bills in Ukraine dated July 4, 2013, No. 407-VII [5] regarding the possibility of circulation of bills in the form of an electronic document, the Law of Ukraine On the Notary dated September 2, 1993, No. 3425-XII [6] in parts of protest a bill.

Revolutionary changes in the scientific and technical structure of the modern economy, recent legislative changes make it possible to radically change the relationship between the financial and real sectors of the economy.

CONCLUSIONS

Much has been said about cyberspace and its new law. Now that cyberspace is a global environment, it calls for a new law that can provide effective regulation in as many jurisdictions as possible. Links in cyberspace allow users to change from one country to another by clicking a mouse. The new law of cyberspace should be uniform. Electronic promissory note law is an example of a uniform law that will emerge from cyberspace to real space.

This paper examines the use of digital signatures to develop the electronic promissory note. Digital signatures can be used to enable the electronic promissory note. In doing so, e-commerce will have an instrument that securely provides for the worldwide circulation of credit in cyberspace.

The most important in creating a transparent circulation of bills and countering the use of bills in financial transactions of legalizing criminal proceeds is the creation of mechanisms to immobilize bills as a way to absolutely minimize the risks and implement comprehensive administration of bill circulation in Ukraine. The concept of creating a Unified Information System for issuing, circulation, and redemption of the bills has already become an integral Comprehensive Program for Reforming the Financial Sector of Ukraine, a program for the development of the Ukrainian stock market until 2020.

Література:

1. Вигідні умови вексельного фінансування для українських аграріїв [Електронний ресурс]: інтернет-сайт

Байер Україна. — Режим доступу: http://www.baier.ua/media/news/2016_03_14_new_financial_terms.php

2. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]: інтернет-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/node/7644>

3. Доклад Рабочей группы по электронной торговле о работе ее сорок пятой сессии (Вена, 10—14 октября 2011 года) [Електронний ресурс]: інтернет-сайт Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли. — Режим доступу: http://www.uncitral.org/uncitral/ru/commission/working_groups/4Electronic_Commerce.html

4. Типовий закон ЮНСИТРАЛ про електронні передані записи [Електронний ресурс]: інтернет-сайт Комісії ООН по праву міжнародної торгівлі. — Режим доступу: http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/MLETR_ebook_R.pdf

5. Міжнародні стандарти: Рекомендації FATF [Електронний ресурс]: інтернет-сайт Державної служби фінансового моніторингу України. — Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=180&art_id=585&lang=uk

6. Про обіг векселів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 04.07.2013 №407-VII. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>

7. Кошель Д.Е. К вопросу о перспективах вексельного обращения в Российской Федерации [Текст] / Д.Е. Кошель // Журнал "Вестник Омского университета. Серия "Право" 2011. — № 2 (27). — С. 59—63.

8. Makeev A.V. Концепция организованного коммерческого кредита и зачета взаимных требований на основе векселя [Текст] / А.В. Макеев // Деньги и кредит. — 1994. — № 3. — С. 54.

9. Познышев С.В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности. [Текст]: монография / С.В. Познышев. — Л.: Государственное издательство, 1926. — 256 с.

10. Makeev A. V. Самое слабое звено вексельного рынка, или О создании аналога депозитарно-трастовой клиринговой компании (DTCC) для российского рынка коммерческих бумаг (вексельных программ) [Текст] / А.В. Макеев // Деньги и кредит. — 2006. — Ноябрь.

11. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market [Електронний ресурс]: eIDAS Regulation (Regulation (EU) N°910/2014). — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/futurium/en/content/eidas-regulation-regulation-eu-ndeg9102014>

12. Про електронні довірчі послуги [Електронний ресурс]: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>

References:

1. Bajer Ukraina (2016), "Favorable terms for bills of exchange for Ukrainian agrarians", [Online], vol. 8,

available at: http://www.baier.ua/media/nevs/2016_03_14_nev_finantsial_terms.php (Accessed 14 Mar 2014).

2. The official site of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2013), "Strategy for the development of the agrarian sector of Ukraine's economy for the period up to 2020", available at: <http://www.minagro.gov.ua/node/7644> (Accessed 07 Nov 2018).

3. The official site of the United Nations Commission on International Trade Law (2011), "Report of the Working Party on Electronic Commerce on the work of its forty-fifth session", Vienna, 10-14 October, available at: http://www.uncitral.org/uncitral/ru/commission/working_groups/4Electronic_Commerce.html (Accessed 07 Nov 2018).

4. The official site of the UN Commission on International Trade Law (2017), "UNCITRAL Model Law on Electronic Transmission Records", available at: http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/MLETR_ebook_R.pdf (Accessed 07 Nov 2018).

5. The official site of State Financial Monitoring Service of Ukraine (2018), "International Standards: FATF Recommendations", available at: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=180&art_id=585&lang=uk (Accessed 07 Nov 2018).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On the circulation of bills in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2374-14> (Accessed 07 Nov 2018).

7. Koshel', D.E. (2011), "On the issue of prospect of a bill circulation in the Russian Federation", Zhurnal "Vestnyk Omskoho unyversyteta. Seryia "Pravo", vol. 1, pp. 59—63.

8. Makeev, A. V. (1994), "The concept of an organized commercial loan and the offsetting of mutual claims on the basis of a bill", Den'hy y kredyt, vol. 1, p. 54.

9. Poznyshchev, S.V. (1926), Kriminal'naja psihologija: Prestupnye tipy. O psihologicheskom issledovanii lichnosti kak sub'ekta povedenija voobshhe i ob izuchenii lichnosti prestupnika v chastnosti. [Criminal Psychology: Criminal Types. On the psychological study of personality as a subject of behavior in general and on the study of the identity of the offender in particular.], Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Moscow, Russia.

10. Makeev, A. V. (2006), "The weakest link in the bill market, or About the creation of an analogue of the Depository Trust Clearing Company (DTCC) for the Russian market of commercial papers (bills of exchange)", Den'gi i kredi., vol. 1.

11. The official site of the European Parliament and of the Council (2014), "Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market", available at: <https://ec.europa.eu/futurium/en/content/eidas-regulation-regulation-eu-ndeg9102014> (Accessed 07 Nov 2018).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "About electronic trust services", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (Accessed 07 Nov 2018).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2018 р.

А. В. Кожина,
к. н. з держ. упр., доцент, докторант кафедри регіонального управління, місцевого
самоврядування та управління містом, Національна академія державного управління при
Президентіві України

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.102

ТЕОРІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ТЕОРІЯМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

A. Kozhyna,
Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Doctoral Candidate of the Department
of Regional Administration, Local Self-Government and City Management,
National Academy for Public Administration under the President Ukraine

THEORY OF INCLUSIVE LOCAL DEVELOPMENT AND ITS INTERCONNECTION WITH THE TERRITORIAL DEVELOPMENT THEORIES

Статтю присвячено дослідженню теорій, пов'язаних з місцевим розвитком, визначенню й обґрунтуванню взаємозв'язку з ними теорії інклюзивного місцевого розвитку. Здійснено аналіз низки теорій і моделей, які пояснюють феномен розвитку на мікро- і макрорівнях. Дослідження показало широкий спектр, різні ідейні підходи щодо впливу на розвиток територій. Запропоновано систематизацію теорій територіального розвитку та визначено, що теорія інклюзивного місцевого розвитку логічно вписується в загальну систему. Встановлено, що теорія інклюзивного розвитку ще мало розроблена, особливо в локальному контексті. Визначено, що підґрунтям теорії інклюзивного місцевого розвитку є синтез різноманітних економічних, соціальних, екологічних та політичних теорій, вона поєднує ідеї теорій економічного і сталого розвитку та соціального добробуту.

The article is devoted to the research of the theories that connected to local development, the definition and substantiation of the interconnection between them and the theory of inclusive local development. An analysis was carried out of a number of theories and models that explain the phenomenon of development at micro— and macro— levels. The research showed a wide range, different approaches and mechanisms of action of territorial development theories on the development of territories. The systematization of territorial development theories was proposed and determined that the theory of inclusive local development logically fits into the overall system. Was established that the theory of inclusive development still little developed, especially in the local context. The research highlighted the major groups of theories connected to local development: spatial theory and placement theory, cumulative theories, theories of economic growth, institutional theories, new theories of economic growth and economic geography, the theory of social welfare and other modern theories.

As was found during the research, for a long time in scientific discussions on social and economic development prevailing approach, within which economic growth was considered the most important factor. Over time, it became apparent that economic growth is not enough to improve the well-being of the population. In recent decades, more and more emphasis has shifted towards immaterial dimensions of quality of life. Gradually, an approach is adopted in which the needs and challenges of modern development determine and shape the social, economic, political and environmental factors in the specific context of the country and the locality. Such an approach is called inclusive development.

The research found that in Ukraine, as in the world, there is now an urgent need to develop the theoretical foundations of inclusive development, primarily at the local level, that is the theory of inclusive local development. It has been proved that the basis of the theory of inclusive local development is the synthesis of various economic, social, environmental and political theories, it combines the ideas of theories of economic and sustainable development and social welfare.

Ключові слова: місцевий розвиток, інклюзивний місцевий розвиток, теорії місцевого розвитку, теорія інклюзивного місцевого розвитку.

Key words: local development, inclusive local development, theories of local development, the theory of inclusive local development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поштовхом до систематизації теорій місцевого розвитку явився значний пласт наукових досліджень українських та зарубіжних вчених з питань регіонального і місцевого розвитку. При цьому теорії місцевого розвитку на відміну від теорій регіонального розвитку, досліджені значно менше і відповідно зазнали менше підходів до класифікації. Втім, деякі науковці акцентують увагу на тому, що у переважній більшості наукових досліджень, особливо зарубіжних, відсутня принципова різниця між поняттями "регіональний" та "місцевий" розвиток, також існують варіації понять у різних країнах та всередині них, які з часом можуть змінюватися [1, с. 10].

Незважаючи на велику кількість досліджень, узагальнень та підходів до класифікації теорій регіонального і місцевого розвитку, відсутня теорія, яка б повністю враховувала сучасні тенденції та різноманітні особливості, зокрема й територіальні. Аналіз теорій і моделей місцевого розвитку необхідний для подальшого вибору найефективніших моделей розвитку місцевих спільнот, які можна застосувати в умовах, що постійно змінюються.

Жодна з існуючих на сьогодні теорій місцевого розвитку поки що не запропонувала можливості для повного розв'язання проблем місцевих спільнот. Тому існує нагальна потреба у формуванні нових теоретичних засад місцевого розвитку у відповідності до реалій і викликів, які стоять перед українським суспільством і, насамперед, органами місцевої влади і територіальними громадами. Така необхідність також викликана пошуком нових ефективних концепцій і моделей місцевого розвитку в умовах проведення реформи публічної влади і децентралізації з метою створення комфортного середовища життєдіяльності територіальних спільнот. Наразі, враховуючи сучасні наукові світові тенденції і міжнародні практики, на наш погляд, розроблення теорії інклюзивного місцевого розвитку може допомогти подолати вказані проблеми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Дослідженню теорій місцевого і регіонального розвитку присвячені праці таких українських і зарубіжних вчених: С.А. Романюк [1], Ю.В. Філіппов [2], Т.Т. Авдєєва [2], В.С. Куйбіда, В.М. Вакулєнко [3], І.О. Дегтя-

рєва, Г.Л. Монастирський [4], Є.В. Кізіль [5], М.О. Джа-ман [6], А.Г. Гранберг [7], А.Ф. Мельник [8], А.Ю. Ва-сіна [8], В.Б. Щеньова [10], В.С. Занадворов [11], Ю.А. Гаджієв [18].

Проблематику інклюзивного розвитку, зокрема на місцевому рівні, вивчали зарубіжні вчені: Дж. Гупта [12; 13; 15; 17], Н. Поув [12], М. Рос-Тонен [12; 13], В. Кор-нелісен [13], С. Классен [14], Р. Канбур, Г. Рауніар, К. Бос [17], Т. Мак-Кінлі та інші.

В Україні дослідження вчених щодо інклюзивного розвитку почали з'являтися протягом останніх років, але вони ґрунтуються переважно на аналізі зарубіжних праць та зорієнтовані на національний рівень. Водночас обмаль праць, в яких розкриваються особливості інклюзивного розвитку на місцевому рівні. З урахуванням значущості на сьогодні ідеї інклюзивності, існує нагальна потреба у розробці теоретичних засад забезпечення інклюзивного місцевого розвитку, що суттєвою мірою потребує встановлення взаємозв'язку з теоріями територіального розвитку. Це сприятиме ідентифікації теорії інклюзивного розвитку та інструментів його забезпечення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ (МЕТИ) СТАТТІ

Мета статті — систематизація теорій територіального розвитку та встановлення взаємозв'язку з ними теорії інклюзивного місцевого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Основним завданням теорій місцевого розвитку є пояснення розвитку безпосередньо локальних систем в економічному та соціальному вимірах. При цьому суб'єктом його забезпечення переважно розглядається місцева громада, а об'єктом — муніципальне утворення — населені пункти, їх агломерації та територіальні громади.

Дуже часто місцевий розвиток пов'язують з економічним зростанням, у зв'язку з чим існує значна кількість теорій, які пояснюють місцевий розвиток з економічної точки зору. Це й зрозуміло, бо основою місцевих інтересів є потреба у забезпеченні найкращих соціальних умов життя населення, що безпосередньо пов'язано з економічним розвитком. Водночас місцевий розвиток є набагато ширшим поняттям, включаючи окрім економічних, також соціальні, екологічні, культурні, громадські та інші аспекти.

Незалежно від того, на яких підходах, поняттях і категоріях ґрунтується будь-яка теорія місцевого роз-

витку, результатом розвитку для місцевої громади має бути добробут його жителів, що виражається в зростанні заробітної плати, збільшенні зайнятості, покращенні якості життя, економічній, політичній, соціальній стабільності тощо [2, с. 3]. Це, як справедливо зазначають українські науковці, залежить не тільки від економічних факторів зайнятості та доходу, а також від "неринкових вартостей" (доступ до освіти та різних гуманітарних послуг, наявність вільного часу, індивідуальне відчуття безпеки і справедливості, задоволення від співучасті в діяльності спільноти та спільному прийнятті рішень), де важливим є зокрема й суб'єктивне відчуття підвищення добробуту та якості життя з боку місцевих мешканців [3, с. 12].

Еволюція теорій місцевого розвитку розгортається від розуміння розвитку як економічного зростання до більш широкого значення, пов'язаного зі змінами в технологіях, поведінці, інститутах [2, с. 2]. Важливу роль починають відігравати цифрові технології.

Г.Л. Монастирський наголошує, що загальні економічні теорії та теорії регіональної економіки мають значний вплив на формування змісту і структури теорій місцевого економічного розвитку, що "обумовлено відсутністю єдності в розумінні регіону, нерозвиненістю муніципальної економічної та управлінської науки" [4, с. 3].

Загальноновизнаний сучасний науковий базис місцевого розвитку представлений численними неокейнсіанськими і неокласичними теоріями економічного розвитку і зростання, концепціями місцезорозташування і просторової економіки, кумулятивними теоріями, концепціями нової територіальної організації виробництва, економічної географії, інституційними та відтворювальними теоріями. Також з місцевим розвитком пов'язані теорії суспільного добробуту, суспільного вибору, суспільного сектору та економіки міста. Науковці крім того виділяють основні підходи до місцевого розвитку: ресурсний, відтворювальний, просторовий, інституційний [5—7].

Розглянемо детальніше найвідоміші теорії та моделі, пов'язані з місцевим розвитком, які протягом останніх століть пояснювали соціально-економічні процеси, що відбуваються як на макро-, так і на мікрорівні.

Еволюція теорій і моделей місцевого розвитку бере початок від класиків економічної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілля, Р. Кантільон, Дж. Стюарт).

Найпоширенішими теоріями місцевого розвитку вважаються просторові теорії та теорії розміщення. Територія є однією з базових характеристик місцевої громади, місцем зосередження ресурсів, виробництва, ринків, транспортної та соціальної інфраструктури тощо [2, с. 3].

Теорії розміщення (локалізації) беруть початок з першої половини XIX ст. Їх фундаторами вважаються Й.Г. фон Тюнен, В. Лаунхардт і А. Вебер, а перші теорії називають класичними штандортними теоріями (від нім. "standort", що означає "місцезнаходження", "розташування"). Їхні роботи мали значний вплив на подальше формування теорій просторової та регіональної економіки, однак майже не вплинули на класичні та неокласичні теорії [7, с. 42].

Заслужують на увагу критичні наукові праці А. Прядько та Т. Паландера, які в 20-х рр. XX ст. сприяли ви-

никненню нових (неокласичних) штандортних теорій. Значний внесок в розробку теорій розміщення внесли також А. Льош, Д. Сміт, Б.М. Зімін. В.Крісталлер розробив теорію розселення про розміщення системи населених пунктів (центральної місць), обґрунтував роль міст і агломерацій в територіальній структурі країни [6, с. 74].

До найбільш відомих динамічних теорій розміщення можна віднести: модель Х. Хотеллінга, концепцію продуктивно-виробничого циклу Р. Вернона (що з'явилася в 60-і роки), хоча звичайно, вона виходить далеко за рамки регіональних теорій [6, с. 75].

До основних підходів щодо розвитку в межах просторових теорій є: вибір місця розташування з точки зору мінімізації витрат (Грін-хат, Моузес, Сміт), вибір місця розташування для максимізації попиту (Блер, Премус), загальний підхід до максимізації прибутку, біхевіористський підхід при виборі місця розташування [2].

Чільне місце серед просторових теорій належить науковим наробкам таких вчених: У. Айзард, В. Лаунгардт, А.Е. Шеффле, А. Вебер, Л. Вальрас, Т. Хагерstrand, Ф. Перру, Ж.-Р. Будвіль, Х.Р. Ласуен, В. Парето.

Важливу роль у становленні теорій місцевого розвитку відіграють теорії кумулятивного зростання, які представляють собою значний науковий доробок на основі синтезу неокейнсіанських, інституціональних і економіко-географічних моделей. Вони є загальноекономічними теоріями і тісно переплетені з просторовими, інституційними теоріями та практично з усіма іншими. Базовими положеннями цих теорій є виникнення центрів зростання, розвиток каналів поширення економічного розвитку в просторовій економіці, виникнення агломерацій і центральної місць, розвиток периферійних територій, дифузія нововведень, нерівномірне зростання в умовах вільної конкуренції. Моделі полюсів зростання на сучасному етапі розвитку територій застосовуються у формуванні вільних економічних та науково-технічних зон, технополісів та технопарків.

Слід виділити авторів найвідоміших теорій і моделей кумулятивного зростання: Г. Мюрдаль, А. Хіршман, Ф. Перру, Ж.-Р. Будвіль, Х.Р. Ласуен, Х. Гірш, П. Потьє, Дж. Фрідман, Т. Хегерstrand, Х. Річардсон.

З другої половини XX ст. представниками неокласичного та неокейнсіанського напрямків було представлено низку теорій економічного зростання.

У неокласичних теоріях економічний розвиток пов'язаний з кількісним зростанням, в залежності від величини створюваного в економіці продукту і одержуваного доходу, які в свою чергу залежать від величини використовуваних факторів виробництва (Дж. Бортс, Д. Штейн, М. Карлберг, Х. Річардсон, Х. Зіберт). Теорія економічного зростання заснована на наступних припущеннях: ринок є абсолютно конкурентним; ресурси мобільні, однорідні і подільні, можуть вільно переміщатися; доступна ринкова інформація; транспортні витрати дорівнюють нулю; відсутній ефект масштабу або укрупнення. З точки зору місцевого розвитку, все, що буде вироблено в місцевому співтоваристві, буде продано і за це отримано дохід [2, с. 16].

Заслужують на увагу також теоретичні розробки Р. Холла, Ч. Джонса, Р. Солоу, Т. Свана, Г. Менк'ю, Д. Ромера, А. Уейла, Р. Барро, Х. Сала-і-Мартіна.

У контексті місцевого розвитку цікавими є: теорія продуктивності факторів виробництва, коли розвиток місцевої громади забезпечується високою продуктивністю капіталу за умови відсутності його дефіциту [2, с. 22]; теорія місцевої ресурсної бази (наявності ресурсів) ґрунтується на ідеї, що розвиток економіки місцевої громади залежить від того, якими вона володіє природними ресурсами та який існує попит на продукцію, вироблену при використанні цих ресурсів [2, с. 29]; теорія експортної бази (Андруз, Бламенфелд, Норт, Тайбут) розглядає місцеву економіку у вигляді двох секторів: основного (базового, експортного) і неосновного (небазового, неекспортного) [2, с. 35].

Необхідно виділити нові теорії та моделі регіонального зростання й економічної географії, які почали формуватися з 80-х років. Вочевидь, посилення трансформаційних процесів у світі та необхідність пошуку нових моделей суспільного розвитку створили умови для низки новітніх досліджень в рамках нової економічної географії та міжнародної торгівлі. Значна кількість моделей побудована на синтезі положень неокласичних теорій, теорій кумулятивного зростання з деякими ідеями інституціональної школи.

Серед теорій економічного розвитку слід виділити інституціональні теорії, які беруть початок з 20-х років ХХ ст., але останні роки набувають все більшого поширення у зв'язку з розвитком інформаційного (постіндустріального) суспільства. В основі аналізу інституціоналістів знаходяться окрім економічних проблем також соціальні, політичні, організаційні, правові, етичні та інші проблеми.

З точки зору розвитку місцевих громад цікавими є ті інститути, які прискорюють та стимулюють місцевий розвиток, насамперед інституції, які впливають на підприємництво, накопичення капіталу, зміну технологій, забезпеченість трудовими ресурсами та їх переміщення. На місцевому рівні під інститутами переважно розуміють норми, соціальні, політичні і юридичні правила, які регулюють використання ресурсів місцевої громади (виробництво), а також обмін і розподіл доходів. Значний вплив здійснюють також існуючі в суспільстві традиції, звичаї, культура, які формують середовище, де бізнес і домашні господарства приймають рішення [2, с. 41].

Серед ранніх основоположних інституціональних теорій виділяють теорію соціально-психологічного інституціоналізму (Т. Веблен), теорію соціально-правового інституціоналізму (Дж. Коммонс), теорію кон'юнктурної концепції (У. Мітчелл).

Продовження ідей інституціоналістів проявлено в неoinституціоналізмі, представниками якого є У. Ростоу, Р. Хейлбронер, А. Тоффлер (США), А. Берлі, Ж. Елльоль, Ф. Перру, П. Массе (Франція), Г. Мюрдаль, Ж. Акерман (Швеція), Р. Дарендорф (Німеччина) та ін. Їхні роботи спрямовані на критику кейнсіанських теорій, у центр уваги вони виносять суспільні відносини, моральні принципи, споживання, організацію ринку та обміну, також відводять значне місце в економіці різним інститутам (державі, корпораціям, профспілкам) [8].

На сучасному етапі значний інтерес представляють роботи американських дослідників Д. Аджемоглу та Д. Робінсона, які досліджують різноманітні фактори як

національного, так і місцевого розвитку, приділяють значну увагу ролі економічних та політичних інститутів, які синергетично пов'язані та породжують багатство або бідність на різних територіях і в різних частинах світу. Економічні та політичні інститути поділяються на інклюзивні та екстрактивні, де перші функціонують на демократичних принципах розвитку, а другі — переважно на авторитарних [9].

Серед ключових теорій, пов'язаних з місцевим розвитком і набувших значної уваги останні десятиліття є теорія сталого розвитку, теорія саморозвитку (ендогенного розвитку) регіонів, теорія локального партнерства, які в кут уваги виносять людський потенціал і знання.

Чільне місце серед теорій розвитку займає низка теорій суспільного добробуту, що описує процеси виробництва і розподілу суспільних благ, серед них: теорія соціального добробуту, теорія суспільного вибору, теорія публічних фінансів, господарська теорія, теорія суспільного сектора, теорії і концепції економіки міста тощо.

Теорія суспільного добробуту досліджує взаємозв'язок і співвідношення економічної ефективності й соціальної справедливості, а також місце держави в їх забезпеченні. Основні її положення були розроблені італійським економістом В. Парето на початку ХХ ст. Значний внесок в розробку теорії суспільного добробуту здійснили А. Пігу, К. Ерроу, А. Бергсон та нобелівський лауреат П. Самуельсон [10].

Теорія суспільного добробуту є різноаспектною та багатовимірною, поєднує низку економічних, політичних, соціальних, етичних, філософських понять, є основою для формування принципів суспільних відносин та політик, які спрямовані на зближення влади й людини, обмеження впливу зовнішніх умов і випадковостей на рівень життя.

Ще однією з актуальних теорій є теорія суспільного сектора, яка обґрунтовує ефективність та наслідки втручання держави в ринковий механізм господарювання економічних суб'єктів, пояснює процеси колективних рішень, взаємозалежність політичних та економічних явищ, застосування економічних методів до вивчення політичних процесів, взаємозв'язок між пріоритетами громадян та прийняттям рішень органами публічної влади.

До найвидатніших вчених цього напрямку відносять П. Самуельсона, Дж. Б'юкенена, Д. Стігліца, Е. Аткинсона, К. Ерроу, Д. Ролза, М. Олсона, Г. Талока, Р. Масгрейва і П. Масгрейва та ін.

З розвитком урбанізації наприкінці ХХ ст. виکارбувалася теорія економіки міста, яка спрямована на вивчення внутрішньої структури, соціально-економічної взаємодії і функціонування таких складних утворень як сучасні міста. Теорія економіки міста тісно взаємопов'язана з теорією суспільного вибору, концепцією місцевого громадського сектора, концепцією локальних суспільних благ, теорією локальних громадських фінансів (фінансовий федералізм), визначаючи територіальну конкретність [11, с. 20].

Теоретичні питання про локальні суспільні блага закладені в працях Ч. Тібу, П.-А. Деріка, Е. Аткинсона, Дж. Стігліца; взаємозв'язок між просторовою теорією міста і теорією локальних благ описаний в працях М. Фуджита.

Посилення ідей людиноцентризму, пошук ефективних механізмів розподілу суспільних благ та підвищення якості життя людей з кінця 90-х років призвели до актуалізації теорій суспільного добробуту та їх трансформацію в теорію інклюзивного розвитку.

Проблематика інклюзивного розвитку досліджена насамперед в працях зарубіжних вчених, найвидатнішими з яких є: А. Сен, С. Дж. Саломун, П. Дюран, Дж. Гупта, С. Класен, Т. Мак-Кінлі, Р. Ранієрі, Р. А. Рамос, Г. Рауніар, Р. Канбур, Ф. Бургіньон, М. Равалліон, Д. Доллар, А. Край, С. Чен, С. Бхалла та інші. В той же час обмаль праць, що досліджують проблеми інклюзивного розвитку на місцевому рівні.

Якщо звернутися до історії питання, то ідеї "інклюзивного розвитку" з'явилися у другій половині ХХ ст., зосереджуючись на різних рівнях, включаючи індивідуальність, державу та міжнародні відносини. До тих пір, в парадигмі розвитку традиційно переважала економічна перспектива, в якій індустріалізація та продуктивність розглядалися як основні чинники розвитку, традиційними секторами економіки часто нехтували, а культуру і традиції розглядали як перешкоди розвитку [13, с. 35—36].

Термін "інклюзивний розвиток" активно входить у дискурс розвитку і стає дедалі популярнішим у світі, однак концептуально і теоретично він практично не розроблений в науковій і політичній літературі. Проаналізувавши значний пласт наукових джерел щодо інклюзивного розвитку нідерландські вчені Дж. Гупта, В. Корнеліссен та М. Рос-Тонен зазначають, що цей термін вперше було вжито в академічній літературі в 1998 році, однак тільки з 2008 року він почав активно використовуватися [13, с. 36].

Західні вчені вказують на те, що на даному етапі немає узгодженого і загальноприйнятого визначення інклюзивного розвитку, втім, усі вони обов'язково включають не лише економічні та матеріальні досягнення, а й широке коло добробуту [12—14].

Часто в наукових джерелах інклюзивний розвиток отождествлюють з інклюзивним зростанням. Однак ці поняття є взаємопов'язаними, але не рівнозначними. Дж. Гупта стверджує, що вони мають різні структури та компоненти [13, с. 36]. З цієї відмінності погоджуються Г. Рауніар, Р. Канбур, Т. Мак-Кінлі та С. Класен, визначаючи, що інклюзивне зростання включає параметри, які обмежені доходами, а інклюзивний розвиток, включає також параметри, не пов'язані з доходами [14, с. 3].

Дж. Гупта, Н. Поув, М. Рос-Тонен виділяють низку важливих передумов, завдяки визнанню яких стало можливим формування теорії інклюзивного розвитку, що призвело до зростаючої потреби в новому, інклюзивному міжнародному економічному порядку:

- 1) загальні права людини в 1940-х роках;
- 2) інвестування в країни, що відстають у розвитку в 1950-х роках;
- 3) права людини на захист політичних, економічних та соціальних прав у 60-х роках;
- 4) зовнішні впливи на навколишнє середовище та необхідність організованого реагування на виклики шляхом сталого розвитку в 1980-х роках;
- 5) безробіття, нерівність та бідність вимагають значної спрямованості розвитку, перерозподілу доходів,

покращення показників сільської місцевості та показників людського розвитку в 1970-х роках;

6) включення громадських рухів для підтримки участі в розвитку, зосередження уваги на правах, можливостях та свободах людей в 1990-х роках, відображених у Порядку денному на ХХІ ст. ООН (1992 р.);

7) цілі розвитку тисячоліття в 2000 році як спосіб визначення пріоритету "нижнього мільярду" [12, с. 543].

З 1990-х років основна увага щодо проблематики розвитку була перенесена на людський розвиток, скорочення бідності та збільшення прав, посилення уваги до можливостей та свобод, гендерної рівності тощо. В останнє десятиліття навколишнє середовище стало додатковим аспектом розвитку через зростаючу стурбованість змінами клімату та екологічні проблеми [15].

Інклюзивний розвиток вперше з'явився в публікаціях Азійського банку розвитку (АБР, 2007) як стратегія забезпечення справедливості та розширення можливостей на основі скорочення бідності, розвитку людського та соціального капіталу, гендерного розвитку та соціального захисту [14].

Дослідники звертають увагу на те, що хоча у світі спостерігається значний прогрес у зниженні бідності та посилення економічного зростання протягом останнього десятиліття, все ще існують мільйони бідних та вразливих груп населення, які залишаються поза процесом розвитку. Також посилюються процеси наростання нерівності.

За визначенням ООН, багато груп виключено з розвитку через їх стать, етнічність, вік, сексуальну орієнтацію, інвалідність чи бідність, результатом чого є зростання рівня нерівності у всьому світі. Інклюзивний розвиток полягає у забезпеченні того, щоб всі маргіналізовані та виключені групи були зацікавленими сторонами у процесах розвитку, а його метою є досягнення інклюзивного суспільства, здатного враховувати відмінності та цінувати різноманіття. Ефективно зменшити бідність може такий розвиток, в якому всі групи сприяють створенню можливостей, поділяють переваги розвитку та беруть участь у прийнятті рішень [16].

Відповідно до основних теоретичних напрацювань, інклюзивний місцевий розвиток — це новий вимір розвитку, який зосереджує увагу на найбільш бідних та найбільш маргінальних членах суспільства, беручи до уваги економічні, соціальні й екологічні аспекти та структурні фактори, які перешкоджають найбільш вразливим учасникам брати участь у процесі розвитку [12, с. 544]. Інклюзивний місцевий розвиток пов'язаний з такими концепціями, як інклюзивне зростання, інклюзивна економіка, добробут, соціальна справедливість та права людини та має глокальні виміри [15].

Теоретична база інклюзивного розвитку включає теорію еволюції, соціальні теорії (наприклад, права людини, соціальна справедливість, показники людського розвитку), права та можливості, засоби до існування та участь, підходить до міжнародного права, а також теорію сталого розвитку й екологічні теорії [17, с. 483].

Дж. Гупта робить акцент на тому, що інклюзивний розвиток підкреслює соціальні та екологічні аспекти сталого розвитку, хоча спочатку основна увага була переважно на соціальних аспектах, він має значну екологічну складову, оскільки найбільш вразливі часто залежать від місцевих ресурсів [16].

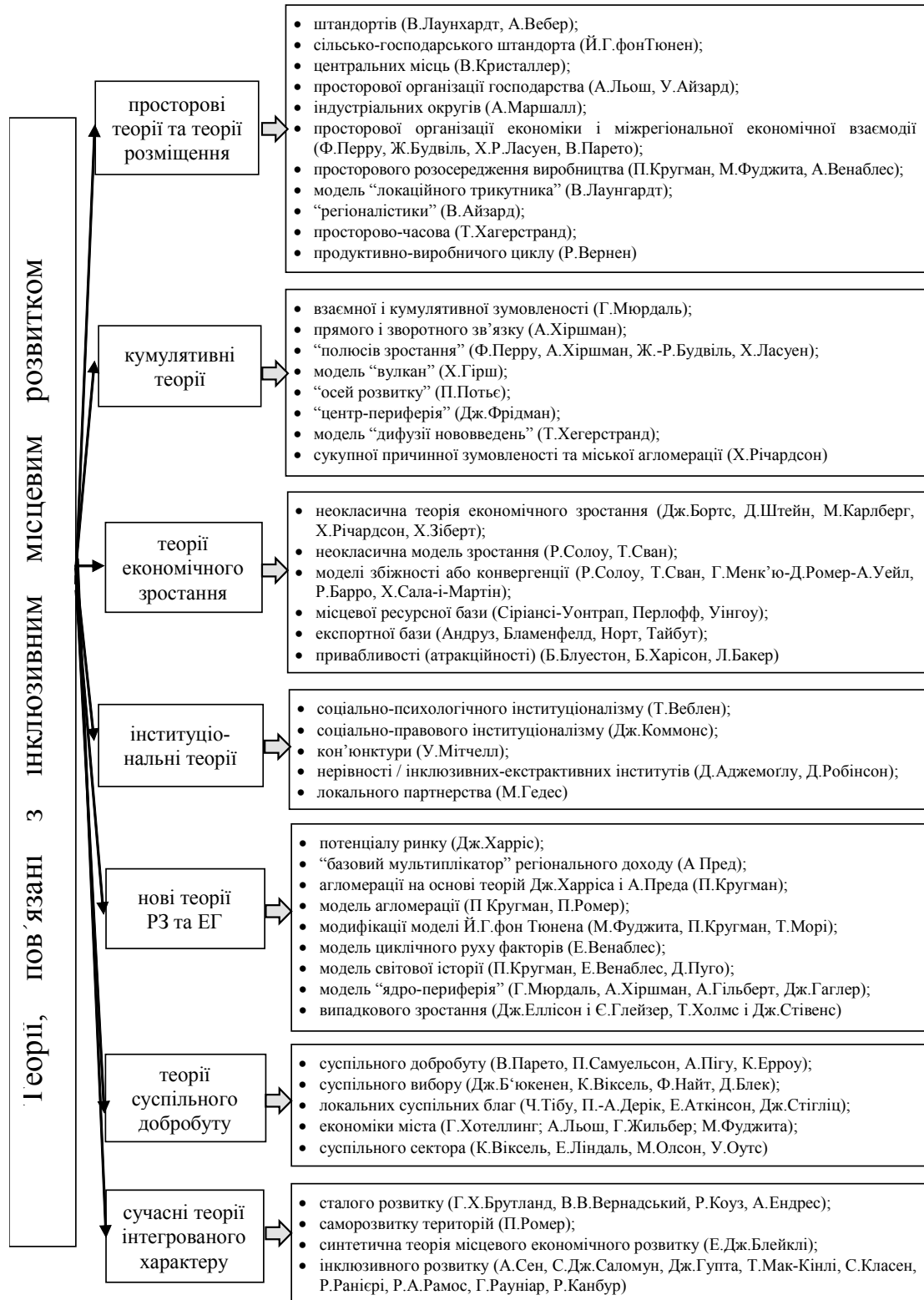

Рис. 1. Систематизація теорій і моделей розвитку та їх зв'язок з інклюзивним місцевим розвитком

Джерело: розроблено автором за [1; 2; 5—9; 18].

Таким чином, інклюзивний місцевий розвиток містить: а) соціальне включення, що покращує життя найбільш маргіналізованих людей, груп та держави; б) екологічне включення, яке враховує те, що найбільш маргіналізовані люди сильно залежать і вразливі до змін в їх середовищі та екосистемі послуг; в) реляційне включення, що вимагає вирішення структурних при-

чин, у т. ч. політика влади, бідність та екстерналізація навколишнього середовища [17, с. 483].

К. Бос і Дж. Гупта виділяють наступні складові інклюзивного розвитку на місцевому рівні: а) справедливий розподіл вигод розвитку та рівних можливостей; б) економічні можливості для місцевих жителів (продуктивна зайнятість); в) громадська участь; г) охорона на-

вколишнього середовища; д) адаптивна спроможність (пом'якшення потрясінь існування) [17, с. 484].

Таким чином, може констатувати, що в Україні, як і в світі, зростає інтерес до інклюзивного розвитку, а також існує нагальна потреба у розробці теоретичних засад інклюзивного місцевого розвитку. Узагальнюючи дослідження та враховуючи напрацювання попередніх дослідників, пропонуємо наступний підхід до систематизації та групування значної кількості теорій розвитку, які тією чи іншою мірою пов'язані з інклюзивним місцевим розвитком (рис. 1).

Отже, дослідження і систематизація теорій розвитку дозволяють зробити висновок про їх широкий спектр, різні ідейні підходи щодо впливу на розвиток територій. Основні групи теорій, які пов'язані з місцевим розвитком, доцільно виокремлювати за ключовими ідеями — це просторові теорії і теорії розміщення, кумулятивні теорії, теорії економічного зростання, інституціональні теорії, нові теорії економічного зростання та економічної географії, теорії соціального добробуту та інші сучасні теорії.

Слід відзначити, що наведені вище теорії з'являлися в конкретних місцевостях з певними обставинами і вихідними умовами (історичними, політичними, ресурсними тощо), що дозволяло пропонувати підходи до вирішення проблем цих територій. У цьому й полягає практична значущість наукових знань.

Сьогодні глобалізація привнесла уніфікацію в уклад життєдіяльності різних спільнот, що призводить до поширення глокалізації та пошуку шляхів подолання асиметрії розвитку в різних проявах, посилення механізмів саморозвитку територій та підвищення ролі місцевого самоврядування.

Відповідно, на даному етапі потрібна така теоретична основа, яка б системно забезпечувала вирішення сучасних проблем у їх взаємозв'язку, якою, безумовно, є новітня теорія інклюзивного розвитку. Ця теорія є логічним еволюційно зумовленим на сьогодні науковим продуктом, який інтегрує цілу низку теорій територіального розвитку. Вона виникла в результаті синтезу різноманітних економічних, соціальних, екологічних і політичних теорій та поєднує ідеї теорій економічного і сталого розвитку та теорій соціального добробуту.

Взаємозв'язок теорії інклюзивного місцевого розвитку найбільше простежується: з теоріями суспільного добробуту в частині розвитку проблематики подолання нерівності й бідності та розподілу суспільного багатства; з просторовими теоріями і теоріями розміщення в частині формування місцевих і регіональних інклюзивних ринків; з теоріями економічного зростання, нової економічної географії та кумулятивними теоріями в частині осмислення співвідношення економічного зростання і добробуту населення, а також створення інклюзивних інновацій; з інституціональними теоріями в аспекті діяльності інклюзивних та екстрактивних інститутів як важелів місцевого розвитку тощо.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження дало можливість проаналізувати низку теорій територіального розвитку, здійснити їх систематизацію та встановити взаємозв'язок з ними теорії інклюзивного місцевого розвитку.

Необхідно підкреслити, що усі теорії розвитку тісно пов'язані між собою, з метою систематизації варто врахувати, що в одних теоріях більше проявлені одні аспекти розвитку, в інших — інші аспекти. Інколи, одну теорію дослідники відносять до різних груп, що пояснюється складними явищами процесів розвитку, до яких часто не можливо застосувати жорсткі рамки конкретної моделі або теорії. Це вимагає подальшого більш ретельного вивчення тенденцій, закономірностей та механізмів розвитку з метою уточнення теоретичних основ.

Незважаючи на чисельність та різноманітність існуючих теорій, концепцій і моделей, постійно відбувається пошук і формування нових теоретичних засад місцевого розвитку у відповідності до реалій і викликів, які стоять перед світовою спільнотою взагалі, й перед українським суспільством і кожною конкретною територіальною громадою зокрема.

Як було з'ясовано в ході дослідження, тривалий час в наукових дискусіях з питань територіального розвитку превалював підхід, в межах якого економічне зростання вважалося найважливішим чинником. З часом стало очевидним, що економічного зростання недостатньо для поліпшення добробуту населення. Останні десятиліття все більше акценти почали зміщуватися в бік нематеріальних вимірів якості життя. Поступово विकарбовується підхід, за якого потреби та виклики сучасного розвитку визначають і формують соціальні, економічні, політичні та екологічні чинники в конкретному контексті країни і місцевостей.

Подальші дослідження в контексті інклюзивного місцевого розвитку доцільно здійснювати щодо визначення підходів та інструментарію його забезпечення, у тому числі за рахунок відповідної участі територіальних громад, державної і регіональної підтримки проектів інклюзивного характеру тощо.

Література:

1. Романюк С.А. Концептуальні засади регіонального розвитку: від теорії до практики / С.А. Романюк. — К.: Регіонет, 2014 — 70 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://regionet.org.ua/files/01.RD_Concept_Romanyuk_UA.pdf
2. Филиппов Ю.В. Теории местного экономического развития: учебное пособие / Ю.В. Филиппов, Т.Т. Авдеева, Т.Г. Лаврова. — М.: КНОРУС, 2013. — 102 с.
3. Вакуленко В. Місцевий економічний розвиток: посібник / В. Вакуленко, Н. Гринчук, Г. Борщ, Н. Васильєва, Р. Рудницька, В. Проскурнін, Л. Оленківська. — К.: ПРОМІС, 2018. — 102 с.
4. Монастирський Г.Л. Економічний розвиток населених пунктів як об'єкт управління: модернізаційний підхід / Г.Л. Монастирський // Вісник Донецького університету економіки та права, 2013. — № 1. — С. 3—8.
5. Кизиль Е.В. Теоретический базис исследования общественно-экономической сущности развития локальных социально-экономических систем / Т.И. Безденежных, Е.В. Кизиль и др. / Перспективные тренды развития науки: экономика: монография. — Одесса: Купrienko С.В., 2016. — С. 49—65.
6. Джаман М.О. Теорія економіки регіонів : навч. посіб. / М.О. Джаман. — К.: "Центр учбової літератури", 2014. — 384 с.

7. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебник / А.Г. Гранберг — М.: ГУ ВШЭ, 2004. — 495 с.

8. Національна економіка: навч. посіб. Рек. МОН / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович — К., 2011. — 463 с.

9. Acemoglu D. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty / D. Acemoglu, J.R. Robinson — New York: Crow, 2012. — 529 p.

10. Щеньова В.Б. Історія фінансової думки: опор. конспект лекцій / В.Б. Щеньова, 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://economylit.online/history-ekonomik/teoriya-susplnogo-dobrobutu-36072.html>

11. Занадворов В.С., Ильина И.П. Теория экономики города / В.С. Занадворов, И.П. Ильина; Гос. ун-т. ВШЭ. — Москва, 1999. — 175 с.

12. Gupta J., Pouw N., Ros-Tonen M. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development / J. Gupta, N. Pouw, M. Ros-Tonen // European Journal of Development Research, № 27, 2015, — P. 541—559.

13. Gupta J., Cornelissen V., Ros-Tonen M. Inclusive development / J. Gupta, V. Cornelissen, M. Ros-Tonen // Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics, Publisher: Edward Elgar Publishing Limited: Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, Editors: Pattberg P.H., Zelli F., 2015. — P. 35—44.

14. Klasen S. Measuring and Monitoring Inclusive Growth: Multiple Definitions, Open Questions, and Some Constructive Proposals / S. Klasen // ADB Sustainable Development Working Paper Series, ADB, vol. 12, 2010.

15. Gupta J. "Inclusive Development" Working Group. — Global South Amsterdam Institute for Social Science Research, University of Amsterdam UNESCO-IHE Institute for Water Education in Delft [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.eadi.org/wg/inclusive-development/>.

16. Inclusive development [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.hiproweb.org/fileadmin/cdroms/Handicap_Developpement/www/en_page61.html

17. Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya / K. Bos, J. Gupta // International Journal of Sustainable Development & World Ecology. — № 23:6. — 2016. — P. 482—492.

18. Гаджиев Ю.А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития / Ю.А. Гаджиев // Экономика региона. — 2009. — № 2. — С. 45—62.

References:

1. Romanyuk, S.A. (2014), "Conceptual foundations of regional development: from theory to practice", Regionate, [Online], available at: http://regionet.org.ua/files/01.RD_Concept_Romanyuk_UA.pdf (Accessed 10 October 2018).

2. Filippov, Yu.V. Avdeyeva, T.T. and Lavrov, T.G. (2013), Teorii mestnogo jekonomicheskogo razvitiya [Theories of local economic development], manual, KNORUS, Moscow, Russia.

3. Vakulenko, V. Grynchuk, N. Borsch, G. Vasyleva, Rudnytska, R. Proskurnin, V. and Olenkivska (2018),

Mistsevyj ekonomichnyj rozvytok [Local economic development], manual, PROMIS, Kyiv, Ukraine.

4. Monastyrsky, G.L. (2013), "Economic development of settlements as an object of management: a modernization approach", Visnyk Donets'koho universytetu ekonomiky ta prava, 2013, vol. 1, pp. 3—8.

5. Kizil, E.V. (2016), "Theoretical basis for the study of the socio-economic essence of the development of local socioeconomic systems", Perspective Trends of Science Development: Economics, monograph, Kuprienko S.V., Odessa, Ukraine, p. 49—65.

6. Jaman, M.O. (2014), Teoriia ekonomiky rehioniv [The theory of the economy of the regions], manual, Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine.

7. Granberg, A.G. (2004), Osnovy regional'noj jekonomiki [Fundamentals of Regional Economics], Textbook, Higher School of Economics, Moscow, Russia.

8. Melnyk, A.F. Vasina, A.Yu. Zhelyuk, T.L. and Popovych, T.N. (2011), Natsional'na ekonomika [National economy], manual, Kyiv, Ukraine.

9. Acemoglu, D. and Robinson, J.A. (2012), Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty, New York, USA.

10. Shchenova, V.B. (2004), "History of financial thought: lecture notes", [Online], available at: <https://economylit.online/history-ekonomik/teoriya-susplnogo-dobrobutu-36072.html> (Accessed 10 October 2018).

11. Zanaдворов, V.S. and Ilina, I.P. (1999), Teoriya jekonomiki goroda [Theory of city economics], Higher School of Economics, Moscow, Russia.

12. Gupta, J. Pouw, N. and Ros-Tonen, M. (2015), "Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development", European Journal of Development Research, vol. 27, pp. 541—559.

13. Gupta, J. Cornelissen, V. and Ros-Tonen, M. (2015), "Inclusive development", in Pattberg, P.H. and Zelli, F. (Ed.), Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics, Edward Elgar Publishing Limited: Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, pp. 35—44.

14. Klasen, S. (2010) "Measuring and Monitoring Inclusive Growth: Multiple Definitions, Open Questions, and Some Constructive Proposals, Sustainable Development", Working Paper Series, vol. 12, ADB, Manila.

15. Gupta, J. "Inclusive Development" Working Group, Global South Amsterdam Institute for Social Science Research, University of Amsterdam UNESCO-IHE Institute for Water Education in Delft, [Online], available at: <https://www.eadi.org/wg/inclusive-development/> (Accessed 10 October 2018).

16. "Inclusive Development", [Online], available at: http://www.hiproweb.org/fileadmin/cdroms/Handicap_Developpement/www/en_page61.html (Accessed 10 October 2018).

17. Bos, K. and Gupta, J. (2016), "Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya", International Journal of Sustainable Development & World Ecology, vol. 23, no. 6, pp. 482—492.

18. Gadzhiev, Yu.A. (2009), "Foreign theories of regional economic growth and development", Jekonomika regiona, vol. 2, pp. 45—62.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2018 р.

Л. М. Акімова¹,

к. е. н., доцент, Заслужений працівник освіти України, доцент кафедри фінансів та економіки природокористування, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.110

АНАЛІЗ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

L. Akimova¹,

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Associate Professor of Finance and Economics of Nature Management Department, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine

ANALYSIS OF HYBRID THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

У статті виявлено історичний аспект походження терміну "гібридна війна". Розглянуто підходи щодо визначення понять "гібридна війна", "гібридна загроза" та "економічна безпека". Визначено класифікацію гібридних загроз для подальшого запровадження кроків, щодо їх викоринення. Виявлено кроки, які здійснює уряд для мінімізації та викоринення гібридних загроз. Розглянуто та визначено, що країни Балтії володіють нечисельними силовими структурами, тобто такі, що не здатні самостійно протистояти російським військовим підрозділам. Визначено кроки провідних країн світу таких, як Польща, країни Балтії, Грузія, Молдова щодо протистояння гібридним загрозам у різних сферах. Виявлено, які саме кроки може використати Україна для становлення стабільного та ефективного розвитку економіки та інтеграцію її в світове співтовариство.

The article reveals the historical aspect of the origin of the term "hybrid war". Approaches to the definition of the concepts "hybrid war", "hybrid threat" and "economic security" are considered. The classification of hybrid threats for further implementation of the steps, for their eradication is defined. The steps that the government is taking to minimize and eradicate hybrid threats are identified. It is considered and determined that the Baltic States have a few power structures, that is, those that are not capable of independently resisting Russian military units. The steps of the leading countries of the world, such as Poland, the Baltic States, Georgia, Moldova, have been identified to confront hybrid threats in various spheres. It has been revealed which steps Ukraine can use to create a stable and efficient development of the economy and integrate it into the world community.

Effective counteraction to hybrid threats is possible only if the complex and system analysis of the external and internal environment is carried out by an independent and professional body without the political or economic influence of any interested parties. The state should provide a legal framework for the functioning of the national security system, regardless of political changes at the parliamentary or governmental levels. It is important to take into account not only foreign policy, military and macroeconomic factors, but also technological progress, labor, migration and cultural relations, objective analysis of the state's capabilities, political field, electoral preferences and moods in the formation of the national security system.

Despite the attempt of the EU comprehensive approach to countering hybrid threats, this direction of security is still viewed as a set of tactical measures to confront individual risks, mainly terrorist

¹ ORCID: 0000-0002-2747-2775

and cyber-information. So in the European Union, although there have been emerged hybrid threats through Russian aggression against Ukraine, but not identified as the only complex source of such hybrid threats, which already practically threatens security in Europe — the Russian Federation. Thus, based on the above analysis, we can see that from the experience of the leading countries of the world, Ukraine can take the following steps: counteracting corruption, creating an effective mechanism of state administration, creating a territorial defense system, interaction of law enforcement agencies with the public in countering threats, overcoming the Soviet heritage, reforming the sphere of defense and changing the attitude of society towards it. The introduction of the above steps will allow Ukraine to achieve a stable, efficient, uninterrupted development of the economy and all spheres that are the main components of economic security, which, in our opinion, will strengthen our country's position in the international arena.

Ключові слова: гібридна війна, гібридна загроза, економічна безпека, військова сфера, правоохоронна сфера, кібербезпека, державне управління, механізми державного управління.

Key words: hybrid war, hybrid threat, economic security, military sphere, law enforcement sphere, cybersecurity, state administration, mechanisms of public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасному світі поглиблення процесів глобалізації економіки світу надають специфічне значення проблемі забезпечення економічної безпеки країни, яка виступає основою суверенітету, конкурентоспроможності, а також пришвидшення процесу входження країни в систему світової економіки. Але для досягнення стабільного та стійкого економічного зростання варто розглянути основні загрози, які здійснюють негативний вплив на інтеграційні процеси економіки України в світову економічну систему. Одними з важливих загроз є "гібридні загрози", які потребують нагального усунення, бо при неправильному їх викориненні можуть призвести до "гібридної війни".

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання аналізу та розгляду гібридних загроз економічній безпеці України, зокрема, міжнародний досвід та українські реалії знайшли своє відображення в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених Л. Акімова, Е. Бухвальд, З. Гбур, С. Лазаренко, В. Ліпкан, А. Лисачок, Є. Магда, В. Мартинюк, Н. Словацька, М. Saarelainen.

Однак дослідження вищенаведених науковців перебувають у сфері розгляду теоретичного забезпечення та класифікації економічної безпеки держави, що в свою чергу зумовлює актуальність подальшого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основною метою дослідження є аналіз гібридних загроз економічній безпеці України, зокрема, з врахуванням міжнародного досвіду та українських реалій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Сучасний стан світової економіки, характеризується наявністю гібридних війн. Вони включають у себе пси-

хологічні, економічні та інші засоби впливу на економіку та суспільне життя. Масштабність їх впливу залежить від інноваційно-технологічного стану економіки та її розвитку. Термін "гібридна війна" з'явився ще у 2005 році і став застосовуватися для опису стратегії Хезболли в Ліванській війні 2006 року. З того часу термін "гібридна" є домінуючим при обговоренні сучасних і майбутніх воєнних дій до такого ступеня, що вище військове керівництво взяло його на озброєння і використовує як основу сучасних воєнних стратегій [8]. Зважаючи на важливість даного питання, варто надати дефініцію поняттям "гібридна війна", "гібридна загроза" та "економічна безпека".

Науковець В. Ліпкан вважає, що гібридна війна — це цілеспрямований процес встановлення зовнішнього управління альфа суб'єктом над об'єктом управління, встановлення тотального контролю над сферою державного управління, в якому вирішальну роль відіграють інформаційні засоби [9].

Є. Магда зазначає, що гібридна війна — це прагнення однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних інструментів [10].

М. Saarelainen вважає, що гібридні загрози відносяться до методів та інструментів, що використовуються окремими державними або недержавними суб'єктами для покращення власних інтересів, стратегій та цілей [1].

Також варто зазначити, що гібридна загроза — це будь-який противник, який одночасно та адаптовано використовує співвідношення звичайного озброєння, нерегулярну тактику, тероризм та злочинну поведінку в зоні бойових дій для досягнення своїх політичних цілей [7, с. 98].

Науковці Л. Акімова, А. Лисачок вважають, що економічна безпека сприяє створенню надійної та забезпеченої всіма необхідними засобами держави, захищеності національно-державних інтересів у сфері економіки [2, с. 19].

Дослідники Е. Бухвальд, Н. Головацька, С. Лазуренко пропонують розглядати економічну безпеку держави як найважливішу якісну характеристику економічної

Військова сфера	<ul style="list-style-type: none"> Діяльність незаконних збройних формувань. Діяльність диверсійно-розвідувальних груп агресора. Нелегальне розповсюдження (торгівля) зброєю. Цілеспрямовані заходи дискредитації.
Правоохоронна сфера	<ul style="list-style-type: none"> Використання компромату. Фізичне усунення активно діючих співробітників правоохоронних органів. Використання зовнішнього впливу на злочинні елементи.
Інформаційна сфера	<ul style="list-style-type: none"> Відкрите і приховане використання демократичних норм та процедур країн ЄС. Політичні та лобістські заходи на Заході Використання українських телевізійних каналів. Поширення інформаційних продуктів з використанням регіональної.
Кібербезпека	<ul style="list-style-type: none"> Збереження присутності російських банків в Україні. Контроль над важливими економічними активами в Україні. Зовнішній економічний вплив на діяльність крупних підприємств.
Сфера прав людини, національних меншин	<ul style="list-style-type: none"> Експлуатація зовнішнім суб'єктом тематики. Використання питань мовної політики. Інспіровані ззовні ущемлення прав національних меншин.

Рис. 1. Класифікація гібридних загроз України

Джерело: складено автором на основі [7, с. 99].

системи, її визначальну здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства [6, с. 27].

Слід зазначити, що економічна безпека держави складається з різних видів безпеки в різних сферах господарювання: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека. Тому основними загрозами економічній безпеці України на сучасному етапі є: високий рівень тіньової економіки, зростання інфляції і бюджетного дефіциту, зменшення валового нагромадження основного капіталу, зростання безробіття, несприятливий інвестиційний клімат, надто високий рівень державного боргу, неконтрольовані міграційні процеси, політична нестабільність тощо [3; 4]. Крім того, політика економічної безпеки визначається на основі певних принципів, які створюють політичну і правову базу для оцінювання зовнішніх і внутрішніх загроз, формування національних економічних інтересів і стратегії економічної безпеки [5].

Для кращого розуміння досліджуваної тематики та в подальшому запровадження кроків, щодо викорінення гібридних загроз, варто визначити їх класифікацію (рис. 1).

З рисунка 1 ми бачимо, що присутня така класифікація гібридних загроз економічній безпеці України та суспільству на сучасному етапі:

1) у військовій сфері:

— діяльність незаконних збройних формувань на території України, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури;

— діяльність диверсійно-розвідувальних груп агресора під маскою українських силовиків з метою дискредитації останніх;

— нелегальне розповсюдження (торгівля) зброєю, що призводить до неконтрольованого володіння зброєю населенням країни та можливостей її придбання;

— цілеспрямовані заходи дискредитації збройних сил України та інших військових формувань і силових структур;

2) у правоохоронній сфері:

— використання компромату на представників правоохоронної системи не для усунення їх від роботи, а для просування необхідних для зацікавленої сторони рішень;

— фізичне усунення активно діючих співробітників правоохоронних органів;

— використання зовнішнього впливу на злочинні елементи для розхитування ситуації в Україні;

3) в інформаційній сфері:

— відкрите і приховане використання демократичних норм та процедур країн ЄС, а також США й інших країн партнерів для інформаційної дискредитації України та її спроб формувати міжнародну підтримку протидії російській агресії;

— політичні та лобістські заходи на Заході, які використовуються Росією для формування сумніву у правильності позиції країн ЄС щодо продовження санкційного впливу на Кремль, а також для легітимації анексії Криму;

— використання українських телевізійних каналів та інших медіа для трансляції проросійських наративів у дозованому вигляді чи під опозиційними гаслами;

— поширення інформаційних продуктів з використанням регіональної, етнічної, мовної та іншої партикулярної ідентичності серед громадян України для формування ліній розколу в суспільстві, нав'язування відчуття дискримінації та незахищеності, підготовки соціальної бази для протестів та провокацій;

4) у кіберсфері:

— збереження присутності російських банків в Україні, які продовжують контролювати значну частину фінансів бізнесу і громадян;

— контроль над важливими економічними активами в Україні, зокрема в енергетичному секторі (обленерго, облгаз), з боку російських або проросійських на лаштованих власників, що робить можливим тихі диверсії (саботаж, умовні аварії і простої), впровадження шкідливого програмного забезпечення для подальших кібератак, руйнування стратегічних підприємств;

— зовнішній економічний вплив на діяльність великих підприємств, що створює передумови для впливу на великі робітничі колективи та маніпулювання (шахтарські протести);

5) у сфері прав людини, національних меншин:

— експлуатація зовнішнім суб'єктом тематики "захисту прав національних меншин", "порушення прав у сфері мовної політики", "прояву дискримінації за національною ознакою" задля досягнення власних цілей;

— використання питань мовної політики для дестабілізації ситуації в країні;

— інспіровані ззовні ущемлення прав національних меншин з метою розпалювання міжетнічної ворожнечі, стимулювання проявів сепаратизму і дестабілізації ситуації тощо [7, с. 99].

В Україні, щоб протидіяти гібридним загрозам уряд залучає не лише усі міністерства та відомства, недержавні організації, громадянське суспільство, бізнес, а також силові структури. Для країни ЄС першочерговим є завдання, яке полягає в становленні національного імунітету ефективного державного управління, що мало б, на меті досягнення сталого економічного розвитку.

Останнє десятиріччя низка найвпливовіших у світі військових сил і коаліцій, в тому числі Організація Північноатлантичного договору (НАТО) звертають увагу і намагаються протидіяти так званім "гібридним загрозам" [8].

Оскільки ми визначили, гібридні загрози, які безпосередньо впливають на економічну безпеку України,

а також виходячи з того, що наша країна має на меті інтегруватись в світовий економічний простір, то варто проаналізувати досвід країн Східного партнерства та ЄС в процесі розбудови державних можливостей протидії вищенаведеним загрозам.

Основну ставку в протидії гібридним загрозам Польща робить на багатосторонню взаємодію в рамках НАТО та ЄС. Варшава також активно провадить лінію співпраці обох альянсів задля їх взаємного посилення за принципом "удвох краще, ніж самому". Це обумовлено недоліками поточної політики НАТО, яка базується на швидкій збройній реакції, що має слабкі сторони у випадку конфлікту гібридного типу. Серйозний акцент робиться на військах територіальної оборони (ВТО) [11, с. 74].

Ще один стратегічний напрямок, що був визначений у 2015 році, — інформаційна і кібербезпека. Доктрину кібербезпеки РП було схвалено у січні 2015 року. В Бюро національної безпеки РП було напрацьовано проєкт доктрини інформаційної безпеки Польщі. За цим документом, безпеці РП, з поміж іншого, може загрожувати створення негативного образу держави на міжнародній арені, зокрема, в середовищі країн-членів НАТО та ЄС, що здатне призвести до ескалації напруженості у двосторонніх та багатосторонніх відносинах [11, с. 76].

Враховуючи порівняно нечисельні силові структури країн Балтії, тобто такі, що не здатні самостійно протистояти російським військовим підрозділам, приділяється особлива увага посиленню розвідки як ключового компоненту своєчасного попередження про приховані (гібридні) дії Росії проти цих країн, а також способу вивчення гібридних тактик РФ для визначення заходів протидії і сил, необхідних для їх реалізації [11, с. 80].

З метою протидії російській пропаганді в країнах Балтії вдаються до заборони контенту і каналів, які загрожують національній безпеці, а також як заходи м'якої протидії стимулюють альтернативні канали інформування населення [11, с. 81].

Головним висновком з досвіду Грузії у розбудові національних спроможностей протидії гібридним загрозам є визнання необхідності формування єдиного державного органу з незалежним статусом та широкими повноваженнями щодо аналізу внутрішніх та зовнішніх ризиків і загроз, розробкою та впровадженням політики національної безпеки, координацією та контролем за діяльністю всіх органів державної влади. Такий орган має бути максимально віддаленим від політичних партій, мати захищений законодавством мандат на формування і реалізацію національної безпеки, гарантований бюджет і право на співпрацю з усіма інституціями з безпекових питань, право вето на законодавчі та регуляторні акти парламенту, уряду і президента за умови наявності обґрунтованих безпекових пересторог.

Ефективна протидія гібридним загрозам можлива лише за умови комплексного та системного аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища незалежним і професійним органом без політичного чи економічного впливу будь-яких зацікавлених сторін. Держава повинна забезпечити правові рамки для функціонування системи національної безпеки безвідносно до політич-

них змін на парламентському чи урядовому рівнях. При формуванні системи національної безпеки важливо врахувати вплив не тільки зовнішньополітичних, воєнних та макроекономічних чинників, але й технологічного прогресу, трудових, міграційних та культурних взаємовідносин, об'єктивного аналізу спроможностей держави, політичного поля, електоральних уподобань та настроїв [11, с. 87].

Євросоюз, маючи розвинену і взаємопов'язану кібер-мережу, вже вжив низки заходів із протидії кібер-загрозам: це схвалення Стратегії кібер-безпеки ЄС, створення мережі із 28-ми (за кількістю країн-членів) Груп реагування на інциденти комп'ютерної безпеки (CSIRT) та Групи реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації ЄС (CERT-EU). Окремо Єврокомісія створила Агентство ЄС із мережевої й інформаційної безпеки (ENISA) для протидії кібер-загрозам на рівні ЄС та Платформу мережевої й інформаційної безпеки (NIS Platform) для взаємодії органів ЄС із громадськими та приватними гравцями у кібер-просторі. Росія веде кібер-війну не тільки проти України, а й проти ЄС. Так, за повідомленням CERT-EU, російська група кібер-шпionaжу APT 28, пов'язана з російською військовою розвідкою, у липні нинішнього року здійснила кібер-атаку на wi-fi мережі в готелях семи європейських країн, щоб викрасти дані паролів урядовців та бізнесменів країн Заходу для подальшого проникнення у локальні мережі їхніх організацій. Цю атаку групи APT 28, яка була раніше викрита в кібер-атаках на німецький парламент, французький телеканал TV5 Monde, передвиборний штаб президента Франції Еммануеля Макрона, вдалося відбити [12].

У фінансовій сфері ЄС звертає першочергову увагу на стійкість банківсько-фінансової інфраструктури і протидію фінансуванню тероризму та відмиванню коштів. Україна теж здійснює низку заходів із протидії фінансуванню агресії на сході нашої держави та гібридних дій у країні, наприклад всередині червня СБУ викрила масштабний канал фінансування так званої "ДНР". Втім, Євросоюзу годилося б приділити більше уваги перешкодженню фінансуванню гібридної агресії РФ проти нього самого, як це зробили у США, передбачивши у схваленому в липні Конгресом США законі посилення антиросійських секторальних санкцій щодо фінансового сектора РФ. Поки що в ЄС фіксуються лише поодинокі випадки перешкодження фінансуванню гібридної агресії. Наприклад, у 2015 р. в Естонії було закрито розрахунковий рахунок МІА "Росія сьогодні" [12].

Важливе місце відводиться співпраці ЄС із третіми країнами. У ЄС вважають, що функціональні інституції з протидії гібридним загрозам у третіх країнах є запорукою забезпечення від них самого Євросоюзу. Тому Єврокомісія, використовуючи Інструмент сприяння безпеці і миру, вживає заходів для посилення стійкості країн-партнерів, включно з Україною. Однак стосовно країн-партнерів ЄС переважно фокусується на сферах кібер-захисту, посилення стійкості суспільства, надзвичайних ситуацій, нейтралізації хімічних, біологічних, радіобіологічних і ядерних ризиків, протидії організованих злочинності та нелегальній торгівлі зброєю. А ось завдання ЄС із започаткування на пілотній основі оцін-

ки ризику гібридної загрози чомусь реалізується в Молдові, а не в Україні, яка безпосередньо протидіє таким загрозам зі Сходу [12].

З огляду на складну економічну та внутрішньополітичну ситуацію Молдові важко протистояти тим гібридним впливам, які чинить на країну Росія, застосовуючи широкий спектр інструментів. Особливо це стосується просування проросійських сил до влади у Молдові, питань економіки і пропаганди. Суспільство Молдови розколоте, що не сприяє консолідованій діяльності владних інституцій з реалізації послідовного курсу на проведення реформ та розбудову успішно функціонуючих державних інституцій. Тільки завдяки активній діяльності проєвропейських сил та за конструктивної підтримки зовнішніх гравців Молдові вдається протистояти гібридному тиску РФ, спрямованому на її повернення до сфери впливу Кремля [11, с. 91].

Незважаючи на спробу комплексного підходу ЄС до протидії гібридним загрозам, цей напрям безпеки все ще розглядається як набір заходів тактичного характеру з протистояння окремо взятим ризикам, переважно терористичної та кібер-інформаційної спрямованості. У Євросоюзі, хоча й відзначено виникнення гібридних загроз через російську агресію проти України, не ідентифікується єдине комплексне джерело таких гібридних загроз, котре вже, практично, загрожує безпеці в Європі, — Російська Федерація. Причина цього полягає у відсутності єдності всередині ЄС. Щоразу продовження санкцій проти РФ іде зі скрипом. Багато країн-членів ЄС зацікавлені у продовженні економічної співпраці з Росією, навіть якщо це шкодить іншим країнам-членам. Яскраве свідчення цього — суперечка довкола будівництва другої гілки "Північного потоку": Польща, за підтримки Литви і Латвії, опирається реалізації цього проекту, який підтримує Німеччина. Усе ж деструктивна стосовно ЄС політика Росії (чого тільки вартий скандал навколо поставки турбін Siemens в окупований Крим) примушує Євросоюз дедалі чіткіше ідентифікувати Росію як джерело гібридних загроз європейській безпеці, і з кожним оновленням документом ЄС у сфері безпеки ця тенденція проявляється все чіткіше. Так, під час саміту Україна — ЄС 13 липня нинішнього року в Києві Дональд Туск заявив: "ЄС ще раз продемонстрував, що ми стоїмо непорушно за Україну проти агресії Росії та спроб підірвати вашу незалежність" [12].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже, з вищепроведеного аналізу ми можемо побачити, що з досвіду провідних країн світу Україна може використати для себе наступні кроки: протидія корупції, створення ефективного механізму державного управління, створення системи територіальної оборони, взаємодія силових структур із громадськістю у протидії загрозам, подолання радянської спадщини, реформування сфери оборони та зміна ставлення суспільства до неї. Запровадження вищенаведених кроків дозволить Україні досягти стабільного, ефективного, безперервного розвитку економіки та всіх сфер, котрі є основними

складовими економічної безпеки, саме це, на нашу думку, дозволить посилити позицію нашої держави на міжнародній арені.

Література:

1. Saarelainen M. Hybrid threats — what are we talking about? [Електронний ресурс] / М. Saarelainen // The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки..
2. Акімова Л. Державне регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання / Л. Акімова, А. Лисачок // ДП "Видавничий дім "Персонал" (5). — 2017. — С. 16—28.
3. Акімова Л.М. Теоретичні основи державного управління розвитком національної безпеки / Л.М. Акімова // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. — 2015. — № 5. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1210>
4. Акімова Л. М. Етапи становлення економічної безпеки держави: зарубіжний та вітчизняний досвід / Л.М. Акімова // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. — 2016. — № 8. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1246>
5. Акімова Л.М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави / Л.М. Акімова // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. — 2016. — № 10.
6. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели // Вопросы экономики / Е. Бухвальд, Н. Словацкая, С. Лазаренко. — 1994. — № 12. — С. 25—44.
7. Гбур З.В. Актуальні гібридні загрози економічній безпеці України / З.В. Гбур // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 7. — С. 97—99.
8. Гібридна війна — чи вона взагалі існує? [Електронний ресурс] // НАТО-РЕВЮ. — 2015. — Режим доступу: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm>
9. Ліпкан В.А. Сутність гібридної війни проти України [Електронний ресурс] / В.А. Ліпкан // Глобальна організація союзницького лідерства. — 2015. — Режим доступу: <http://goal-int.org/sutnist-gibridnoi-vijni-proti-ukraini/>
10. Магда Є. Гібридна війна: питання і відповіді [Електронний ресурс] / Є. Магда // Media Sapiens. — 2015. — Режим доступу: http://ms.detector.media/trends/1411978127/gibridna_viyna_pitannya_i_vidpovid/
11. Мартинюк В. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. досвід Єс і східного партнерства / В. Мартинюк // Центр глобалістики "Стратегія ХХІ". — 2018. — С. 106.
12. ЄС у протидії гібридним загрозам та Україна: нечіткість у підходах [Електронний ресурс] // Центр глобалістики "Стратегія ХХІ". — 2017. — Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1310-es-u-protidiyi-gibridnim-zagrozam-ta-ukrayina-nechitkist-u-pidhodah>

References:

1. Saarelainen, M. (2017), "Hybrid threats — what are we talking about?", The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, [Online], available at: <https://www.hybridcoe.fi/news/hybrid-threats-what-are-we-talking-about/> (Accessed 26 July 2018).
 2. Akimova, L.M. and Lysachok, A. V. (2018), "State regulation of financial and economic safety of subjects of economic activity", Public management: collection, vol.5(10), pp.16—28.
 3. Akimova, L.M. (2015), "Theoretical Foundations of Public Administration for the Development of National Security", Public administration: improvement and development: an electronic scientific specialized publication, [Online], vol. 5, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1210> (Accessed 2 July 2018).
 4. Akimova, L.M. (2016), "Stages of formation of economic security of the state: foreign and domestic experience", Public administration: improvement and development: an electronic scientific specialized publication, [Online], vol. 8, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1246> (Accessed 5 July 2018).
 5. Akimova, L.M. (2016), "Essential characteristics of the main threats to the economic security of the state", Public administration: improvement and development: an electronic scientific specialized publication, [Online], vol. 10, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247> (Accessed 10 July 2018).
 6. Buchvald, E. Slovanskaya, N. and Lazarenko, S. (1994), "Macroeconomic aspects of economic security: factors, criteria and indicators", Voprosy ekonomyky, vol. 12, pp. 25—44.
 7. Hbur, Z. (2018), "Actual hybrid threats to ukraine's economic security", Investytsii: praktyka ta dosvid, [Online], vol. 7, pp. 97—99.
 8. The official site NATO-REVIEW (2015), "Hybrid war — does it exist at all?", available at: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm> (Accessed 24 July 2018).
 9. The official site Global Organization of Allied Leadership (2015), "The essence of the hybrid war against Ukraine", available at: <http://goal-int.org/sutnist-gibridnoi-vijni-proti-ukraini/> (Accessed 25 July 2018).
 10. The official site Media Sapiens (2015), "Hybrid war: questions and answers", available at: http://ms.detector.media/trends/1411978127/gibridna_viyna_pitannya_i_vidpovid/ (Accessed 26 July 2018).
 11. Martyniuk, V. (2018), "Hybrid threats to Ukraine and public safety. Experience of the EU and the Eastern Partnership", Tsentr hlobalistyky "Stratehiia KhKhI", pp.106.
 12. The official site Center for Global Studies "Strategy XXI" (2017), "EU in combating hybrid threats and Ukraine: the lack of clarity in approaches", available at: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1310-es-u-protidiyi-gibridnim-zagrozam-ta-ukrayina-nechitkist-u-pidhodah> (Accessed 25 July 2018).
- Стаття надійшла до редакції 27.07.2018 р.*

З. В. Юринець,
*д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту,
 Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів*
 О. А. Петрух,
*аспірант кафедри менеджменту,
 Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів*

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.116

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Z. Yurynets,
 Sc.D. in Economics, Associate Professor, Professor of Department of Management,
 Ivan Franko Lviv national university
 O. Petruch,
 PhD., Student, Ivan Franko Lviv national university

STATE REGULATION DIRECTIONS OF UKRAINE'S HEALTHCARE SECTOR INNOVATION DEVELOPMENT

У статті запропоновано логічну модель взаємоузгодження економічних засобів і напрямів державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України, яка ґрунтується на долученні до збалансованого трикутника дій "споживач — замовник — постачальник" ще одного елемента — інноваційної компоненти. Проведено аналіз стану інноваційних процесів у сфері охорони здоров'я, діяльності суб'єктів господарювання, що займаються створенням товарів і виробів медичного призначення, інноваційних медичних технологій. З'ясовано, що інноваційні процеси дотичні до сфери охорони здоров'я розвиваються уповільнено і потребують врегулювання, існує дефіцит ефективних та результативних національних інноваційних проектів, які б мали попит на національному та міжнародному ринку, державних програм, розроблених для розвитку сфери охорони здоров'я та інноваційної діяльності. Запропоновано низку рекомендацій та завдань для вдосконалення забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України.

In the article, the logical model of the mutual coordination of economic means and state regulation directions of Ukraine's healthcare sector innovation development has been proposed. This model is based on the addition of the innovation component to the balanced action triangle "customer — customer — supplier". The analysis of the state of innovation processes in the field of healthcare, the activities of business entities involved in the creation of goods and medical products, innovative medical technologies has been implemented. It has been found that innovative healthcare processes are slowly developing and need to be resolved. Innovative medical technologies in Ukraine are being developed thanks to investment of private innovative enterprises. Business entities that create goods and medical products, innovative medical technologies, medicines, equipment, etc. must play an important role for the innovation development of the healthcare sector. These include pharmaceutical companies, innovative clusters, technology parks, small hi-tech enterprises, private scientific medical enterprises, medical technology centers and institutes, and other subjects of innovation infrastructure. There is a shortage of efficient and effective national innovation projects that would have demand in the national, international market. Effective government programs designed to develop healthcare and innovation activities are in demand. The recommendations and tasks for improving the provision of state regulation of Ukraine's healthcare sector innovation development

have been proposed. The state faces the challenge: to define clear guidelines for the innovative development of healthcare; to establish priority directions of innovative development of healthcare sphere; to develop a strategy and policy in order to achieve the strategic goals of innovative healthcare development; to provide an adequate level of management process, decision-making in order to achieve strategic goals of innovative development of healthcare sector; to provide opportunities for adapting the healthcare to changing needs of the population, accumulating regulatory, political, social and legal instruments for managing the innovative development of the healthcare sector.

Ключові слова: державне регулювання, інноваційний розвиток, сфера охорони здоров'я, суб'єкти господарювання, інноваційні проекти, державні програми.

Key words: state regulation, innovation development, healthcare, business entities, innovation projects, state programs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Сфера охорони здоров'я України найбільше потребує результативних трансформацій та інноваційного поступу, оскільки повинна підтримувати задоволення потреб громадян у якісній і доступній медичній допомозі. Державна політика у напрямі підтримки створення інновацій у сфері охорони здоров'я, застосування інструментарію державного регулювання інноваційного розвитку цієї сфери постали невід'ємним елементом сучасної економіки, яка ґрунтується на знаннях, із залученням підприємств, закладів, установ, управлінських органів усіх ієрархічних рівнів, що заангажовані у процес створення та застосування новітніх знань задля досягнення цілі — підвищення якості та рівня життя населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інноваційні проблеми розвитку сфери охорони здоров'я та напрями їх вирішення наведені у наукових працях таких економістів: І. Борисенко, А. Бронштейна, А. Вишневського, А. Вялкова, Н. Герасименко, Н. Грищенко, Л. Жаліло [2], С. Ільдеменова, Ф. Кадирова, Е. Кужель, О. Корнійчук [3], М. Мартинюк [2], Т. Овчинікової, Ю. Салікова, Д. Стігліц, В. Шевського та ін. Дослідження стратегічних питань державного регулювання у системі охорони здоров'я було об'єктом вивчення низки науковців, зокрема, доцільно виокремити таких, як О. Амоша, Н. Артамова, І. Гладун, Д. Карамішев, Р. Ларіна, В. Пашков, Г. Слабкий, І. Солоненко та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У науковій літературі ще не достатньо акцентовано уваги розкриттю питань теоретичного змісту щодо розроблення логічної моделі взаємоузгодження економічних засобів і напрямів державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України та практичного змісту щодо формування рекомендацій для вдосконалення забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основною ціллю статті є розроблення логічної моделі взаємоузгодження економічних засобів і напрямів

державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України, формування рекомендацій та завдань задля вдосконалення забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні переважає критично низький рівень держаних витрат на забезпечення та захист здоров'я кожного окремо взятого громадянина. Згідно з рекомендаціями ВООЗ держави повинні скеровувати на охорону здоров'я своїх громадян не менше ніж 5% ВВП. Будь-яке зниження призводить до руйнування сфери охорони здоров'я, а рівень і доступність медичної допомоги різко падають. Витрати на охорону здоров'я у бюджеті України склали лише 3,8% ВВП, у той час, коли для Польщі витрати становлять 6,7 % ВВП [4].

Важливим завданням для України в умовах сьогодення постає питання модернізування структури сфери охорони здоров'я із врахуванням напрямів державного регулювання інноваційного розвитку.

Модернізація системи фінансування сфери охорони здоров'я повинна ґрунтуватись на моделі збалансованого, оптимального трикутника дій "споживач — замовник — постачальник", яка працює у передових країнах світу.

У межах реформи охорони здоров'я України пропонується, що функціями замовника медичних послуг буде наділена організація, що повинна розподіляти фінансові ресурси, які поповнюватимуться за рахунок пацієнтів завдяки страховій медицині або оподаткування. Постачальником послуг визначено медичні заклади, а споживачами медичних послуг — пацієнтів. Відповідно до реформи передбачено формування автономного замовника послуг, автономних постачальників, які продаватимуть замовнику послуг медичні послуги, ґрунтуючись на підписанні договорів. Як перспектива — створення контролюючого органу чи наглядової ради. Таким чином, метою усіх державних дій має стати єдиний ринок медичних послуг (медичний простір), який об'єднуватиме усіх постачальників (установи, заклади охорони здоров'я), зокрема приватні медичні центри, заклади, аптеки тощо.

Однак, у моделі збалансованого, оптимального трикутника дій "споживач — замовник — постачальник" відсутній важливий елемент — інноваційна компонен-

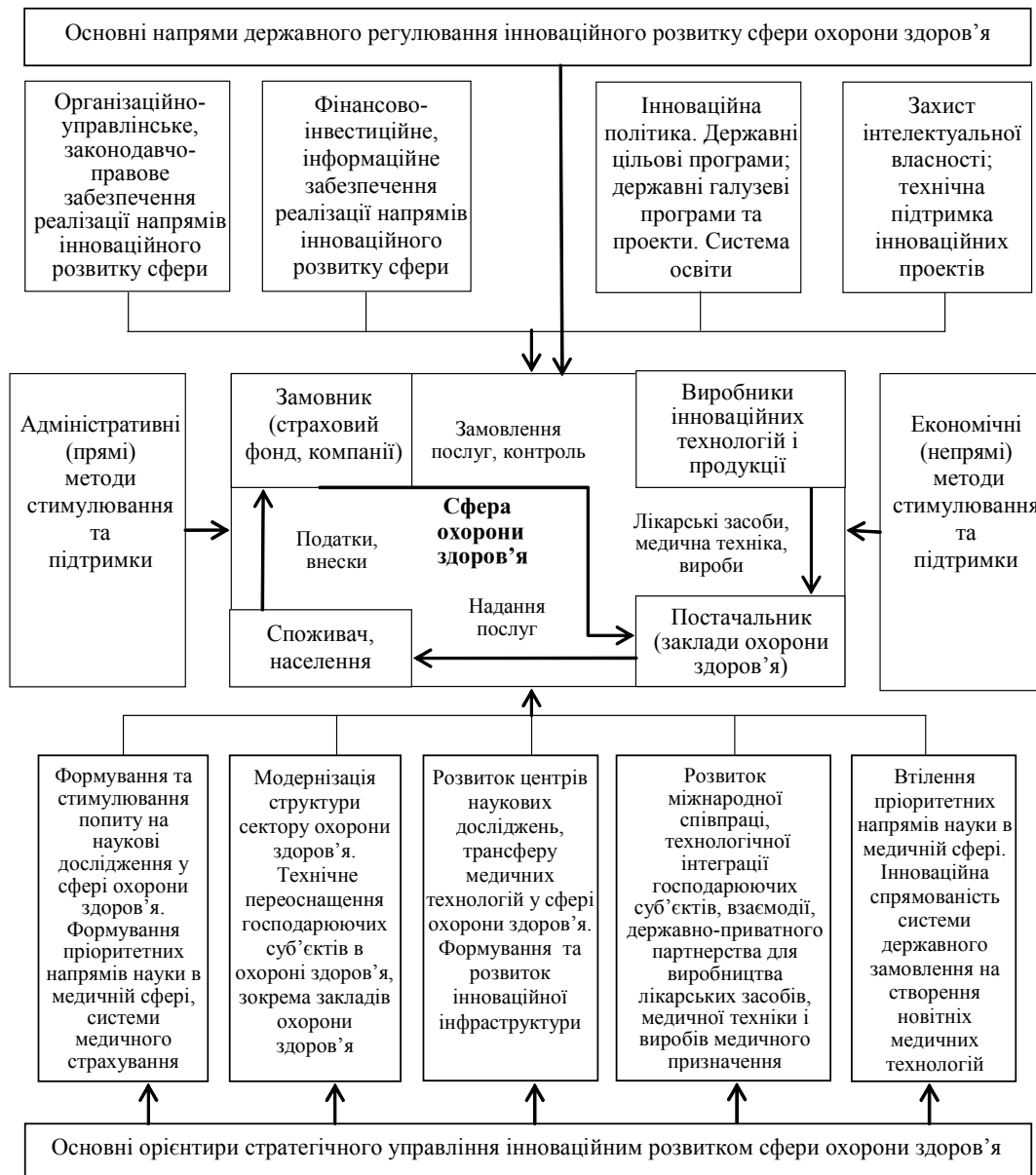

Рис. 1. Логічна модель взаємоузгодження економічних засобів і напрямів державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України

Джерело: розроблено авторами.

та. Наявна національна модель таких відносин є неадекватною, оскільки практично не залучений національний виробник інновацій (нових лікарських засобів, медичної техніки і виробів медичного призначення), а замовника послуг практично не існує, оскільки він об'єднаний із постачальником. У ролі постачальника виступає держава, яка володіє закладами охорони та забезпечує їхнє утримання. Така ситуація не сприяє розв'язанню конфлікту інтересів усіх зацікавлених сторін, спричиняє отримання низьких результатів (надання медичної допомоги та медичних послуг) за суттєвих національних витрат на охорону здоров'я.

Логічна модель взаємоузгодження економічних засобів і напрямів державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України наведені на рисунку 1.

Посилення інноваційної спрямованості розвитку промисловості особливо актуальне в умовах сьогоден-

ня. Інноваційні процеси у сфері охорони здоров'я розвиваються уповільнено і потребують врегулювання.

Важливу роль для сфери охорони здоров'я відіграють суб'єкти господарювання, що займаються створенням товарів і виробів медичного призначення, інноваційних медичних технологій тощо. Сюди можна віднести фармацевтичні компанії, інноваційні кластери, технопарки, малі високотехнологічні підприємства, приватні наукові медичні підприємства, медико-технічні центри та інститути, інші суб'єкти інноваційної інфраструктури.

Промисловий сектор національної економіки, який здійснював розроблення та виробництво інновацій у сфері охорони здоров'я, медичні технології і був націлений на інноваційні процеси, тепер або знищений, або змушений переорієнтуватись на інші види діяльності і змушений виживати на ринку абсолютно без державних стимулів. А діяльність підприємств, які працюють

Таблиця 1. Перелік державних програм, розроблених для розвитку сфери охорони здоров'я та інноваційної діяльності

№ п/п	Перелік державних програм	Розробник
1	Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації»	Міністерство охорони здоров'я
2	Державна програма розвитку і виробництва медичної техніки	Міністерство охорони здоров'я
3	Державна програма забезпечення населення лікарськими засобами	Міністерство охорони здоров'я
4	Державна програма будівництва сучасних інфекційних лікарень (відділень) в обласних центрах та великих містах	Міністерство охорони здоров'я
5	Державна програма створення єдиної системи екстреної медичної допомоги населення України	Міністерство охорони здоров'я
6	Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації на 2002-2011 роки»	Міністерство охорони здоров'я
7	Загальнодержавна програма імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хворіб на 2009-2015 роки	Міністерство охорони здоров'я
8	Загальнодержавні програми протидії, запобігання та лікування захворювань (Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки)	Міністерство охорони здоров'я
9	Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії захворюванню на туберкульоз на 2012-2016 роки	Міністерство охорони здоров'я
10	Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
11	Державна цільова економічна програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 рр.	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
12	Державна цільова науково-технічна програма «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010-2014 рр.	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
13	Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України

Джерело: укладено на основі [5; 7].

на виготовлення медичної продукції та технологій відзначається імітаційною орієнтацією.

Здебільшого інноваційні медичні технології в Україні розвиваються завдяки аутоінвестицій приватних інноваційних підприємств і комерціалізуються у межах мікроекономічних моделей бізнес-процесу. Значний внесок у створення та втілення інновацій у сфері охорони здоров'я здійснили приватні наукові медичні підприємства, якими були розроблені нові медичні технології, що успішно застосовуються на практиці у приватних медичних закладах для діагностики та лікування не лише в Україні, а й закордоном. На жаль, зусилля цих підприємств до наукової й інноваційної діяльності не підтримуються державою.

Певною мірою в Україні зроблено акцент на застосуванні бюджетних інструментів стимулювання інноваційного розвитку, однак така підтримка є незначною. В середньому у продовж останнього десятиліття інноваційна активність українського підприємництва з кожним роком скорочується.

Важливу роль відіграють інноваційні центри та центри підтримки підприємництва, які спрямовані на підтримку інновацій у сфері охорони здоров'я, працюють відповідно до принципу оплати за кінцевий результат отриманого прибутку (не за право участі в інноваційному проекті). Однак функції таких інноваційних центрів ще обмежені.

Одним із видів економічної діяльності, що ефективно розвивається у напрямі розроблення інновацій є фармацевтичний сегмент. Фармацевтичний ринок перебуває у третій підгрупі фармацевтичних ринків, що розвиваються, поряд із Єгиптом, Пакистаном, В'єтнамом та Уругваєм.

До напрямів інноваційної діяльності у сфері охорони здоров'я належать: проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції; розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій; розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища; технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології. Держава повинна сприяти та підтримувати розвиток наукових досліджень у сфері охорони здоров'я задля впровадження апробованих ефективних результатів наукових досліджень у практику та застосування їх закладами охорони здоров'я. Фінансове забезпечення наукових досліджень повинне проводитися на конкурсній основі з державного бюджету та інших джерел, дозволених законодавством [1; 5].

Основою управління соціально-економічними системами, якою є сфера охорони здоров'я, має бути стратегічне управління інноваційним розвитком із такими орієнтирами: формування та втілення пріоритетних напрямів науки, інноваційної діяльності в сфері охорони здоров'я; формування та стимулювання попиту на НДДКР у сфері охорони здоров'я; розвиток системи медичного страхування; підтримка міжнародної співпраці, технологічної інтеграції господарюючих суб'єктів, взаємодії, державно-приватного партнерства; модернізація структури сфери охорони здоров'я; технічне переоснащення господарюючих суб'єктів у сфері охорони здоров'я; розвиток інноваційної інфраструктури.

Результативність інноваційного розвитку та діяльності насамперед визначається засобами організації, ефективними інструментами реалізації на державному рівні. Цими елементами зумовлена швидкість отримання результатів фундаментальних досліджень, які в часі трансформуються у вагомий прикладний розробки, реалізовуватимуться у інновації, що будуть впроваджуватися у сфері охорони здоров'я України.

Для реалізації стратегічних напрямів державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України потрібно сформулювати та втілити систему заходів із залученням інструментарію державної інноваційної політики. Регулювання з боку державних органів інноваційної діяльності у сфері охорони здоров'я повинно бути багатопрофільним і відповідати тим напрямкам та сферам, що передбачають активний розвиток, внесення змін і реалізацію інноваційних програм. На сьогодні державні наукові та науково-технічні програми є основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки. Вони передбачають концентрацію науково-технічного потенціалу країни для розв'язання найважливіших національних проблем (табл. 1).

Варто зазначити, що в Україні цільові програми загальнодержавного рівня скеровані передусім на ключові напрями у сфері охорони здоров'я та науково-технічній сфері. Однак більшість описаних програм, або

Таблиця 2. Комплексні заходи з боку держави у сфері охорони здоров'я в Україні

№ п/п	Проекти
1	Інноваційний проект «Зупинити епідемію серцево-судинних захворювань» у різних регіонах провідні фахівці проводять обстеження та консультації пацієнтів, аби попереджати та вчасно діагностувати серцево-судинні захворювання
2	Інноваційний проект «Європейська стратегія здоров'я – 2020» щодо неінфекційних захворювань на період до 2020 року на основі удосконалення системи педіатричної, неонатальної, кардіологічної й кардіохірургічної допомоги
3	Інноваційні проекти, що спрямовані на впровадження в систему охорони здоров'я сімейної медицини відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про комплексні заходи щодо впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров'я» від 20.06.2000 р. № 989
4	Інноваційні проекти, що мають організаційно-технічне значення внаслідок відображення міжнародних інтеграційних процесів у сфері розробки та обігу ЛЗ. Так, наприклад, Постановою КМ України «Деякі заходи щодо забезпечення якості лікарських засобів» від 28.10.2004 р. № 1419 на МОЗ України покладено обов'язок забезпечити, починаючи з 01.01.2009 р., обіг лікарських засобів відповідно до вимог належної виробничої, дистрибуторської, лабораторної та клінічної практики, гармонізації згідно з директивами ЄС і ВООЗ, спрямованих на переоснащення фармацевтичних підприємств сучасним високопродуктивним обладнанням
5	Напрями реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення відповідно до Постанови КМ України від 09.11.2004 р. № 1497 «Про затвердження Порядку державної реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення»

Джерело: укладено на основі [5].

виконуються на третину відсотків, або у великій кількості положень відзначаються швидше ступенем декларативності.

Розроблення та втілення інновацій, інноваційна діяльність з пріоритетних напрямів у сфері охорони здоров'я реалізується у вигляді інноваційних проектів. Сьогодні ж маємо ситуацію, яка демонструє дефіцит національних інноваційних проектів, які б мали попит хоча б на національному ринку, насамперед ґрунтувались на тих ідеях, які є затребувані попитом та міжнародним

Таблиця 3. Рекомендації для вдосконалення забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України

Критерій 1	Перелік рекомендацій 2
Реалізація соціальних напрямів інноваційних перетворень в організаційній площині суб'єктів господарювання медичного сегменту та сфери охорони здоров'я загалом	<ul style="list-style-type: none"> - модернізація матеріально-технічної бази, - впровадження інновацій у сфері охорони здоров'я: нових медичних технологій, прогресивних засобів і методів лікування тощо, - встановлення гарантованого державного обсягу безоплатної медичної допомоги та запровадження багатоканального фінансування, - розроблення програмних засобів опрацювання інформації, удосконалення існуючих методів діагностики та лікування й модернізації технологічних процесів, освоєння нового обладнання, впровадження нових технологій, а також реформування системи управління охороною здоров'я шляхом створення нових моделей функціонування цієї сфери і відповідної підготовки та перепідготовки кадрів
Вдосконалення нормативно-правового поля	<ul style="list-style-type: none"> - покращення нормативно-правового законодавства, а саме: у частині захисту авторського права соціальних напрямів інноваційної діяльності в фармацевтичному сегменті та сфері охорони здоров'я, правової легалізації, - взаємне визнання міжнародних законів та стандартів, їх гармонізація, - сертифікація лікувальних засобів на відповідність стандартам GMP, яка пов'язана передусім з підтвердженням відповідності якості, ефективності та безпеки інновацій
Впровадження заходів у науково-виробничій площині щодо інноваційного розвитку фармацевтичного сегменту та сфери охорони здоров'я загалом	<p>враховуючи велике соціальне навантаження, неефективність загальних принципів стимулювання інноваційної діяльності, доцільно:</p> <ul style="list-style-type: none"> - створити венчурні фонди за участю держави з метою постійного та кваліфікованого контролю за виконанням інноваційних проектів та фінансування національних програм зі створення нових інноваційних лікарських засобів, медичної техніки та виробів медичного призначення тощо; - створити Національну лізингову компанію, якій надати повноваження пільгової закупівлі медичної техніки, обладнання та устаткування і право визначення науково-експертних центрів щодо експертизи виробів медичного призначення, що підлягають внесенню до Державного реєстру

Джерело: складено авторами на основі [2; 3].

ринком, відзначались ефективністю та результативністю. Найбільш поширені державні інноваційні проекти наведені у таблиці 2.

Аналізуючи впроваджені комплексні заходи з боку держави у сфері охорони здоров'я України, вважаємо, що доцільно скерувати зусилля на створення і вдосконалення таких видів інновацій, які можуть значно покращити процеси надання медичної послуги: зміна способів придбання споживачами медичної допомоги та її використання; створення інноваційних технологій і впровадження технологічних процесів, що сприятимуть розробленню нових медичних продуктів і лікарських засобів; формування нових бізнес-моделей, що поєднані із горизонтальною чи вертикальною інтеграцією організацій охорони здоров'я.

Особливу увагу варто звернути на ефективність проведення тендерів на проекти НДДКР, програми довготермінових партнерських НДДКР та впровадження вітчизняних розробок, поліпшення законодавчо-правової бази, надання пільг на участь суб'єктів господарювання у виконанні субконтрактів для державного замовлення на створення новітніх медичних технологій, лікарських засобів, виробів медичного призначення тощо. Важливим керунком є розвиток інноваційних кластерів, областей, позабюджетних фондів, формування центрів трансферу медичних технологій на основі вузів та наукових медичних інститутів.

Враховуючи вищезазначене, автором запропоновано такі шляхи вдосконалення забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я, суб'єктів господарювання цієї сфери України (табл. 3).

Для цього перед державою стоїть завдання:

- визначити чіткі орієнтири інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я;
- встановити пріоритетні напрями інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я;
- розробити стратегію, політику задля досягнення стратегічних цілей інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я;
- забезпечити належний рівень процесу управління, ухвалення рішень задля досягнення стратегічних цілей інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я;
- забезпечити можливості адаптації сфери охорони здоров'я до змінних потреб населення, акумулювання регуляторних, політичних, соціальних та юридичних інструментів у напрямі управління інноваційним розвитком сфери охорони здоров'я.

ВИСНОВКИ

Розв'язання проблем охорони здоров'я потребує реалізації чітких і зрозумілих кроків, які вочевидь мають ґрунтуватись на державному регулюванні інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я, стратегічному управлінні, що передбачає формування концепції, вибір стратегій інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я для визначення й одержання потрібних ресурсів та їх використання, розподілу з метою забезпечення ефективної роботи сфери охорони здоров'я в майбутньому. Грамотне та ефективне забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери

охорони здоров'я України сприяє забезпеченню процесу створення і впровадження інновацій та організаційних змін у достатньому обсязі для адекватної реакції на зміни в зовнішньому середовищі.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 08.12.2016 № 436-15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Жаліло Л.І. Стратегії змін у сфері охорони здоров'я в умовах соціально-економічних реформ в Україні / Л.І. Жаліло, М.І. Мартинюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf>.
3. Корнійчук О. Стратегія побудови сучасної української системи охорони здоров'я / О. Корнійчук // Вільне слово. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://vilneslovo.com>
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України: Наука, технології та інновації // База даних Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
5. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України / МОН України. Державні цільові програми. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/63/64/derzhavni-tsilovi-programi/>
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
7. Перелік державних цільових програм, розроблених МОЗ, та їх керівників. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dli_cprogs06.html

References:

1. Commercial code of Ukraine : Law of Ukraine dated 08.12.2016 № 436-15, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 16 October 2018).
2. Zhalilo, L. I. & Martyniuk, M. I. "Strategies for healthcare change in conditions of social and economic reforms in Ukraine", available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf> [in Ukrainian].
3. Korniychuk, O. (2017), "The strategy of building a modern Ukrainian healthcare system". Vilne slovo [Free word], available at: <https://vilneslovo.com> [in Ukrainian].
4. The official site of the Department of Statistics of Ukraine, available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 16 October 2018).
5. The official site of the Department of Education and Science of Ukraine, available at: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/63/64/derzhavni> (Accessed 1 October 2018).
6. Fundamentals of Ukrainian legislation on healthcare: Law of Ukraine dated 19.11.1992 № 2801-XII, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801> (Accessed 3 October 2018).
7. List of state targeted programs developed by the Ministry of Health and their leaders, available at: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dli_cprogs06.html (Accessed 11 October 2018).

Стаття надійшла до редакції 31.10.2018 р.

І. А. Сазонець,
д. е. н., професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства
та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства
та природокористування м. Рівне
І. Я. Зима,
к. мед. н.,
Головний лікар комунального закладу "Рівненська обласна клінічна лікарня", м. Рівне

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.122

ПЕРЕДУМОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ПРАЦІВНИКІВ

I. Sazonets,
Doctors of Economics, Head of the Department of Public Administration, Documentation
and Information Activities, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne
I. Zyma,
PhD in Medical scienc, Chief Physician of the Municipal Institution "Rivne Regional Clinical Hospital", Rivne

PREREQUISITES FOR THE TRANSFORMATION OF THE HEALTH CARE SYSTEM AND THE MATERIAL PROVISION OF ITS EMPLOYEES

У статті визначено, що за останнє десятиліття відбувалася значна недооцінка важливості системи охорони здоров'я для становлення ринкових відносин в усіх сферах суспільно-економічного життя. Це проявлялося в найбільш низькому рівні оплати праці.

Доведено, що соціальна значущість системи охорони здоров'я не дозволяє трансформувати її лише в межах ринкових механізмів управління та фінансування. Значний обсяг медичних послуг в усьому світі надається на основі соціальних програм держави та соціальних інститутів.

Проаналізовано зміст основних документів, які були прийняті Європейським бюро ВОЗ та прийняті в системі ООН, та визначено, що ключові напрями трансформації інституційних перетворень та реформ у системі державного управління цією галуззю співпадають з концептуальними положеннями цих документів.

Виявлено, що система державного управління охороною здоров'я України на теперішній час знаходиться на етапі активної модернізації під впливом міжнародних інституцій медичної сфери і заходів економічного та соціального спрямування. Не дивлячись на провідну роль державної системи управління охороною здоров'я, активну діяльність МОЗ України, все більше питань у країні вирішуються міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я. Міжнародні інституції надають гранти на модернізацію системи охорони здоров'я.

Визначено, що сучасна система охорони здоров'я є такою ж інтегрованою в світові процеси глобалізації, як і такі сфери людської економічної і соціальної діяльності, як культура, фінанси, трудові ресурси, IT-технології і т.і.

The article states that in contrast to the sphere of material production, the state of the health care system remained practically unchanged until recently. Today, a number of legislative acts and normative documents have been adopted that bring the health care system of Ukraine closer to the world standards, make it more social and simultaneously put on the market economy rails.

The article states that during the last decade there was a significant underestimation of the importance of the health care system for the establishment of market relations in all spheres of social and economic life. This was manifested in the lowest level of remuneration.

The formation of health care management systems in Ukraine is a process that is gaining momentum with each passing year. The reform of the public administration system is based on a wide range of scientific research, the preservation of the best traditions of domestic medicine, and a careful attitude to the existing highly skilled personnel.

It has been proved that the social significance of the health care system does not allow to transform it into a ski within the framework of market mechanisms of management and financing. A significant amount of medical services worldwide is provided on the basis of social programs of the state and social institutions;

The content of the main documents adopted by the European Bureau of the WHO and adopted by the UN system is analyzed and it is determined that the key directions of transformation of institutional reforms

and reforms in the system of public administration of this branch coincide with the conceptual provisions of these documents;

It is revealed that the public healthcare system of Ukraine is currently at the stage of active modernization under the influence of international medical institutions and measures of economic and social orientation. Despite the leading role of the state system of health care management, the active work of the Ministry of Health of Ukraine, more and more issues in the country are solved by international healthcare organizations. International institutions provide grants for modernizing the health care system;

It is determined that the modern health care system is as integrated in the global processes of globalization as in other spheres of human economic and social activity such as culture, finance, labor resources, IT technologies, etc.

*Ключові слова: недооцінка, трансформація, управління, охорона, здоров'я, інститути, оплата, праця.
Key words: underestimation, transformation, management, protection, health, institutes, payment, labor.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На відміну від сфери матеріального виробництва, стан системи охорони здоров'я залишався практично незмінним до останнього часу. Сьогодні прийнято низку законодавчих актів та нормативних документів що наближають систему охорони здоров'я України до світових зразків, роблять її більш соціальною та одночасно ставлять на ринкові рейки господарювання. В основу трансформації системи охорони здоров'я покладено фундаментальні підходи до соціального забезпечення громадян, можливостей розширеного відтворення робочої сили та гуманістичні підходи, що притаманні діяльності лікаря. На теперішній час проблемі управлінні системою охорони здоров'я та матеріальному стимулюванню працівників медичної сфери не присвячено достатньо уваги в наукових джерелах з економіки та державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Слід визначити, що в університетах та наукових установах підготовлено підручники з організації медицини, які мають спрямованість на навчальний процес. Серед авторів, що присвятили дослідження темі державного управління в сфері управління соціальними процесами та охорони здоров'я слід визначити І. Сазонця [2; 3; 6] та Н. Солоненко [5]. Матеріали на які спирався автор при підготовці поданого дослідження відносяться до існуючої законодавчої та нормативної бази. Крім того при підготовці анкети стандартизованого інтерв'ю автор спирався на методологічні та науково-методичні підходи в дослідження соціальних процесів, що було розкрито у монографії Сазонець О.М., Саричева В.І. "Міжнародні організації в управлінні людським розвитком: глобалізаційний вимір" [4], монографії Сазонця І.Л. "Фінансові механізми пенсійної системи України в умовах трансформації світової економіки" [2], монографії Сазонця І.Л., Гладченка А.Ю., Гессена А.Є "Соціально-економічні детермінанти глобальної рівноваги" [3], монографії Безтелесної Л.І. "Соціальний концепт суспільних та економічних процесів національного розвитку" [6], підручника М.М. Білінської "Державне управління реформуванням системи охорони здоров'я в Україні" [1]. Однак, проблеми матеріального забезпечення працівників системи охорони здоров'я не розкриті повною мірою.

МЕТА СТАТТІ

Головною метою проведеного дослідження було виявлення передумов трансформації системи охорони здо-

ров'я України та проведення аналізу матеріального забезпечення працівників сфери охорони здоров'я України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна система охорони здоров'я є такою ж інтегрованою в світові процеси глобалізації, як і такі сфери людської економічної і соціальної діяльності як культура, фінанси, трудові ресурси, ІТ-технології і т.і. Участь системи охорони здоров'я в світових процесах зумовлена тим фактом, що глобальні чинники, які впливають на національні системи медичного забезпечення неможливо обмежити протекціоністськими заходами, фізичними бар'єрами та санкціями. На процеси інтернаціоналізації охорони здоров'я впливають такі, що є притаманним для інших сфер діяльності. До них ми можемо віднести такі: міжнародна міграція у різних її різновидах, посилення процесів туризму ті іноземного відпочинку, міжнародна торгівля, транснаціоналізація та інтернаціоналізація економіки, збільшення потоків транспортних вантажних та пасажирських перевезень. Крім цих чинників, необхідно виділити специфічні, що інтенсифікують найбільшою мірою процеси об'єднання національних систем охорони здоров'я. До таких чинників необхідно віднести постійне проведення військових операцій, локальних озброєних конфліктів, надзвичайні ситуації в різних куточках земної кулі, що зумовлені глобальним потеплінням та змінами в кліматі окремих регіонів, стрімке поширення інфекційних захворювань з місця виникнення вірусу до різних куточків планети завдяки транспорту, комунікаціям, міграції, мутації вірусів у зв'язку з їх перенесенням до значної кількості носіїв, розповсюдження пандемій, яке має широкую соціальну та економічну основу та ін.

Протистояти глобальним викликам та загрозам здоров'ю окремі національні системи управління охороною здоров'я не в змозі. Для такого протистояння держави не мають достатньої кількості матеріальних ресурсів, кваліфікованих медичних кадрів, науково-технологічної бази для проведення фармакологічних досліджень, розробки та виготовлення сучасної медичної апаратури, розробки передових технологій лікування.

Країни, що розуміють важливість глобальних викликів охороні здоров'я намагаються адаптувати свої системи державного управління до сучасних світових та європейських стандартів. Система державного управління охороною здоров'я України на теперішній час знаходиться на етапі активної модернізації під впливом міжнародних інституцій медичної сфери і заходів економічного та соціального спрямування. Не дивлячись на

провідну роль державної системи управління охороною здоров'я, активною діяльністю МОЗ України, все більше питань у країні вирішуються міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я. Міжнародні інституції надають гранти на модернізацію системи охорони здоров'я.

Не зважаючи на різноманіття варіантів фінансування медичного забезпечення, яке існує сьогодні в світі і буде існувати повною мірою після проведення медичної реформи, однією з головних характеристик системи охорони здоров'я повинна лишитися її соціальна спрямованість. Саме тому співпраця офіційних органів державного управління охороною здоров'я з міжнародними соціальними інституціями є важливим практичним та науково-методичним завданням. В сучасній науці подано спроби відобразити кращі практики такої співпраці та теоретично обґрунтувати окремі — найважливіші за думкою авторів — аспекти інституційно-правового забезпечення соціальності системи охорони здоров'я.

Формування систем управління охороною здоров'я в Україні є процесом, що набуває з кожним роком все більшої динаміки. Реформування системи державного управління відбувається на основі проведення широкого кола наукових досліджень, збереження кращих традицій вітчизняної медицини, дбайливого відношення до наявних висококваліфікованих кадрів. Разом з тим, діяльність всієї галузі в теперішній час стикається з викликами часу, що пов'язані як з новітніми тенденціями розвитку, так і з застарілими проблемами, що дістались медицині від державно-адміністративної системи управління. Ці проблеми необхідно поділити на дві групи. По-перше, це проблеми процесу становлення та реформування системи охорони здоров'я. Вони з'являються поступово і у часі пов'язані із проведенням реформ. Такі проблеми, що пов'язані з реструктуризацією, інформатизацією, прозорістю та гласністю в медичній сфері є тимчасовими і мають можливість бути вирішені в найближчій час при наявності розуміння у керівників галузі, основної маси працівників системи охорони здоров'я та пацієнтів. По-друге, це проблем, що пов'язані з недостатнім рівнем соціально-економічного розвитку країни. Для значної кількості населення рівень вартості лікарняних засобів, медичних послуг, санаторно-курортного лікування, оздоровчих процедур є занадто високим, що викликає непорозуміння в суспільстві.

Цей фактор негативно впливає і на рівень запровадження реформ у медичній сфері та трансформації підходів населення до охорони здоров'я. Водночас в Європі та в інших індустріально розвинутих та інституційно оформлених анклавах світу довгий час розробляються та впроваджуються основні підходи до формування систем державного управління охороною здоров'я та

Таблиця 1. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності (грн)

Види діяльності	2010	2013	2014	2015	2016		
					усього	відсотків до	
						середнього рівня по економіці	2015
Усього	2239	3265	3480	4195	5183	100,0	123,6
Сільське, лісове та рибне гос-во	1472	2340	2556	3309	4195	80,9	126,8
Промисловість	2570	3763	3988	4789	5902	113,9	123,2
Будівництво	1758	2702	2860	3551	4731	91,3	133,3
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1877	3010	3439	4692	5808	112,1	123,8
Транспорт, складське гос-во, поштова та кур'єрська діяльність	2658	3589	3768	4653	5810	112,1	123,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	1455	2249	2261	2786	3505	67,6	125,8
Інформації та телекомунікації	3161	4599	5176	7111	9530	183,9	134,0
Фінанси та страхування	4638	6275	7020	8603	10227	197,3	118,9
Операції з нерухомістю	1856	2757	3090	3659	4804	92,7	131,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	2869	4465	5290	6736	8060	155,5	119,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1839	2527	2601	3114	3995	77,1	128,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2722	3702	3817	4381	5953	114,9	135,9
Освіта	1905	2700	2745	3132	3769	72,7	120,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1628	2367	2441	2829	3400	65,6	120,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1928	3286	3626	4134	4844	93,5	117,2
Надання інших видів послуг	1717	2707	3361	3634	4615	89,1	127,0

Джерело: [7].

створення інституційного середовища життєдіяльності людини в умовах якісної медичної допомоги, сприятливого навколишнього середовища, доступу до заходів оздоровлення та забезпечення здорового та рухливого способу життя. Розробка таких інституційних основ має вже довгу історію і весь час продовжується. Міжнародні організації, що працюють у сфері охорони здоров'я довгий приймають нормативні документи з цих питань.

Якщо проаналізувати основні документи, які були прийняті Європейським бюро ВОЗ та прийняті в системі ООН, то можна відзначити, що ключові напрями трансформації інституційних перетворень та реформ у системі державного управління цією галуззю в нашій країні співпадають з концептуальними положеннями цих документів.

Останній пункт є дуже важливим, тому що не зважаючи на велику соціальну значущість сфери охорони здоров'я рівень оплати праці в ній є найнижчий серед всіх видів діяльності в Україні (табл. 1).

Слід зазначити, що в таких сферах як інформації та телекомунікації, фінанси та страхування, професійна, наукова та технічна діяльність на 100—150 % вище ніж в галузі охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Низький рівень заробітної плати спостерігається в таких галузях як мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, тимчасове розміщування й організація хар-

чування, сільське, лісове та рибне господарство, однак він все рівно вищий ніж в сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги. Слід визначити, що в динаміці у порівнянні 2016 року до 2015 року темпи росту заробітної плати в галузі охорони здоров'я та наданні соціальної допомоги склали 120,2 %, в той час як в середньому за видами економічної діяльності зростання склало 123,6 %. До сфер економічної діяльності, які зростали за цей час ще більш повільними темпами відносяться мистецтво, спорт, розваги та відпочинок — 117,2 %, фінанси та страхування — 118,9 %, професійна, наукова та технічна діяльність — 119,6 %. Однак рівень заробітних плат в цих сферах економічної діяльності все одно лишився більш високим.

Якщо порахувати зростання рівня заробітних плат в різних видах економічної діяльності у 2016 році у порівнянні з 2010 роком, то в сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги спостерігається незначне зростання — 202 %, у той час у сфері операцій з нерухомістю — 258 %, будівництві — 269 %, сільському, лісовому та рибному господарстві — 284 %, інформації та телекомунікації — 301 %, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — 309 %. Усього за видами економічної діяльності відповідне зростання становить 231 %. Виявлена недооцінка значущості та впливовості галузі охорони здоров'я на розвиток країни в останнє десятиліття і призвела до вкрай низького рівня матеріального забезпечення працівників цієї сфери в теперішній час.

ВИСНОВКИ

За поданими в статті матеріалами аналізу стану трансформації системи охорони здоров'я необхідно зробити наступні висновки:

1. За останнє десятиліття відбувалася значна недооцінка важливості системи охорони здоров'я для становлення ринкових відносин в усіх сферах суспільно-економічного життя.
2. Соціальна значущість системи охорони здоров'я не дозволяє трансформувати її лише в межах ринкових механізмів управління та фінансування. Значний обсяг медичних послуг в усьому світі надається на основі соціальних програм держави та соціальних інститутів.
3. Якщо проаналізувати основні документи, які були прийняті Європейським бюро ВОЗ та прийняті в системі ООН, то можна відзначити, що ключові напрями трансформації інституційних перетворень та реформ в системі державного управління цією галуззю співпадають з концептуальними положеннями цих документів.
4. Система державного управління охороною здоров'я України на теперішній час знаходиться на етапі активної модернізації під впливом міжнародних інституцій медичної сфери і заходів економічного та соціального спрямування. Не дивлячись на провідну роль державної системи управління охороною здоров'я, активною діяльністю МОЗ України, все більше питань в країні вирішуються міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я. Міжнародні інституції надають гранти на модернізацію системи охорони здоров'я.
5. Сучасна система охорони здоров'я є такою ж інтегрованою в світові процеси глобалізації, як і такі сфери людської економічної і соціальної діяльності, як культура, фінанси, трудові ресурси, ІТ-технології і т.і. Участь системи охорони здоров'я в світових процесах

зумовлена тим фактом, що глобальні чинники, які впливають на національні системи медичного забезпечення неможливо обмежити протекціоністськими заходами, фізичними бар'єрами та санкціями.

Література:

1. Державне управління реформуванням системи охорони здоров'я в Україні: навч.-наук. вид. / Авт. кол.: М.М. Білинська, Я.Ф. Радиш, І.В. Рожкова та ін.; за заг. ред. проф. М.М. Білинської. — К.; Львів: НАДУ, 2012. — 240 с.
2. Сазонець І.Л. Фінансовий механізм пенсійної системи України в умовах трансформації світової економіки: моногр. — Д.: Вид-во Дніпропет. нац. ун-ту, 2008. — 396 с.
3. Сазонець І.Л. Соціально-економічні детермінанти глобальної рівноваги: монографія / І.Л. Сазонець, А.Ю. Гладченко, А.Є. Гессен. — Рівне: Волин. обереги, 2016. — 352 с.
4. Сазонець О.М., Саричев В.І. Міжнародні організації в управлінні людським розвитком: глобалізаційний вимір. — Д.: "Нова ідеологія", 2012. — 252 с.
5. Солоненко І.М. Управління організаційними змінами у сфері охорони здоров'я: монографія / І.М. Солоненко, І.В. Рожкова. — К.: Фенікс, 2008. — 276 с.
6. Соціальний концепт суспільних та економічних процесів національного розвитку [Текст] колективна монографія [Безтелесна Л.І., Сазонець І.Л. та ін.] / За наук. ред. д.е.н., проф. Безтелесної Л.І. — Рівне: Волин. обереги, 2016. — 184 с.
7. www.ukrstat.gov.ua — офіційний сайт Державного комітету статистики України.

References:

1. Bilyns'ka, M. M. Radysh, Ya. F. and Rozhkova, I. V. (2012), *Derzhavne upravlinnia reformuvanniam systemy okhorony zdorov'ia v Ukraini* [Public administration of the reform of the health care system in Ukraine], NADU, Kyiv, Ukraine.
2. Sazonets', I.L. (2008), *Finansovyy mekhanizm pensijnoi systemy Ukrainy v umovakh transformatsii svitovoi ekonomiky* [Financial mechanism of the pension system of Ukraine in the conditions of transformation of the world economy], Vyd-vo Dnipropet. nats. un-tu, Dnipro, Ukraine.
3. Sazonets', I.L. Hladchenko, A. Yu. and Hessen, A. Ye (2016), *Sotsial'no-ekonomichni determinanty hlobal'noi rivnovahy* [Socio-economic determinants of global equilibrium], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.
4. Sazonets', O.M. and Sarychev, V.I. (2012), *Mizhnarodni orhanizatsii v upravlinni liuds'kym rozvytkom: hlobalizatsijnyj vymir* [International organizations in the management of human development: the globalization dimension], "Nova ideolohiia", Dnipro, Ukraine.
5. Solonenko, I.M. and Rozhkova, I.V. (2008), *Upravlinnia orhanizatsijnymy zminamy u sferi okhorony zdorov'ia* [Managing organizational change in healthcare], Feniks, Kyiv, Ukraine.
6. Beztelesna, L.I. and Sazonets', I.L. (2016), *Sotsial'nyj kontsept suspil'nykh ta ekonomichnykh protsesiv natsional'noho rozvytku* [Social concept of social and economic processes of national development], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.
7. State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 Oct 2018).

Стаття надійшла до редакції 01.11.2018 р.

УДК 330.101

О. М. Галицький,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри економічної теорії і економіки підприємства,
Одеський державний аграрний університет, м. Одеса
Р. В. Гришова,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.126

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

O. Halytskyi,
Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economic
Theory and Economics of the Enterprise Odessa State Agrarian University, Odessa
R. Gryshova,
postgraduate student of the Department of Public Administration
and Administration of Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

STATE POLICY OF SOCIALIZATION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF INFORMATION TECHNOLOGY DEVELOPMENT

Пріоритетним напрямом державної соціально-економічної політики в Україні останнім часом є всебічне сприяння особам з інвалідністю в реалізації їх невід'ємного права на продуктивну працю в умовах свободи, рівності, безпеки та почуття власної гідності. В статті визначено заходи, що було розроблено на підтримку осіб з інвалідністю, які спрямовано на інтеграцію їх у суспільство. Розглянуто процес соціалізації людини в сучасних умовах трансформації та інформатизації суспільства. Відмічено, що процес соціалізації пов'язаний із системою інформаційних обмінів між членами суспільства. Таким чином, соціальні потреби пов'язані з потребами інформаційними. Задоволення інформаційних потреб із суспільних інформаційних ресурсів забезпечує певний рівень соціалізації, формує основні властивості особистості, що відображаються в рівні її життєдіяльності в суспільстві. Визначено, що нині, не можна уявити повноцінне входження до сучасного суспільства осіб з інвалідністю без новітніх інформаційних технологій, які надають можливості входження до сучасного інформаційного простору з метою накопичення, аналізу, обміну вже існуючої інформації та створення нової. Зазначено, що важливим чинником соціалізації осіб з інвалідністю є одержання ними належної освіти. Використання електронних засобів дозволяє підвищити ефективність і якість засвоєння навчального матеріалу, відкриває великі можливості для вдосконалення навчального процесу за рахунок зміни рівня його індивідуалізації і диференціації, сприяє організації особистісно-орієнтованого навчання. Інтегроване навчання створює умови, що сприяють підвищенню соціальної активності, спрямованої на встановлення суспільних зв'язків і контактів, що призведе до зростання соціальної значущості, прагнення до досягнень і самореалізації. Визначено основні заходи щодо вдосконалення вищої освіти для осіб з інвалідністю та напрями застосування отриманих знань у майбутній професійній діяльності.

The priority direction of state socio-economic policy in Ukraine in recent years is the comprehensive assistance to persons with disabilities in the implementation of their inalienable right to productive labor in conditions of freedom, equality, security and self-esteem. The article outlines measures that have been developed to support people with disabilities, which are aimed at integrating them into society. The process of human socialization in modern conditions of transformation and informatization of society is considered. It is noted that the process of socialization is connected with the system of information exchanges between members of society. Thus, social needs are related to the information needs. Satisfying information needs from public information resources provides a certain level of socialization, forms the basic properties of the person, reflected in the level of his life in society. It has been determined that at present, it is impossible to imagine a full-fledged entry into the modern society of persons with disabilities without the latest information technologies that provide the opportunity to enter the modern information space in order to accumulate, analyze, exchange existing information and create a new one. It is noted that an important factor in the socialization of persons with disabilities is their proper education. The use of electronic means helps to increase the efficiency and quality of learning the material, opens up great opportunities for improving the educational process by changing the level of its individualization and differentiation, facilitating the organization of person-oriented learning. Integrated learning creates conditions conducive to increasing social activity, aimed at establishing social relations and contacts, which will increase social significance, aspiration for achievement and self-realization. The basic measures for the

improvement of higher education for persons with disabilities and directions of application of the received knowledge in the future professional activity are determined.

Ключові слова: державна політика, процес соціалізації, особи з інвалідністю, соціальна адаптація, інклюзивна освіта.

Key words: state policy, socialization process, persons with disabilities, social adaptation, inclusive education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За даними Міжнародної організації праці в усьому світі ті чи інші можливості обмежені приблизно у 650 млн людей, або у кожної десятої людини. Із них приблизно 470 млн осіб перебуває у працездатному віці. Ця соціальна група суспільства, на відміну від інших людей, часто характеризується високим рівнем бідності та безробіття. Їх соціальна ізоляція та виключення із сфери праці обходиться світовій спільноті в 1,37—1,94 трлн дол. США у вигляді щорічних втрат внутрішнього валового продукту. Таким чином, забезпечення людей із обмеженими можливостями гідною працею має як соціальне, так і економічне значення.

За останні п'ять років в Україні зроблено реальні та значущі кроки щодо гармонізації вітчизняного законодавства у сфері професійної реабілітації та зайнятості осіб з інвалідністю до міжнародних стандартів. Професійна реабілітація та працевлаштування осіб з інвалідністю у контексті цих законів розглядається як основний засіб створення умов для гідного життя інвалідів, забезпечення рівності їх прав.

Особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є те, що інформація стала основним ресурсом розвитку. Зазначене положення викликає необхідність інтеграції осіб з особливими потребами в інститути та структури інформаційного суспільства, а інформаційні технології в цих умовах виступають додатковим чинником процесу засвоєння осіб з інвалідністю певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому бути повноправним членом суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічною основою дослідження ефективності державної політики в сфері захисту прав осіб з інвалідністю є праці К. Бондарчук, І. Гришової, О. Гонти, О. Грішньої, Ж. Дерій, О. Дяченка, Л. Лісогор, О. Ніколюк, І. Мищака, Г. Казаряна, А. Колота, О. Новікової, Т. Шестаковської [1—10].

Проблеми соціалізації та адаптації осіб з інвалідністю, знайшли відображення у працях В. Андрущенко, В. Астахова, В. Бакірова, Л. Герасіна, М. Євтух, В. Кремін, О. Балакірева, Є. Подольська, А. Ручка, Л. Сокурняська.

Проте, проблема пошуку інноваційних підходів до навчання та перепідготовки осіб з інвалідністю та вирішення питання їхньої соціалізації, інклюзії в освітньому просторі, впровадження, використання інноваційних технологій в навчально-виховному процесі, створення доступних умов щодо одержання вищої освіти та подальшого працевлаштування потребує додаткових досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування практичних рекомендацій щодо державної політики соціалізації осіб з інвалідністю з використанням новітніх методик та інформаційних технологій.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом багатьох років в Україні державна політика стосовно осіб з інвалідністю ґрунтувалася на принципах їх ізоляції від суспільства та матеріальної компенсації втрат ними працездатності та здоров'я, що певним чином вплинуло як на усвідомлення осіб з інвалідністю щодо свого місця у суспільстві, так і на ставлення членів суспільства до їх проблем [1]. Те, що особи з інвалідністю повинні мати ті ж самі права, якими володіють усі члени суспільства (у першу чергу, право на працю), користуватися тими самими благами, не знаходило законодавчого закріплення та практичної реалізації. І якщо проблеми зайнятості осіб з інвалідністю стали об'єктом уваги міжнародних інституцій (Організації Об'єднаних націй, Міжнародної організації праці тощо) ще у 20-х роках минулого сторіччя, то Україна фактично почала формувати свою державну політику стосовно інвалідів і зокрема їх зайнятості, спираючись на міжнародні стандарти, практично тільки у перші роки своєї незалежності.

Світова практика використання праці осіб з інвалідністю за умови надання їм можливостей виконувати роботу, яка відповідає їх кваліфікації, інтересам та здібностям, показала, що люди з інвалідністю можуть бути цінними працівниками, успішними бізнесменами, що спростовує помилкове уявлення про їх нездатність до праці. Тому в країнах світу усе більше укріплюється усвідомлення того, що люди з інвалідністю являють собою великий потенціал, який у більшій мірі не використовується і те, що вони можуть вносити суттєвий внесок у розвиток національної економіки, і що їх працевлаштування дозволяє зменшити видатки на виплату допомоги з інвалідності та скоротити бідність, бо між інвалідністю та бідністю існує тісний зв'язок. Так, за даними Організації Об'єднаних Націй у країнах, які розвиваються, 82,0% людей з інвалідністю живуть за межею бідності і входять до складу найбільш незахищених груп, які, за оцінками, складають 15,0—20,0% усіх бідних у цих країнах [2].

Згідно із Законом України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" [3] особам з інвалідністю гарантується право на здобуття дошкільної, шкільної, професійно-технічної та вищої освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям, у загальноосвітніх або спеціалізованих навчальних закладах; забезпечується право на працю, у т.ч. на дому, як на звичайних, так і на спеціально створених роботодавцями робочих місцях, де проводиться адаптація, технічне оснащення та пристосування обладнання з урахуванням обмежених можливостей інвалідів.

Слід зазначити, що Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" вмістив переважну більшість прогресивних норм щодо забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю, що є в описаних вище

міжнародних та європейських документах. Тим самим законодавство в Україні стало максимально наближеним до міжнародних стандартів. Однак положення цього Закону не носять прямої дії, в них відсутній механізм реалізації обов'язків держави перед особам з інвалідністю щодо їх професійної реабілітації. Ці обставини суттєво утруднили виконання зазначеного Закону та викликали необхідність прийняття цілого ряду нових законодавчо-нормативних актів.

Першим таким нормативним документом став Указ Президента України "Про Національну програму професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями на 2001—2005 роки". Із прийняттям цієї Програми професійна реабілітація інвалідів спрямовується на створення сприятливих соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних та правових умов і гарантій для реалізації прав осіб з обмеженими фізичними можливостями на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, добровільну посилю працю задля сприяння їх широкій інтеграції до суспільства [4]. Таким чином, професійна реабілітація розуміється вже не лише як відновлення працездатності та забезпечення зайнятості, як це було за радянських часів, але й як відновлення усіх соціальних функцій людини шляхом отримання інвалідом трудових рекомендацій медико-соціальної експертної комісії, проведення професійної орієнтації, професійного (фахового) навчання (перенавчання) інваліда, здійснення його подальшого працевлаштування, проведення виробничої адаптації осіб з обмеженими фізичними можливостями шляхом забезпечення усунення комунікаційних, будівельних та інших перешкод, що заважають доступу до робочих місць. Тобто професійна реабілітація інвалідів не закінчується із їх працевлаштуванням, а передбачає здійснення їх виробничої адаптації.

Пріоритетним напрямом державної політики щодо зайнятості осіб з інвалідністю в Україні є розширення можливостей для їх працевлаштування у тих умовах, які вони вважають прийнятними для себе, недопущення їх дискримінації при прийнятті на роботу та звільненні з роботи. Так, відповідно до статті 17 Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" [3] інвалідам забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не забороняється законом.

Законодавством України передбачена система пільг для працюючих осіб з інвалідністю, яка спрямована на створення умов для реалізації ними повною мірою свого конституційного права на працю, на створення оптимальних умов для їх продуктивної і безпечної роботи та її збереження.

Отже, у державі розроблено заходи на підтримку осіб з інвалідністю, які спрямовано на інтеграцію їх у суспільство, на привернення уваги до них. Це робота направлена на їхнє зближення із суспільством, на розуміння проблем, з якими особам з інвалідністю доводиться стикатися щодня, на забезпечення доступних комфортних умов для життя та адаптації в соціумі [5].

Слід відзначити, що останнім часом ставлення до людей з особливими потребами суттєво змінилося і інвалідність розглядається як соціальне явище. Проте соціалізація та інтеграція осіб з інвалідністю потребу-

ють суттєвого оновлення системи спеціальної освіти, її форм і змісту, введення нових педагогічних підходів та інноваційних технологій, психологічного супроводу навчального процесу, а також нових комплексних програм розвитку особистості та її більш ефективної і оптимальної соціально-трудової адаптації. Пошук шляхів вирішення проблем українських дітей і молоді з функціональними обмеженнями потребує дослідження наявного стану задоволення їх особливих потреб у сферах освіти та працевлаштування [6].

Надзвичайної значущості набуває соціально-психологічна реабілітація осіб з інвалідністю, як спосіб їх інтеграції в суспільство, як механізм створення рівних можливостей інвалідам для того, щоб бути соціально затребуваними. Ця проблема актуалізується не тільки тому, що за останній час збільшилась кількість людей, що мають значні фізичні та психічні відхилення, а ще й тому, що дана категорія населення має низький рівень матеріального забезпечення, а також є морально незахищеною [7].

Розглянемо процес соціалізації людини в сучасних умовах трансформації, глобалізації та інформатизації суспільства.

Процес соціалізації пов'язаний із системою інформаційних обмінів між членами суспільства. Таким чином, соціальні потреби пов'язані з потребами інформаційними. Задоволення інформаційних потреб із суспільних інформаційних ресурсів забезпечує певний рівень соціалізації, формує основні властивості особистості, що відображаються в рівні її життя — діяльності в суспільстві. З точки зору процесу суспільної соціалізації можна виділити такі основні запити на інформацію соціалізованої особистості:

- інформація, необхідна для здійснення первинної соціалізації, або стадії адаптації в суспільстві (вона отримується від батьків, найближчого оточення, передбачається шкільною програмою як вставна для орієнтації в суспільстві, одержання первинних обов'язкових знань для існування в суспільстві);

- інформація для формування особистості, формування індивідуальної інформаційної основи для особистісного світосприймання і власної оцінки суспільних норм поведінки.

- інформація, пов'язана з реалізацією трудової функції людини — основної в загальносоціальному процесі;

- інформація, характерна для так званої післятрудоваї стадії соціалізації людини, необхідна їй як методична основа осмислення власного життєвого досвіду, що стає основним внеском індивіда в суспільно корисну діяльність на цьому етапі.

З точки зору соціального функціонування інформаційна діяльність розглядається як процес обміну життєздатністю між людиною та суспільством, розвитку системи зв'язків у сучасному суспільстві, що забезпечують еволюцію суспільства й людини, — його елементарної складової [8].

Якісно нову специфіку в ці процеси внесли електронні інформаційні технології, зокрема розвиток Інтернету. В умовах глобальної інформатизації неможливо уявити сучасне суспільство без новітніх інформаційних технологій (ІТ), які надають можливості входження до сучасного інформаційного простору з метою накопичення, аналізу, обміну вже існуючої інформації та створення нової.

Важливою сферою життєдіяльності для осіб з інвалідністю є професійна. З розвитком новітніх технологій перед цією категорією людей відкриваються різноманітні професійні можливості — це і пошук кращої, іншої вакансії, участь у грантах, підвищення кваліфікації тощо. Інформаційні технології дистанційного навчання дають змогу реалізувати протягом усього життя принцип безперервного навчання для різних фахівців. Різні умови навколишнього середовища та умови життєдіяльності продукують необхідність людині зникати й адаптуватися до цих змін, а також виробляти додаткові вміння та навички, засвоювати нові необхідні зразки поведінки [9].

Надаючи особистості широкі можливості в самореалізації, інтернет-простір допомагає реалізувати творчий потенціал, дає можливість отримати оцінку діяльності з боку значущих і компетентних експертів, просто користувачів мережі.

Важливим чинником соціалізації осіб з інвалідністю є одержання ними належної освіти. Адже ефективна адаптація та інтеграція дітей з порушеннями фізичного розвитку у суспільство неможливі без освіченості та відповідального ставлення держави. Незважаючи на кризові явища в Україні, необхідно і надалі робити реальні та значущі кроки щодо підвищення рівня соціального захисту інвалідів, створення умов для одержання ними повноцінних знань та працевлаштування.

Вибір європейського вектору розвитку країни передбачає сьогодні розбудову навчального процесу за кращими зразками педагогічних методів та технологій з урахуванням освітніх потреб осіб з інвалідністю; сприяння розвитку освітніх систем і разом з тим розвиток складової щодо нових підходів у педагогіці.

Сучасний етап інформатизації суспільства переживає розквіт та підйом, це характеризується швидкою зміною концептуальних положень про роль, методи та прийоми у професійній підготовці майбутніх спеціалістів. Тому що сьогодні інформаційні технології є найбільш популярним засобом для якісного підвищення інтелектуального та освітнього рівня людини. Таким чином, використання електронних засобів дозволяє підвищити ефективність і якість засвоєння навчального матеріалу, відкриває великі можливості для вдосконалення навчального процесу за рахунок зміни рівня його індивідуалізації і диференціації, сприяє організації особистісно-орієнтованого навчання.

Упровадження інформаційних технологій у навчальний процес передбачає розвиток здатності вмілого та гнучкого їх використання, а також вироблення відповідних знань і умінь. При такому способі побудови процесу навчання можна виділити найбільш значущі цілі:

- індивідуалізація і диференціація процесу навчання;
- здійснення контролю за зворотним зв'язком, з діагностикою і оцінкою результатів;
- здійснення самоконтролю і самокорекції;
- забезпечення можливостей тренажу і здійснення з його допомогою самопідготовки;
- наочність;
- моделювання та імітація процесів, які вивчаються і досліджуються;
- створення і використання інформаційних баз даних, необхідних в навчальній діяльності, і забезпечення доступу до мережі інформації;

Рис. 1. Застосування ІТ в організації навчального процесу

- посилення мотивації навчання;
- озброєння учнів стратегією засвоєння навчального матеріалу;
- формування стилю мислення, умінь приймати варіанти розв'язання;

Такий підхід надав можливість створити базис та дидактичне підґрунтя для модифікованого та інтегрованого застосування інформаційних технологій в системі вищої освіти. Застосування даних технологій містить сукупність методів, форм і засобів взаємодії зі студентами в процесі самостійного, але контрольованого засвоєння визначеного масиву знань та потребує ретельної розробки кожної складової (рис. 1).

Інтегроване навчання створює умови, що сприяють підвищенню соціальної активності, спрямованої на встановлення суспільних зв'язків і контактів, що призведе до зростання соціальної значущості, прагнення до досягнень і самореалізації, продуктивної життєдіяльності, і як наслідок — до соціального благополуччя.

Основними заходами щодо вдосконалення вищої освіти для осіб з інвалідністю є: розробка методичного забезпечення дистанційної форми навчання; створення при ЗВО факультетів дистанційного навчання за модульною системою; розширення кількості спеціальних груп для осіб з інвалідністю у ЗВО і професійно-технічних навчальних закладах з конкурентоспроможних спеціальностей; створення спеціальних груп перепідготовки та підвищення кваліфікації; визначення соціально-правового статусу молодих спеціалістів з відповідними пільгами для випускників — осіб з інвалідністю, які закінчили ЗВО; організація моніторингу перспектив їх працевлаштування, за певною спеціальністю з метою формування державного замовлення на вищу освіту і фахову підготовку осіб з інвалідністю [10].

ВИСНОВКИ

Державна політика зайнятості та професійної реабілітації осіб з інвалідністю Україні ще не є досить ефективною і потребує подальшого розвитку. Існуючий механізм працевлаштування та професійної реабілітації осіб з інвалідністю недосконалий відносно повного виявлення тих хто потребують працевлаштування та професійної реабілітації, низької дієвості сучасної системи забезпечення та гарантування робочих місць.

Використання новітніх методик та інформаційних технологій в навчанні та перепідготовці надають можливості особам з інвалідністю приймати участь в конку-

рентній боротьбі на ринку праці. Опанування інформаційними бізнес-технологіями студентами з інвалідністю надає їм можливість проведення аналітичних бізнес-розрахунків безпосередньо на робочому місці, а у подальшому — в процесі майбутньої професійної діяльності — виконувати свої обов'язки дистанційно. Засвоєння ними методики створення підприємств, які працюють на основі віртуально-матеріальних технологій і можуть підтримувати життєвий цикл бізнесу за рахунок створення віртуально-матеріального продукту, сприяє підвищенню стабільності їх професійного вибору, надає більшої впевненості щодо майбутнього працевлаштування.

Література:

1. Гришова І.Ю., Шестаковська Т.Л. Інституційні регулятори соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю на ринку медичних послуг України. Економічний аналіз: зб. наук праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О.В. Ярошук (голов. ред.) та ін. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр "Економічна думка". — 2017. — Т. 27 (3). — С. 242—248.
2. Напрями і пріоритети державної політики у сфері ведення спроможних осіб із системи національного утримання на ринку праці. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. — 2012. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/814/>
3. Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" № 875-12 від 12 березня 1991 р. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
4. Гришова І.Ю., Шестаковська Т.Л. Інфраструктурне забезпечення потреб інвалідів на ринку медичних послуг України. Економічний аналіз: зб. наук праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О.В. Ярошук (голов. ред.) та ін. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр "Економічна думка". — 2017. — Т. 27 (4). — С. 321—330.
5. Дяченко О.П., Казарян Г.Г. Соціальне замовлення як інструмент державно-приватного партнерства в системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні // Інвестиції: практика і досвід. — 2018. — № 20. — С. 89—93.
6. Гришова І.Ю., Якайтис І.Б. Державна політика щодо реалізації механізмів управління інноваційним розвитком освіти та науки в Україні // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — (2). — 2018. — С. 87—93.
7. Міщак І.М., Казарян Г.Г. Особливості інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — (4). — 2018 — С. 78—85.
8. Медведєва В. Особливості процесу соціалізації особистості в умовах інформаційного суспільства // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського: зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Асоц. б-к України. — К., 2016. — Вип. 43. — С. 584—595.
9. Лесько О.Й., Мельник І.Г. Соціально-економічні аспекти зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями // Економіка: проблеми теорії та практики. — 2008. — Вип. 139. — 101с. — С. 26.
10. Холявко Н.І. Формування інформаційної економіки: роль освіти та інновацій. Емпіричні дослідження для реформування освіти в Україні: Збірник матеріалів І Міжнародної наукової конференції Української асоціації дослідників освіти (11 лютого 2017 р.) [За ред. С. Щудло, О. Заболотної, О. Ковальчук]. — Київ — Дрогобич: ТзОВ "Трек-ЛТД", 2017. — С. 178—180.

References:

1. Hryshova, I.Yu. and Shestakovs'ka, T.L. (2017), "Institutional regulators of socio-economic provision of persons with disabilities in the Ukrainian medical services market", *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk prats' Ternopil's'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet*, vol. 27 (3), pp. 242—248.
2. Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen' (2012), "Directions and priorities of the state policy in the sphere of conducting capable persons from the system of national retention on the labor market", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/814/> (Accessed 03 Nov 2018).
3. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Security of the Disabled in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (Accessed 03 Nov 2018).
4. Hryshova, I.Yu. and Shestakovs'ka, T.L. (2017), "Infrastructure provision of the needs of disabled people in the Ukrainian medical services market", *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk prats' Ternopil's'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet*, vol. 27 (4), pp. 321—330.
5. Diachenko, O.P. and Kazarian, H.H. (2018), "Social order as an instrument of public-private partnership in the system of socio-economic provision of persons with disabilities in Ukraine", *Investytsii: praktyka i dosvid*, vol. 20, pp. 89—93.
6. Hryshova, I.Yu. and Yakajtis, I.B. (2018), "State policy on the implementation of the mechanisms of management of the innovation education of education and science in Ukraine", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 2, pp. 87—93.
7. Mischak, I.M. and Kazarian, H.H. (2018), "Features of institutional regulation of socio-economic provision of persons with disabilities", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 4, pp. 78—85.
8. Medvedieva, V.O (2016), "Features of the process of socialization of the individual in an information society", *Nauk. pr. Nats. b-ky Ukrainy im. V.I. Vernads'koho : zb. nauk. pr.*, vol. 43, pp. 584—595.
9. Les'ko, O.J. and Mel'nyk, I.H. (2008), "Socio-economic aspects of employment of persons with disabilities", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. 139, p. 26.
10. Kholiavko, N.I. (2017), "Formation of the information economy: the role of education and innovation. Empirical research for reforming education in Ukraine", *Zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii Ukrain's'koi asotsiatsii doslidnykiv osvity* [Collection of materials of the I International Scientific Conference of the Ukrainian Association of Educational Researchers], Drohobych, Ukraine, 11 feb, pp. 178—180.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2018 р.

*T. Dotsevych,
doctor of psychological sciences, associate professor, professor of practical psychology department,
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Kharkiv*

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.131

THE MANAGEMENT OF INTERPERSONAL INTERACTION IN THE "SUPERIOR — SUBORDINATE" SYSTEM AS A MEANS OF PREVENTION OF EMOTIONAL BURNOUT IN THE ORGANS OF STATE AUTHORITY

*Т. І. Доцевич,
д. псих. н., доцент, професор кафедри практичної психології,
Українська педагогічна інженерно-педагогічна академія, м. Харків*

УПРАВЛІННЯ МІЖСОБИСТІСНОЮ ВЗАЄМОДІЄЮ В СИСТЕМІ "КЕРІВНИК-ПІДЛЕГЛИЙ" ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

The article is devoted to the management of human resources in civil service. The idea that realization of principles of personnel management by the subject of management will contribute to preventing emotional burnout and to harmonization of interpersonal relationships between the manager and subordinate employees is substantiated.

The specific character of outlook and psychology of the subjects of managerial interaction which are formed under the influence of objective conditions and subjective factors are taken into account. Recognition of the fact of meaningful process of personnel management on all the levels of management hierarchy and, as a result, harmonization of relationships in the format "subject of management" — "object of management", which has to become the search for the most rational forms and methods of managerial activity, is considered. The efficiency of manager's activity according to such psychological criteria as satisfaction of subordinate civil servants as personnel members with various aspects of membership is assessed.

The article draws attention to the civil servants' desire to work and keep their membership in a team, a manager's real authority and leadership among subordinate employees. In order to prevent emotional burnout a team's assessment of their unity and, as a result, of their successful cooperation is done. For the purpose of preventing and overcoming emotional (professional) burnout, the attention is focused on understanding the approach to managerial interaction as a two-way process of a mutually-interested social partnership of employees of all hierarchical levels within the organ of authority as a social microsystem.

General and specific principles of personnel management are considered. Social significance of managerial work with the expansion of practice of "service management", is shown. "Service management" is understood as intellectual serving of collective labour by management apparatus. The main trends of harmonization of managerial interaction in the format "subject of management — object of management" are revealed.

A new approach to improving subordinate and re-ordination relations, functional management relations, which oblige senior management to refrain from excessive interference with the affairs of lower divisions and restrict their activity to the control of general state of business. The concepts "responsibility for leadership" and "responsibility for activities" are separated.

The necessity of improving the relations of discipline and responsibility for the purpose of preventing disorganization of official relationships in order to prevent emotional burnout is substantiated

Статтю присвячено управлінню людськими ресурсами державної служби. Враховано специфіку світогляду та психологію суб'єктів в управлінській взаємодії, що формуються під впливом об'єктивних умов та суб'єктивних факторів. Розглянуто визнання на усіх рівнях управлінської ієрархії факту смислового процесу управління персоналом і, як результат, гармонізація відносин у форматі "суб'єкт управління — об'єкт управління", що має стати пошуком найраціональніших форм та методів подолання емоційного вигорання. Оцінено ефективність діяльності керівника ще й за такими психологічними критеріями: задоволеність підлеглих державних службовців як членів колективу різними аспектами членства у ньому.

У статті звертається увага на бажання службовців працювати та зберігати своє членство у колективі, реальний авторитет та лідерство керівника серед підлеглих співробітників. З метою попередження емоційного вигорання розкрито самооцінку колективом своєї згуртованості і, як результат, своєї успішності функціонування. З метою попередження та подолання емоційного (професійного) вигорання акцентовано увагу на усвідомленні підходу до управлінської взаємодії як до двостороннього процесу взаємозацікавленого соціального партнерства співробітників усіх ієрархічних рівнів у межах органу влади як соціальної мікросистеми.

Розглянуто загальні та часткові принципи управління персоналом. Показано соціальна значимість управлінської праці з розширенням на практиці "сервісного управління", що розуміється як інтелектуальне обслуговування апаратом управління колективної праці. Розкрито головні напрями гармонізації управлінської взаємодії у форматі "суб'єкт управління — об'єкт управління".

Новий підхід до удосконалення субординаційних та реординаційних відносин, функціональних управлінських відносин, які зобов'язують вищестояще керівництво відмовитися від надмірного втручання у справи нижчестоящих підрозділів та обмежитися контролюванням загального стану справ. Розмежоване поняття "відповідальність за керівництво", "відповідальність за діяльність".

Обґрунтовано необхідність удосконалення відносин дисципліни і відповідальності з метою запобігання дезорганізації службових відносин з метою попередження емоційного вигорання.

Key words: management, interpersonal interaction, emotional burnout, organs of state authority, human resources.

Ключові слова: управління, міжособистісна взаємодія, емоційне вигорання, державні органи влади, людські ресурси.

RELEVANCE OF THE TOPIC, PROBLEM STATEMENT

Intensification of information flows, an increasing pace of everyday and professional life and the loss of a sense of stability of ideological orientation points

characterize the existence of any modern person, in particular, the heads of organs of state authority. In the process of their activities, when dealing with subordinates, managers are systematically subjected to psycho-emotional influences, because their activities, as

well as the activities of their subordinates, take place under the conditions of limited material, informational and time resources. Any manager is, first of all, a human being, a personality who is not only trying to fulfill his professional duties efficiently, but also to prevent, and sometimes overcome emotional burnout, which is often a consequence of his professional activity. Civil servants' emotional burnout prevents adapting to overloads, mobilizing their own abilities, overcoming anxiety, fear and improving interpersonal interaction in the "superior — subordinate" system.

The challenges facing the state nowadays increasingly convince that managing state authorities should be dealt with as a complex and multifaceted phenomenon, which we simultaneously consider as:

set of relations, mechanism, forms and methods of influencing the formation, development and demand of civil servants' personal and professional abilities; a complex, constantly updating creative process, in which many organizational, socio-psychological, legal, economic, moral and other factors interact. Human resources management in general should prevent emotional burnout in order to increase work efficiency and maintain civil servants' mental health.

THE ANALYSIS OF MODERN RESEARCH AND PUBLICATIONS

The analysis of modern research and publications shows that most scholars emphasize the priority trend of the modern era of functioning of the XXI century State, the essence of which is in the complication of the process of organs' of state authority personnel management. The following social processes and phenomena are considered to be its causes by scientists [4; 5; 7; 8]:

— The challenges of the XXI century, facing the national sphere of state management and the system of civil service. These challenges require more efficient development and more rational use of the entire body of civil servants.

— The increase of importance and, as a consequence, the complication of managerial work in the civil service, which often leads to emotional burnout.

— Strengthening social orientation of the system of public administration at a civil servant-employee as a result of recognizing personnel to be the most complex object of management.

— A permanent change of employees' system of values, associated with general political and economic reforms in a society.

— Recognizing the priority role of a leader as an organizer, firstly, of the team work of the group of like-minded civil servants; and, secondly, successful activity not only of the organ of state power, but also of each team member.

— Being aware of a leader's need for having a number of modern personality and business characteristics as a prerequisite for the implementation of leading activities, in particular, the ability to prevent emotional burnout.

— Renewal of the paradigm of public authorities personnel management, manifested in changing the system

of goals of personnel management, a complication in the systems of interaction of the subject and the object of management, which increasingly acquires characteristics of a mutually beneficial dialogue, compromise, social partnership.

— Strengthening attention to the professionalisation and technologization of managerial work as a basis for continuous optimization and improvement of the personnel management process.

— The transition from direct subjective influence on civil servants to the manager's formation of comfortable micro-environment in the team, in which they realize themselves as individuals on the basis of:

— the active implementation of the theory of "organizational humanism",

— the adequate development of organizational and managerial cultures,

— saving mental health by means of prevention of emotional burnout.

The official recognition of the social significance of managerial work with the expansion of "service management" in practice, which is understood as intellectual support of civil servants' collective work by the management apparatus which is also a means of preventing emotional burnout.

Although the theory, methodology and practice of management technologies are based on the principles of personnel management, their real implementation is not always associated with the qualitative characteristics of the interpersonal interaction of the subject and the object of management. In this regard, the purpose of the article is to analyze the principles of human resources management in the sphere of public administration as the basis for the effectiveness of interaction in "superior — subordinate" format, which is a condition for emotional burnout prevention.

MAIN MATERIAL PRESENTATION

It is clear that the management of human resources of the organs of state authority should be based on the most important provisions of the Constitution of Ukraine and a number of normative and legal documents defining the foundations of the legal status of an individual in a society and in civil service [1].

Due to the fact that the development and implementation of the principles of management of public authorities is becoming a priority nowadays, the managers do not only need intuitive knowledge of principles, but to have a scientific understanding of their system, classification, mechanism of use [2, p. 14].

The principles of human resources management in the organ of state authority are understood, firstly, as the system of basic provisions, fundamental ideas, rules, according to which civil servants' administrative and official activities are carried out; and secondly, the general requirements for the content, organization, criteria of personnel management.

The classification, according to which the principles are divided into general and partial, is generally accepted. Moreover, we should single out the following principles among the general principles of personnel management:

— the principle of the division of labor, the essence of which is in the management of personnel specialization, which has to act as a coherent, clear mechanism for the provision and enforcement of the powers of the district state administration. At the same time, the manager has to take into account the diverse levels of subordinate civil servants' professional training and specialization;

— the principle of discipline aimed at ensuring the organization and functioning of an organ of public authority based on civil servants' awareness of importance, social significance of the performed official duty of being a mediator between the state and citizens, achieved using the system of measures and sanctions of organizational and educational nature. That is why the manager has to pay attention to employee morale, workplace and personal discipline, and subordinates' self-discipline;

— the principle of professionalism and competence, the essence of which is an organic combination of professionalism and competence as a prerequisite for the personnel achievement of a high level of quality of service activity, efficiency and effectiveness of the functions performed by the team.

In this regard, it is necessary to clearly differentiate between these two complementary concepts, because:

professionalism is an integral characteristic of individual, personal and subjective-activity properties as a holistic entity which enable the personnel to solve the tasks set before them at the maximum successful level;

competence is the highest form of professionalism manifestation, which is reproduced only if the structure of the personnel professional experience corresponds to the structure of tasks and functions that they must perform while doing professional activity. Failure to comply with this condition leads to the fact that qualities, inherent by personnel, do not allow them to act professionally, independently, creatively and responsibly display all their personal potential. It should be pointed out that the competent manager builds interpersonal relationships with subordinates, takes into account work overload and stresses to prevent emotional burnout. This is the manager's professionalism, which promotes the improvement of relations with subordinates, the creation of a favorable psychological climate in the teams of public authorities;

— the principle of consistency of personal and social interests, aimed at maximally perfect combination and harmonization of interests of service activity, and, therefore, the civil service, and civil servants' interests. Since civil servants regard general interest as public interest, it is necessary to form a clear and stable understanding of this interest, a sense of responsibility for national affairs, a sense of loyalty to their colleagues and pride in being a member of the civil servants' body as mediators between the Ukrainian state and its citizens;

— the principle of justice and equality. It should be pointed out that equality should be understood as equality of rights and obligations of persons being on the same level of career ladder. Justice is understood, firstly, as

the observance of these rights and obligations, and secondly, the implementation of a system of benefits for those civil servants who realize their personal, creative and professional potential in the process of their serving the state and community in the civil service most effectively. It is obvious that it is this understanding of these terms that indicates direct relation of this principle to motivating employees for honest administrative duties performance.

— the principle of personnel stability. The activities of the head of the state authority department as a subject of management should be aimed at preserving the professional core of the team of professionals, developing its ability to update forms and methods of work in full accordance with the present day challenges, struggling with high personnel turnover, unjustified replacement of specialists and managers, counteraction to breaking up a team of professionals in various branches of management hierarchy, etc.;

— the principle of unity of the personnel, which requires the subject of management to observe a number of rules, namely: 1) continuous coordination of subordinates' efforts; 2) objective stimulation of the efficiency and effectiveness of their service activities, maximum use of employees' potential personal abilities; 4) objective recognition and, as a consequence, fair compensation for each subordinate employee's merits;

— the principle of adaptation to the variability and unpredictability of the conditions of activity.

We believe that these principle will acquire priority significance in connection with state authorities solving new tasks under modern conditions, which require civil servants to do intensive work, to increase their knowledge continuously, to reassess the accumulated experience, to overcome established stereotypes, to intensify self-improvement and self-actualization processes while performing service activities, etc. At the same time, the manager is obligated to overcome the resistance of the conservative part of the personnel, relying on the innovative forces in the team and strengthening their confidence in the possibility of successful dealing with new, extraordinary tasks;

— the principle of personnel efficiency related to the alignment of costs and specific results of personnel activities, which should be directed by the head at the effective use of technology of professional activity, savings allocated funds, improving the effectiveness of service measures aimed at ensuring the highest quality performance of the powers of the state administration.

Partial principles of tmanagement of public administration personnel also deserve constant managers' attention. It is useful to mention some of them:

1) the principle of recruitment for working in civil service according to professional-personal, moral and ethical, business features, which must fully meet the position requirements;

2) the principle of planning how to use human resources as the most valuable resource of any organ of state authority. That is why the manager is obligated to carry out the planned approach, strategy and tactics of using personnel with the maximum efficiency for the organization;

3) the principle of personnel rotation, aimed at ensuring: continuity in civil servants' activities, "institutional memory" of the state administration, timely human resource updating, attracting new forces of keeping personnel qualification at the level of modern requirements;

4) the principle of stimulating civil servants' most efficient and effective activity. Moreover, an important task for the manager is to provide an objective, motivated advantage to honest, creative, active employees;

5) the principle of education related to the formation of civil servants' loyalty to the constitutional system, respect for the laws of the Ukrainian state, responsibility for performing official duties, pride for the membership of the corps of civil servants as a group of creative personalities of like-minded persons.

We are convinced that the implementation of the above-mentioned principles by state authorities administration will facilitate harmonization of management interaction in the format "the subject of management — the object of management", which [2, p. 12; 6, p. 140—142]:

- is necessary, above all, for the manager as the organizer of subordinates' collective activities;

- characterizes management activity not only as a science of management, but also as the art of management;

- becomes of paramount importance and significance for the improving interpersonal relationships in a group of creative like-minded people;

- is the necessity of human resource management in order to prevent personnel emotional burnout;

- provides a managerial vertical with the traditional obligation of subordination relationship of the nature of mutually interested social partnership within an organization of an administrative type;

- provides for implementation and updating of creative professional potential by each civil servant's personality;

- is humanization of subordination hierarchical relations, which promotes, firstly, activating each employee's personal potential, and secondly, maintaining institutional memory and corporatism among all civil servants;

- emphasizes the importance of a subordinate employee as a unique person;

- characterizes the level of comfort / discomfort of subordinate employees in the social space of the organ of state authority as a social microsystem;

- ensures the search for the most rational forms and methods of managerial activity, on the use of which the efficiency of each organ of state authority as well as each civil servant depend as a whole.

That is why, in our opinion, the following lines of action should be recognized as the main trends of managerial activity harmonization in the format "subject of management — object of management" in the civil service:

1. Updating relations of subordination in order to get rid of excessive bureaucratization and "paperwork".

2. Improvement of the ideological level of subordination in order to minimize the negative influence of managers' thinking, obliged to focus not only on solving practical problems, but also on interpersonal relations with subordinate civil servants.

3. In the process of official subordination in the organizational structure of the organ of state authority reordination relations should be considered. The essence of these relations is in the fact that the active role of influence on the subject of management belongs to the object of management itself. Two types of such relations need to be distinguished [3, p. 28—29]:

- initiative reordination relations, the manifestation of which is a positive response of subordinates to the manager's activity and, as a result, their putting forward various offers and initiatives aimed at professional activities improvement;

- reactive reordination relations, the essence of which is the negative reaction of subordinate employees to certain actions or to all manager's activities.

4. Improvement, along with subordinate and reordering relations, of functional managerial relations, which oblige senior management to refuse excessive interference into the affairs of lower departments and limit control to the state of general state of affairs. That is why in such relations it is expedient, in our opinion, to differentiate:

- "responsibility for management" in the following types of management activities: personnel selection, goal setting, informing subordinate civil servants about the general state of affairs and tasks, reaction to emergency situations, coordination of employees' activities;

- "responsibility for activities", which obliges employees to: independent actions and decision-making within their competence; informing the management about emergency situations and general state of affairs in their departments; informing colleagues about the events in the team which are important for their activities.

5. Supplementing functional managerial relations, based on the specialization of the fields of managerial and performing activities, cooperation relations, under which we understand the horizontal relationship between the employees of one unit.

6. Improving the relations of discipline and liability in order to prevent disorganization of official relationships.

7. Responsibility for creating a favorable psychological climate, in order to maintain employees' mental health by means of emotional burnout prevention.

8. The improvement of internal social environment in the micro system of team of employees, the basis of which is a constructive moral and psychological microclimate.

9. Manager's demonstration of real management leadership based on the obligatory combination of the authority of the manager's position with the authority of his personality, in order to improve qualitative indicators of the vertical and horizontal interaction, carried out by him.

10. Recognition of organizational and managerial cultures as the basis for efficient and successful interaction with subordinate employees, which will help to overcome a number of negative phenomena [4, p. 82—84]:

- a) in managers' behavior: — bureaucratic conceit, that is arrogant attitude to employees of lower levels of management hierarchy; — an administrative cowardice, which, as a reverse side of the bureaucratic conceit, manifests itself in the manager's fear to assume full

responsibility for making managerial decisions, ignoring his subordinates' initiative, willingness to compromise for the sake of "calmness" of superior leadership;

b) in the behavior of subordinate civil servants: — "administrative awe" to senior management.

11. Awareness and approach to managerial interaction as to a two-way process of mutually interested social partnership of employees of all hierarchical levels within the organ of authority as a social microsystem. Such an approach will allow not only to solve the problem of joint collegial activities, but also to work in a team of like-minded employees. This is extremely important as it sometimes happens that a manager recognizes the necessity of such an activity only by words. The egocentrism of this type of leaders, being opposed to the collective principle of activity, causes such negative phenomena as "internal emigration", "internal regeneration", "psychological burnout", etc. among employees.

12. Recognition of subordinates by creative personalities in order to maximize their self-realization in professional activities in civil service.

CONCLUSIONS

Thus, awareness, understanding and recognition of importance and significance of the above-mentioned principles of personnel management as a basis for harmonization of management relations in the "subject of management — object of management" format by the leaders of state administration will promote:

firstly, objectification of the fact that, since the process of personnel management does not occur spontaneously, its mandatory condition should be readiness of all subjects of management who are involved in it for mutually interested constructive interpersonal interaction with the objects of management that is one of the means of preventing emotional burnout;

secondly, taking into account specifics of the world outlook and psychology of the subjects of managerial interaction, which are formed under the influence of objective conditions and subjective factors;

thirdly, recognition at all levels of the managerial hierarchy of the fact that the main meaning of the process of personnel management and, as a result, the harmonization of relations in the format of "subject of management — object of management" should be the search for the most rational forms and methods of managerial activity, application of which will significantly improve the efficiency and results of not only managerial activity of each manager, professional activities of each civil servant and every organ of state authority, but also of the civil service of Ukraine as a whole;

fourthly, the assessment of efficiency of manager's work is also based on such psychological criteria as: satisfaction of subordinate civil servants as members of the team with various aspects of membership in it, employees' desire to work and maintain their membership in the team, the manager's real authority and leadership among subordinates, team's assessment of its unity and, as a result, its successful functioning.

The perspectives for further research of the problems in the article may be the following issues: social efficiency of management activities; the level of satisfaction /

dissatisfaction of objects of management by professional activity; objective and subjective reasons which are a kind of a break on the way of a manager's solving the above-mentioned principles of human resources management, means of overcoming emotional burnout.

Literature:

1. The Constitution of Ukraine: current legislation with amendments and additions on December 25, 2009: official text. — K.: Palyvoda A.V., 2009. — 48 p.; Legal Regulation of Civil Servants in Ukraine. Two volumes / V.Tolstoukhov, T.V. Motrenko, V.I. Luhovyi, N.R. Nyzhnyk, M.K. Orlaty, I.Rybachuk and others — K.: KNAPA, 2004. — Vol. 1, 868 p. — Vol. 2. — 853 p.

2. Pashko L.A. Human Resources in Public Administration: theoretical and methodological principles of evaluation: synopsis of the Doctor's of sciences in public administration. — K, 2007. — 36 p.

3. Nyzhnyk N. The manager of the XXI century: an organizer or a terminator? / Nyzhnyk N., Pashko L. // Sots. Psykholohiia. — 2005. — № 5 (13). — P. 28—37.

4. Lytov B.V. Public service: managerial relations: Textbook. — Moscow: Publishing House RAGS, 2006. — 154 p.

5. Manuylov G.M. Psychological management in a crisis society / Manuylov G.M., Novikov V.V. — St. Petersburg: Publishing house "Aleteyya", 1999. — 352 p.

6. The management paradigm of the XXI century: Textbook, manual / Ivanov V.N., Ivanov A.V., Doronin A.O. Vol.1. — Moscow: MGIU, 2002. — 180 p.

7. Urbanovich A.A. Theory and practice of managerial activity / A.A.Urbanovich. — Minsk: Sovremennaya shkola, 2008. — 608 p.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2009), The Constitution of Ukraine: current legislation with amendments and additions on December 25, 2009: official text, Palyvoda A.V., Kyiv, Ukraine.

2. Tolstoukhov, V. Motrenko, T.V. Luhovyi, V.I. Nyzhnyk, N.R. Orlaty, M.K. and Rybachuk I. (2004), Legal Regulation of Civil Servants in Ukraine. Two volumes, KNAPA, Kyiv, Ukraine.

3. Pashko, L.A. (2007), "Human Resources in Public Administration: theoretical and methodological principles of evaluation", Ph.D. Thesis, Public Administration, Kyiv, Ukraine.

4. Nyzhnyk, N. and Pashko, L. (2005), "The manager of the XXI century: an organizer or a terminator?", Sots. Psykholohiia, vol. 5 (13), pp. 28—37.

5. Lytov, B.V. (2006), Public service: managerial relations, Publishing House RAGS, Moscow, Russia.

6. Manuylov, G.M. and Novikov, V.V. (1999), Psychological management in a crisis society, Publishing house "Aleteyya", St.Petersburg, Russia.

7. Ivanov, V.N. Ivanov, A.V. and Doronin, A.O. (2002), The management paradigm of the XXI century: Textbook, manual, Vol. 1, MGIU, Moscow, Russia.

8. Urbanovich, A.A. (2008), Theory and practice of managerial activity, Sovremennaya shkola, Minsk, Belorussia.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2018 р.

УДК 351.86

О. П. Борис,
к. техн. н., заступник начальника,
Український науково-дослідний інститут цивільного захисту

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.137

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ОЦІНЮВАННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

О. Boris,
candidate of technical sciences, Deputy Chief of the Ukrainian Research Institute of Civil Protection

RISK-DEVELOPED APPROACH IN THE FIRE SAFETY EVALUATION SYSTEM

У статті проаналізовано зміст ризик-орієнтованого підходу в системі оцінювання пожежної безпеки. Зазначено, що одним із основних критеріїв, що характеризує стан пожежної безпеки об'єкта господарювання є ймовірність виникнення пожежі. Установлено, що одним із новітніх механізмів державного регулювання у сфері пожежної безпеки є запровадження в Україні ризик-орієнтованого підходу. Наголошено, що під механізмом ризик-орієнтованого підходу у системі оцінювання пожежної безпеки розуміється процес регулювання безпекою на основі кількісних показників, власне якими і є ризики, іншими словами ризик є мірою небезпеки або усвідомлена величина небезпеки. Доведено, що реалізація ризик-орієнтованого підходу може виступати вагомим важелем системи державного регулювання у сфері пожежної безпеки. Зазначено, що запровадження оцінювання пожежного ризику об'єктів господарської діяльності у державній системі нагляду (контролю) сприятиме підвищенню рівня її ефективності та прийняттю управлінських рішень щодо заходів пожежної профілактики або протипожежного захисту нових або існуючих об'єктів будівництва, зокрема, будинків, де важливі аспекти ймовірності виникнення пожежі або надійності протипожежних заходів; забезпечення відповідного рівня безпеки, який передбачено нормативними документами, оцінювання співвідношення між витратами та перевагами щодо зниження ризику, які забезпечує пропозиція, а також для вивчення прийнятного ризику спеціально щодо подій, що мають тяжкі наслідки; здійснення загального управління або підтримки вибору сценаріїв та інших елементів детерміністичного аналізу.

The article analyzes the content of the risk-oriented approach in the fire safety assessment system. It is noted that one of the main criteria characterizing the fire safety of the facility is the likelihood of a fire. It is established that one of the newest mechanisms of state regulation in the field of fire safety is the introduction of a risk-oriented approach in Ukraine. It is emphasized that under the mechanism of a risk-oriented approach in the system of fire safety assessment means the process of regulation of safety on the basis of quantitative indicators, in fact, which there are risks, in other words, the risk is a measure of danger or a conscious amount of danger. It should be noted that a risk-oriented approach for supervisors is a mechanism for distributing their resources while performing functions, that is, optimization of supervisory activity, which is achieved by: differentiating the frequency and degree of inspections; redirection of control functions for information and advisory activity; the absence of a list of objects subject to mandatory verification, as well as a list of objects that are not subject to inspections. It is proved that realization of risk-oriented approach can act as a significant lever of the state regulation system in the field of fire safety. It is noted that the introduction of assessment of the fire risk of objects of economic activity in the state system of supervision (control) will contribute to increase its level of efficiency and the adoption of management decisions on fire prevention measures or fire protection of new or existing construction objects, in particular, houses where important aspects the probability of fire or reliability of fire-prevention measures; providing the appropriate level of safety provided by normative documents, assessing the relationship between the costs and benefits of reducing the risk that the offer offers, as well as studying the acceptable risk specifically for events with grave consequences; implementing general management or supporting the choice of scenarios and other elements of deterministic analysis.

Ключові слова: державне управління, державне регулювання у сфері пожежної безпеки, ризик-орієнтований підхід, система оцінювання пожежної безпеки.

Key words: public administration, state regulation in the field of fire safety, risk-oriented approach, fire safety assessment system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із основних критеріїв, що характеризує стан пожежної безпеки об'єкта господарювання, є ймовірність виникнення пожежі. На значення ймовірності в

певній мірі впливають статистичні дані щодо кількості пожеж у визначеній галузі або типу об'єкту господарювання. Важливо також визначити і можливі наслідки від вірогідної пожежі.

Результати моніторингу пожеж в Україні вказують на сталі тенденції щодо їх збільшення та ріст збитків завданих ними. Порівняльний аналіз основних показників національної статистики пожеж та інших окремих держав дають підстави стверджувати про недостатній рівень забезпечення пожежної безпеки в Україні. Так, середній показник пожеж на 1 тисяч людей у нашій державі становить 1,57, а в Румунії — 0,56, Молдові — 0,61, Туреччині — 0,84. За величиною ризику загибелі людей від пожеж Україна порівняно із такими країнами, як Білорусь, Казахстан, Китай, США, Японія, Північна Корея, Великобританія, Франція, Італія, Німеччина посідає друге місце в світі та поступається лише Російській Федерації [1; 2].

Слід зазначити, що цей показник протягом останніх років в Україні стабільно високий, що свідчить про проблеми державного управління у сфері пожежної безпеки, а заходи державного регулювання запровадженні державною Концепцією управління ризиками не забезпечують вирішення проблеми [3]. Відповідно до статистики надзвичайних ситуацій техногенного характеру, причини їх виникнення в значній кількості пов'язані із пожежами, що дає підстави для актуалізації питань щодо розгляду існуючих механізмів ризик-орієнтованого підходу та запровадження державної системи управління ризиками пожежної небезпеки. Так, у більшості розвинутих країн оцінювання рівня забезпечення безпеки складається з аналізування й оцінювання ризику, що дає можливість здійснення заходів із управління ризиками пожежної небезпеки та цілеспрямованого регулювання з метою зниження їх значень до прийнятного рівня. Одним із новітніх механізмів державного регулювання у сфері пожежної безпеки є запровадження в Україні ризик-орієнтованого підходу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та методологічні основи державного управління у сфері цивільного захисту, його механізми, шляхи вирішення ключових питань реалізації політики у цій сфері досліджували вчені: В. Акімов, С. Андреев, М. Брушлинський, Ю. Воробйов, Ю. Глуховенко, В. Доманський, Л. Жукова, О. Могильниченко, М. Стеблюк, О. Труш, Г. Федулов, В. Федоренко, В. Шоботов, І. Шпільовий та ін.

Водночас досліджень, у яких із позицій системного підходу розглянуто ризик-орієнтований підхід у системі оцінювання пожежної безпеки, практично немає.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є впровадження ризик-орієнтованого підходу в систему оцінювання пожежної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під механізмом ризик-орієнтованого підходу у системі оцінювання пожежної безпеки розуміється процес регулювання безпекою на основі кількісних показників, власне якими і є ризики, іншими словами ризик є мірою небезпеки або усвідомлена величина небезпеки.

Ефективність державної системи регулювання на основі ризик-орієнтованого підходу доведено позитив-

ним досвідом країн Європи, США. Можливо виділити дві причини, в силу яких ризик-орієнтований підхід все більш активно використовується у сфері нагляду (контролю) в якості основи для планування і організації діяльності:

- управління ризиками дозволяє більш точно і повно ідентифікувати потенційні джерела загроз, пов'язані з діяльністю суб'єктів господарювання, та спланувати етапність застосування мір щодо їх запобігання;

- управління ризиками оптимізує наглядову діяльність, бо встановлення наявності на об'єктах господарювання значного ризику для життя і здоров'я людей, навколишнього середовища або майна дозволяє сконцентрувати зусилля навколо таких об'єктів, а на об'єктах з прийнятним рівнем ризику знизити заходи контролю.

Оптимізація наглядової діяльності дозволяє упорядкувати організаційно-управлінські функції через досягнення балансу між напрямками роботи. Наприклад, при зниженні кількості контрольних заходів більше уваги приділити інформаційній роботі, консультуванню або іншим формам профілактики, що мають велике значення з точки зору обізнаності суб'єктів господарювання вимогам діючого законодавства у сфері пожежної та техногенної безпеки. В цілому такий підхід сприяє зниженню фінансової складової у забезпеченні системи державного управління [4].

Впровадження ризик-орієнтованого підходу в частині визначення ризиків небезпеки, крім можливості ідентифікації потенційних джерел небезпеки та оцінки рівня наслідків від них, реалізує і інші можливості:

- дозволяє знизити корупційну складову в державних органах влади;
- стимулює впровадження суб'єктом господарювання новітніх систем протипожежного захисту та підвищення рівня протипожежного захисту об'єкта;
- надає певну свободу суб'єкту господарювання щодо вибору рішень направлених на зниження ризику;
- підвищує інформованість зацікавлених сторін щодо рівня пожежної безпеки об'єктів господарювання.

Ризик-орієнтований підхід ототожнюється із прийняттям певних рішень, які забезпечують прийнятний рівень ризику та включає такі етапи: оцінка ризику; зниження ризику; внутрішній контроль, управління та моніторинг ризику.

Оцінка ризику є основним етапом ризик-орієнтованого підходу оскільки від вірності та повноти проведення цього етапу залежить адекватність прийнятих заходів. Він є один з найбільш трудомістких та значно залежить від професійності фахівців що його здійснюють.

На етапі оцінки ризику передбачається:

- аналіз і усвідомлення ризику;
- вибір найнесприятливіших ризиків;
- розрахунок ризику;
- оцінювання розрахункового значення ризику.

Аналіз ризиків являє собою процес зі збору та обробки інформації, яка допомагає визначити параметри ризику: ідентифікувати можливі джерела і фактори ризику, описати найбільш ймовірні сценарії розвитку пожежі, оцінити можливий масштаб наслідків.

Під час вибору несприятливих ризиків слід визначитись, що є подією ризик появи якої оцінюється. В зарубіжних країнах застосовані такі види несприятливих пожежних ризиків:

Таблиця 1. Прийнятні рівні ризиків в деяких зарубіжних країнах

Характеристика	Країни						
	Велико-британія	Данія	Нідерланди	США	Австралія	Україна	
Допустимий рівень ризику	$10^{-6} \div 10^{-4}$	10^{-6}	$10^{-8} \div 10^{-6}$	$10^{-8} \div 10^{-6}$	$5 \cdot 10^{-7} \div 5 \cdot 10^{-5}$	Концепція 10 ⁻⁵ ГОСТ 12.1.004 10 ⁻⁶ ПКМУ 1043 10 ⁻⁵ ÷ 10 ⁻⁶	

- смерть людини на пожежі або в наслідок пожежі;
- травмування людини в наслідок пожежі;
- руйнування в наслідок пожежі будинків, споруд, що забезпечують життєдіяльність населення;
- нанесення шкоди оточуючому середовищу в наслідок пожежі.

В Україні на сьогоднішній день несприятливі наслідки від пожеж визначаються як: загибель людини на пожежі від дії небезпечних чинників пожежі та ймовірність (ризик) виникнення пожежі [5].

Розрахунок ризику об'єднує в собі дані аналізу і доповнює їх розрахунком кількісного показника ризику. Під час розрахунку ризику, велику роль відіграє вибір методу оцінки ризику. Існує безліч способів оцінки ризиків, вимоги до таких методів, а також їх перелік визначаються міжнародними та національними стандартами країн у тому числі і в Україні [6—11].

Під час розрахунку ризиків найбільш широкого поширення набули три основні методи: якісні, кількісні та напівкількісні. Усі три методи можуть активно використовуватися при розрахунку ризиків, а використання того чи іншого методу найчастіше визначається ступенем необхідної деталізації і рівнем професійності фахівців.

Якісні методи використовуються для того, щоб ідентифікувати джерела загрози. Вони використовуються на попередній стадії розрахунку ризиків. Якісний розрахунок часто призводить до опису можливої послідовності інцидентів. Якісні методи є менш складними методами в порівнянні з напівкількісними і кількісними методами. Використання якісного методу дає загальний опис системи та зводиться до складання списку, що містить якісні показники, в основному, без кількісної оцінки. Події, які можуть послужити джерелами загрози, при якісному аналізі, як правило, не ранжуються за ступенем ризику.

За допомогою кількісних методів можна розрахувати ризик з точки зору ймовірності настання небажаної події та його можливих наслідків. Головною перевагою кількісного методу є те, що даний процес дозволяє структурувати механізм виявлення основних факторів ризику в цілому, а також визначити кількісні параметри ризику. Це вкрай важливо для прийняття рішення про адекватні заходи контролю над ризиком, тобто для ефективного управління ризиками. Кількісні методи більш точні та складні, вони потребують детального аналізу, супроводжуються використанням математичних моделей та відповідним розрахунком, моделюванням визначеного сценарію розвитку пожежі тощо. Приклади кількісних методів: статистичні методи (метод історичних даних), логістичні методи (дерево аналізу подій), детерміністичні методи (засновані на математичних моделях).

Напівкількісні методи можуть використовуватися як для ідентифікації ризиків, так і для вимірювання ступеня ризиків. В результаті дані напівкількісного розрахунку містять оцінку наслідків і ймовірності інциденту.

Напівкількісні методи використовуються для визначення можливих загроз після небажаних пригод. До цієї групи належать такі методи, як індексний метод, метод кількісної градації і інші методи, в яких загрози ранжуються відповідно до системи балів.

Під час оцінювання розрахункового значення ризику здійснюють його порівняння з прийнятним рівнем ризику. В Україні прийнятний рівень ризику встановлений Концепцією складає 10^{-5} , а згідно діючого стандарту визначений на рівні 10^{-6} [3; 5].

Дані щодо прийнятних рівнів ризиків в деяких зарубіжних країнах наведено в таблиці 1.

Зниження ризику є наступним етапом ризик-орієнтованого підходу. Під час зниження ризику не має сенсу намагатися досягти нульового значення ризику, треба досягти його допустимого рівня — значення при якому має місце компроміс між рівнем безпеки об'єкта та економічною складовою щодо забезпечення безпеки об'єкта. Більші витрати на безпеку об'єкта забезпечують нижчий ризик реалізації небезпечних подій (пожеж) і навпаки. Цей аспект впливає із поняття ризику — рівень ймовірності настання певної ситуації та тяжкості наслідків від цієї ситуації.

Етапу зниження ризику характерні такі принципи:

- певна ступінь свободи суб'єкту господарювання в прийнятих заходах;
- ніхто не звільняється від обов'язку зниження ризику навіть якщо такий ризик оцінено як низький;
- компроміс між рівнем безпеки об'єкта та економічною складовою щодо забезпечення безпеки об'єкта.

Ступінь свободи суб'єкта господарювання характеризується тим, що він сам вибирає заходи за рахунок яких забезпечується прийнятний рівень ризику. Але при цьому повинна враховуватися нормативна база України, що регламентує зазначену сферу. В даному випадку можливе виникнення конфлікту (бар'єру) щодо реалізації зазначеного принципу, оскільки національна нормативна база на відміну від європейської побудована на жорстких конкретних вимогах. Принцип не звільнення від зниження ризику полягає у тому, що кожен суб'єкт господарювання постійно повинен здійснювати заходи (капітального, планувального, поточного, організаційного характеру), що спрямовані на зниження ризику власного об'єкта господарювання, оскільки це змінна характеристика, яка залежить від багатьох як внутрішніх та зовнішніх факторів.

Внутрішній контроль, управління та моніторинг ризику є третім етапом ризик-орієнтованого підходу. При реалізації, якого здійснюються наступні заходи:

- підготовка звіту про оцінку і зниження ризику;
- контроль виконання запропонованих заходів;
- моніторинг ризику;
- інформування про результати оцінювання ризику та вільність доступу до цих результатів.

Для органів державного нагляду (контролю) здійснення аналізу та оцінки ризиків закінчується прийняттям рішень про заходи, які необхідно вжити для контролю ризиків об'єкта господарювання і мінімізації наслідків у разі інциденту (пожежі). Слід відмітити, що ризик-орієнтований підхід для наглядових органів є механізмом розподілу своїх ресурсів під час виконання функцій, тобто оптимізація наглядової діяльності, що досягається шляхом: диференціації частоти та ступеня перевірок; перенаправлення контрольних функцій на інформаційно-консультативну діяльність; відсутність переліку об'єктів, які підлягають обов'язковій перевірці, а також переліку об'єктів, які не підлягають перевіркам.

Диференціація частоти та ступеня перевірок полягає у тому, що якщо ризик підвищений, то компетентний орган приймає посилені заходи державного нагляду та контролю (підвищуючи їх ступінь впливу та частоту), при пониженому ризику такі заходи можуть бути спрощені, але вони мають бути проведені їх ступінь і частота знижені (наприклад обмежуючись при цьому перевіркою лише документації тощо).

Можна виділити такі ступені заходів впливу компетентного органу: перевірка із виїздом на об'єкт; перевірка документів без виїзду на об'єкт; інформування об'єкту тощо.

Повна реалізація ризик-орієнтованого підходу приводить до того, що відпадає потреба у визначенні переліку об'єктів, які підлягають обов'язковій перевірці, або об'єктів, які взагалі не підлягають перевіркам, оскільки цей момент регулюється визначенням для конкретного об'єкту рівнем ризику.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що реалізація ризик-орієнтованого підходу може виступати вагомим важелем системи державного регулювання у сфері пожежної безпеки. Запровадження оцінювання пожежного ризику об'єктів господарської діяльності у державній системі нагляду (контролю) сприятиме підвищенню рівня її ефективності та прийняттю управлінських рішень щодо:

- заходів пожежної профілактики або протипожежного захисту нових або існуючих об'єктів будівництва, зокрема, будинків, де важливі аспекти ймовірності виникнення пожежі або надійності протипожежних заходів;

- забезпечення відповідного рівня безпеки, який передбачено нормативними документами, оцінювання співвідношення між витратами та перевагами щодо зниження ризику, які забезпечує пропозиція, а також для вивчення прийнятного ризику спеціально щодо подій, що мають тяжкі наслідки;

- здійснення загального управління або підтримки вибору сценаріїв та інших елементів детерміністичного аналізу.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики, є на наш погляд дослідження механізмів державного регулювання у сфері пожежної безпеки.

Література:

1. Статистика пожеж та їх наслідків в Україні за 2009–2012 роки: Статистичний збірник аналітичних матеріалів. За заг. ред. В.С. Кропивницького. — К.: УкрНДІЦЗ, 2018. — 102 с.

2. Статистика пожеж та їх наслідків в Україні за 2013—2016 роки: Статистичний збірник аналітичних матеріалів. За загальною редакцією В.С. Кропивницького. — К.: УкрНДІЦЗ, 2018. — 100 с.

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 січ. 2014 р. № 37-р "Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-p>.

4. Международная финансовая корпорация (IFC), Управление ризиками в наглядовой деятельности: обзор, методология и практика застосування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ifc.org/europe/belarus>.

5. ГОСТ 12.1.004-89 "Пожарная безопасность общие требования".

6. ДСТУ ISO 16732-1:2018 (ISO 16732-1:2012, IDT) Інжиніринг пожежної безпеки. Оцінювання пожежного ризику. — Ч. 1. Загальні положення.

7. CAN/CSA-Q850 Управління ризиками. Керівництво для прийняття рішень.

8. Технічне керівництво SFPE з оцінки пожежного ризику.

9. NFPA 551 "Керівництво з аналізу оцінки пожежного ризику".

10. BS 7974 "Застосування принципів пожежно-технічного аналізу під час проектування будинків. Звід правил".

11. ISO 16732 "Інжиніринг пожежної безпеки. Оцінювання пожежного ризику".

References:

1. Kropivnitsky, V.S. (2018), "Statistics on fires and their consequences in Ukraine for 2009—2012" [Statystychnyy zbirnyk analitychnykh materialiv] 102 p, Kyiv, Ukraine.

2. Kropivnitsky, V.S. (2018), "Statistics on fires and their consequences in Ukraine for 2013—2016" [Statystychnyy zbirnyk analitychnykh materialiv] 100 p, Kyiv, Ukraine.

3. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "On Approval of the Concept of Risk Management of Man-made and Natural Emergencies", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-p> (Accessed 01 November 2018).

4. International Finance Corporation (IFC), Managing risk in the look of the world: attention, methodology and practice, available at: <http://www.ifc.org/europe/belarus> (Accessed 01 November 2018).

5. GOST 12.1.004-89 "Fire safety general requirements".

6. DSTU ISO 16732-1: 2018 (ISO 16732-1: 2012, IDT) "Engineering of fire safety. Fire risk assessment". P. 1. General provisions.

7. CAN / CSA-Q850 "Risk Management. Guidelines for making decisions".

8. SFPE Technical Manual for Fire Risk Assessment.

9. NFPA 551 "Manual for the analysis of fire risk assessment".

10. BS 7974 "Application of the principles of fire and technical analysis during the design of buildings. A set of rules".

11. ISO 16732 "Engineering of fire safety. Fire risk assessment".

Стаття надійшла до редакції 05.11.2018 р.

В. О. Сайченко,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Україна

DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.141

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МИТНИМИ РИЗИКАМИ У СФЕРІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

V. Saichenko,
the applicant of the second (master's) level higher education,
University of the State the fiscal service of Ukraine, Irpin, Ukraine

IMPROVEMENT OF THE CUSTOMS RISK MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD OF CUSTOMS CONTROL WITH CONSIDERATION OF FOREIGN EXPERIENCE

У статті проаналізовано систему управління митними ризиками у сфері митного контролю України та Європейського Союзу. Запропоновано напрями удосконалення системи управління митними ризиками у сфері митного контролю з урахуванням зарубіжного досвіду, а саме: удосконалення законодавчого забезпечення цієї діяльності; розбудова організаційної структури; розроблення та затвердження порядку виконання митних формальностей; організаційне супроводження процесів управління ризиками; вдосконалення процесів управління ризиками та налагодження ефективної взаємодії учасників; упровадження сучасних інформаційних технологій аналізу та оцінки ризиків; застосування додаткових механізмів верифікації результатів митного контролю; внесення до Митного кодексу України змін щодо можливості прийняття митницями попередніх рішень з питань визначення митної вартості товарів; ресурсне забезпечення та підготовка персоналу. Запропоновані напрями удосконалення системи управління митними ризиками у сфері митного контролю з урахуванням провідного зарубіжного досвіду дадуть змогу забезпечити використання в Україні сучасної, гнучкої, багатфункціональної системи управління митними ризиками, основною метою якої є досягнення оптимального балансу між спрощенням процедур міжнародної торгівлі та забезпеченням належного рівня контролю.

The article analyzes the system of customs risks management in the field of customs control of Ukraine and the European Union. It is determined that modern customs control instruments should be aimed at strengthening the foreign economic security of the state and creating favorable conditions for the movement of goods across the state border by simplifying and accelerating customs procedures. It was investigated that the necessity of research of theoretical and applied aspects of risk management in the customs business is conditioned by: urgent need for unification of the domestic legal and regulatory framework in the field of customs with international customs standards; the formation of the latest trends leading to the revision of approaches to ensuring the increase of the effectiveness of customs control; actualization of issues of formation of an effective system of risk management in the context of customs control; the need to systematize international experience in risk management in the customs field. It was investigated that in Ukraine, the analysis, identification and assessment of risks, the development and implementation of practical measures for risk management, results and correction of the measures taken are carried out by the bodies of the State fiscal service. It was established that the application of the automated system of analysis and risk management as an automated component of the risk management system enables to automate the selection of customs declarations or transfers of goods, vehicles, persons across the state border, which should strengthen customs control, determine the list of customs formalities and record information, made by customs officials on the results of customs formalities carried out. The article studies that the Ukrainian risk management system was created and developed taking into account international standards and leading international experience. The customs risk management system in the European Union is explored and the main directions of the customs risk management system in the European Union are the management of the risks of the supply chain of goods, which includes:

identification and control of the movement of high-risk goods; creation of simplified conditions for the implementation of foreign trade through the development of the institution of an authorized economic operator; preliminary analysis of the information provided to the subjects of foreign economic activity before departure or arrival of goods. It has been determined that at the present stage, the priority of improving the legal and regulatory support of the risk management system for the movement of goods and vehicles across the border should be a clear definition of the sequence of actions of customs officials who work in different points of passage, as well as introduction of common approaches to the order of application of the existing software provision and technical means of customs control.

The directions of improvement of the customs risk management system in the field of customs control, taking into account foreign experience, are proposed, namely: improvement of legislative provision of this activity; organizational structure development; development and approval of the procedure for customs formalities; organizational support of risk management processes; improvement of risk management processes and establishment of effective interaction of participants; introduction of modern information technologies for risk analysis and assessment; application of additional mechanisms for verification of the results of customs control; introduction of amendments to the Customs Code of Ukraine regarding the possibility of customs clearance of preliminary decisions on the determination of the customs value of goods; resource support and staff training. The proposed directions of improvement of the customs risk management system in the field of customs control, taking into account the leading foreign experience, will enable the use of modern, flexible, multifunctional customs risk management system in Ukraine, the main objective of which is to achieve an optimal balance between the simplification of international trade procedures and the provision of an adequate level of control.

Ключові слова: система управління митними ризиками, зовнішньоекономічна діяльність, митний контроль, ризик.

Key words: customs risk management system, foreign economic activity, customs control, risk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Пріоритетним завданням, яке постало перед Україною є введення в дію ефективної системи управління ризиками у сфері митного контролю [1]. Необхідність дослідження теоретичних та прикладних аспектів управління ризиками в митній справі обумовлюється: нагальною потребою в уніфікації вітчизняної нормативно-правової бази у сфері митної справи з міжнародними митними стандартами; формуванням новітніх тенденцій, що обумовлюють перегляд підходів до забезпечення підвищення ефективності митного контролю; актуалізацією питань формування ефективної системи управління ризиками в контексті здійснення митного контролю; необхідністю систематизації світового досвіду щодо управління ризиками в митній справі [2]. Сучасні інструменти митного контролю мають бути спрямовані на посилення зовнішньоекономічної безпеки держави та створення сприятливих умов для руху товарів через державний кордон шляхом спрощення та прискорення митних процедур [3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Розробці проблематики, пов'язаної з визначенням митних ризиків і розбудовою ефективної системи управління митними ризиками присвячено ряд наукових праць відомих українських та зарубіжних вчених, зокрема І.Г. Бережнюка, В.М. Гранатурова, Б.І. Мороза, Ф.Х. Найта, П.В. Пашка, А.О. Старостіної, С.С. Терещенка та інших.

Науковці зосереджували свою увагу на аналізі та оцінці ризиків проходження процедур митного контро-

лю, висвітленні організаційних аспектів функціонування діючої системи управління ризиками. Проте окремі її аспекти, зокрема ті, що пов'язані з стратегічними напрямками удосконалення системи управління митними ризиками у сфері митного контролю, ще не отримали належного висвітлення в існуючій літературі та потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в аналізі системи управління митними ризиками у сфері митного контролю та формування напрямів її удосконалення з урахуванням провідного зарубіжного досвіду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні аналіз, виявлення та оцінка ризиків, розроблення і реалізація практичних заходів з управління ризиками, результатів та коригування вжитих заходів здійснюються органами Державної фіскальної служби. В межах своїх компетенції, Державна фіскальна служба визначає структурний підрозділ ДФС, на який покладено функції з координації застосування системи управління ризиками. Система управління ризиками, яка використовується під час митного контролю в Україні, була впроваджена у роботу митних органів з 2005 року. З 2006 року в автоматизованій системі митного оформлення застосовується модуль автоматизованої системи аналізу та управління ризиками. Застосування автоматизованої системи аналізу та управління ризиками як автоматизованої складової частини системи управління ризиками дає змогу здійснювати автоматизований відбір митних декларацій або переміщень товарів,

транспортних засобів, осіб через державний кордон, за якими необхідно посилити митний контроль, визначати перелік митних формальностей та фіксувати інформацію, внесену посадовими особами митниць за результатами проведених митних формальностей [4]. З 2012 року основні принципи застосування системи управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю закріплено в Митному кодексі України. Система управління ризиками України створювалася та розвивається з урахуванням міжнародних стандартів та провідного міжнародного досвіду. У високорозвинутих країнах світу на зміну тотальному митному контролю приходить система управління ризиками, яка спрямована на виявлення порушень митного законодавства. Положення Митного кодексу України щодо безпосереднього застосування системи управління ризиками відповідають стандартним правилам Загального додатка до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур, Угоді про спрощення процедур торгівлі СОТ, положенням Митного кодексу Союзу щодо управління ризиками, прийнятого відповідно до Регламенту (ЄС). Водночас з урахуванням рекомендацій Рамкових стандартів безпеки та спрощення міжнародної торгівлі ВМО, а також провідного міжнародного досвіду з управління митними ризиками у 2015 році в Україні було оновлено порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками [5].

Процес управління ризиками регулюється на міжнародному, європейському та національному рівнях, що підкреслює рекомендаційний характер європейської системи управління ризиками. Система управління ризиками розглядається в ЄС як гнучка та така, що не заміщує національну систему. Розбудова системи управління ризиками визначена в Посібнику ЄС з управління ризиками. Вона має рекомендаційний характер для митних служб країн ЄС. Країнами-членами ЄС, для забезпечення митних органів необхідною інформацією, розроблено спільний Каталог індикаторів ризику, на базі якого здійснюється ідентифікація та оцінка ризиків для суб'єктів ЗЕД [6].

Основними напрями системи управління митними ризиками в ЄС є управління ризиками ланцюга поставок товарів, що включає: ідентифікацію і контроль за переміщенням товарів з високим рівнем ризику; створення спрощених умов здійснення зовнішньої торгівлі шляхом розвитку інституту уповноваженого економічного оператора; попередній аналіз інформації, що надається суб'єктам ЗЕД перед відправленням або прибуттям товарів. Базовим регуляторним актом, що закріплює ключові положення з управління ризиками митними адміністраціями країн-членів та забезпечення безпеки кордонів ЄС, є Митний кодекс Співтовариства. Відносно країн, орієнтованих на приєднання до ЄС, серед яких й Україна, на основі кращих європейських практик Єврокомісії було розроблено практичні рекомендації для 22 ключових областей митного регулювання, зокрема управління ризиками, які спрямовані на модернізацію митних служб відповідно до вимог ЄС. Аналіз низки документів засвідчує, що управління ризиками в країнах ЄС спрямоване на визначення не так товарних властивостей вантажів, як на оцінку діяльності

конкретних учасників зовнішньоекономічної діяльності, оскільки адекватне розуміння діяльності суб'єктів зовнішньоторговельних відносин є одним з базових принципів організації сучасних систем управління ризиками, зокрема застосовуваної в ЄС [7]. Загалом система управління митними ризиками в країнах ЄС передбачає встановлення стратегічних, організаційних та управлінських засад, аналіз ризиків, обробка ризиків та моніторинг.

На сучасному етапі пріоритетом удосконалення нормативно-правового супроводу системи управління ризиками при переміщенні товарів, транспортних засобів через кордон має стати чітке визначення послідовності дій посадових осіб митниць, які працюють у різних пунктах пропуску, а також упровадження єдиних підходів до порядку застосування наявного програмного забезпечення і технічних засобів митного контролю. На сьогодні в ДФС України створено незначний за чисельністю структурний підрозділ з управління митними ризиками, а на регіональному рівні повноцінні підрозділи такого спрямування наразі не визначено. Це ускладнює внутрішню організаційну взаємодію та зв'язки з іншими контролюючими та правоохоронними органами, не дає змоги вчасно впливати на операційні процеси та контролювати результати вжитих заходів. Вирішення цієї проблеми лежить у площині посилення кадрового забезпечення структурного підрозділу з управління митними ризиками ДФС, досягнення оптимального рівня децентралізації відповідних функцій та створення розгалуженої регіональної мережі спеціалізованих самостійних підрозділів у митницях [6].

Для функціонування ефективної системи управління митними ризиками у сфері митного контролю в Україні доцільно: забезпечити розвиток програмного забезпечення для автоматизації процесу аналізу та оцінки ризиків, у тому числі для застосування в пунктах пропуску через державний кордон; запровадити таргетинг під час здійснення митного контролю найбільш ризикових зовнішньоекономічних транзакцій; створити комплексну автоматизовану систему моніторингу застосування системи управління ризиками; удосконалити підходи до проведення аналізу та оцінки ризиків під час здійснення контролю правильності визначення митної вартості шляхом застосування попередніх рішень з питань визначення митної вартості; використовувати додаткових механізмів верифікації результатів митного контролю, в тому числі шляхом застосування засобів фіксації виконання митних формальностей, визначених за результатами застосування системи управління ризиками; забезпечити підтримку в актуальному стані автоматизованої системи аналізу та управління ризиками шляхом наповнення її новими профілями ризику (опису будь-якого набору ризиків, у тому числі визначених комбінацій індикаторів ризику, що є результатом збору, аналізу та систематизації інформації), актуалізації діючих профілів ризику, вдосконалення автоматизованих алгоритмів аналізу та оцінки ризиків; створити бази даних ризиків — спеціального програмного забезпечення, яке передбачатиме можливість внесення будь-якою посадовою особою митниці інформації про можливі ризики порушення вимог законодавства та даватиме змогу здійснювати відстеження процесу опрацювання уповноваженими підрозділами наданих пропозицій; за-

проводити механізм надання перевізниками попередньої інформації про товари, транспортні засоби, заплановані до переміщення, в обсязі та з дотриманням часових нормативів, передбачених міжнародними стандартами; посилити ролі митниць у процесах управління ризиками, в тому числі шляхом регіонального профілювання ризиків; внести до Митного кодексу України зміни щодо запровадження відповідальності перевізника за неподання чи несвоєчасне подання попередньої інформації в обсязі та в строки, визначені законодавством, або за подання недостовірної попередньої інформації; розробити та затвердити порядок виконання митних формальностей на автомобільному транспорті; поліпшити ефективності взаємодії між органами державної влади шляхом забезпечення обміну інформацією в режимі реального часу, яка може бути використана, зокрема, для проведення аналізу та оцінки ризиків, а також для виявлення та припинення порушень вимог законодавства; удосконалити системи професійної підготовки посадових осіб з питань аналізу та оцінки митних ризиків; забезпечити навчання та підготовки осіб, уперше прийнятих на роботу у митницях, з питань управління митними ризиками [4].

ВИСНОВКИ

Спираючись на систему управління митними ризиками в ЄС узагальнено основні напрями удосконалення системи управління митними ризиками у сфері митного контролю в Україні, а саме: удосконалення законодавчого забезпечення цієї діяльності; розбудова організаційної структури; розроблення та затвердження порядку виконання митних формальностей; організаційне супроводження процесів управління ризиками; вдосконалення процесів управління ризиками та налагодження ефективної взаємодії учасників; упровадження сучасних інформаційних технологій аналізу та оцінки ризиків; застосування додаткових механізмів верифікації результатів митного контролю; внесення до Митного кодексу України змін щодо можливості прийняття митницями попередніх рішень з питань визначення митної вартості товарів; ресурсне забезпечення та підготовка персоналу. Запропоновані напрями удосконалення системи управління митними ризиками у сфері митного контролю з урахуванням провідного зарубіжного досвіду дадуть змогу забезпечити використання в Україні сучасної, гнучкої, багатофункціональної системи управління митними ризиками, основною метою якої є досягнення оптимального балансу між спрощенням процедур міжнародної торгівлі та забезпеченням належного рівня контролю.

Література:

1. Харьковий М. Аналіз управління ризиками як основа здійснення митного пост-аудиту // Економічний аналіз. — 2012. — Вип. 11 (1). — С. 264—266.
2. Управління ризиками в митній справі: зарубіжний досвід та вітчизняна практика: монографія / За заг. ред. І.Г. Бережнюка. — Хмельницький: ПП. Мельник А.А., 2014. — 288 с.
3. Бобрижна Г.В. Аналіз зарубіжного досвіду управління митними ризиками в системі гарантування економічної безпеки / Вісник Академії митної служби України.

— 2012. — № 1 (6). — С. 138—145. — Серія: Державне управління.

4. Про розвиток системи управління ризиками у сфері митного контролю на період до 2022 року: розпорядження [схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. №978-р]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/978-2017-p>

5. Митний кодекс України / Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92-15>

6. Комаров О.В. Адміністрування митних ризиків як сучасний механізм підвищення ефективності митних процедур // Митна безпека. — 2014. — № 1. — С. 26—33.

7. Брендак А.І. Стратегічні напрями розвитку системи управління митними ризиками в контексті євроінтеграції України // Державне управління: теорія та практика. — 2017. — № 2. — С. 57—65. — Серія: Соціальна й економічна політика.

References:

1. Har'kovyi, M. (2012), "Analysis of risk management as the basis for the implementation of customs post-audit", *Analiz upravlinnia ryzykamy iak osnova zdiysnennia mytnogo post-audytu*, *Ekonomichnyi analiz*, vol. 11 (1), pp. 264—266.

2. *Upravlinnia ryzykamy v mytniy spravі: zarubizhnyi dosvid ta vitchyznyana praktyka* (2014), [Risk management in customs: foreign experience and domestic practice], monograf.; za zagal'noyu redakciyeyu I.G. Berezhnyuka. 288 p. Khmelnytskyi, Ukraine.

3. Bobryjna, G.V. (2012), "Analysis of foreign experience in customs risk management in the system of guaranteeing economic security", *Analiz zarubijnogo dosvidu upravlinnia mytnymy ryzykamy v systemi garantuvannia ekonomichnoi bezpeky*, *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy*. Seriya: Derjavne upravlinnia, vol. 1 (6), pp. 138—145.

4. "On the development of the risk management system in the field of customs control for the period up to 2022" (2017), *Pro rozvytok systemy upravlinnia ryzykamy u sferi mytnogo kontroliu na period do 2022 roku: rozporiadjennia* [shvaleno rozporiadjenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 grudni. no. 978-r], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/978-2017-p>. (Accessed 23 September 2018).

5. "Customs Code of Ukraine" (2012), *Mytnyy kodeks Ukrainy*, *Zakon Ukrainy vid 13.03.2012*, vol. 4495-VI, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92-15> (Accessed 23 September 2018).

6. Komarov, O.V. (2014), "Administration of customs risks as a modern mechanism for improving the efficiency of customs procedures", *Administruvannia mytnyh ryzykiv iak suchasnyi mehanizm pidvyshennia efektyvnosti mytnyh procedur*, *Mytna bezpeka*, vol. 1, pp. 26—22.

7. Brendak, A.I. (2017), "Strategic directions of development of the customs risk management system in the context of European integration of Ukraine", *Strategichni napriamy rozvytku systemy upravlinnia mytnymy ryzykamy v systemi evrointegracii Ukrainy*, *Derjavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. Seriya: Social'na i ekonomichna polityka, vol. 2, pp. 57—65.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2018 р.